

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NİZAMİ adına ƏDƏBİYYAT İNSTİTUTU

ƏDƏBİ PROSES – 2014

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun Elmi Şurasının
02 iyun 2014-cü il tarixli qərarı (Protokol № 9) ilə
çap olunur.

BAKI-2014

“Hədəf” nəşrləri

Ədəbi proses–2014

Ədəbi proses–2014

Redaksiya heyəti:

İsa HƏBİBBƏYLI
Məmməd ƏLİYEV
Məhərrəm QASIMLI
Bədirxan ƏHMƏDOV
Vaqif YUSİFLİ (məsul redaktor)

Kitabda 2014-cü ilin ədəbi prosesi aşağıdakı
janrlar üzrə təhlil olunur.

Şeir
Poema
Bədii nəsr
Dramaturgiya
Ədəbi tənqid
Bədii publisistika
Bədii tərcümə

© AMEA, Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu

BƏLƏDÇİ

Ədəbi prosesin geniş elmi tədqiqatı – akademik İsa Həbibbəyli	4
Ədəbi mənzərə-2014 – f.e.d. Vaqif Yusifli	11
Xaotik şeir mənzərəsində konkret çalarlar – fil.f.d. Nərgiz Cabbarlı	53
İlin poema mənzərəsi: Aydınlığa doğru – fil.f.d. Elnarə Akimova	79
2014-cü ilin romanları – f.e.d. Tehran Əlişanoğlu	111
Povest-2014 – fil.f.d. Maral Yaqubova	141
İlin hekayə yaradıcılığı – fil.f.d. Mətanət Vahidova ..	164
Dramaturgiya-2014 – fil.f.d. Aynurə Mustafayeva ...	185
Uşaq ədəbiyyatı-2014 – fil.f.d. Günay Qarayeva	193
Bədii tərcümə-2014 – fil.f.d. Cavidə Məmmədli	220
Ədəbi gəncliyin yaradıcılıq axtarışları – fil.f.d. Lalə Həsənova	237
Nəsr	271
Cənubi Azərbaycanda ədəbi proses – fil.f.d. Pərvanə Məmmədova	280
2014-cü ilin ədəbi tənqidi – fil.f.d. Qürbət Mirzəzadə	316
Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı: Əsas tənqid obyektləri və tədqiqat istiqamətləri – fil.f.d. Səlidə Şərifova	343

İsa HƏBİBBƏYLİ
Azərbaycan Mili Elmlər Akademiyasının
vitse-prezidenti, Nizami adına Ədəbiyyat
İstitutunun direktoru, akademik

ƏDƏBİ PROSESİN GENİŞ ELMİ TƏQDİMƏTİ

Tərəddüd etmədən demək olar ki, uzun zamandan bəri ədəbi tənqiddə müşahidə olunan “durgunluq” dövrü artıq arxada qalmışdır. Məlum olduğu kimi, son illərə qədər tənqid əsasən ədəbi proseslərə nəzər salarkən daha çox ədəbiyyatda gedən müsbət meyillərə diqqət cəlb etmək və ya ayrı-ayrı yazıçıların və şairlərin yeni çap olunmuş kitablarını ictimaiyyətə çatdırmaq vəzifələrini həyata keçirmişdir. Son illərdə müsbət təcrübə kimi nəzərə çarpmış “icmal tənqidi” nümunələrində müəyyən təhlil və dəyərləndirmələr olsa da, əksər məqamlarda “məruzə”, “hesabat” ruhu daha çox müşahidə olunmuşdur. Fikrimizcə, ədəbi-tənqid yalnız birtərəfli qaydada “tərifləmək”, icmal səviyyəsində ümumiləşdirmələr aparmaq dövrünü də artıq yaşayıb başa çatdırmış, adlayıb keçmişdir. Bu gün tənqiddə nəzərəçarpacaq səviyyədə ciddi bir dirçəliş, dinamik inkişaf proseslərinin mövcudluğu ədəbi-ictimai fikirdə etiraf olunmaqdadır. Bunun bir çox səbəbləri vardır:

İlk növbədə, qeyd etmək lazımdır ki, bütövlükdə Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında, demək olar ki, müəyyən bir canlanma baş verdiyi müşahidə edilir. Bu inkişaf şəirdə və nəsrə xüsusilə diqqəti cəlb edir. Hiss

olunur ki, ədəbiyyatda ictimai proseslərin dərk olunması prosesindən doğan ayaq saxlamaq mərhələsi bitir. Ədəbiyyat artıq epoxanı qavramışdır. Bədii yaradıcılıqda dövrün, zamanın əsas qayğılarını və yeni insanın mənəvi aləminin dərinliklərini əks etdirən əsərlər kəmiyyətə artmaqla bərabər, keyfiyyət etibarilə də fərqlənməkdədir. Və bütövlükdə ədəbiyyatın inkişafı sahəsindəki müsbət dəyişmələr ədəbi tənqidi də fəallaşmağa səfərbər etmişdir. İkincisi, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı da inkişafının yeni mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Həm ədəbiyyat tarixçiliyi və ədəbiyyat nəzəriyyəsi, həm də dünya ədəbiyyatı və müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq, habelə folklorşünaslıq və mətnşünaslıq istiqamətlərində inkişaf prosesləri nəinki başlanmış, hətta xeyli dərəcədə sürətlənmişdir. Bunu çap olunan monoqrafik tədqiqatlar da, ədəbi mətbuatın hüdudlarını aşıb müxtəlif təyinatlı qəzet və jurnalların səhifələrində geniş yer alan məqalələr də aydın surətdə göstərir. Aşkar görünür ki, artıq mtistəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı start götürüb. Heç şübhəsiz, ədəbi tənqidin fəallaşmasında, ümumiyyətlə ədəbiyyatşünaslıq elminin inkişafının özünəməxsus xüsusi rolu vardır. Üçüncüsü, son illərdə ədəbi mətbuatın inkişafı və ədəbiyyatşünaslıq üzrə jurnalların işinin yenidən təşkili də tənqidin yeni nəfəs qazanmasına meydan açmışdır. Artıq tənqid və ədəbiyyatşünaslıq üçün kifayət qədər meydan vardır. Dördüncüsü, Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda müstəqil bir “Ədəbi tənqid” şöbəsinin yaranması faktı da bu istiqamətdə məqsədyönlü inkişafı şərtləndirmişdir.

Beşincisi, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslıq elminin digər sahələrində olduğu kimi, ədəbi tənqid istiqamətində də artıq yeni nəsil formalaşmışdır. İndi ədəbiyyatşünaslıqda klassiklərlə və orta nəsillə yanaşı, gənc qvardiya da meydandadır. Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun Elnarə Akimova, Nərgiz Cabbarlı, Salidə Şərifova, Maral Yaqubova, Mətanət Vahidova, Cavidə Məmmədli, Günay Qarayeva, Aygün Bağırılı, Eşqanə Babayeva, Lalə Həsənova, Pərvanə Məmmədli, Aynurə Mustafayeva, Elnarə Qaragözova, Xanım Zairova, Mehman Həsənov, Nərgiz Kərimova, Leyla Həsənzadə, Gülnar Yunusova və başqaları kimi cavan nəslin imzaları ədəbiyyatşünaslıq elminin ən mühüm problemlərinə həsr olunmuş kitabların və məqalələrin üzərində ardıcıl olaraq görünməkdədir. Bu sıraya həmin nəslin ölkəmizin digər elm müəssisələrində və ali təhsil quramlarında, yaradıcılıq təşkilatları və mətbuat orqanlarında çalışan, regionlarda yaşayıb-yaradan nümayəndələrini də əlavə etsək, ədəbiyyatşünaslıq elminin gənc qvardiyasının geniş cəbhəsini aydın surətdə təsəvvür etmək mümkün olar.

Bir qədər mübaliğəli görünsə də, belə demək mümkündür ki, artıq ədəbi-elmi prosesi bu nəslə nəzərə almadan, tam olaraq göstərmək çətindir. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının bu yeni nəslə müstəqillik dövrü ədəbiyyatımızın və geniş mənada yeni epoxanın ədəbi-elmi və ictimai proseslərinin içərisində yetişib formalaşır. Bu tənqidçi və ədəbiyyatşünaslar nəslini zaman özü hazırlamışdır.

Bir müddət yeni elmi və ədəbi nəslə lazımı

səviyyədə diqqət yetirilməmiş, onlara qarşı müəyyən etimadsızlıq şəraiti yaşanmışdır. Son dövrlərdə cavan tənqidçi və ədəbiyyatşünaslara elmi mühitdə ən ciddi, məsuliyyətli vəzifələrin həyata keçirilməsində: ədəbiyyat tarixinin yazılmasında, beynəlxalq konfranslarda elmimizi təmsil etməkdə, mötəbər simpoziumların plenar iclaslarında söz demək səlahiyyətinə sahib olmaqda, elmi jurnalların redaksiya heyətinə seçilməkdə göstərilən yüksək etimad, illər ərzində mövcud olmuş etinasızlıq mühitini aradan qaldırmışdır. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının demək olar ki, bütün sahələri üzrə artıq yeni nəslin istedadlı nümayəndələri parlaqdadır. Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda “İlin alimi” mükafatlarının verilməsilə birlikdə, “İlin gənc alimi” mükafatçılarının da seçilib müəyyənləşdirilməsi, qaliblərin rəğbətləndirilməsi yeni ədəbiyyatşünaslığın aparıcı simalarını ictimai və elmi fikrin diqqət mərkəzinə çəkmiş, sağlam rəqabət mühiti yaratmışdır.

Fikrimizcə, geniş mənada ədəbiyyatşünaslıq elminin, o cümlədən də Azərbaycan ədəbi tənqidinin yeni nəslinin meydana çıxmasında “Ədəbi proses” hərəkatının yenidən bərpa edilməsi və inkişaf etdirilməsinin də böyük rolu olmuşdur. “Ədəbi proses – 2013” yaradıcılıq müsəvirəsində Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda ədəbiyyatşünaslıq elminin təcrübəli klassikləri ilə bir sırada cavan nəslin də janrlar üzrə məruzəçi qismində çıxış etmələri və həmin məruzələrdə müşahidə olunan müstəqil elmi düşüncə, yenilikçilik ruhu cavan nəsillə ədəbiyyatşünaslığın ilk uğurlu “debütü” kimi meydanı genişlən-

dirmişdir. “Ədəbi proses – 2013” yaradıcılıq müşavirəsi ədəbiyyatşünaslıq elminin, o cümlədən, ədəbi tənqiddin də inkişafında yeni nəslin də özünəməxsus payı olduğunu göstərmişdir. Məhz bundan sonra “Ədəbi proses – 2014” yaradıcılıq müşavirəsində janrlar üzrə məruzəçilərin mütləq əksəriyyətinin cavanlardan ibarət olmasını elmi mühit qəbul etməli oldu. “Ədəbi proses – 2014” yaradıcılıq müşavirəsi bütövlükdə ədəbiyyatşünaslığın, o cümlədən də tənqidçilərin yeni nəslinin potensial imkanlarının, yaradıcılıq səylərinin, ciddi axtarışlarının və orijinal yanaşmalarının özünüifadəsi baxımından reallıqları de-facto meydana qoymuşdur. “Ədəbi proses – 2013”lə müqayisədə “Ədəbi proses – 2014” yaradıcılıq müşavirəsində 6 məruzə əvəzinə, proseslərin 13 elmi məruzə əsasında təhlil edilməsi ədəbiyyatın illik ümumi mənzərəsinin bütün genişliyi və reallıqları ilə əks etdirilməsinə işıq salmışdır. Azərbaycan poeziyasının lirika, poema, nəsrin – hekayə, povest və romanlar üzrə, dramaturgiyanın, uşaq ədəbiyyatının, bədii tərcümənin ayrıca məruzəçi ilə təmsil olunmaqla, tənqid və ədəbiyyatşünaslığın prosesdə yerinin və rolunun göstərilməsilə təhlilə cəlb olunması ədəbi gedişətin nəinki əsas ana xətlərini, hətta fərqli özünəməxsusluqlarını, incə məqamlarını da görüb-göstərməyə imkan yaratmışdır. “Ədəbi proses” hərəkətində ilk dəfə olaraq “Ədəbi gənclik” üzrə müstəqil məruzənin müzakirəyə çıxarılması həm ədəbiyyatda, həm də ədəbiyyatşünaslıqda yeni nəslin imkanlarını diqqət mərkəzinə çəkmişdir. Beləliklə, “Ədəbi proses – 2014” yaradıcılıq müşavirəsi XX əsrin yetmişinci

illərinin sonlarından başlanan ədəbi prosesin illik dəyərləndirilməsi hərəkətinin tarixində janrların genişliyi baxımından diqqəti cəlb edən mühüm hadisədir. Məsuliyyətlə hazırlanmış məruzələrdə Azərbaycan ədəbiyyatının bütün janrlar üzrə hərəkətini dəqiq şəkildə, uğurları və kəsirləri ilə birlikdə tam olaraq təsəvvür etməyə real şərait yaratmışdır. “Ədəbi proses – 2014” yaradıcılıq müşavirəsi elmiliyi, nəzəri səviyyəsi, ən başlıcası isə yenilik ruhu ilə yadda qalan ədəbiyyatşünaslıq hadisəsinə çevrilə bilmişdir. Bu müşavirədə dinlənən məruzələr, aparılan müzakirələr, baş verən diskussiya və çıxarılan elmi nəticələr Azərbaycan ədəbiyyatındakı “roman axını”, ədəbi salnaməçiliyə meyilin artması, dramaturgiyadakı böhran, uşaq pyeslərinin az yaranması, satiranın arxada qalması və sair kimi kəsirləri, problemləri də nəzərə çatdırmışdır. Və yaxşı cəhətlərdən biri kimi qeyd edilməyə layiqdir ki, “cavan nəsil məruzəçilər” təkcə faktları tapıb üzə çıxarmaqla, açıb göstərməklə kifayətlənməmiş, bütün hallarda səbəbləri də aydınlaşdırmağa, real mahiyyəti izah etməyə çalışmış, çıxış yolları, gələcək inkişaf haqqında da fikir və mülahizələrini bildirmişlər. “Ədəbi proses – 2014” yaradıcılıq müşavirəsində Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin, ədəbi mətbuatın təmsilçilərinin, digər elm və ali təhsil qurumlarının nümayəndələri ilə birlikdə keçirilən müzakirələrdə əməkdaşların geniş iştirakı və nəzərə çarpan elmi diskussiya mədəniyyəti “müşavirə”dən real elmə, ədəbiyyatşünaslığa doğru prosesin əhəmiyyətini bir daha

Ədəbi proses–2014

nümayiş etdirmişdir. “Ədəbi proses – 2014” – cavan nəslə fəlsəfə doktorluğu və elmlər doktorluğu imkanları əldə etmək, elmi dərəcələrini artırmaq, beynəlxalq elmi konfranslarda iştiraka yol açmaq şansları qazandırmışdır.

Bütövlükdə “Ədəbi proses – 2014” yaradıcılıq müşavirəsinin materialları müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafı məsələlərinə həsr edilmiş obyektiv elmi qənaətlərdir, bu epoxanın ədəbiyyatı haqqında yazılacaq ədəbiyyat tarixinin əhəmiyyətli bir hissəsi, ən azı mühüm elmi mənbələrindən, qaynaqlarından biridir. “Ədəbi proses – 2014” yaradıcılıq müşavirəsinin materialları tam halda müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatının mövcud imkanlarını, inkişaf xüsusiyyətlərini əks etdirən, elmi-nəzəri ümumiləşdirmələrinin səviyyəsi və orijinallığı ilə fərqlənən, gələcək inkişaf meyillərinə təkan verən, yol açan əhəmiyyətli bir ədəbiyyatşünaslıq əsəridir.

Vaqif YUSİFLİ
Filologiya üzrə elmlər doktoru

ƏDƏBİ MƏNZƏRƏ – 2014

Ömrümüzdən daha bir il – 2014-cü il də keçib getdi. Bu ili biz müstəqilliyimizin iyirmi dördüncü ili kimi qarşıladıq və yola saldıq. Ölkəmizin beynəlxalq aləmdə nüfuzunun getdikcə gücləndiyinin, müstəqil bir respublika kimi həm siyasi, həm də iqtisadi sahədə uğurların şahidi olduq. Azərbaycan dövlətinin daha möhkəm özüllər üzərində qurulduğunu, bu müstəqilliyin memarı olan Ulu öndər Heydər Əliyevin ideyalarının necə uğurla həyata keçirildiyini hiss etdik.

Təbii ki, 2014-cü il Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafında da dərin izlər buraxan bir il kimi unudulmayacaq.

2014-cü il Azərbaycan ədəbi həyatında bir sıra mühüm hadisələr baş vermiş ki, onları xatırlamamaq mümkün deyil. Keçən il Azərbaycan yazıçılarının həyatında mühüm rol oynayan bir hadisə baş verdi: söhbət Azərbaycan yazıçılarının XII qurultayından gedir.

Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin 80 illik tarixi, əslində, Azərbaycan ədəbiyyatının 80 illik tarixi deməkdir. Bu 80 ildə Azərbaycan Yazıçılar Birliyini sözün əsl mənasında qaynar ədəbi mühitin paytaxtı adlandırmaq olar. Öncə qeyd etdiyimiz o ideoloji təzyiqlərə, hətta sapıntılara baxmayaraq, Yazıçılar Birliyinin fəaliyyəti

ədəbi həyatımızın güzgüsü olmuşdur. Birliyin fəaliyyətini genişləndirmək məqsədilə respublikamızın ayrı-ayrı bölgələrində onun filiallarının (Naxçıvan, Sumqayıt, Gəncə, Qazax, Lənkəran, Quba, Şəki, Aran, Şirvan, Şamaxı, Muğan, Mingəçevir, Qarabağ, Moskva, Gürcüstan, İstanbul) açılması da mühüm hadisə kimi qiymətləndirilməlidir. Azərbaycan Yazıçılar Birliyi bu illər ərzində xalqımızın mənəvi dünyasının zənginləşməsində, onun bədii-estetik zövqünün formalaşmasında, vətənpərvərlik tərbiyəsində, ədəbiyyatımızın dünya miqyasında tanınmasında misilsiz rol oynamışdır. Onun ədəbi orqanları olan «Azərbaycan», «Ulduz», «Lit.Azerbaydjan» jurnallarının, «Ədəbiyyat qəzeti»nin də burada rolunu xüsusi vurğulamalıyıq.

Azərbaycan yazıçıları Müstəqillik uğrunda mübarizədə də fəal iştirak etmiş və istər sovet dönəmində, istərsə də 90-cı illərdə xalqımızın azadlıq duyğusunu, suverenlik arzularını qələmə almışlar. Xatırlayın keçən əsrin sonlarını- o məlum hadisələrdə B.Vahabzadə, İ.Şıxlı, Y.Səmədoğlu, Qabil, C.Novruz, S.Rüstəmخانlı kimi sənət adamları xalqla bir yerdə idilər və o zaman Yazıçılar Birliyi də bu mübarizənin ön sıralarında idi.

Təbii ki, xalqımızın böyük lideri, ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycan Yazıçılar Birliyinə, ümumən ədəbiyyatımıza və ayrı-ayrı yazıçılara göstərdiyi qayğı bir dövlət başçısının sənətə tükənməz məhəbbətini ifadə edir. Onun dəstəyi ilə elə Sovet dövründə R.Rza, S.Rəhimov, S.Rüstəm Sosialist Əməyi Qəhrəmanı kimi yüksək fəxri ada layiq görüldülər. Məhz onun təşəbbüsü ilə dahi

H.Cavidin məzarının qalıqları uzaq Sibirdən vətəninə gətirildi. Nəsiminin 600, Füzulinin 500 illik yubileylərinin dünya miqyasında qeyd olunması da onun adı ilə bağlıdır. Müstəqillik dövründə də Ulu öndər bu qayğı və məhəbbəti sənət adamlarından əsirgəmədi. Onun bir neçə dəfə Yazıçılar Birliyinin qurultaylarında çıxışları indi də unudulmayıb. Bu, dünya tarixində dövlət başçısının öz xalqının ədəbiyyatına göstərdiyi qayğının ən parlaq nümunələrindən biridir. Ulu öndərin bu ədəbi siyasəti indi hörmətli Prezident İlham Əliyev və YUNESKO-nun xoşməramlı səfiri, Azərbaycanın birinci xanımı Mehriban Əliyeva tərəfindən davam etdirilir.

Azərbaycan yazıçılarının son-XII qurultayına göndərdiyi təbrik məktubunda hörmətli prezidentimiz birmənalı şəkildə qeyd edirdi ki: «Xalqın şüurunda azadlıq hisslərinin yaradılmasında, daha da dirçəldilməsində yazıçı və şairlərimizin yaradıcılığının gücü ölçüyəgəlməzdir. Onlar heç kəsin dilinə belə gətirməyə cürət etmədiyi bir vaxtda müstəqillik və azadlıq ideyalarının carçısı olmaqla dərin məhəbbət və rəğbət qazanmışlar... Ümidvaram ki, müstəqilliyimizi göz bəbəyi kimi qoruyan, özünü vətənin azadlığı və ərəzi bütövlüyü naminə fəda etməyə hər an hazır olan, müasir təfəkkür tərzinə malik sağlam əqidəli nəslin yetişdirilməsi daim sizin əsərlərinizin əsas qayəsi olacaqdır».

2014-cü il iyunun 17-də Azərbaycan yazıçılarının XII qurultayı öz işinə başladı. 439 nəfərin Birlik üzvlərinin təxminən üçdə birinin iştirak etdiyi bu qurultayda nələr baş verdi? Əvvəla, qeyd edək ki, iki qurultaydır ki,

ədəbiyyatın müxtəlif janrları üzrə məruzələr qurultaydan öncə dinlənilir və beləliklə, qurultayda çıxışlar üçün geniş imkan yaranır. Bir cəhət də maraqlıydı ki, həmin məruzələr təcübəli tənqidçilərə deyil, cavan ədiblərə tapşırılmışdı. Təbii ki, bu məruzələrdə çatışmayan məqamlar, prosesi-janrların durumunu tam əks etdirməyən məsələlər də vardı.

Amma ümumilikdə ötən on il ərzində Azərbaycan ədəbiyyatının keçdiyi yolun mənzərəsi müəyyən dərəcədə öz əksini tapdı.

XII qurultay XI qurultaydan keçən on il ərzində ədəbiyyatımızın nailiyyət və uğurlarını nəzərə çarpdırdı. Xalq yazıçısı Anar giriş sözü söylədi. Sonra çıxışlar oldu.

Əlbəttə, bu yazıda həmin çıxışların heç birini təfsilatı ilə nəzərə çarpdırmaq fikrində deyilik. Buna imkan da yoxdur. Ancaq on il ərzində ədəbiyyatımızın keçdiyi yolu, onun ümumi mənzərəsini biz belə ümumiləşdirə bilərik:

1. On il ərzində Azərbaycan ədəbiyyatı müstəqillik dövrünün ab-havası ilə yaşamış, özünün ortaya qoyduğu əsərlərlə həyatımızda, gerçəkliyimizdə baş verən ictimai-siyasi prosesləri, mənəvi dünyamızı, insanın-müstəqillik dövrü şəxsiyyətinin daxili dünyasını əks etdirməyə çalışmışdır. Bu yolda bəzi nailiyyətlər əldə edilmiş, yeni romanlar, povestlər, dram əsərləri və poeziya nümunələri yaranmışdır. Lakin əlbəttə, ədəbiyyatın yeni mərhələyə qədəm qoyması hələ bəzi standartlardan, stereotiplərdən xilas olması demək deyil. Yenə də köhnə havalər üstə şeirlər yazılır, yenə də roman və povestlərdə sxematizm,

naşılıq nəzərə çarpır. Ədəbi tənqidin prosesdə aparıcı rol oynamaması da diqqətdən yayınmır.

2. Son illərdə Azərbaycan oxucuları dünya yazıçı-
larının əsərləri ilə tərcümə vasitəsilə tanış olurlar. Bu, yaxşıdır. Lakin Azərbaycan ədəbiyyatının bir neçə imzanı çıxmaq şərtilə, dünya oxucularına layiq olduğu səviyyədə çatdırılmaması da narahatlıq doğurur.

3. Qurultayda söylənilən çıxışlarda belə bir cəhət vurğulandı ki, ədəbiyyatımızın başlıca məramı azərbaycançılıqdır. Yazılan əsərlər məhz bu ruha köklənməlidir. XXI əsrin Azərbaycanlı obrazını bədii əsərlərdə görməliyik. O, nə düşünür, hansı hisslər və duyğularla yaşayır?

4. Qarabağ mövzusu ətrafında qurultayda ciddi söhbət getmədi. Amma qeyd etmək ki, son on ildə ədəbiyyatımızda bu mövzuda bir sıra maraqlı əsərlər yaranmışdır.

5. Ədəbi gəncliklə bağlı problemlər də diqqətdən yayınmır. Bu gün Yazıçılar Birliyinin ədəbi gəncliyə qayğısı yetərincədir. Onların şeir və nəsr kitabları çap edilir, əsərləri müzakirə olunur, ən istedadlıları isə Birliyə üzv qəbul olunurlar. Ədəbiyyatda plüralizmin olması da narahatlıq doğurmur. Ədəbiyyatda müəyyən meyl və tendensiyaların, cərəyanların yaranması da təbiidir. Məsələn, son on ildə postmodernizm ədəbi təmayülün Azərbaycan poeziyasında və nəsrində özünün «naxışları»nı vurması heç də təəccüglü deyil. Amma «postmodernizm» adı altında formalizm, ədəbi əllaməçiliyə uymaq, ədəbiyyatımızın yaşarı ənənələrini inkar etmək qorxulu və yolverilməzdir.

Yazıçılar Birliyini bəyənməyənlər müəyyən qruplarda birləşir, hətta öz dərgilərini nəşr etdirirlər. Ancaq bəzi cavanların Yazıçılar Birliyinə, ədəbiyyatın canlı klassiklərinə qarşı qeyri-etik çıxışları sadəcə, ürək bulandırır.

Beləliklə, Azərbaycan yazıçılarının XII qurultayı da tarixə döndü. Arzu edək ki, XIII qurultay Yazıçılar Birliyinin Nizamnaməsinə uyğun olaraq vaxtında keçirilsin, illərlə yubanmasın.

Azərbaycan ədəbiyyatı XXI əsrə özünün əbədi, yaşarı ənənələri, həm də yeni meyil və tendensiyaları ilə qoşuldu. Elə ənənələr var ki, onlar əsrlər boyu ədəbiyyatda yaşayır, inkişaf edir, yeniləşir.. İncəsənətin digər sahələrinin rolunu qətiyyənlə azaltmadan deyək ki, klassik ənənələri yaşatmaq, qoruyub hifz etmək və gələcək nəsillərə çatdırmaqda ən önəmli rol poeziya oynamışdır. Azərbaycan poeziyası, ilk növbədə, Azərbaycan mənəviyyatının təcəssümü olan milli bir poeziyadır. Bu poeziyada onu yaradan xalqın tarixi, milli mənliliyi, zəngin adət-ənənələri, həyat və məişəti, dünyaya baxışı əks olunmuşdur. Azərbaycan poeziyası Azərbaycan dilinin və milli təfəkkürümüzün zənginliyini nümayiş etdirir. Mərhum şairimiz Əli Kərim demişkən: «Bu gözəl dilini yaratmış güman, İlahi damağı çağ olan zaman».

2014-cü ilin poeziyası da həmin ənənələri davam etdirdi.. Ancaq ənənə heç də köhnənin təkrarı deyil, ədəbiyyatın hər bir yeni mərhələsində zənginləşir, yeni xassələr, keyfiyyətlər kəsb edir. Şeirimizdə ta əzəldən bir neçə əsas mövzu olub (vətənpərvərlik, sevgi, təbiət, insanın tərənnümü), indi də həmin mövzular üstünlük

təşkil edir. Ancaq müstəqilliklə sonra şeirimizin tematikası bir qədər də genişləndi, Qarabağda baş verən hadisələr, 20 Yanvar, Xocalı soyqırımları, şəhidlik, yurd yanğısı, müharibənin doğurduğu ağrı-acılar, qaçqınlıq-köçkünlük ab-havası da şeirimizdə səslənməkdədir. Şeirimizdə vaxtilə yasaq olunan Tanrı məhəbbəti də, dini dəyərlərimizin təbliği də öz əksini tapır. Artıq poeziyada XXI əsrin ab-havası, müstəqillik əldə etmiş bir xalqın duyğu və düşüncələri əks olunur. Fərdin daxili aləminin ifadəsi isə daha çox diqqəti cəlb edir.

Poeziyamızın inkişafında böyük rol oynamış, öz əsərləri ilə ədəbiyyatımızı zənginləşdirən yaşlı nəslin (otuzuncu, qırxıncı, əllinci illərində ədəbiyyata gələnlərin) nümayəndələrinin əksəriyyəti artıq dünyalarını dəyişmişlər. «Yarpaq tökümü» çoxdandır davam edir və nə qədər ağır olsa da, təəssüf hissilə deməliyik ki, poeziyamızın Bəxtiyarı, Qabili, Hüseyn Arifi, Nəbi Xəzrisi, Kürçaylısı, Qasım Qasımzadəsi artıq yoxdur, Məmməd Araz da, Məstan Günər də, Sərdar Əsəd də, Tofiq Bayram da, Hüseyn Kürdoğlu da, Tofiq Mütəllibov da, Rəfiq Zəka da, Şəkər Aslan da, Ağa Laçınlı da, Ələkbər Salahzadə də, İsa İsmayılzadə də, Tofiq Abdin də, Arif Abdullazadə də, daha sonrakı nəsildən Səyavuş Sərxanlı da, Nüsrət Kəsəmənli də, Eldar Baxış da, Nurəngiz Gün də, Akif Səməd də, Adil Mirseyid də sıralarımızda deyil.. Doğrudur, onların mənəvi irsi yaşayır, təbliğ olunur, unudulmurlar, amma bəzilərinin vaxtsız, gözəl əsərlər yarada biləcəkləri bir vaxtda dünyadan getməyi təəssüf doğurur. Amma bu gün poeziyamızın

yaşlı nəslə və nisbətən onlardan cavan olanlar – Fikrət Sadıq, Vaqif Səmədoğlu, Fikrət Qoca, Söhrab Tahir, Nəriman Həsənzadə, Məmməd Aslan, Abbas Abdulla, Musa Yaqub, Eyvaz Borçalı, Firuzə Məmmədli, Zəlimxan Yaqub, Sabir Rüstəmxanlı, Çingiz Əlioğlu, Ramiz Rövşən, Vahid Əziz, Vaqif Bayatlı, Rüstəm Behrudi, Əcdər Ol, Vaqif Bəhməni, Əbülfət Mədətoğlu yenə poeziyanın öncül sıralarındadırlar. Xalq şairi Nəriman Həsənzadə gənclik havası ilə yazıb-yaradır, keçən il o, «Sözü tara verin» və «Şeyx Nigari türbəsi» adlı iki poema və silsilə şeirlər yazmışdır. İçi vətənpərvərlik duyğuları ilə süslənən bu poemalar öz mənə dolğunluğu, poetik gözəlliyi ilə diqqəti cəlb edir. Xalq şairi Zəlimxan Yaqub xəstəliyinə, fiziki durumuna əhəmiyyət vermədən İsa Muğannaya və onun fəlsəfi dünyasına həsr etdiyi «Ün» poemasını qələmə almışdır. Mətbuatda da onun bir-birinin ardınca xeyli şeirləri dərc edilib və qətiyyətlə demək olar ki, Zəlimxan Yaqub xalq şairi ilə bu günün şairi arasında körpü rolunu uğurla yerinə yetirir. Zəlimxanın şeir dünyası tükənməzdir və onun varlığı tərədən-dırnağa xalq ruhunun ifadəsidir. O, xalqın dilində xalqın arzularını, duyğu və düşüncələrini şeirində çox sadə poeziya dili ilə səsləndirəndə, istər-istəməz Aşıq Ələsgəri, Səməd Vurğunu xatırlayırsan və fikirləşirsən ki, poeziyamızda bu iki ustadın nəfəsi Zəlimxan şeirində yeni avazla səslənir:

*Yamanlara tərs açılan sillədir,
Naşistlərin ürəyinə güllədir,
Yaxşılarla ucalıqdı, pillədi,*

Qələm adlı bir silahım var mənim.

*Ağac dindir, kaman bağla, saz yarat,
Hər pərdədə işvə, qəmzə, naz yarat,
Dedi oğlum, ürəyincə yaz, yaravt,
Allah kimi uca şahım var mənim.*

Bu il bizim ustad şair Bəxtiyar Vahabzadənin anadan olmasının 90 illiyi təntənə ilə qeyd olunacaq. Respublikamızın Prezidenti İlham Əliyev cənabları artıq bu yubileyin keçirilməsi barədə sərəncam imzalamışdır. Bəxtiyar Vahabzadənin poeziyada əkdüyü toxumlar onun yolunu davam etdirən, vətənpərvərlik, azərbaycançılıq ideyalarını şeirlərində yaşadan şairlərimizin əsərlərində bariz şəkildə üzə çıxır.

Müasir Azərbaycan şeiri həm məzmununa, həm də sənətkarlıq xüsusiyyətlərinə görə, zəngin və rəngarəngdir. Buraya onu da da əlavə edək ki, poeziyamızda fərdi üslubların, dəst-xətlərin mövcudluğu ilə yanaşı, müxtəlif meyllərin, axınların, ədəbi cərəyanların da çoxçeşidliliyinə təsadüf edirik. Azərbaycan poeziyası öz milli, yaşarı ənənələrinə sadıq qaldığı kimi, dünya poeziyasında meydana gələn yeni meyllərə də biganə qalmır. Təbii ki, xarici ədəbiyyatlardan gələn poetik təsirlər haqqında da söz açmaq lazımdır. Bu təsirlər xüsuslə cavan şairlərin yaradıcılığında daha artıq nəzərə çarpır. Ancaq o da məlumdur ki, Azərbaycan poeziyası ərazisində hər cür «izmə»i zorla cücərtmək mümkün deyil.

Bu gün şeirin meydanı çox genişdir. Kitab çap etdirmək, şeirləri ilə mətbuatda çıxış etmək çox asandır, amma hər yazılan şeir şeir olmadığı kimi, hər şeir toplusuna da poeziyanın uğuru kimi baxmaq olmaz. Amma o da var ki, oxucularımızın da səviyyəsi artıb, onlar qrafoman təfəkküründən yaranan və adına heç cür şeir deyilməyən nümunələri birmənalı olaraq qəbul eləmirlər.

Azərbaycan şeiri öncə qeyd etdiyimiz kimi ənənəyə çox bağlıdır və bu gün heca şeiri yenə də əvvəlli illərdə olduğu kimi ön sıradadır. Heca şeiri bizim doğma, anadilli şeirimizdir, kənardan heç bir müdaxilə, təzyiq və təsir qəbul etməyən şeirimizdir. Amma gizlətməyə ki, hecada yazılan şeirlərin böyük bir qismi orta səviyyədən də aşağıdır. Belə şeirlər, adının qarşısında Şair yazılanların ürəyindən yox, oxuduqları şeirlərin təsirindən və təqlidindən yaranır. Məsləhət görərdik ki, şeirə, poeziyaya barmaqlarının arasından baxan bu tipli şairciklər bu gün Zəlimxan Yaqubun, Vahid Əzizin, Məmməd Aslanın qoşmalarını, gəraylılarını oxusunlar, şeirdə ağılla ürəyin necə qovuşduğunun şahidi olsunlar. Vahid Əzizin bir qoşmasından misal gətirək:

*Qoymayın hər yetən barını dərsin,
Hər nə cür olsa da – Vətəndi, oğul.
Sevən ürəklərdə buğda göyərsin,
Vələmir hər yerdə bitəndi, oğul.*

*Adı hər igidin daşda oyulmur,
Hər kəsin heykəli başda qoyulmur.
Çoxdandır Bülbülün səsi duyulmur,*

O vaxt Qarabağda ötəndi, oğul.

*Dünyaya vaxtında gələnmi xoşbəxt,
Yoxsa, çıxarını bilənmi xoşbəxt?
Sən bilən; Vətəndə ölənmi xoşbəxt,
Yoxsa, baş götürüb gedəndi, oğul?*

Bu şeir XXI əsrin poetik təfəkküründən yaranan bir nümunədir, Təbii ki, klassik qoşmanın strukturu pozulmayıb, amma şeirin məzmunu yenidir, deməli, «köhnə havalarda» təzə notlar səsləndirmək mümkündür. Bu gün şairlərimizdən Ramiz Rövşən, Vaqif Bəhmənli, Məmməd İlqar, Məhəmməd Dəmirçioğlu, İslam Sadıq, Məcnun Göyçəli, Sabir Sarvan, İbrahim İlyaslı, Rəfail İncəyurd, Zirəddin Qafarlı, Barat Vüsal, Ramiz Qusarcaylı, Sabir Sarvan kimi şairlər də xalq şeirindən gələn ənənələri davam etdirirlər.

Böyük türk şairi Nazim Hikmət deyirdi ki, ən yaxşı şeirin vəzni yoxdur, istər hecada, istər sərbəstdə, istərsə də əruzda olsun. Ən yaxşı şeir ürəklə beynin ittifaqından yaranır. Azərbaycan şeiri öz musiqi ahəngi, melodiyası və fikrin parlaq ifadəsi ilə seçilir və bu sözü sərbəst şeir haqqında da söyləmək olar. Çünki bizim ən yaxşı sərbəst şeirlərdə də musiqi, ahəng, ritm və poetik fikir cazibəsi var. Əgər heca şeirimizdə, onun inkişafında Səməd Vurğun, Hüseyn Arif, Bəxtiyar Vahabzadə, Nəbi Xəzri və b. ünlü şairlərimiz mühüm rol oynayıblarsa, sərbəst şeirimizdə də Rəsul Rza ustad kimi sözünü deyib, yol göstərib və bu gün də ən gözəl sərbəst şeirlərimizdə Rəsul

Ədəbi proses–2014

Rza poetik ənənəsindən gələn təsirləri hiss edirik. Amma sərbəst şeir adına da hoqqabazlıqlar, əlləmçilik edənlər az deyil. İndi sərbəst şeirlər qafiyəli də yazılır, qafiyəsiz də, amma şeirin şeirliyini təmin edən ən başlıca amil fikirlə hissin vəhdətidir. Bircə misalla kifayətlənəcəyik. İstedadlı bir xanım yazar – Gülnarə Cəmaləddinin keçən il «Azərbaycan» jurnalında çap olunan «Üçkünc kağızlar» şeirində diqqət yetirək. Bu şeirdə qafiyə yoxdur, amma fikir var, o fikrin bədii ifadəsi də yetərincədir:

41-45-də

üçkünc kağızlardan elə qorxardı adamlar

güllədən heç elə qorxmazdılar

Bir qara yel kimi döyərdi qapıları

sovurardı xırman kimi o yurdu

o evi

Başıpapaqlılarını ağlayardı qadınlar

Qadın yanında,

uşaq yanında kişilər ağlamazdılar

Qadınlar elə bilərdilər kişilərin ürəyi daşdı

daşşş.

41-45-də

üçkünc kağızlardan elə qorxardı adamlar

Üçkünc kağız görəndə

bənizi kağız kimi olardı

oğlu müharibədə itkin düşən nənəmin də.

Bu, qafiyəsiz sərbəst şeirdir və Azərbaycan şeiri praktikasında tez-tez təsadüf olunur. Fikir var və müəllif

həmin fikri (müharibə ağrı-acılarının doğurduğu təəssüratları) qafiyəsiz də ifadə edə bilib. Qafiyə şeirdə lazımdır, amma çox şeyi o həll eləmir.

Bu gün poeziyamızda modern ruhlu şeirlərin yazılmasını da təbii hesab edirik. Bütün xalqların ədəbiyyatında olduğu kimi, Azərbaycanda da müxtəlif «izm»lərin, cərəyanların təsiri, yaxud mövcudluğu inkaredilməzdir. Bu gün Aqşın Yeniseyin, Zahir Əzəmətin, Murad Köhnəqalanın, Rasim Qaracanın, Azad Yaşarın ənənəvi şeirdən fərqli olaraq, tamam başqa stildə yazmaları təəccüblə qarşılanmamalıdır. Postmodernizmin təsiri onların bəzilərinin klassik və müasir ədəbiyyatımıza inkarçı mövqeyə, nihilist düşüncəyə gətirib çıxarsa da, dərk olunmalı bir həqiqət var ki, Azərbaycan poeziyası belə eksperimentləri çox görüb. Eksperimentdən qorxmaq lazım deyil, onların təsiri uzun sürmür.

Azərbaycan şeiri Azərbaycan insanının mənəviyyatını, həyata, gerçəkliyə, dünyaya estetik münasibətini, duyğular aləmini ifadə edir və şeirmiz də bu mənada Nizamidən üzü bəri o ənənəni yaşatmağa çalışır. Bu gün çevrəməzdə baş verən heç bir hadisə şairlərimizin nəzərindən yayınmır. Lakin onu da qeyd edək ki, fərdi duyğulara həddindən artıq aludəçilik, subyektiv, şəxsi, intim aləmə meyil bəzən şairlərimizi ictimai hadisələrdən, cəmiyyətdə baş verən proseslərdən ayırır. Xüsusilə, öz ilhamını sevgi hissiyyatı üzərində dolandıran şairlər var ki, onlar üçün bu mövzu sadəcə bir vərdişə çevrilib. Eyni ifadələr, eyni təşbihlər şeirdən şeirə, kitabdan kitaba, şairdən şairə keçir. «Sevgidən ölürəm», «qarşında qul

olum», «üzmə ürəyimi, gəl insaf elə», «getmə gülüm, getmə», «sənsiz darıxmışam» deyimlərini nə qədər işlətmək olar? Öz «ölən» sevgisini içində dəfn edən aşiq-şairlər, məşuq-şairələr Azərbaycanda nə qədər istəsən, tapılar. Ürəkləri bu qədər sevgi qəbristanlığına döndər-məkdə nə məna varmış? Yaşanılmamış, duyulmamış hisslər «sevgi şeirləri»nin mayasına hopub. Amma bu sevgi şeirlərinin bolluğu içində az da olsa hisslərə, duyğulara təsir edən şeirlər də var. Təsəvvür edin ki, bir gözəl qız ağlayır, kimsə, lap elə sevgilisi onu incidib. Bir sıra orijinal şeirlərin müəllifi olan, əyalətdə yaşasa da, müasir poeziyada öz dəst-xətilə seçilən Əlizadə Nuri görürün buna necə məna verir:

*Ya zalım incidib, ya nadan onu,
Hansı yalançıdı aldadan onu?
Bəlkə də sevgidi ağladan onu,-
İlahi, nə gözəl ağlayır bu qız.*

*Neynəsin bu yerdə, bu naşı gözəl
Hardan tapıb belə nəqqası gözəl?!
Gözəl gözlərində göz yaşı gözəl,
İlahi, nə gözəl ağlayır bu qız...*

*Bu nəmin yolunu bağla, İlahi,
Bu qəmin köksünü dağla, İlahi...
Sən də yağışını saxla, İlahi,-
İlahi, nə gözəl ağlayır bu qız.*

Poeziyamızın ədəbi gənclik qolu da ədəbiyyatımızın gələcəyinə, sabaha inam yaradır. Keçən il «Azərbaycan» və «Ulduz» jurnallarında ikimininci illərdə ədəbiyyata gələn, elə ilk şeirləri ilə də az-çox diqqəti cəlb edən gənclərin xeyli yazıları çap olunmuşdur. Bu cavanlar içərisində Anar Aminin, Aqşin Evrənin, Müşfiq Cəbinin, Könül Həsənqulunun, Nilufər Şıxlının, Arzu Hüseynin, Dilqəm Əhmədin, Nigar Anın, Vasif Əlihüseynin, Emin Pirinin, Ruslan Əli Dostun, Ruzbeh Məmmədin şeirləri xüsusilə seçilir. Yazıçılar Birliyində fəaliyyət göstərən «Gənc ədiblər məktəbi»nin də cavan şairlərin formalaşmasında rolu böyükdür. Onların bir çoxu lap cavan ikən Yazıçılar Birliyinə üzv qəbul olunur.

Bölgələrdə də Yazıçılar Birliyinin üzvü olan şairlərimiz az deyil. Etiraf edək ki, indi «region ədəbiyyatı» anlayışı aradan qalxıb. Bölgələrdə istedadlı yazarların sayı çoxalıb. Qubada Zakir Məmməd, Ramiz Qusarçaylı, Lənkəranda İltifat Saleh, Tərən Əbilov, Ağamir Cavad, Qazaxda Barat Vüsal, Şahinə Könül, Cəlilabadda Əlirza Həsərət, Əlizadə Nuri, Mətləb Ağa, Ədalət Salman, Masallıda Arif Fərzəli, Sumqayıtda Əşrəf Veysəlli, Zirəddin Qafarlı, Ofeliya Babayeva, Gülnarə Cəmaləddin, Nazilə Gültac, Xatirə Fərəcli, Sabir Sarvan, Məmməd İlqar, Salyanda Namiq Hacıheydərli, İmişlidə Valeh Bahaduroğlu, Sabirabadda Nisəbəyim, Yardımlıda Sakit İlkin, Ağcabədidə Sevindik kimi yaşlı, orta və cavan nəslin yazarları müasir ədəbi prosesdə fəal iştirak edirlər.

2014-cü ilin poeziyası haqqında bu qeydlərimizi belə bir nikbin sözlərlə bitirə bilərik: POEZİYAMIZ YOLUNA

DAVAM EDİR, ƏNƏNƏLƏR YAŞAYIR, ŞEİRİMİZİN
SABAHI ÜÇÜN TƏHLÜKƏ YOXDUR!

Azərbaycan nəsrİ 2014-cü ildə hansı uğurlara imza atmış, ədəbi inkişafın hansı pilləsinə yüksəlmişdir? Nəsrimizin nailiyyətləri, uğurları ilə bir sırada hansı qüsurları, onun inkişafına mane olan nöqsanları ilə qarşılaşmışıq? Azərbaycan nəsrİ müasir insanın bədii obrazlarının yaradılmasında, həyatın, gerçəkliyin problemlərinin bədii həllində hansı yaddaqalan nümunələri ilə seçilmiş, fərqlənmişdir?

Keçən ilin nəsrİ haqqında söhbətə bu suallarla başlamağımız təsadüfi deyil. Çünki hər hansı ədəbi janrın birillik mənzərəsi haqqında söz açanda, ilk növbədə, statistikaya müraciət etmək lazımdır.

Keçən il qocaman dərgimiz olan «Azərbaycan» jurnalında altı roman, beş povest, iyirmi üç hekayə dərc edilmişdir. «Ulduz» jurnalı isə əsasən hekayələr çap etmiş, povestə və romana ehtiyac hiss etməmişdir. Lakin 2014-cü ilin Azərbaycan nəsrini bu statistik rəqəmlərlə məhdudlaşdırmaq olmaz. Ədəbi jurnallardan əlavə, kitab halında çap olunan nəsr əsərləri (roman, povest, hekayə) hər iki jurnalda dərc olunanlardan qat-qat çoxdur. Bundan əlavə, onlarla qəzet və jurnallarda da müntəzəm olaraq hekayə çap olunur. Deməli, Azərbaycan nəsrinin 2014-cü il mənzərəsi kəmiyyətcə ürəkaçandır. Lakin kəmiyyət heç də keyfiyyət göstəricisinə çevrilir. Şeirdə də belədir, nəsrdə də. Ona görə də biz bu icmalda yalnız bəzi əsərlər haqqında söhbət açacağıq ki, onlar nəsrimizin simasını, xarakterik xüsusiyyətlərini özlərində əks etdirə bilirlər.

Xalq yazıçısı Anarın «Göz muncuğu» povesti («Azərbaycan» jurnalı № 11) 2014-cü ilin ədəbi hadisəsi hesab oluna bilər. Az bir müddət ərzində roman ədəbi ictimaiyyət və oxucular arasında böyük əks-səda doğurmuşdur. Bütün yaradıcılığı boyu hər yeni nəsr əsəriylə oxucuları düşünməyə sövq edən, onları narahat edən suallara cavab axtaran və təkcə məzmununa, təlqin etdiyi fikir və ideya anlamına görə deyil, həm də bədii-sənətkarlıq priyomlarına görə seçilən Anar nəsrində bu dəfə də ədəbi aləmi tərpətdi, silkələdi. Görünür, nəsrində uzun müddət həyatı, insanı bu səpgidə təsvir edə biləcək əsərlərə ehtiyac duyulmuş.

Anar nəsrində keçən əsrin altmışıncı illərindən başlayaraq insan haqqında bədii-fəlsəfi düşüncələri ilə oxucunu maraqlandırmaya başlayıb. İnsanı adi məişət qayğılarından tutmuş, cəmiyyətdə mövqeyinə qədər hərtərəfli, geniş planda təhlil hədəfinə çevirən Anar nəsrində təkcə bir zamanın, konkret bir dövrün məcrasına sığan deyil. Anarın Kəbirlinskisi, Zaur və Təhminəsi, Fuadı, Oqtayı ötən əsrin tipləri olsa da, onların dramları və faciələri bütün zamanlar üçün səciyyəvidir. Anar əbədi Xeyir-Şər, Hörmüz-Əhrimən mübarizəsini konkret bir dövrə sığışdırmır. Anar həmin konfliktə bütün zamanlar üzrə dövr elətdirir, təbii ki, hər zamanın öz fəlsəfi, psixoloji dönümlərini nəzərə alır. Əsər iki dünyanın – həm bu, həm də o dünyanın arasında qalan, ölüb sonra dirilən bir insanın taleyindən, əzab və ağrılarından söz açır. Hadisələr yuxu-reallıq, xəyal-fantaziya, işıq-qaranlıq çevrələrində davam edir. Anarın nəsrində sosializmin «müsbət qəhrəman»

konsepsiyasına ilk nümunələrindən biganəlik göstərmiş, insanı müsbət-mənfi qarışıqında təqdim etməyə meyilli olmuşdur. Ona görə də onun «Göz muncuğu» povestində də insan öz əməlləri ilə müsbətlə mənfinin arasındadır, pislilik də, xeyirxahlıq da bir insanın öz içindədir və onlar daim mübarizə aparırlar, pisliliklər insanı Şərə, xeyir əməllər isə yaxşılığa doğru sürükləyir. Povestdə mistika ilə reallıq, keçmişlə bu gün arasında körpü, bağlılıq, rabitə yaradılır və əslində, bu, yazıçının bədii priyomlarını şərtləndirdiyi kimi, zaman-məkan əlaqələrinin də mövcudluğunu təyin edir. Mif, folklor və xalq inancları, əfsanə və rəvayətlər, yuxu və gerçəklik elementləri xaotik bir mənşərə yaradır, amma bu kaosda vahid ideya planı- insanı bütün mürəkkəbliyi ilə canlandırmaq istəyi reallaşır. Beləliklə, Anar altmışıncı illərdən bəri qələmə aldığı nəsr əsərlərinə xas olan bütün elementləri daha kamil şəkildə bu son povestində cəmləşdirir, insan haqqında təsəvvürləri fəlsəfi-psixoloji aspektdə oxucuya təqdim edir.

2014-cü ilin nəsrə ötən illərlə müqayisədə janrların bədii-sənətkarlıq axtarışları ilə daha çox diqqəti cəlb edir. Belə ki, müasir nəsrə artıq vahid tipli bir roman strukturuna az təsadüf edirik. Romanlarda, povestlərdə, hətta hekayələrdə sinxronizm nəzərə çarpır, yəni yuxu ilə reallıq, miflə gerçəklik bir-birinə qarışır, zamanlar arasında körpü aradan qaldırılır, fantastika ilə reallıq qovuşur və s. Bu, dünya romanında gedən forma-struktur yenilikləri ilə uzlaşır. Təbii ki, burada milli, etnoqrafik xüsusiyyətlər ön sıradadır, Yəni dünya romanında gedən dəyişmələr heç də milli roman təcrübəsini zəiflətmir.

Bir halda ki, söhbət romandan düşdü, bu haqda bir qədər ətraflı söz açmaq istərdik. Rus ədəbi tənqidinin flaqmanı – V.Q.Belinski 1847-ci ildə bir məqaləsində yazmışdı: «Roman və povest bizim zəmanəmizdə ədəbiyyatın bütün digər növlərini sıxışdırıb arxa plana keçirmiş və ədəbiyyatda hakim mövqeyə keçmişdir. Mübaligəsiz demək olar ki, indi bizim zəmanədə ədəbiyyat dedikdə roman və povesti nəzərdə tuturlar. ..Roman deyilən bu cadugər nə olan şeydir? Onun savadlı kütlələri ovsunlayıb ələ almasının səbəbi nədədir?: ...Romanın məzmunu müasir cəmiyyətin bədii təhlilidir, cəmiyyətin görünməyən elə əsaslarını açıb göstərməkdir ki, adət edilmiş vərdislər və düşüncəsizlik onları cəmiyyətin özündən də gizli saxlayır. Müasir romanın vəzifəsi, həyatı bütün çılpaq həqiqəti ilə əks etdirməkdir. Buna görə çox təbiidir ki, roman, bir istisna kimi, ədəbiyyatın bütün digər növlərinə nisbətən hamının diqqətini cəlb etmişdir; cəmiyyət romanı öz güzgüsü hesab edir və ona baxıb özünü görür, öz-özünü dərk edir». Belinskinin roman haqqında bu mülahizələrini o dövrə qədərki rus və dünya romanını səciyyələndirən ən doğru və dəqiq bir tərif kimi qəbul etmək olar. Burada köhnəlməyən, ədəbiyyatın hər bir mərhələsi üçün qəbul edilən fikirlər diqqəti cəlb edir, ilk növbədə, romanın müasir cəmiyyətin bədii təhlili olması məsələsi. Azərbaycan romanının ən gözəl nümunələrində də məhz bu başlıca xüsusiyyət öz əksini tapmışdır.

2014-cü ildə roman müəllifləri sırasında biz adət etdiyimiz müəllifləri yox, daha çox gənc müəllifləri

görürük və bunu təqdir edirik. Natiq Məmmədlinin «Körpüdə ümid», Nisə Bəyimin «Online», Qəni Camalzadənin «Karxana», Vahid Qazinin «Çolqala 1992», Zahid Sarıtorpağın «Dərdin sarı çəpgəni» romanları ədəbiyyatımızda yeni bir romançı nəslinin formalaşmasından xəbər verir. Bu nəsil sırasında Elçin Hüseynbəylinin, İlqar Fəhminin, Əlabbas Bağirovun, Kamil Əfsəroğlunun, Aslan Quliyevin, Nəriman Əbdülrəhmanlının, Səxavət Talıblının, Varisin, Vüsal Nurunun, Cavid Zeynallının, Sevinc Pərvanənin, Həmid Herişçinin, Kəramət Böyükçölün, Sahilənin, Müzahim İsmayılzadənin, Əsəd Qaraqalpanın da adlarını çəkmək olar. Hiss olunur ki, yeni romançılar həm Azərbaycan romançılığı ənənələrindən, həm də dünya romanı təcrübəsindən görüb-götürür, bu sahədə təzə söz deməyə çalışırlar. Bizim uğurlu hesab etdiyimiz, hər mənada adına ROMAN deyə biləcəyimiz numunələrin sayı isə o qədər çox deyil. Çünki roman praktikasına bələdsizlik adını çəkdiyimiz bu müəlliflərin bəzilərinin əsərlərində qabarıq nəzərə çarpır. 2014-cü ildə çap olunan romanlar sırasında Natiq Məmmədlinin «Körpüdə ümid» romanı cəmiyyətdə baş verən kataklizmləri təsvir etmək baxımından maraq doğurur. Nisə Bəyimin «Online» romanı da müəllifin ilk nəsr təcrübəsi kimi heç də pis deyil. Burada həyat-ölüm, insan səadəti kimi ümumbəşəri problem qoyulub. Bədii həllində bəzi natamamlıqlar nəzərə çarpsa da, hər halda, oxunaqlıdır. Vahid Qazinin «Çöl Qala 1992» romanı isə öz məzmununa görə fəlsəfi roman sayıla bilər. Müəllif iki insan arasında gedən və kompüterdə cərəyan edən söz-

söhbəti bəşəri problemlər ətrafında cəmləşdirə bilmişdir. Qəni Camalzadənin «Kaxana» romanı da artıq onun müəyyən roman təcrübəsinə bələd olduğundan xəbər verir. «Kaxana» romanı oğruların, qatillərin, kriminal şəxslərin taleyindən söz açır. Amma bu əsərdə fantastika və s. elementlər yox dərəcəsinədir, sırf realist təsvirlər üstünlük təşkil edir.

Roman janrı ilə bağlı bir məsələyə də toxunmaq istərdik. Bu gün ədəbi prosesdə «roman axını» deyilən bir ifadə də formalaşmaqdadır. Bizim hesablamamıza görə son yeddi ildə 140-dan artıq roman yazılıb. Bu, əlbəttə, böyük rəqəmdir. Hətta Azərbaycan romanının bütün mərhələləri üçün ən yüksək bir nəticədir. Bəli, roman çox yazılır, kimi dindirirsən, deyir roman yazmışam və təəssüflə qeyd etməliyik ki, romana bu meylin və həvəsin nəticəsi heç də ürəkəçən olmur. Qeyri-peşəkarlıq, təcrübəsizlik, səriştəsizlik həmin romanlarda nəzərdən qaçmır.

İstər roman olsun, istər povest, istərsə də hekayə-nəsrin başlıca vəzifəsi həyat həqiqətini dolğun əks etdirməkdir. Yazıçı həyatı bəzəmir, sadəcə, onu bədii şəkildə təcəssüm etdirir. Çağdaş həyatımız son dərəcə mürəkkəb və təzadlıdır. Bu həqiqətləri qələmə almaq istedad tələb edir. Tanınmış yazıçı Məmməd Orucun «Atəşkəs yallısı» povesti bizdə belə bir qənaət yaratdı ki, yazıçı həyata nə qədər yaxından bələd olsa, öz müşahidələrini bədii şəkildə ümumiləşdirə bilsə, bir o qədər uğur qazanar. «Atəşkəs yallısı» povesti dediklərimizə sübut ola bilər. Povestin qəhrəmanı bir yazıçıdır və bu obrazı seçərkən M.Oruc deyərdik ki, heç bir çətinlik

çəkməyib. O, bizim ədəbi mühitə çox yaxşı bələddir, yazıçıların həyat tərzini, gündəlik qaygıları ona yaxşı tanışdır. Onun təqdim etdiyi Yazıçı artıq qələmin ərsəyə gətirdiyi əsərlərin qonorarı ilə dolana bilmir. İşsiz qalır. Müəllif onu uşaqlıq dostu Eyvaxanla qarşılaşdırır. O Eyvaxan ki, dövrən-zaman Yazıçı kimilərini işsizliyə, maddi məhrumiyyətlərə düşür etdiyi halda, onu «iş adamı» kimi məşhurlaşdırır. Paradoks deyilmi? Heç də yox! Biz iyirmi ildən artıqdır ki, bu mənzərənin şahidiyik. Ziyalılarımızın keçirdiyi acı həyat təcrübəsi artıq bizə tanışdır. Yazıçı qürurlüdür, mənən safdır, vicdanına ləkə düşməyib, ailəsini namuslu yolla dolandırmaq istəyir. Eyvaxan isə «keçid dövrü»nin zayıf «məhsuludur». Pulu var, alqı-satqı ilə məşğuldur, şirkət düzəldib. Pullaşdıqca da iştahı artır. O, Yazıçıya ironiya ilə «şair» deyir. Bu ironiya Nadanın Ağıl Sahibinə istehzasıdır.

«Atəşkəs yallısı» Məmməd Orucun günümüzün realılıqları haqqında qələmə aldığı əsərlərdən biridir və bu əsər göstərir ki, yazıçı əsl həqiqəti kənar yerdə, mistik və irreal qüvvələrdə deyil, həyatın, gerçəkliyin özündə axtarmalıdır.

Təəssüf ki, son illərin nəsrində real həyatımızla bağlı belə povest və romanlar az yazılır.

2014-cü ilin nəsr əsərləri sırasında Səxavət Talıblının «Adəmin övladları» romanını da maraqlı bir nümunə kimi qeyd etmək olar. Doğrudur, bu əsərdə bir qədər təcrübəsizlik hiss olunur, amma müəllif ona cəhd etmişdir ki, Qarabağda cərəyan edən hadisələri oxucunun gözləri qarşısında canlandırınsın. Qocaman yazıçı Qərib Mehdimin

son illərdə qələmə aldığı povestləri cəmiyyətdə baş verən naqislikləri satirik planda oxucuya təqdim edir. Firuz Mustafanın, Xumar Ələkbərlinin, Əlabbas Bağırovun, Alpay Azərin, Aydın Tağıyevin, Mübariz Cəfərlinin, Varisin hekayələri bu janra marağın azalmadığına dəlalət edir. Mübariz Cəfərlinin hekayələri onun artıq bitkin bir qələm sahibi olduğunu sübut edir. Ən sevindirici cəhət odur ki, Mübariz hekayəni necə qurmaq, süjeti, təsvir etdiyi insan obrazlarını əsərdə necə canlandırmaq məsələsində getdikcə kamilləşir. Onun keçən il «Azərbaycan» jurnalında çap etdirdiyi «Amerika», «Yaxınlaşma», «Səhvlər nəzəriyyəsi» hekayələri bu mənada nümunə göstərilə bilər.

Bir hekayəçi haqqında da söz açmağı lazım bilirik. Şabranda yaşayan, amma əyalətdə yaşasa da, Azərbaycan ədəbi prosesində kifayət qədər yaxşı tanınan Aydın Tağıyev nəsrimizdə sırf hekayəçi kimi tanınır (ilk povestini lap bu yaxınlarda qələmə alıb). Onun hekayələri ilk növbədə, təhkiyə tərzinin şirinliyi ilə diqqəti cəlb edir. Təsvirləri real və inandırıcıdır. Onun hekayələri həm də yığcamdır, adi həqiqətlər qələmə alınır. Amma bu adilliklərdə qeyri-adillikləri görə bilirik. Aydın elə insanlardan söz açır ki, ilk baxışda heç bir maraq doğurmayan bu adi insanlar get-gedə gözlərimiz qarşısında böyüyür. Onun «Güllü çit yaylıq», «Tanışlıq» və digər hekayələri Mirzə Cəlil nəsrindən gələn ənənələri davam etdirir.

2014-cü ilin nəstri haqqında söhbətimizə yekun vurub deyə bilərik ki, poeziyada olduğu kimi, müasir nəsrimizdə də yeniləşmə, inkişaf diqqəti cəlb edir. Yeni ədəbi

qəhrəmanlar, günümüzün həqiqətləri nəsrə öz ifadəsini tapır. Amma bununla kifayətlənmək olmaz. Xüsusilə, son illərdə Qarabağ hadisələri ilə bağlı nəsrimizdə bir kasadlıq nəzərə çarpır. Ümid edək, bu mövzuda da yeni nümunələr yaranacaq.

O ədəbiyyat yaşamağa qadirdir ki, onun istedadlı gəncliyi var və bu gənclər onun gələcəyidir. Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı da bu mənada özünün gələcəyinə ümidlə boylana bilər.

İlk növbədə, müasir ədəbi gəncliyin yaradıcılıq axtarışlarında hansı yönlərə, istiqamətlərə, axınlara meyl etdiyini aydınlaşdırmaq. Müxtəliflik, üslub rəngarəngliyi fərqli poetik qütblər yaradır və bu proses keçən əsrin doxsanıncı illərindən poeziyada bir-birinə oxşamayan, bir-birinə bənzəməyən təmayüllərə yol açdı. Poeziyada yeni cərəyanlar (ədəbi cərəyanları nəzərdə tutmuruq-V.Y.), yeni üslubi təmayüllər meydana gəldi. Təbii ki, yenilik həmişə qısqançlıqla qarşılır, hətta bu yeni meyillərə qarşı «ataların» və onların sadıq «oğullarının» müqavimətini də başa düşmək olar. Amma bu yeni meyillər hardan gəlir? Milli poeziyanın öz daxili, yaşarı ənənələrinin yeni dövərdə novator keyfiyyətlərlə zənginləşməsindənmi, poeziyanın zamanın, əsrin havasını duyub özünü bu havaya kökləməsindənmi, dünya şeirində baş verən və milli ədəbiyyatlara da təsirsiz qalmayan «izm»lərin tez bir zamanda bizim poeziyaya da sirayət etməsindənmi?

Əlbəttə, söz sənətində, xüsusilə, poeziyada ənənənin gücü və davamlılığı daha çox, daha qüvvətli şəkildə özünü hiss etdirir. Ənənəyə köhnəlik kimi baxanlar unudurlar ki,

o, ədəbiyyatın hər yeni mərhələsində özünə təzəlik «donu» biçir, bir sıra stereotiplərdən, şablonlardan imtina edir, lakin ilkin mahiyyətini, məzmununu itirmir. Bir sözlə, ənənə və onun poeziyada təzahür formaları yalnız bir şəkildə qala bilməz, o da dəyişməli, yeniləşməlidir. Praktiki mənada deyək ki, Vaqifin, Zakirin, Ələsgərin qoşmaları ilə XX əsr şairləri Hüseyn Arifin, Məstan Günərin, Məmməd İlqarın qoşmaları poetik təfəkkür baxımından bir-birindən fərqli xüsusiyyətlərə malikdirlər. Yaxud, Tufarqanlının gəraylıları ilə Ramiz Rövşənin gəraylıları da məzmun etibarilə bir-birinin eyni deyillər. Deyək ki, həyat və ölüm haqqında Ələsgərin, Tufarqanlının fəlsəfəsi ilə Vaqif Səmədoğlunun və Ramiz Rövşənin fəlsəfəsi arasında heç cür eyniyyət işarəsi qoymaq olmaz. Deməli, poeziyanın öz daxili, yaşarı ənənələri novatorluq keyfiyyətləri ilə diqqəti cəlb edə bilər.

Poeziya və zaman... və burada zamanın, əsrin yeni havasının poeziyaya təsiri mütləqdir. Əgər zaman özüylə qloballaşma, modernləşmə havası gətirirsə, bunun tək-cə texnikaya, istehsalata, elmə və texnologiyaya deyil, mənəviyyata, söz sənətinə də təsirsiz ötmədiyi məlumdur. Dünya gör-götür dünyasıdır və əgər bu gün qloballaşma, modernləşmə bizim mətbəximizdən tutmuş, həyata baxışımıza qədər güclü bir təsir rıçaqlarına malikdirsə, biz də bu prosesdən təcrid ola bilmərik. Ancaq bu o demək deyil ki, qloballaşma və modernləşmə milli-mənəvi dəyərlərimizin üstündən xətt çəkə. Poeziyada Qərbdən əsən «küləklərin», «izm»lərin təsiri məsələsini də yalnız

yabançı, milli mənəviyyətə zidd hal kimi qəbul etmək və bu haqda çığır-bağır salmaq da doğru deyil. Lakin bu məsələdə ifrat, son dərəcə nihilist mövqe tutmaq yanlışlıqdır. Dünyanın bütün xalqlarının yaratdığı poeziya bu və ya digər dərəcədə bir-birilə sıx əlaqəlidir.

2014-cü ilin Azərbaycan poeziyasında gənc şairlərin də açdıqları izlər aydın görünür. Əlbəttə, böyük poeziya meydanında bu izləri təyin etmək, onların hara baş alacağını müəyyənləşdirmək xüsusunda qabaqcıdan konkret bir fikir söyləmək çətindir. Amma başlanğıcdan da çox şey asılıdır. Ümidlər də, arzular da o başlanğıcdan doğur.

Sovet dövründə ədəbi gənclikdən söz düşəndə ortaya yalnız bir sual qoyulurdu ki, gənclər nədən yazırlar. Sosializm quruculuğundan, əmək qəhrəmanlarından, günü-gündən «çiçəklənən respublikamızdan», naxırçıdan, çobandan, sağıcıdan, Sosialist Əməyi Qəhrəmanından, qabaqcıl manqa başçısından, ordenli neftçidən şeirlər yazılırdı və bu şeirlərin əksəriyyətində vəsf var idi, tərənnüm var idi, amma ürək yox idi. O şeirlərin «bədiyyatına» söz ola bilməzdi, onların əksəriyyəti adi, bəsit nəzmkarlıq səviyyəsindən uzağa getmirdi. Amma məzmunu, nədən və kimdən yazıldığı əsas şərt idi, ona görə də, necə yazmaq, hansı bədii, poetik incəliklərə baş vurmaq məsələsi demək olar ki, arxa plana keçirilirdi. Ancaq həyata bəsirət gözü ilə baxan gənc yazarlarımız vardı ki, onlar yeni mövzulara- kənd həsrətinə, yurd sevgisinə, həyatı qayğılara, mənəvi aləmin sıxıntılına, dünya ilə qurtarmaq bilməyən həsb-hallara üz tutdular.

Onların təbiətə münasibəti, həyat və cəmiyyət haqqında düşüncələri də tamam fərqli idi. Kökə, ilkinliyə qayıdış, folklor poetikasına meyl şeirlərində yeni düşüncə tərzindən irəli gəlirdi. Onlar şablonlardan imtina etdilər. Beləliklə, poeziyaya gələn gənc şairlər üçün artıq mövzu problemi yox idi. Və məlum oldu ki, şair hər şeydən yazma bilər, tək ortada ŞEİR olsun.

İkimininci illərdə ədəbiyyata gələn cavan şairlər üçün də bu mənada ciddi maneələr görünür. Dünyanın adı bir qarışqasından, kəpənəyindən tutmuş, sonsuz qalaktikalara qədər, -buyur, nədən istəyirsən, yaz! Forma məsələsini də şair özü müəyyənləşdirir və bu gün sərbəst şeir, heca şeiri, əruz şeiri arasında bəzilərinin süni şəkildə ayrı-seçkilik saldığı «döyüşlər» də getmir. Söhbət ancaq ondan gedə bilər ki, kimsə hecəyə daha yaxşı yazır, kimsə sərbəstdə və ya hər ikisində uğursuzluğa məruz qalır.

Bu gün şeir həddindən çox yazılır və təbii ki, hər yazılan ŞEİR olmur.

Altmışıncı illərin əvvəllərində gənc şair Ələkbər Salahzadə «Boy» şeirində yazırdı:

*Küçəmizdən bölük-bölük
keçir qızlar, oğlanlar.
Biz baxırıq heyran-heyran,
biz baxırıq sözlü-sözlü
yaşımızdan geri qalan boyumuzdan
utanırıq gizli-gizli
ucalmamış binalara,
balasının boy-buxunu
gözlərindən qoparılmış analara*

yanırıq biz.

Ələkbər Salahzadə müharibə dövrünün uşaqlarından idi və illər keçəndən sonra o həmin illərin ağrı-acılarını, boysuz qalan uşaqlığını bir nəslin adından etiraf etdi. Bu motiv Əli Kərimin də, İsa İsmayılzadənin də, uşaqlığı müharibənin ağır sınaqlarına məruz qalmış digər şairlərin də şeirlərində, poemalarında öz əksini tapdı.

İkimininci illərin gənc şairləri də belə «boysuzluğa» acıdılar, müharibənin və gerçək həyatın onların duyğularında yaratdığı intibaları, ağrı-acını poeziyaya gətirdilər. Biz üç cavan şairin – Aqşin Evrənin, Emin Pirinin və Ramil Əhmədin şeirlərinə məhz bu rakursdan yanaşmaq istərdik.

Aqşin Evrən də müharibə dövrünün uşağıdır, amma bu «uşaq» vaxtından tez (bəlkə elə vaxtında!) oyanıb, belə dövrdə qəflət yuxusuna getmək, dünyada və yaşadığın mühitdə, keçmişdə və bu çağda baş verən hadisələrə huşyar gözüylə baxmamaq olarmı? Doxsanıncı illərin şairləri bu mövzuları mümkün qədər tez, vaxtında qələmə aldılar. Amma o müharibə illərində doğulan Aqşin Evrən üçün müharibə də, onun doğurduğu fəlakətlər də, dünyanın, məmləkətin yaşadığı olaylar da yeni, sələflərindən fərqli şəkildə öz poetik ifadəsini tapır. Müharibənin dəhşətlərini uşaqlıq illərində hiss edən, daha doğrusu, uşaqlığı əlindən alınmış bir nəslin etirafları səslənir Aqşinin şeirlərində:

Dəhşət idi...

*Dəhşət idi atamın başına sığal çəkməmişdən qabaq
barmaqlarını itirməsi.*

*Dəhşət idi sözləri sətirdən-sətirə keçirə bilməyən uşaqların
atalarını qəbirdən-qəbirə köçürməsi.*

*...İndi qəhrəmancasına şəhid olmaq yox,
qəhrəmancasına yaşamaq vaxtıdır.*

Yeni dövr yeni təfəkkür tərzini tələb edir. İllər boyu seirlərimizdə işlənən, işləndikcə sürtülən, sürtüldükcə xırdalaşan, qəpikləşən, yalnız məzmun ifadəsinə xidmət edən və artıq stereotipləşən ifadələr, standart və şablon deyimlərdən imtina etmək vaxtı gəlib çatıb. Aqşın Evrən bu mənada tamamilə yeni şairdir. Bu «yeni» ifadəsi nə deməkdir?. O, həyata, olub keçmişlərə və bu günə — ətrafında cərəyan edən hadisələrə Yaddaşın prizmasından boylanır və bu Yaddaş onun yaşından, gəncliyindən asılı olmayaraq dünyanı bütün görüntüləri ilə canlandırır. Yaddaşda «şəxsiyyətlərin metamorfozası» əks olunur, Zərdüştədən Nitsşeyə, Nitsşedən bir insanın tale yoluna qədər, inqilablardan, müharibələrdən «bir dayanacaqlıq sevgilərə» qədər –bir sözlə, Yaddaşı tərpedən nə varsa, hər şey işığa gəlir. Bu işıqda ağılın və düşüncənin «atəşfəşanlılığı» başlayır: Sibelcan təqvimini, yol nəqliyyatı, tövbə hücrəsi, avtobusdakı sevgilər, tank lüləsindəki al bayraqlar, Rusiyadan gətirilən almalar, həyatı ağır yol nəqliyyatı qəzasına uğramış qadın, kəpənək qanadına adını yazan çiçəklər – əslində, bir-birilə əlaqəsi olmayan bu nəsnələr-hissəciklərdən tama qədər bir canlı mənərə yaradır. Bu, dünyanı qavramağın yeni modulyasiyasıdır.

«Yeni» ifadəsinin ikinci yozumuna keçək. Aygün Bağırının Aqşin Evrənin şeirləri haqqında yazdığı «Yeni səs» yazısında belə bir dəqiq fikir var ki, Aqşin Evrən qələbəliyin içində görünə bildi. Yeni naxışları, maraqlı poetik obrazları, düşüncə və baxış tərzinin fərqli çaları ilə. Doğrudan da, fərqli... Aqşinin – bu cavan şairin «yeni naxışları» - poetik ifadə vasitələri, təşbihləri, metaforaları təzədir. Fikirləşirsən ki, bu necə ola bilər: «Gözlərinin quyusundan su çıxaracaq kirpiklərin və bu dərin quyuda baxışların sonu uçurum, ümidlərin marşrutu dib, Üstünü örtüb yatacaqsan, ayılıb görəcəksən ki, Allah da gedib». Bu necə ola bilər ki: «Bir dayanacaq sevğilər yaranır avtobuslarda. Təsadüfən saçlarını yanındakı oğlanın çiyinə atır dul qadın. Yox, təsadüf-söykənməyə bir kişi çiyini axtarır onun başı. İndi onun tənhalığı «çiyinsizlik» boyda bir hasar». Və bu, necə ola bilər ki: «Kəpənək qanadına adını yazır çiçəklə. Dünya səni gözləyir e, xanım qız. Hətta tənha qadınlar tək pəncərədən yola baxır dibçəklər».

Şeirdə elmi terminlərin, söz və ifadələrin, riyaziyyata, fizikaya, həndəsəyə, mexanikaya aid kəlmələrin bədii təyin kimi, ya da guya mətləbə dəxli olan sözlər kimi işlənməsinin dəfələrlə şahidi olmuşuq və bunların şeiri zəiflətdiyini, onun incəliyinə xələl gətirdiyini də çox görmüşük. Aqşin Evrənin şeirlərində də bu tipli sözlərə, ifadələrə rast gəlirik və deyək ki, bunların bir qismi dediyimizi təsdiq edir, o sözlər şeirin poetikliyini heç endirir, bir qismi isə heç də yabançı sözlər kimi səslənmir. Məsələn, «Qövsvari dodaqların üfqi uniforma geyinəcək,

yəni, gülüşsüzlük erası» misralarında «qövsvari dodaq» ifadəsi etiraz doğurmur (belə dodaq ola bilər), bəs uniforma (mənası «rəsmi paltar» ya da «sirkdə bir cür paltar geymiş manec xidmətçisi») və bunun izahı «yəni, gülüşsüzlük erası». Yaxud «İndi bizim tale yolumuza enir zəbr şlaqbaum», «Şlaqbaumda canını tapşırır ambulans duaları». Vallah, bu, özünü zora salmaqdır. Aqşın mümkün qədər belə namünasib ifadələrdən qaçmalıdır. Özünü bu cür mücərrədiyə sürükləməyin nə mənası? Amma Aqşının şeirlərində təzə, hələ rast gəlmədiyimiz təşbihlər də görürük. Alındakı çalın-çarpaz, dibi zülmət qırıqların saat əqrəblərinin atdığı cırmaqlara bənzədilməsini yaxud başdan səssiz-səmirsiz düşən ağ saçların ömrün payızına qurban gedən yarpaqlara oxşadılmasını maraqlı, hətta orijinal təşbihlər kimi qəbul edirik.

Aqşın Evrənin şeirlərinin səciyyəsinə gəldikdə, fikrimizcə, bu şeirlər poeziya ilə publisistikanın vəhdətini özündə əks etdirir. Bəzi şeirlərdə publisistika üstün olur, şeirin poetikliyinə qalib gəlir, bədiyyat arxa plana keçir. Bundan mümkün qədər qaçmaq lazımdır. Demirik ki, Aqşın «nərmü-nazik bayatılar» yazsın, amma ŞEİR dediyimiz o anlayışda musiqi, ahəng, sözlərin yaratdığı poetik sehr də olmalıdır.

Emin Pirinin və Ramil Əhmədin şeirlərində də müharibə ilə bağlı təəssüratlar mühüm yer tutur və Aqşın haqqında söylədiyimiz «o nəslin həyat, zaman, gənclik haqqında düşüncələri» əks olunur. Əgər Aqşın Evrən müharibə ilə bağlı yalnız təəssüratlarını yazırsa və bir nəslin tərcümeyi-halını, təkcə müharibəyə deyil, o

müharibədən öncəki hadisələrə, keçilmiş yollara, mənəvi itkilərə, nəsillərin yaddaşından silinməyən ağırlara sonuncu nəslin münasibətini bildirirsə, Emin Piri və Ramil Əhməd eyni situasiyanı qələmə almaqla, həm də konkret lövhələrə üz tuturlar. Ramilin «Metamorföz» şeirini biz onun təsvir etdiyi aləm üçün bir AÇAR hesab edirik. Yol kənarında dayanan bir uşaq – bu şeirin qəhrəmanı;

*Atasının ayaqqabısını
geyib qaçan uşaq
maşınları da ötüb keçəcəyini düşünər...
Bağlaya bilmədiyi ayaqqabının ipləri
dolaşır ayaqlarına –
yığılar üzü üstə,
yığılar atasızlığa.*

Və bu uşaq «hər gün ataya məktub yazar, hərfəz bir əlifbada». Detal son dərəcə dəqiqdir. «Tanrıdan, bir də mələklərdən başqa kimsə bilməz bu əlifbanı». Şeirin ideyası bu misranın «çiyindədir».

*Bir daşın üstünə çıxıb
əllərini yuxarıya uzadan uşaq
Allaha toxunacağını düşünər...
Qalxar hündürə, lap hündürə –
barmaqlarının ucuna!
Amma yenə toxuna bilməz,
çatmaz əlləri Ona...
Və bir gün...
Bir gün hürkər –*

*Görəndə çiyindənən çıxan
Ağappaq, ağappaq lələkləri!...
«Ata! Ata!», – qışqırar.
Qışqırar,
Pərən salar çiyindəki mələkləri.
Atar özünü
Lələklərinin ucundakı həsrətdən,
nə ölüsünü görən olar, nə dirisini –
yer üzündə bir uşaq azalar,
göy üzündə bir mələk çoxalar.*

Az qala, Ramilin «Metamorfoz» şeirinin üçdə birini sitat gətirdik. Gətirməyə bilməzdik, hər hansı bir yaxşı şeirdən söz açanda bəzən geniş şərhə, təfsirə ehtiyac duymursan. «Metamorfoz» Ramil Əhmədin digər şeirlərinin, xüsusilə, «Müharibə silsiləsi»nin proloqu hesab edilə bilər. O silsilədə uşaqlığı ümitsizlik içində keçən nəslin etirafları səslənir.

*Biz atamızın
ayaqqabılarına,
köynəklərinə,
dolabda tozlanan
siqaret qoxulu boz pencəyinə baxıb
böyüdüük...
«Ata» dedik divardan baxan şəklə,
Şəkil kimi yaraşlıqlydı atamız,
şəkil atamız!...*

Ramilin müharibə haqqında təəssüratları Ata şəkli obrazında «təmərküzləşir». Əslində, onun müharibə

şeyrləri «atasızlıq» sindromu ilə bağlıdır. Mərhum şairimiz İsa İsmayılzadənin «Böyüdülmüş şəkillər»indəki Ata sanki Ramilin təsvir etdiyi o atasız evin divarlarına qonur. «Hər evdə böyüdülmüş bir əsgər şəkli qaldı». Bu, müharibədən sonrakı mənzərədir. Tankların əvvəl insanlığı, sonra insanları əzib keçdiyi o müdhiş günlərin ağrı-acılarını Ramil bir şeirində Sonanın faciəsində ümumiləşdirir.

Emin Piri də müharibə dəhşətlərindən lövhələr canlandırır və bu lövhələr sanki müharibəni görmüş bir insanın şahidliyi təsiri bağışlayır. Təbii; Aqşin Evrən, Ramil Əhməd, Emin Piri Qarabağ müharibəsində uşaq olublar, amma öz yaşlarından deyil, müharibənin onların içində böyütdükləri, yaşa doldurduğu zamandan çıxış edirlər. Emin Piri müharibə və onun törətdiyi faciələr haqqında konkret hadisələrlə söz açır. «Fevral şaxtasından üşüyən güllənin isinməyə əsgər sinəsi» axtardığı, bu atılan güllələrin sevən qızların arzularına tuşlandığını, torpağa basdırılan minaların ayaqlara toxunub «çiçək açması», bu çiçəklərin anaların yuxusuna qaçıb qara xəbər aparması, bir əsgərin itmiş ayağının qəhrini çəkib «o qaldı cəbhədə, mənə qayıtdım, ayağım özümdən qeyrətli çıxdı» etirafı hər halda maraqlı səslənir, bunları reallıqlar kimi qəbul edirik. Amma ən böyük etiraf budur ki:

*Şəhid məzarlarını
mərmərə bükdük,
daş qoyduq başlarına
qalxa bilməsinlər*

üzümüzə tüpürməyə.

*Bu yaşına görə
şəhidlər xiyabanında
18 yaşlı
baş daşları
utandırdı məni.*

Biz sərbəst şeir məkanında «pərvaz edən» bu üç cavan şairin mükəmməl şeir texnikasına tam bələd olduğunu iddia etmək fikrində deyilik. Onların şeirlərində hələ bərkiməmiş, kövrək təsir bağışlayan məqamlar diqqətdən yayınmır. Amma hiss olunur ki, onların heç biri bu «məkandan» ayrılmaq istəməzlər, sərbəstlik təkcə onların konkret şeir vəznini seçmələri ilə deyil, həm də poetik düşüncə tərzlərini ifadə edir. Fikrimizcə, Emin Piri bu məkanda daha fəal nəzərə çarpır. Çünki bəzi yaşlılarından fərqli olaraq Emin sərbəst şeirin formal əlamətlərinə o qədər də uymur, şeirdə demək istədiyi fikrin obrazlı, poetik ifadəsinə can atır.

«Ulduz» jurnalının 2014-cü il dekabr sayında Emin Pirinin təzəli-köhnəli bir silsilə şeirləri ilə tanış olduq. Gənc şairin əşyaları, predmetləri «dilləndirmək», təbiət hadisələri ilə insan hissləri, duyğu və düşüncələri, hərəkət, arzu və meylləri arasında əlaqə və bağlılığı görüb mənalandırmaq istəyi onun assosiativ şeirə meyl etdiyini göstərir. Özü də Emin Piri təşbihlərlə, metaforalarla işləməyi çox sevir, şeirlərində bədii müqayisələr də bol-boldur. Əslində, şairliyin birinci əlaməti adi sözlərə, ifadələrə yeni mənalar aşılamaqdır, amma bu da azdır. Şeir

bütövlükdə – həm bu poetik «naxışlarla», həm onların aşılacağı mənalarla, həm ritm və melodiya xüsusiyyəti ilə, həm də, bəlkə də ən başlıcası, məzmun gözəlliyi ilə diqqəti cəlb etməlidir. Emin Pirinin şeirləri bu baxımdan uzaq bir səfərə hazırlaşan, çox uzun bir yol gedəcəyini düşünüb yaxşıca hazırlıq görən bir səyyahın gündəliyinə bənzəyir: o gündəlikdə səfərin məqsədi, planları, marşrutu qabaqcadan müəyyənləşdirilir. Emin də şeirlərində artıq konkret mövzulara müraciət etməklə, hansı bədii təsvir vasitələrinə daha çox önəm verməklə, öz düşüncə potensialından maksimum yararlanmaqla, belə bir «səfərə» hazırlaşır. Əlbəttə, o, «səfər» zamanı xoşagəlməz hadisələr də baş verə bilər. Qəfil küləklər, boran-qar səyyahın səfərini ləngitdiyi kimi, Emin də yaradıcılıqda böhranla üzləşə bilər. Bunu Eminə arzulamırıq. Eminin o silsilədə «İşıqforda çaşan külək», «Allahın zarafatı», «Ölən dənizləri kim ağlar» şeirləri zənnimizcə, onun gələcək uğurlarının müjdələri hesab oluna bilər. Biz altmışıncı illərin şairləri – İsa İsmayılzadə və Ələkbər Salahzadənin küləklə bağlı və o zaman üçün çoxlarına mücərrəd təsir bağışlayan şeirlərini oxumuşduq. Amma onda külək «döngələrdə gizlənib oğrun-oğrun» qızlara baxmırdı, külək «ışığıqforda gözləyib havalı keçən maşına» baxmırdı, sonra da «səhərin gözündən düşüb o qədər qıza ilişib, utandığından dağlara» qaçmırdı. «Yayın istisi vurub başına, üz-gözü tər içində payızdan yaman darıxıb. Oturub ağac kölgəsində özünü küləyə verir bu külək». Görünür, zaman keçdikcə, poetik inkişafın hər yeni mərhələsində obrazlara, özü də məlum obrazlara münasibət də yeniləşir.

Bu gün cavan şairlərin bir qismi məhz məlum obrazlara müraciət edir, bu obrazların «yeni variantını» təqdim etməyə çalışırlar. Əslində, OBRAZ şairin poetik düşüncələri üçün bir vasitədir, şair bu obraz vasitəsilə dünya, həyat, təbiət və insan haqqında söz deyir. Gənc şair Könül Həsənqulunun «Zəmi nəğmələri» bizə məhz belə təsir bağışladı. Bu silsiləyə Könül sırf peyzaj təəssüratları ilə başlayır. «Sıx zəmi-sünbüllərin bağrın yaran Arpalar.. Bir azca mən, bir azca sən... Bir ovuc göy, bir ovuc yer Və zəmi dolu buğdalar..» Sonra sünbüllərin pıçılığını eşidirik. Sonra «Biçinçi nəğməsi» gəlir.

Əlimdə bir ovuc buğda...

Və alıb

Baxışını da ovcuna

Əlim uçur havada.

Günəşsə zəmini qucaqlayır.

Günəş

Şüalarına qarşıb

Zolaq-zolaq zəmiyə axır...

Hörüklü saçlarını –

Sünbülləri sığallayır.

Silsilənin sonrakı şeirlərində isə Zəmi konkret peyzaj funksiyasını itirir. Zəmi haqqında romantik təəssüratı müxtəlif düşüncələr əvəz edir. Zəmidən dünyaya, sünbüllərdən silahlara, inqilablara, üsyanlara, qəhrəmanlara «yürüş» başlanır. «Ağır silahlar girir hər gecə yuxuma, Yad dildə danışan əsgərlər Atəş açırlar çarpayma.

Üstümdən qırıcı təyyarələr uçar tavanda, Hardansa üst mərtəbədən Cəsədime dərman səpir helikopterlər». Zəmi artıq məğlub olmuş döyüş meydanını xatırladır. Ancaq bu məğlubiyyət həm də qələbədir: «Uzaqdan burnuma çörək ətri gəlir». Başa düşürük, Könül Həsənqulu sürrealist bir tablo yaratmağa cəhd edib, silsilədə bir-birindən tamam fərqli məfhumları Zəmi obrazına «yükləyib» və bu obraz vasitəsilə iç dünyasında onu təlatümə gətirən duyğu və düşüncələri paylaşdırır.

Könül xanımın «İnqilabdan əvvəl-Moskva» silsiləsi də duyğu və düşüncələrin mütəhərriqliyi ilə diqqəti cəlb edir. Könül xanım istəyir ki, xatirələr dünyasındakı yaşantıların təsvirini versin, amma bu təsvirdə bizi maraqlandıran o yaşantıların necə, hansı poetik naxışlarla təqdim olunmasıdır. «Qızdırma güllə yarası kimi Yıxıb məni bu dəmir çarpayuya, Üstəlik tavandan baxan 120 voltluq elektrik lampaya»-bu misralarda təşbih və metafora «diridir». Könülün digər şeirlərində də onun dilin poetik tmkanlarına bələd olduğu aydın görünür. Misalların sayını artır da bilərik. Amma şeirin oxucuya estetik təsirini təkcə bu dairə ilə məhdudlaşdırmaq olmaz.

Könül Həsənqulunun təəssürat aləmində Lorkalı İspaniya da canlanır. Lorca şeirlərinin təsiri –bu şeirlərdən alınan təəssürat Könül xanımın təxəyyülündə Əndəlis çöllüyünə, tünd qoxulu limonluqlara, qaraçılar aləminə gedib çıxan İspaniya mənzərəsi yaradır. Bu, onun təxəyyülündən doğan İspaniyadır.

«Hərb və sülh» silsiləsində mənzərə dəyişir: misraların içindən güllə səsləri gəlir, ölümün nəfəsi hiss edilir.

«Ölüm qapıları taybatay açır, içəri girib əylənir, Ucadan qəhqəhə çəkib çıxır. Ölüm küçədə Qoca poçtalyonu kürəyindən vurub yıxır. Bağrına sıxdığı məktublar qana boyanır».

Könülün bu il «Azərbaycan» jurnalında çap olunan şeirlərini də oxuyandan sonra məndə belə bir qənaət hasil oldu ki, ədəbiyyata istedadlı bir cavan gəlir və bu cavanın müasir şeir mədəniyyətinə belə tez yiyələnməsi bir oxucu kimi məni çox sevindirir. Onun üçün adi bir predmet, səs, işıq, qlobusun fırlanması, Günəşin doğması, səh mənzərəsi, ana südü, ata əlləri şeir mövzusunə çevrilir. Əslində, mövzu zahiri səciyyə daşıyır, əsas odur ki, adi görüntülərin içindəki qeyri-adilikləri görə biləsən: «Küçədə əl izləri», «damlarda göz yaşları»-bir yay günü. Bu görüntü hələ heç nə demir, amma sonra:

*Ovcunda tutub bir kişi üst-üstə iki çörək
Sol qolunda saati
Əlində qara eynək
Çörəyin üstündəsə
Qat-qat öpüş izləri-anamın dodaqları
Bu –
Sənin fotoşəklindir
Ata!*

Bəlkə bu şeir kiməsə mücərrəd bir fotonu xatırlatsın, amma mən burda bədii təxəyyülün axtarış şövqünü duyuram. Kimsə deyə bilər ki, Könülün şeirlərində «avropalaşmış» ünsürlər, müxtəlif «izm»lərin qatqarışıqı hiss olunmurmu? Cavabında deyərəm ki, müasir şeir

millilikdən, Şərqi düşüncə tərzindən uzaqlaşmamaq şərtilə, özündə dünya şeir mədəniyyətinin müxtəlif çeşidlərinin təsirini də əks etdirirsə, bundan qorxmamağa dəyməz.. Lap görmədiyini İspaniyadan da, Sezar Valvexoyadan, Əndəlis çöllüyündən də yaza bilərsən, amma o şeirdə sən Şərqi bədii təfəkkürünün daşıyıcısı kimi görünürsən- Könül Həsənqulunun şeirlərini oxuyub bunu duyacaqsan.

«And olsun axşam çağına – İkinci vaxtına, əsr namazına, zamanına və ya Peyğəmbərin əsrinə ki, Gözlərimin yaşıyla yudum Qədr gecəsini». Bu, bir Şərqi şairinin düşüncəsi. Amma Lorkanın güllələndiyi yerlə Əliyə Vahidin dodağındakı qan arasında bir assosiasiya yaratmağa nə deyirsən? Məgər dünyadakı bütün nəsnələr, predmetlər, talelər, görünüşlər arasında belə paralellər tapmaq yasaqdı? Amma vaxtilə yasaq idi. Ustad tənqidçi-filosof Asif Əfəndiyev Vaqif Səmədoğlunun «teleqraf üslubu» nəzəriyyəsinin əməli ifadəsi olan» şeirlərinə irad tutmuşdu.

Könül Həsənqulunun kamil bir şair olacağına inanıram. Və inandığım üçün də onun şeirlərindəki bəzi qüsurlardan yan keçməyəcəyəm. Səhv etmirəmsə, o dilçidir, həm də tərcümə ilə məşğul olur. Şeirlərindəki dilin səlisliyini nəzərə çarpdırdıq, amma bu «səlis ərazidə» «müqəvvasız otluqlar», «külək saçlarımı qaldırıb havaya, oynadır əhvalıyla», «biçinçilər...folk nəğmələr oxuyurlar», «bütövlükdə özümdəyəm», «əllərim mühasirələnib nəzəriyyələrinizin qalaq-qalaq kağızlarıyla», «nəzəriyyələrinizin üstündəcə halqalanıb fincanımın Alt nahiyəsinin sarımtıl izi» kimi qeyri-səlis, şeirə yaraşmayan, onun bədii

effektini aşağılayan sözlərə, ifadələrə də rast gəlirik. Şeirdə sözləri hərflərə və hecalara bölüb misra-misra alta alta düzmək də indi yaman dəb düşüb və Könül xanım da «YHQ-Yazı hərəkət qaydaları» şeirində bu «əmaliyyatdan» vaz keçməyib. Bəzən söz oyunbazlığını nümayiş etdirən şeirlər də diqqətdən yayınmır. «Felin icrası» şeirində bunu gördük ki, müəllif sözləri fırladır, .

Cavanların sərbəst şeir məkanında belə sərbəst gəzişmələri heç də təəccüglü deyil və bunu ənənəvi şeirin çökməsi kimi düşünmək yanlışlıq olardı. Görünür, bu, zamanın, yaşadığımız bu mürəkkəb əsrin diqtəsidir. Amma bu, o demək deyil ki, ənənəvi şeirin sapları qırılır və bu «şeir ərazisində» təzə güllər, çiçəklər yox olur, yel sovurur onları. Yox, belə deyil. Elə «Ulduz»un keçən ilki saylarında Leyla Əliyevanın, Arzu Hüseynin, Günay Ümidin, Elşad Baratın, İntiqam Yaşarın, Ruslan Dost Əlinin, Elşad Ərşadoğlunun şeirləri bu fikrin dayanıqsız olduğunu sübut edir. Axı, əsl şeir üçün öncə qeyd etdiyimiz kimi, vəznin əhəmiyyəti, hansı formada təqdim edilməsi mühüm deyil. TƏKİ ORTADA ŞEİR OLSUN! .

Bir neçə kəlmə də 2014-cü ilin ədəbi tənqidi barədə. Tənqidçi olduğumdan həmişə belə düşünmüşəm ki, bir tənqidçinin öz peşəsi ilə bağlı söz deməsi, həmkarlarının fəaliyyəti haqqında fikir yürütməsi o qədər də yaxşı səslənməz. İndi də bu fikirdəyəm və təbii ki, ədəbi tənqidin 2014-cü ildəki durumu növbəti məruzələrin birində öz əksini tapacaq. Ancaq ədəbi tənqidlə bağlı üç mühüm məsələyə öz münasibətimi bildirmək istəyirəm.

1. Bu gün tez-tez ədəbi tənqidin yoxluğundan, onun ədəbi proseslə ayaqlaşmadığından söhbət düşür, hətta tənqid nəyə gərəkdir, – düşüncəsindən doğan fikirlər də mətbuata yol tapır. Halbuki bu, heç də təzə əhvalat deyil, sovet dönəmində də, hətta ədəbi tənqidin az-çox fəallaşdığı dövrdə də belə antitənqid şüarları səslənirdi. Əlbəttə, biz inkar etmirik ki, ədəbi tənqiddə müəyyən boşluqlar var, biz inkar etmirik ki, bəzən tənqid müəyyən yazıçıların monopoliyasına çevrilir, biz inkar etmirik ki, tənqiddə bəzən estetik savadın çatışmazlığından doğan hallar nəzərə çarpır, biz tənqidçilərin öz aralarında fikir müxtəlifliyindən deyil, şəxsi münasibətlərdən yaranan kobud və primitiv antitənqid nümunələrini, «birincilik» iddiasından doğan eqoizm hallarını, xüsusilə saytlarda gedən biabırçı qladiator-tənqidçi savaqlarını da inkar etmirik. Və bundan ən çox da tənqidin və tənqidçilərin özləri zərər çəkir. Ancaq bütün bunlara baxmayaraq, Azərbaycanda ədəbi tənqidin yoxluğundan şikayətlənməyə dəyməz. Bu gün etik, estetik və sosial amillərin vəhdəti ilə ifadə olunan həqiqi tənqid də fəaliyyət göstərir və mən bu tənqidi təmsil edən tənqidçilərin adlarını da çəkə bilərəm: Nizami Cəfərov, İsa Həbibbəyli, Şirindil Alışanlı, Nizaməddin Şəmsizadə, Əsəd Cahangir, Tehran Əlişanoğlu, İradə Musayeva, Cavanşir Yusifli, Nərgiz Cabbarlı, Qurban Bayramov, Elnarə Akimova, Rüstəm Kamal, Bəsti Əlibəyli, Südabə Ağabalayeva, Vaqif Yusifli. Və əlbəttə, Xalq yazıçıları Anarın və Elçinin ara-sıra ədəbi tənqidlə məşğul olmaları, Tofiq Hacıyev və Kamal Abdulla kimi tanınmış dilçilərin də bu prosesə qoşulması «bizdə tənqid

yoxdur!» antitənqid şüarını səsləndirənlərə ciddi bir qınaqdır.

2. Tənqid necə olmalıdır? Bu gün də bu sual ətrafında mübahisələr davam etməkdədir. Bu gün etiraf edək ki, tənqiddə elmi üslubda pubdisistik üslub bir-birinə qovuşub və bunu qətiyyənlə inkar etmək olmaz ki, tənqidçilərin yazılarında bu vəhdət fikrin adı sözdən obrazlı, publisistik ifadəyə qədər keçdiyi yolu yaxşı mənada xarakterizə edir. Sevinməyə dəyər ki, tənqidi yazılarda quru akademizm, elmə bənzər, ağır protokol dili yox olur, tənqiddə emosional çalarlar güclənir. Ancaq təəssüflə qeyd etməliyəm ki, bəzi tənqidi yazılarda «nəzəriyyəçilik» xəstəliyi hələ də özünü göstərir. Tənqidin janrlarına gəldikdə icmal, məruzə, məqalə, esse, resenziya, məktub formaları yenə gündəlik tənqid janrları kimi diqqəti cəlb edir. Lakin tənqiddə böyük monoqrafik formalara ehtiyac duyulur.

3. 2014-cü ildə ədəbi tənqiddə yeni bir tənqidçi imzasına rast gəlmədik, – desək, insafsızlıq olardı. Aygün Bağırılı, Günay Qarayeva, Aynurə Mustafayeva, Rərvin Nurəliyeva, Maral Yaqubova, Mətanət Vahid – tənqiddə artıq qadın yazarların da imzalarını görmək olur.

Mənim 2014-cü ilin ədəbi mənzərəsi barədə qeydlərim bu qədər. Məruzəmdəki boşluğu özüm də hiss edirəm, ancaq qarşıda sizi bu boşluğu aradan qaldıra biləcək məruzələr gözləyir.

Nərgiz CABBARLI (Abdullayeva)
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Xaotik şeir mənzərəsindən konkret çalarlar

Müstəqillik illərindən bəri diqqətlə izlədiyimiz şeirin məhz bu mərhələdə meydana çıxan bir sıra spesifik xüsusiyyətləri, konkret ştrixlərlə özünü göstərən təmayül istiqamətləri, diqqəti çəkən üslub çalarları, şeirdə “hegemonluq edən” forma və qəliblərin mövcudluğu, yaradıcılıq istiqamətlərinin müəyyənləşməsində rolunu oynayan şairlər və onların prosesə təsiri, formalaşmış məktəblər və s. haqda artıq konkret təsəvvürlər müəyyənləşib. Lakin bu izləmə zamanı bir şey də dəqiq göründü ki, gedişatda bir il o qədər də əhəmiyyətli dəyişikliklərə imza ata bilmir. Halbuki hər il ədəbi prosesə yeni mətnlər və yeni imzalar qazandırır. Və həm bu fakt, həm də son on illərin mətbuat və dərc olunma azadlığının şeirə gətirdiyi imza bolluğu tədqiqatçıları getdikcə daha çox xaotik keyfiyyət qazanan şeir mənzərəsi ilə üz-üzə qoymaqladır.

Vəziyyəti asanlaşdırmaq üçün hər zamankı kimi ənənəvi olaraq “Ulduz”, “Azərbaycan” jurnallarında, “Ədəbiyyat” qəzetində dərc olunan materiallar əsasında müəyyən qənaətlərə gəlməyə çalışa bilərdik. Amma hər dəfə bu istiqamətdə araşdırma apardıqdan sonra açıq-aydın hiss olunurdu ki, kənar qalan müəyyən bir qüvvə var və onlar rəsmi ədəbi orqanlarda bir o qədər də təmsil olunmurlar. Amma ötən il diqqəti çəkən ilk cəhətlərdən biri

göstərilən istiqamətdə müəyyən dəyişikliklərin olması faktıdır. Belə ki, artıq “fərqli düşünən”, “fərqli yazan”, “müxalif” hesab edilən ədəbi qüvvələrin rəsmi ədəbi orqanlara axını olmasa da, “sızması” prosesi başlayıb.

Bundan başqa, biz şeir mənzərəsi haqqında daha əsaslı təsəvvürümüz olsun deyə, şəhərin ən böyük kitab mağazalarından birinə üz tutduq və 2014-cü il ərzində dərc olunan şeir kitablarını araşdırdıq. Kəmiyyət həddindən artıq böyükdür.

Statistikaya nəzər salaq: Rəşad Məcid “Çiyələk qadın”, Səyyarə Məmmədli “Yalnız qələm dözür ağırlığıma”, Ramiz Məmmədzadə “Ümid kitabı”, Elşad Ərşadoğlu “Eşqə doğru”, Mahirə Nərimanqızı “Mənim dünyam”, Kəmaləddin Qədim “Daha sonumu yazıram”, Ətraf Sərraf “Yerinə utandığım adamlar”, Həsərət “Nə susmusan”, Mir Bağır “Sınıfdənxiaric oxu”, Faiq Hüseynli “Eşqim bir günəşdir”, Səbuhi Rəhimli “Mən susa bilmədim”, Əli Xəyyam “Bulud baxçaları”, Ülvi Aydın “Çağlayan sevgi”, Qəşəm Nəcəfzadə “Adı Qəşəm”, Elşad Barat “310-cu otaq”, Dilqəm Əhməd “Muza”, Vüqar Rahi “Mənə bir az ondan danış”, Elçin Əfəndi “Mənə bir az məndən danış”, Dalğa Xatınoğlu “Ayna”, Nuranə Nur “Yoxluğuna və sağlığına”, Eyvaz Qələmçəli “Sənətkarı el yaşadar”, Adil Cəmilin “Seçilmiş əsərləri”nin ikinci cildi, Sabir Sarvan “Yarandım, yaşadım”, “Qibləm ürəyimdir”, Kəmalə Abiyeva “Gizlənqaç”, Barat Vüsal “Kufə əhli”, Yasin Xəlil “Şəhin nağılı”, İlhamə Məmmədqızı “Bəs kimə deyim”, Etibar Nadiroğlu “Bahar bayatıları”, Nəcəməddin Mürvətov “Nə verdim ki dünyaya”...

***

İndi isə 2014-cü ilin şeirində müşahidə olunan xüsusiyyətləri ümumiləşdirməyə çalışaq.

Əvvəla, özünü konseptual şəkildə təqdim etmək istəyi bir çox şairlərin kitablarla təqdimatına yol açdı ki, əslində, bu, çox yaxşı cəhətdir. Çünki kitabda şair kimliyinin xüsusiyyətləri daha dəqiq görünür. Bu zaman həm mövzu-problem seçimi, həm fərdi üslub, həm texnika, həm də ifadəyaratma variantlarının tam mənzərəsi göz önündə olur. Lakin təəssüf ki, kitabların əksəriyyətində sadalanan bu xüsusiyyətlərin müşahidə edilməsi mümkün olmadı. Əvəzində onlar şeirimizdə geniş anlamda mövcud olan təsirlənmə faktını da, özünü təkrar faktını da, özünü yarada bilməmək faktını da daha açıq şəkildə nümayiş etdirdilər. Bu müşahidələrdən belə nəticə çıxdı ki, şair özünə-məxsusluğuna nail olmaq, özünü yaratmaq, öz obrazında başqalarının deyil, öz cizgilərini əks etdirmək, bununla da fərqlənmək getdikcə daha çətin işə çevrilməkdədir.

Məsələn, ötən ilin ümumi mənzərəsi içərisində ən yadda qalan şeirlər silsiləsinin müəllifləri kimi illərdir demək olar, eyni imzaların adlarını çəkirik: Musa Yaqub, Məmməd İsmayıl, Avdı Qoşqar, Vaqif Bəhmənli, Vahid Əziz... Ən yadda qalan şeir kitabları sırasında isə Sabir Sarvanın, Rəşad Məcidin, Adil Cəmilin, Elşad Ərşadoğlunun, Anar Aminin və Ramil Əhmədin kitablarını qeyd edə bilirik. Halbuki hər iki halda da dərc olunma sayı daha çoxdur.

Müşahidələr göstərir ki, Ramiz Rövşən, Vaqif Səmədoğlu və Salamın on illərdir davam edən təsir

qüvvəsi hələ də öz mövcudluğunu qorumaqda və əhatə dairəsini genişləndirməkdədir. Hətta sonuncu şair özü-özünü “tamamlaşa”, o mərhələni qapayaraq tamamilə fərqli sferaya adlansa belə, bu qapalı mühitin içərisində “dolaşanlar” hələ də çoxluq təşkil edir.

Bir neçə illərdir davam edən bir proses yenə də diqqəti çəkdi. Xüsusilə də gənclərin yaradıcılığında. Belə ki, çağdaş şeirin intellektual yükü artmaqdadır. Bu yalnız fəlsəfi mühakimələrin şeirdə fərdi hisslərin və emosiyaların ifadəsini üstələməsi ilə deyil, elmi düşüncənin, elmi qənaətlərin belə şeirə gətirilməsi ilə də müşahidə edilir. Bəzən zamanlar arası gəzişmələr, əsrlərarası adlamalar, fərqli dövrlərin şairlərinin bir araya gətirilərək aralarında dialoq qurulmasına cəhdlər, fərqli hadisələrə, faktlara, proseslərə intellektual münasibət, onların təhlili və süzgəcdən keçirilməsi və s. şəklində özünü göstərir. Bundan başqa, şəhər mühiti və urbanizasiya ruhunun şeirdə olmadığını iddia edənlər belə, son zamanlar çağdaş mətnlərdə “kənd hava”sının, kəndlə - təbii olanla, bilavasitə həm də təbiətlə bağlılığın azalmaqla olduğunu daha aydın hiss edərək, əksini isə daha açıq şəkildə görə bilirlər. Təbiət də, onunla bağlılıq da, onun təsviri də şeirdən getdikcə daha sürətlə yoxa çıxmaqdadır. Əvəzində şəhərin, sürətin, texnologiyanın, hətta texnoloji ünsiyyət vasitələrinin, internetin, mesajların və s. şeir mətninə müdaxiləsi prosesi başlayıb. Məsələn, “beynin formatlanması”, “düşüncələrin formatlanması”, “mesaj-məktub əvəzlənməsi” və s. (məsələn, R.Məcid) kimi ifadələr şeir mətnlərinin leksikonuna asanlıqla daxil olub.

Şeirə mövzu-problem baxımından yanaşdıqda, əvvəlki illərlə müqayisədə Ölüm, Tanrı kultunun artıq nisbətən geri çəkilmək üzrə olduğunu görə bilərik. Amma payız, tənhalıq, qocalıq, qərıblıq, bir də aradan illər keçməsinə baxmayaraq torpaq itkisi və Müharıibə faktı yenə də şeirdə tez-tez müraciət olunanlar cərgəsindədir.

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, müasir şeirdə müharıibə faktına iki rakursdan yanaşma müşahidə olunur. Belə ki, Qarabağ müharıibəsini öz talelərində yaşamış uşaqlar var ki, müharıibəni şəhid övladı, qaçqın düşmüş, torpaq itirmiş insan kimi öz talelərindən keçiriblər. Onların yaradıcılığında bu mövzu daha ağırlı, daha realist çalarlarla, hətta daha qaba ifadələrlə, eyni zamanda da daha inandırıcı şəkildə təsvir olunur. Müharıibənin də, şəhidliyin də, torpaq itkisinin də əsasında xəyali, təsəvvür olunan, uzaqlarda yaşanan, təəssürata əsaslanılan deyil, hadisələrin içində və içdən yaşananlar əhəmiyyətli yer tutur. Bu müəlliflər arasında Ramil Əhməd, Emin Piri, Arzu Hüseyin, Anar Amin, Aqşin Evren kimi şairlərin adlarını çəkə bilərik. Bu şeirlərdə Müharıibə – haqqında danışılan ümumiləşdirmiş bir fakt deyil. Canlı orqanizm kimi nəfəs alır, nəfəs verir, ağırıyır və ağırıdır.

Eyni zamanda, ikinci bir rakurs – nisbətən yaşlı nəslin yanaşmasında müşahidə olunur ki, burada isə artıq Müharıibəyə həll edilməsi müşkül olan problem, geri dönməsi çətin olan “ərazi” kimi yanaşılmaqdadır. Müharıibə “insanların üstünə qaçıb xilasını arayan Qarabağlı uşaq” kimi (Sabir Sarvan), günahlandırın və uzaqdan-uzağa sitəm edən doğma torpaqlar kimi (məsələn,

Ramiz Məmmədzadə, Səyyarə Məmmədli, Kəmaləddin Qədim və s...), əlçatmaz ərazi kimi şeirdə “görünür”. Bu şeirlərdə özünüittiham, özünügünahlandırma çalarları, itki üçün təəssüf hissinin ifadəsi, torpaqla ana-bala münasibətinin qabardılması daha üzdədir, daha çox diqqəti çəkir, nəinki Müharibənin gerçək siması, çılpaq mənzərəsi, şəxsi anlamda yaşanmış faciəsi.

Bundan başqa, ötən il dərc olunan şeirlər arasında maraqlı sevgi nümunələri ilə bərabər sevilən qadını ən yüksək mərtəbəyə qaldıran və bir sevgi salnaməsi təsiri bağışlayan kitablar da oldu (R.Məcid “Çiyələk qadın”, E.Ərşadoğlu “Eşqə doğru”), qadını ən yüksək halda deyil, ən anlaşıqlı halda təsvir edən şeirlərin toplandığı kitablar da (Dilqəm Əhməd “Muza”). Və ikinci qisim şeirlərdə Qadın az qala Qadın ruhunun rakursundan anladıldı, təsvir edildi, yaradıldı.

Neçə illərdir izlənen şeir mənzərəsində müşahidə edilən maraqlı bir tendensiya hələ də öz mövcudluğunu qorumaqdadır. Sanki hər zaman heca şeiri və sərbəst şeir deyə ayırdığımız şeirə sərbəst şeirin bir növü kimi yeni forma daxil olur. Sərbəst şeirimizdə ritmsizlik, nəsr ağırlığı, qafiyəsizləşmə kimi xüsusiyyətlər yaranıb ki, bir neçə illərdir bu proses gedir və getdikcə daha da artır. Xüsusilə yeni nəslin yaradıcılığında bu daha çox müşahidə olunur. Məlumdur ki, sərbəst şeirin öz daxili qanunauyğunluqları var. Öz daxili ritmi, ahəngi olmalı, öz qafiyələnmə şəklini dikte etməlidir. Amma bu xüsusiyyət həmin şeirlərdə sıradan çıxır, itir. Bu istiqamətdə Emin

Piri, Könül Həsənqulu, Aqşın, Ramil Əhməd, Dilqəm Əhməd və s. şairlərin adlarını qeyd edə bilərik.

Əvəzində nə yaranır? Misraların məna yükü artırılır. Şeirlər “status xarakteri”, “aforizm xarakteri” almağa başlayır. Sanki şeir bütöv kimi, tam bir sistem kimi deyil, ayrı anlamlı misraların yığını kimi təqdim edilmiş görünür. “Konstruksiyalı şeirdə” (Salam, Səhər, Ə.Nuri və s.) bəndlər arasında əlaqənin yoxluğu var idisə, burada az qala həmin əlaqənin misralar arasında belə itdiyi və ya azaldığı müşahidə olunur. Bəzən bu misralar arasında müəyyən bir məna bağı olsa da, onlar bir-birindən ayrılıqda belə rahatlıqla “nəfəs ala bilirlər”.

Daha bir maraqlı fakt kimi, şeirdə iki istiqamətin qabarıq müşahidə olunmasından danışa bilərik: yalnız hisslərin, duyğuların ifadəsinə xidmət edən, özünün daxili və kompleks şəkildə görünən strukturu, sistemi olan şeirlər var. Bir də hansısa faktın, situasiyanın, hadisənin izahı, təqdimatı üçün onun obyekt seçilərək yazılmış şeirlər var ki, bunlarda bəndlərarası məna-məntiq əlaqəsi, ardıcılığı qorunmur. Qorunan cəhət haqqında danışılan obyektin özü, qabardılması və fikirlərdə onunla bağlılıqdır. Bu zaman bütün daxili güc məhz o obyektin təsviri, təhlili və təqdimatına yönəldilir.

Ötən il şeirdə diqqəti çəkən daha bir cəhəti də qeyd etmək istəyirik. Məlumdur ki, postmodern şeirin özünün müəyyən tələbləri var və bunlardan ilki isə düşüncədə, təfəkkürdə postmodern yanaşmanın mövcudluğudur. Bizdə bu mətnin alınmamasının ilkin səbəblərindən biri də ənənəvi düşüncə ilə, həyata ənənəvi yanaşma ilə

postmodern şeir yazmaq istəyinin çoxluğu idi. Y.Boevin təbirincə desək, “postinsan” ola bilməyən şairimiz postmodern şeir yazmağa çalışdı. Bu gün isə bu, onun üçün artıq ötürülmüş mərhələdir. Lakin bununla belə, hələ də müəyyən şairlərin yaradıcılığında postmodernizmin müəyyən təzahürlərinin özünü qorumaqda, boy verməkdə olduğunu gördük. Məsələn, Qəşəm Nəcəfzadənin yaradıcılığında. Xüsusilə də “Adı Qəşəm” şeir kitabında bu istəyin zəif formada olsa da reallaşması baş verdi (məsələn, “Müharibənin sonu, “Məni müharibəyə aparmayın” və s.).

Ötən il dərc olunan şeirlər bir daha göstərdi ki, şeir şəxsi hisslər və ovqat məsələsidir. Və təəssüf ki ötən ilin şeirində payız ovqatı, vida ab-havası, qocalıq və itirilmiş gənclik, onunla bağlı təəssüf hissənin ifadəsi həddindən artıq qabarıq oldu. Bəlkə də bu, çağdaş şeirin ən istedadlı, ən professional nümayəndələrinin yaş səviyyəsi ilə bağlıdır. Amma maraqlıdır ki, bu, yalnız yaşın müəyyən yetkin çağlarında olan şairlərin şeirlərində duyulmadı. Sanki bütün yaş mərhələləri üçün şeirdə yetkinlik və vida ruhu hakim kəsilmişdi. Məmməd İsmayıl, Kəmaləddin Qədim, Vahid Əziz, Sabir Sarvan və s. şairlərin ümumilikdə yaradıcılığının ifadə etdiyi təəssürat və yaşatdığı ovqat içərisində isə bu ən başlıca çalar, ən əsas “yol” kimi yadda qaldı.

Bir şeir daxilində ən dərin fəlsəfi qatların açılması, maraqlı və orijinal bənzətmələrin verilməsi ilə diqqəti çəkən nümunələrdən isə Məmməd İsmayılın “Azərbaycan” jurnalında dərc olunmuş seçmə şeirlərini xüsusilə qeyd etmək istəyirik.

***

Toplular və şeir kitabları haqqında danışmazdan əvvəl ənənəyə sadıq qalaraq “Azərbaycan”, “Ulduz” jurnallarında, “Ədəbiyyat qəzeti”ndə dərc olunan müəlliflər haqqında danışmaq istərdik.

Ötən il bir çox müəlliflərin – Rizvan Nəsiboğlunun, Fəxri Müslümün, Musa Ələkbərlinin, Rəşid Fəxrəlinin, Səyyarə Məmmədinin, Musa Yaqubun, Vahid Əzizin, Pərviz Axundun, Xəqani Həbibəğlunun, Mehman Göytəpəlinin, Taleh Həmidin, Rəfail Tağızadənin, Məcnun Göyçəlinin, Zirəddin Qafarının, Ramiz Kərəmin, Məmməd Namazın, Ağasəfanın, Ağacəfər Həsənlinin, Bilal Alarının, Rafiq Yusifoğlunun, Fəxrəddin Əsədin, Xəyal Rzanın, Vasif Əlihüseynin, Fərid Həsənzadənin, Əhməd Qəşəmoğlunun, Məmməd İsmayılın, Valeh Bahadiroğlunun, Çingiz Əlioğlunun, Vaqif Səmədoğlunun, Avdı Qoşqarın, Xatirə Fərəcli, Mətləb Ağa, Vaqif Bəhmənli, Qədiməli Əhməd, Hüseyn Arif, Hüseyn Kürdoğlu, Xasay Mehdizadə, Gülnarə Cəmaləddin, Rəfail İncəyurdun - şeirləri dərc olunub.

Amma ən çox yadda qalan müəlliflərdən Məmməd İsmayılın, Musa Yaqubun, Vahid Əzizin, Avdı Qoşqarın və Vaqif Bəhmənlinin adlarını çəkə bilərik.

Məmməd İsmayılın qürbət ab-havalı, kiçik və konkret detallarla qeyri-adi dərəcədə böyük və əhatəli təsvirlər yaratdığı şeirlərini göstərmək olar ki, dili türk şivəsi ilə təsirlənməyə başlamış bu nümunələr kədərlə, özünütitham

hissinin ifadəsi və qürbət sancısı ilə doludur. Sanki qürbət bu şeirlərin ruhu ilə bərabər hər misrasında canlı şəkildə yaşayır. Şairin içində olduğu kimi, gah böyüyür, gah kiçilir, gah ağrıyır, gah ağrısı dincəlir, gah da elə bir şəkildə “şişir” ki, dünyanı tutur. Amma sonradan haçalanır, parçalanır, hər hadisənin, hər canlının, hər əşyanın, hər faktın öz qürbəti şəklinə meydana çıxır. Məsələn, görürsən ki, şairin qürbəti yağan qarın qürbətinə çevrilir. Vətən həsrəti ilə gecikən yazın həsrətini birlikdə yaşayan poetik qəhrəman buludu, suyu yağan qarın qürbəti kimi hiss edir. O ağrını Boğazdan keçib gedən gəmilərin qürbəti kimi duyur, yaşayır. Təsvir olunan mənzərənin hər detalı, hər ştrixi – çiskin, dəniz havası, yağan qar və boğazdan keçib gedən gəmilər – yaşanan qürbətin parçaları olmaqla bərabər onun ən böyük atributları, eyni zamanda da ağrısının şahidləri, daşıyıcılarıdır.

*Nə vətəndən xəbər var, nə də gecikən yazdan
Buluddumu, sudumu yağan qarın qürbəti?!
Gəmilərin qürbəti keçib gedir boğazdan
Bir azdan başlayacaq durnaların qürbəti...*

Özünü yağan qarla müqayisə edən poetik qəhrəmanın yaşantıları ona görə dərin təsir edir ki, aparılan bənzətmə dəqiqdir. İçindən çıxdığı buludla çevrildiyi su arasında qalan “Yağan qar” üçün bunların hansının qürbət, hansının vətən olduğu bəlli olmaz. Yaxud durnaların qürbəti ilə boğazdan keçib gedən gəmilərin qürbəti də eyni prosesin, eyni səbəb-nəticə əlaqəsinin təsviri və ifadəsi üçün

xatırlanır. Bir gediş-gəliş yaşanmaqdadır. Bulud da, su da yağan qar üçün, köçdüyü ellər durnalar üçün, getdiyi-gəldiyi ölkələr gəmilər üçün hərəkət və duraq nöqtələridir. Tam anlamında vətən, tam anlamında qürbət olmasa da, bu gediş-gəlişin özü qürbət ağrısını yaradan Faktdır. Qürbəti yaşadan və yaradan prosesdir. Çünki qürbət hissi hər gedişin bir də geri qayıda bilməmək ağrısı ilə bağlıdır. Halbuki qar suya çevrilərkən, durna köç edərkən, gəmi səfərə çıxarkən bir daha geri qayıtmaq inamı ilə hərəkətə başlar. Amma ağrını yaşadan “nə məlum?” sualının altşüurda balıq kimi çabalaması var ki, məhz bu, iki hissəyə parçalanmış bir can olan şairin “fələklə cəng aparmasına” səbəb olur:

*Yarım qaldı vətəndə, geri qalan yarımı
Qürbət adlanan fələk alıb aparmağında.
Sulardan qopmuşluğun qəfil ağrılarımı,
Parpilayan balıqımı balıqçı qarmağında?..*

*İldırımdan sulara enər səs qırıqları,
Yavaş-yavaş açmada qönçə-gül qürbətində.
Eşit nəyi andırır martı hiçqırıqları:
Bir ömrü dustaq olmaq bir könül qürbətində.*

Şeirin fərqi, orijinallığı təsvir olunan hissələrin də, mənzərənin də birbaşa anlamından başqa, alt qatda qorunan məna yükünün olmasıdır. Bir ifadə, bir təsvir zəncirvari şəkildə başqa təsvirlərə, başqa mənzərələrə “qapı açır”, “yol göstərir”. Balıqçı qarmağında çabalamanın “sulardan qopmuşluğun qəfil ağrıları”nın nəticəsi

kimi verilməsi özlüyündə ikinci mənzərəni “balıq kimi çabalayan poetik qəhrəmanı” göz önünə “itələyir”. Bunu özünün ikiyə bölünmüş, “sudan çıxarılmış” canı ilə müqayisə etdiyini anladır. “İldırımından enən səs qırıqları”, “Martıların hiçqırıqları” isə bu çabalamaya fon verən, ağrını bir qədər də gücləndirən əlavə çalarlardır.

*Bir eşqin sabahımı hər açılan yara da
İlhamın qürbətini unudulmuş mətin də?
Ocaq yanar...isti də, tüstü də bir arada
Bulud olmağa gedər göylərin qürbətində...*

*Bitdimi, göyə baxar torpağın hər bitəni,
Hansı ulduzmuş çıxan bəxtinin qismətinə?
Haçan qopub, hardadır bu dünyanın vətəni,
Günəş hayandan düşər bu dünya qürbətinə?!*

Ümumiyyətlə, bu şeir qürbətin insan ruhunda böyümə və parçalanmasının ağrısını elə dəqiqliklə ifadə edir ki, yanan ocaqla poetik qəhrəman arasında oxşarlığı deyil, eyniliyi görə bilərsiniz. O da yanır. Onun da “istisi ilə tüstüsü” göylərin qürbətinə eyni anda yüksəlir. Çünki qürbət belə bir şeydir. Həm orda ocaq ararsan, isinmək istərsən və isinərsən, həm də yanarsan, tüstülənərsən. “Torpağın hər bitəni” göyə baxdığı kimi, yanan ocağın istisi də, tüstüsü də göyə yüksəlmiş kimi, poetik qəhrəman da göz önündə üzü göyə, baxışları səmaya kilidlənmiş kimi canlanır.

Məmməd İsmayıl üçün Qürbət dünya qədər böyükdür. Və bu dünyanın vətəni olduğu kimi, bu dünyanın qürbəti

də mövcuddur. Gözəllik, həzz bağışlayanın ölüm də bağışlaya bilməsi təzaddır. Amma bu təzadın ifadəsi şeirin ən yüksək akkordlarını vurur. “Bəxtin yol yoldaşı olan dəniz” oxucuya gözəllik, rahatlıq, sakitlik hissələrini aşılarsa da, “boğaz kənarında boğulmaq” ifadəsi suda deyil, havasızlıqdan deyil, nəfəs ala-ala, yaşaya-yaşaya boğulmaq duyğusunu tərənnüm edir. Vətənsizliklə nəfəssiz, havasız qalma təəssüratını eyniləşdirir. Şair Vətənsiz qaldığı üçün boğulur. Vətənə – gözəllik bildiyinə uzaqdan baxa-baxa, onu duyaraq havasızlıqda çabalayır.

*Nələrə hamilədir qərib illərin ardı,
Yaşa, yaşaya bilsən qışı yaz kənarında...
Bəxtinin yol yoldaşı dəniz olsa, nə vardı
Boğulmaq da var imiş bir boğaz kənarında...*

Beləliklə, şeir tək-cə bəlli havası, ruhu ilə, görünən mənzərəsi ilə deyil, alt qatı, gizli təbəqəsi və ilk baxışdan bəlkə də o qədər diqqəti çəkməyən təsvirləri ilə də bir QÜRBƏT yaradır.

Vətənə geri qayıda bilməmə qorxusu bu şairin şeirlərinin əksəriyyətində var. İlk baxışdan bu, yalnız qocalıqla bağlı kimi görünərsə də, burada vətəndən incimə, getdiyi yerdə özünü tapa bilməmə, özü ola bilməmə hissənin ifadəsi də əhəmiyyətli rol oynayır. Çünki bu can “nə ordadı, nə burda”. Yuxarıdakı şeirdə “boğazdan keçən” gəmilərin hərəkət təəssüratı digər şeirlərdə də görünür. Amma burada artıq daha acı və daha çılpaq şəkildə “on ildir qapı döyən”, on ildir poetik qəhrəmanı –

Ədəbi proses–2014

şairi səksəkədə, narahatlıq içində yaşadan “bir gün geri qayıtmaq ehtimalı”, “bəlkə bir gün qaytardılar” ümidi daha “çılpaq” ifadə olunur.

*Nə ordadı, nə burda,
Bəs neyləsin bu asi?
Bir ömür vurhavurda
Vətən - qürbət arası..*

*Qapını döyə-döyə
On ildi vaxtın alır.
Bəlkə bir gün geriyə
Qayıtmaq ehtimalı...*

*Qürbətədi, sənsən, bir də,
Haray salan martılar.
Qaldı keçən əsrdə
"Bəlkə də qaytardılar..."*

Şair öz yaşantılarını o dərəcədə dəqiq, realistcəsinə ifadə edir ki, oxucu özünü onunla da, poetik qəhrəmanı ilə də üz-üzə durmuş kimi hiss edir. Yaşanan, duruş gətirilən o məqamın “bəxtin dişini-dişinə sıxdığı” yer olması və bunun acı təəssüratı birdən-birə bir neçə assosiasiya doğurmağı bacarır. Hiss edirsən ki, dişini-dişinə sıxan yalnız bəxt deyil, həm də qəhrəmandır. Həm də zamandır. Həm də vətən həsrətidir, onun yaşatdığı ağrıdır. “Boğaza yığılan dənizlər”dir – qəhərdir.

Bura bəxtin dişini-

*Dişinə sıxdığı yer.
Dənizlər gərdişini
Boğaza yığdığı yer...*

*Ehtiyac qılınc ağzı
Qismət ilan ağzında
Bir ömrün çıxılmazı
Dardanel boğazında...*

*Vətən,...sındı o şüşə
Bərkinə varılan sən.
Kimin yadına düşər
Yaddan çıxarılan sən...*

“Dardanel boğazına” düşən “bir ömrün çıxılmazı” və yaddan çıxarılan ağrısı bu şeirin əsas ideyasıdır. Çünki şeirin yaranmasında da, qürbətəin yaşanmasında da həmin çıxılmazlığın əhəmiyyətli rolu var. Məmməd İsmayılın hətta sevgi ünvanlı şeirlərində belə artıq qürbət ağrısı, vətən həsrəti, unudulmaq qorxusu, geri qayıtmamaq şübhəsi uğurla “meydan sulayır”.

Jurnallardan yadda qalan imzalardan biri də Avdı Qoşqar oldu. Onun “Azərbaycan” jurnalında dərc olunan şeirləri mövzu baxımından da, texnika baxımından da maraqlı idi. Ən əsası isə adını çəkdiyim bu şairləri fərqli və özünəməxsus edən kimsəyə bənzəməyən, kimsəni xatırlatmayan “havaları”, ruhlarıdır. Məsələn, “İNSAN NECƏ SINIR...” şeirini misal gətirmək olar:

İnsan necə sınır, –

*məndən soruşun,
Necə sınıb düşür, –
qüruru bir-bir.
Yaxşı ki, gözəri tabutlar çoxdur –
Bu boyda cəsədi tutmazdı qəbir.*

“Ölü canlar”, “canlı meyitlər” silsiləsinə daha bir ifadə “gözəri tabutlar” əlavə olunur. Və öz məna çalarını bir qədər dəyişir. Tabut qəbrə qoyulmadığı, yalnız cəsəd daşımaq üçün nəzərdə tutulduğu üçün bu xüsusiyyət burada “cəsəd gəzdirən” anlamında çox uğurla ifadə olunur. “Gözəri tabutlar” əslində, “ölü” olan (əlbəttə ki ruhən, mənən), amma torpaqda deyil, həyatda varlıqlarını davam etdirən “cəsədləri” “yaşadırlar”.

Əslində, şeirin uğurunu təmin edən cəhət yalnız dəqiq, məzmunlu poetik ifadələr, maraqlı təşbehlər deyil, həm də yaşanan, duyulan təəssüratın, faktın dəqiq təsvir oluna bilməsidir. Göydən yağan “inamsızlıq toxumu” altda “ölü ruhlar kimi qışqıran gecə” və bütün bunun davamı tək “kəlgə kimi” (həm də ilan sürüsü kimi) paralel bənzətmələrlə (ikincisi nisbətən alt qatda qalır və ikinci dərəcəli kimi verilir, yalnız “sürünmək” təyini ilə öz yerinə oturdulur) sürünən yalanlar qarşısında duyulan qorxu, həyəcan, ürpərmə hissi sınımış adam obrazını “göstərə” bilir. Sınmağın necə bir ağrı olması ilə bağlı təəssüratı ötürməyi bacarır.

*Göydən inamsızlıq toxumu yağır,
Ölü ruhlar kimi, –
qışqırır gecə.*

*Üstünə kölgə tək –
yalanlar gəlir –
İlan sürüsünə –
dözəsən necə?!*

*"Balam" söyləyəsən torpağa, göyə,
Səndən aşağılar – tüstünə gülə...
Ortada olasan –
heç kim görməyə,
"Qılınclı-qalxanlı" üstünə gələ
İnsan necə sınır – məndən soruşun!*

*"Doğmalar" içində – baxışı qanlı,
Nə millət anlaya,
Nə də öz balan.
Damcı ol, – buxarlan göylərə çəkil,
Ya da ki, beləcə baxıb havalan...
İnsan necə sınır –
məndən soruşun!*

“Tüstüsünə gülünən”, üstünə “qılınclı qalxanlı gedilən”, “doğmalar içində baxışı qanlı” olan və nə millətin, nə də öz balasının anladığı bu qəhrəmanın həmin situasiyada havalanması da çox adi qarşılanır. Sınmanın yaşatdığı ağrı birbaşa ifadə edilmir. Amma dolayı yollarla, yaradılan təsvirlərlə o qədər dəqiq verilir ki, sınmaq və sındırılmağın məhz belə bir hiss yaşadacağı şübhə doğurmur. “Damcı olub buxarlanmaq”, “gözə görünməmək” sınmağın da, sındırılmağın da insana arzulatdığı ən real istəyə çevrilir. Ən başlıcası isə şair “Sınmışam” demədən sındırıldığını ifadə edə bilir.

Ədəbi proses–2014

*...Boş süfrə, soyuq ev, yaşlı baxışlar -
Külək də həvəslə sovurur qarı.
Gəl indi salam ver - ürəklə daşa?!
Gəl indi dik saxla ölü vüqarı...*

*Ha qaldır - düzəlmir boyun, qamətin,
Baxıb acı-acı - sadəcə qımış...
Sınmayan sığışmır - bu boz həyata,
Kim desə sınımadım - o zatən sınımış...*

Yenə də “Azərbaycan” jurnalında Musa Yaqubun gözəl şeirləri görüldü. Təbiətin canlı nəfəsinin, ruhunun duyulduğu bu şeirlər neçə illərdir ki, payızı yaşadır. Amma Musa Yaqubu bu payız təsvirli şeirlərdə maraqlı və özünəməxsus edən odur ki, onlarda payızın (ömrün payızı kimi) qorxusu ilə bərabər həyəcanı və gözəllikləri, rəngarəng çalarları, ziddiyyətli təəssüratları və yaşantıları var. Payız yalnız qışın – Sonun əvvəli deyil, ömrün yaşanacaq və yaşanmalı olan fəsillərindən biridir. Soyuğ-sazağı, yağışı-küləyi olsa da gözəldir və gözəl də yaşanmalıdır. Amma ötən ilin şeirlərində qərribə bir nostalji, payızdan qışa adlama həyəcanı da duyulurdu.

*Bir sarı budaqdır il ağacında
Görən bu payızın yaşı neçədir? –
Bir qıvrım duman da qalıb solanda,
Yaddaşı necədi, huşu necədi –*

*Sarıköynəkləri də dözmədi qaçdı;
Amma həmin torpaq, həmin ağacdı.*

*Qüdrəti qalibmi bir gül bitirsin,
Ya bir xəzəlini yerdən götürsün.
Bir dilim yemişi aypara bilsin,
Bir quşu yolundan qayıtara bilsin, –
Çağırın geriyə şirin dilləri,
Əlini uzatsa qış tərəflərə,
İsidad bilərmə soyuq əlləri?..
Görəsən payızın yaşı neçədir?..*

Sanki şair payızdan özü kimi, öz ruhu kimi danışır, ruhunu isə eynilə payız kimi sınağa, sınaqdan keçirməyə çalışır. Ruhu gənc olan birinin yaşla üz-üzə, göz-gözə qaldığı bütün hallarda olduğu kimi, tərəddüdlü suallara cavab axtarılır. İnsan ruhu təbiətlə müqayisədə verilsə də, o qədər dəqiq xüsusiyyəti nəzərdə tutulur ki, oxuyub heyrət etməyə bilmirsən. Həqiqətən də belədir: yaş artır, illər ötür, ruhun hər zamankı yerində – gəncliyində qalır, amma təbiət öz amansızlığını cismində sınayır. Və bir gün özünə üz-üzə, iç-içə qaldığında “görəsən yaşım neçədir” sualının çaşqınlığında çabalayırsan. Çünki zamanın dəyişdirdiyi “qabığın” içindən bir gənc ruhu da, bir uşaq ruhu da boylana bilir. Eynilə bu qəhrəmanın kimi.

*Qalmışam həvəslə yaş qınağında,
Bu qızıl yarpağın alnundan öpüm,
Qızıləhmədinin al yanağında
Bir ləzzət qalibmi, xalından öpüm,
Görən bu payızın yaşı neçədir?..*

“Həvəslə yaş qınağı” arasında tərəddüd də payız dövrünü yaşayanların, ötən ömrün ətəyindən yapışıb getməyə qoymaq istəməyənlərin hisslərini ifadə edən dəqiq ifadədir.

Musa Yaqub hər zaman təbiəti başqalarından fərqli gördüyünü, amma dəqiq və özünəməxsus şəkildə, incəliklərinə qədər duyduğunu sübut edib. Onun qələmində təbiətin təsviri də, ifadəsi də hər zaman elə çalarlarla verilib ki, “bunu başqa biri verə bilməz. Versə də bu cür verə bilməz”, – deyirsən. Və birdaha əmin olursan ki, Musa Yaqub təbiət lirikasının ən bənzərsiz və ən orijinal yaradıcısıdır.

Yadda qalan növbəti imza Vaqif Bəhmənli idi ki, onun da yumor, daxili sarkazmla zəngin qeyri-adiliyi ilə seçilən şeirləri haqqında danışmaq istərdik. Məsələn, “Xırda əcəl” adlı şeirinə nəzər salaq. Ümumiyyətlə, bu şair hər dəfə – istər kitablarında, istərsə də ədəbi orqanlara təqdim etdiyi seçmə şeirlərdə özünü fərqli rakurslardan təqdim etməsi ilə yadda qalır. Bu şeirlər gah fraqmentar, bir anlıq fotoeffekt xarakteri daşıyır (keçən il dərc olunan “Hamı kimi” şeirlər kitabında olduğu tək), gah lirik çalarları ilə yadda qalır, gah da ironik-satirik ruhu ilə...

*..Böyük ölümlər üçün
bir qədər qocayam mən.
Görünür belə imiş
tanrım yazdığı qismət,
Görünür ki, lap xırda
dərddən öləcəyəm mən.*

*Bir cocuq çırtmasından
ruhum uçacaq göyə,
Göyərçin qurultusu
cana verəcək qüsul.
Öləcəyəm yol üstdə
bir kol quruyur deyə,
Öləcəyəm, görsəm ki,
bir kasıb köpük qusur.
Barım-barxanam məlum,
arxayınam sərvətdən-
Dartıram külfətimi,
yoxuş-eniş... ürəyim!
Nə mərddən,
nə namərddən,
xırdadan xırda dərddən -
tixacda çatlayacaq
yolu geniş ürəyim.
Minnətli bir misqalın
yükü batmandı mənə,
yaltağın bəslədiyi
hörmətdən öləcəyəm.
Min illik məhəbbətin
gücü çatmadı mənə,
Min faiz, bir dəyyusa
nifrətdən öləcəyəm.
...Düşünürəm ki, öləm
xəyalı dərin meydən,
Əli,
Vəli, ya da ki,
Həşim vuracaq məni,
ya odun tükənəcək,
ya öləcək Gün göydə...*

*bütün bunlar olmasa,
maşın vuracaq məni!*

Həm səmimiyyət, həm ironiya, həm də daxili sarkazm bu şeirləri maraqlı edir. Xüsusilə o, diqqəti çəkir ki, bir çox şairlərdə mövcud olan və yuxarıda sadaladığımız bədbinlik bu şairə aid deyil. Əksinə, şeirləri nikbinlik dolu, mübarizə doludur. “DOĞULMAQ HAQQI” şeirində çəkdiyi ağrıya-əzaba baxmayaraq doğulmaq haqqından istənilən halda yenə də istifadə edəcəyini ifadə edir.

***

İndi isə kitablar haqqında danışmaq istərdik. Çox maraqlı, tam bir şair portretini ortaya qoyan kitablar arasında Sabir Sarvanın “Qibləm ürəyimdir” və “Yarandım yaşadım” kitablarıdır. Kitabda aradabir müəllifin köhnə şeirlərinə rast gəlinərsə də, bütövlükdə elə maraqlı bir kompozisiya qurulur ki, gənclik sevgisi ilə itirilmiş illərin ağrısı, yeni sevgi həvəsi ilə arxada qoyulmuş məhəbbətin həsrəti, ömrün payız çağının reallıqla üz-üzə qalma acısı və gəncliyin qaynar hərərəti bir arada təqdim olunmuş kimi görünür.

Kitab, əsasən, bir neçə aspektdə yadda qalır – ilk zərbə “Qaçır Qarabağlı uşaq” şeirindən gəlir. Bu şeirdə damarlarda qanı coşdura biləcək dərəcədə real portret yaradılmasına nail olunmuşdur. Nə açıq bir çağırış var, nə açıq ittiham və qınaq. Sadəcə dərdini götürüb insanların üstünə qaçan Qarabağlı uşağın real cizgilərlə yaradılmış

portreti verilir ki, bu da oxucunu həyəcanlandıрмаğa, reallıqla üz-üzə qoymağa yetir.

*Səhər al qanla açılır,
Quşlar göydən ölü düşür
Alışmır güllə səsinə
Budaq qorxur, gülü düşür
Saçı dağılıb alınına,
Sıyırım-sıyırım olub dizi
Gözlərinin qabağında
Anasının qanlı üzü
Qaçır Qarabağlı uşaq*

“Göydən ölü düşən quşlar”, “budaq qorxur gülü düşür” bənzətməsinin təəssüratda yaratdığı assosasiya bu qorxunun insanlara, təbiətə, canlılara daha nə yaşada biləcəyi haqqında əlavə hansısa təsvirə ehtiyac qoymur. Bir halda ki, quşlar ölü düşür, bir halda ki qorxudan balasını salan qadınlar kimi budaqlar da çiçəklərini “salırlar”, o zaman gözünün qabağında anasının qanlı üzü duran və qaçan qarabağlı uşağın yaşadığı dəhşəti, duyduğu sarsıntıyı göz önünə gətirmək, təsəvvür etmək asandır.

*Dərd gələndə tək-tək gələr,
Dərd gələndə qoşa gəlməz.
Bir bu qədər xata, bəla,
Ağıla gələr, başa gəlməz,
Sarı yoxmu?
Aşağıdan yer qalxıb,
Yuxarıdan göy enib,*

*Qışqırığı boğazına,
Gözləri haqqa dirənib,
Sonu yoxmu?
Qaçır Qarabağlı uşaq*

Burada yaradılan fikir kombinasiyaları, həmçinin şeirin strukturu daha maraqlı nəticələrə gətirir. Adətən “dərd gələndə batmanla gələr”, “qoşa gələr” kimi işlədilər ifadə burada bir qədər dəyişikliyə uğradılaraq “tək-tək gələr” kimi verilir, amma məna qatında bu, əsas hədəfə vurulan zərbələrin tək-tək olması, yəni daha ağırlı olmasına hesablanır. Strukturda qəfildən misraların arasına salınan “sanı yoxmu”, “sonu yoxmu” ifadələri göydəndüşmə kimi görünsə də, ümumi ritm kompozisiyasını tamamlayır. Həmçinin başqa bir kompozisiyanın – “aşağıda yer qalxır”, “yuxarıdan göy enir”, “qışqırığ boğaza, gözlər haqqa dirənib” misraları ilə yaradılan təsviri tamamlamış olur.

*Axarı sınımış ömürlər
Zülümdən bezar könüllər
Ağ alnında qara qada,
Hara qaçsın bu dünyadan?
Ayaqları heydən düşüb,
Şişib alnının damarı
İnsanlar ee...y,
Sizə sarı
Qaçır Qarabağlı uşaq*

“Hara qaçsın?” sualının cavabı isə bəlkə laqeyd, bəlkə vecsiz İnsanlardır. Təkcə səsi çıxmayan, haray salmağı bacarmayan uşağın yerinə şair haray salır: “İnsanlar eeeeyyy... sizə sarı qaçır Qarabağlı uşaq”....

Kitabın ən uğurlu şeirlərindən biri budur. Əlbəttə, ikinci şeir kimi “Çaldıran ağrısı”nın adını çəkə bilərdik, amma o daha əvvəlki yaradıcılıq mərhələsinə aiddir.

Sabir Sarvan özünəməxsus, bənzərsiz düşüncə tərz, məxsusi şair xarakteri, ruhu, ovqatı, deyim tərz, olan şairlərdəndir. Xalq şeiri üslubunda, ənənəvi şeir formalarında yazsa da, bu qəliblər daxilində öz havasını, öz ovqatını, öz deyim şəklini ifadə etməklə “özü olmaq” mərtəbəsində qalır.

Ötən il dərc olunan ən maraqlı kitablardan biri Rəşad Məcidin “Çiyələk qadın” kitabı idi. Bu şeirlər sanki bir sevgi hekayətinin ayrı-ayrı məqamlarını, enişlərini, yoxuşlarını, toxunuşlarını, titrəyişlərini, irəliləyişlərini, həsrətini, yaşantısını – bir sözlə, hər anını əks etdirir. Ümumiyyətlə, Rəşad Məcid əvvəllər bir şeir kitabı ilə çıxış etmişdi. Amma bu kitab göstərdi ki, onun ruhunun bir şair tərəfi varmış ki, uzun illər gizlənib, ortaya çıxmayıb.

*Elə möcüzələr yaratmısan ki,
Elə dəqiqələr yaşatmısan ki
Olmayıb heç onun yüzdə biri də
Nə mənim dünyamda, nə bu dünyada.*

*Sən elə telləri qırıb getmisən,
Sən elə yaralar vurub getmisən*

*Təpəri yoxdur ki dözüb dayansın
Nə mənim dünyamın, nə bu dünyanın*

*Qəfil gəlişinlə suç eləmişən
Sənsiz keçən ömrü puç eləmişən.
Vurmayıb heç zaman belə qar yağış
Nə mənim dünyamı, nə bu dünyanı.*

*Bilmədim iblissən, ya mələk, qadın
ətri, gözəlliyi çiyələk qadın
bir də gəlməyəcək sənintək Qadın
Nə mənim dünyama, nə bu dünyaya.*

Romantik əhval-ruhiyyəli bu şeirlərin məzmun qatında diqqəti çəkən yalnız sevgi hissənin ifadəsi deyil, həm də çox yüksək mərtəbəyə qaldırılan, az qala ilahiləşdirilən qadın obrazıdır ki, çağdaş şeir üçün bu, o qədər də aktual deyil. Çağdaş şeirin qadınının “ilahilik” mərtəbəsindən “insanlıq” mərtəbəsinə endirdiyi uzun zaman olub.

Ötən ilin diqqəti çəkən kitabları arasında Anar Aminin “Adnalıdan Ağdabana”, Elşad Ərşadoğlunun “Eşqə doğru”, Elşad Baratın “310-cu otaq”, Dilqəm Əhmədin ”Muza” kitabları da oldu.

Elnarə AKİMOVA
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

İLİN POEMA MƏNZƏRƏSİ: AYDINLIĞA DOĞRU
(2014-cü ilin poemaları əsasında)

Ötən ilin poemalarını tədqiq etdiyimiz zaman nəyi müşahidə elədik? İlk baxışdan nəzərə çarpmayan, meydana girib xüsusi səs-küy doğurmayan, az qala yox kimi görünən bu janr əslində, yaşarılığını davam etdirməyədi. Hətta ötən il janrın daha uğurlu nümunələri ilə rastlaşdıq. Zəlimxan Yaqubun “Ün”, Vaqif Bəhmənlinin “Azərbaycan tarixi kitabı”, Nəriman Həsənzadənin “Şeyx Nigari türbəsi”, o cümlədən, mərhum şairimiz Adil Mirseyidin “Unio mistika” və “Bürkü” poemalarında janrın dinamikasını hiss elədik. Amma öncə janrın vəziyyəti ilə bağlı müəyyən qənaətlərimizi səsləndirmək doğru olardı.

Poema janrında epiklik demək olar ki, sıradan çıxmaq üzrədir. Lirik başlanğıcın, həyata müəllif baxışının güclənməsi, yazarın aparıcı mövqeyi, lirik-psixoloji münasibətin üstünlüyü daha öndədir. Şairlər süjet xəttinə ehtiyac duymur, müəllif “mən”ini bütün bəhs olunan mövzuların önünə keçirirlər. Bu yaxşıdır mı, pisdirmi? Aksiom olaraq yekdil fikir söyləmək çətindir. Düşünürəm ki, daha geniş söz demək janrı olan poemada epik vüsətin olmasına ehtiyac var. Bu, ən azı ona görə vacibdir ki, deyək ki, konkret Qarabağ mövzusunda bəhs edilirsə, bu mövzuda iyirmi beş ildən artıq zaman intervalı var və bu

zaman arasında lirik şeir bütün imkanlarını ortaya qoyub. Bir də bu mövzuya köklənib yalnız poema-monoloq, poema-müraciət formasına istinadən poemalar yazmaq deyilənlərin təkrarından başqa nəşə vəd etmir. Bu formada da fikrin hüdudları nadir hallarda müəyyən çərçivədən kənara çıxır. Yazılan əsərlərin mövzusunda yaxınlıq çoxdur. Bəzi poemalarda intonasiya oxşarlığı da onların mövzu yaxınlığından yaranır. Qarabağ məsələsini, milli faciələrimizi təsvirə çəkən poemaları ələ alan kimi ilk oxunuşda hansı məcrada davam edəcəyini hiss edirsən. Çünki süjet xətti yoxdur deyə, lirik fikirlər çox vaxt bir-birinin təkrarı təsiri bağışlayır. Konkret olaraq ortada olan poemaların əsasında fikirlərimizə aydınlıq gətirək. Məsələn, Elçin İskəndərzadənin “Məmməd Araz qayası” poeması ilə Etibar Etibarlının “Ağdama gedən yol” poemaları eyni lad üstündə köklənir, eyni hədəfi nişan alır, eyni ağrını təsvirin predmetinə çevirir. Hər ikisi poema-monoloq janrında yazılan bu poemalar xüsusi coşğusu, patetik ruhu ilə yadda qalırlarsa da bunu eyni vasitələrlə ifadə etmələri baxımından oxşar təsir bağışlayırlar. Elçin İskəndərzadənin “Məmməd Araz qayası” poeması (“525-ci qəzet”, 19 aprel 2014) xatirə, nisgil, Məmməd Arazın Şuşaya gəlişi, onunla bağlı müəllifin nostalgiyası üzərində qurulub. İllər öncə Şuşaya gələn şairin yurdunun talan olması, yad əllərdə qalması ağırlı bir dillə ifadə olunur. Poemada maraqlı formalardan biri müəllifin M.Arazın öz şeirlərinə istinad etməsi, öz düşüncələrinin ardı kimi onlara müraciətidir.

*Biz Vətənə minnət qoyub,
Vətəndən pay ummadıq.
Biz bu Vətən uğrunda
kirpiyimizlə od götürdük –
içimiz qan ağladı,
gözümüzü yummadıq.*

Eyni mövzu Etibar Etibarlının “Ağdama gedən yol” (“Ədalət” qəzeti, 11 fevral 2015) süjetli poemasında da qabarıb. Hər iki şair müharibə təsvirlərini yox, ağırdan sonrakı halı təsvirə çəkməyə meyilləniblər.

Digər bir səbəb. Əvvəllər poemada düşüncə xətti daha öndə, daha qabarıq idi. İndi daha çox təsvir var. Tərənnüm, təsvir elementlərinin bol olduğu poemalarda düşüncəyə yer qalmır nədənsə. Şairlər oxucunu həyəcana gətirməyi, onları arxalarınca aparmağı, beyinlərini məşğul etməyi yadırgayıblar elə bil. Əsərin mütaliəsindən doğan hissini-həzzini ömrü onu bağlayıb kənara qoyan kimi yoxa çıxır. Yalnız bir neçə poemada bunun əksini görürük.

Poemalarımızda Qarabağ mövzusu, şəhid, şəhid anası obrazı, tarixi yaddaşımızı oyatma, Azərbaycan tarixinin yazılışına etiraz, tarixi qəhrəmanların obrazlarının çağdaş ədəbiyyata gətirilməsi, milli-mənəvi dəyərlərimizin, sərəvətlərimizin tərənnümü əsas yer tutur. Əslində, poema janrı binayi-qədimdən elə bu mövzularda işləməyi daha məqbul sayıb. Ən yaxşı poema nümunələrimizdə qabarılan əsas məsələ ədəbiyyat tariximiz, dünənimiz, varlığımız, milli dəyərlərimizin, ədəbi-tarixi şəxsiyyətlərimizin obrazının canlandırılıb bu günə ötürülməsi olub. Görünür,

bu da janrın tələblərindən doğur, imkan verir ki, kiçikhəcmli şeirə sığışmayan fikirlər janrın hüdudlarında daha geniş vüsət kəsb etsin. Amma bu, fikirlərin dolayı yolla ifadəsinə, yersiz uzunçuluğa, mənasız və təkrar fikirlərin sərgilənməsinə imkan verməməlidir.

Eyni deyim tərzinə köklənmək, üstündən bu qədər zaman kəsiminin keçməsinə baxmayaraq, hələ də göz yaşına qərq olub ağrının içində qalmaq, özünü günahlandırmaq, acizləşmək və s. kimi hisslər şeirdən poemalara adlayıb. Daha geniş ölçülərdə. Ağrının, nisgilin, dərdin ərazisi genişlənilib sadəcə. Bəs fərqli olan nədir? Bu sualın cavabı poemalarımızda görünür. Lirik-publisist başlanğıcın səciyyəvi olduğu Ə.Xələflinin “Cəbrayıl” poeması (“Kredo” qəzeti, 19 dekabr 2014) Cəbrayılın təbiətinin vəsfindən, onu təmsil edən insanlardan tutmuş tarixinə, savaşına, erməni qəsbkarlığının güdazına getməsinə qədər incəlikləri təsvir edir, amma sadəcə təsvir edir. Tərənnüm hissini önə keçməsi müəllifin fərqli söz demək şansını daraldır. Bu mənada epikliyin olması ona görə lazımı məqamlardan biridir ki, hadisələrə, gerçəklərə, zamana və məkana daha vüsətli, daha üst qatdan nəzər yetirmək imkanı yaradır.

Fəridə Hicranın “Məni görməmişən” (Bakı, “Aspoliqraf”, 2014) kitabına dörd poema daxil olub: “Qız qalası”, “Gəlin qayası əfsanəsi”, “Xocalı sülh istəyir”, “Xan qızı Natəvan”. Adından da bəlli olduğu kimi Fəridə Hicran daha çox folklor motivlərinin təsvirinə, arxetiplərin poetik fikrə gətirilməsinə meyillidir. Bütün poemaları birləşdirən ortaq məqam vətənə sevgi başlanğıcının güclü

olmasıdır. Bu sevgi ilk iki poemada əfsanəyə çevrilmiş tarixi abidələrimizin, “Xocalı sülh istəyir” poemasında müharibə acısı, şəhidlik zirvəsinin təsviri, sonuncuda isə Natəvanın obrazı, onun həyatı, ömür yolu timsalında sərgilənir. Bu poemaların içində “Gəlin qayası” və “Xan qızı Natəvan” poemaları poetik tutumuna görə digərlərindən nisbətən fərqlənir. Xüsusilə, “Xan qızı Natəvan” poemasında Şuşa şəhərinin salınması tarixi, Natəvanın doğuluşu, fəci ömür yolu yığcam epizodlarla təsvir olunur. Müəllif “İsaq-Musaq” əfsanəsini, İsa bulağının tarixçəsini, habelə “Məclisi-üns”ün yaranmasını bədii boyalarla verməyə müvəffəq olub. Fəqət müəllifin bütün poemaları üçün xarakterik olan bir çatışmazlığı qeyd etmək istəyirəm. Poemaların sonluğu qəfil, tələsik nöqtə qoyulmuş təəssüratı doğurur oxucuda. Sanki müəllif bilərəkdən quramaçılığa gedir. Məsələn, “Xocalı sülh istəyir” poemasında müharibə gerçəklərini, əsir düşən insanların faciəsini, onların başlarına gətirilən müsibətləri tutumlu poetik dillə təsvir edən müəllif şiddətli təsvirləri qəfil kəsib, belə bir süni pafosa adlayır:

*Dünyadan sülh diləyir,
Ölüm olmasın deyir
O yaralı körpələr.
O nurani babalar,
O, ağbırçək nənələr
Bu geniş dünyamıza
Hər an sülh diləyirlər.*

İltifat Salehin “Bayraq meydanı” poeması (“Kredo” qəzeti”, 9 yanvar 2015) Azərbaycanın bayrağına həsr olunub. Burada milli tariximizin yaxın səhifələri, 20 Yanvar faciəsinin törədilməsi, torpaq itkilərimiz, Gəncə hadisələri, ölkədə mövcud xaosluq və Heydər Əliyevin ölkəyə qayıdışı, onun yeni Azərbaycan qurucusu kimi təqdimi təsvir olunur. Əsər müəllifin dilindən verilsə də, burada kiçik dialoqlar, mükəllimələr də var. Amma yersiz uzunçuluq, versifikasiya səciyyəsi daşıyan bəzi hissələr əsərə monotonluq verir. Digər tərəfdən, müəllifin 1992-ci illər hadisələrini təsvir edərkən sərgilədiyi mövqe ədəbiyyatın dili deyil. Poemada Elçibəy hakimiyyəti ironiya predmetinə çevrilməsi, vulqar epitetlərin zəngin olması əsərin bədii-estetik qayəsini aşağı salır.

Süjetli, zəngin folklor motivlərinə, etnoqrafik cizgilərə malik əsər kimi yadda qalan Hafiz Rüstəmin “Bakıdan Yardımlıya səyahət” poemasında təhkiyənin axıcılığı, müəllifin irsə bağlılığı, adət-ənənələrə, mərasim nəğmələrinə qədər bələdlik xüsusiyyətləri razılıq doğurur. Son zamanlar etnoqrafik baxımdan bu cür zəngin poemalar nədənsə, az yazılır. Poemada bir çox yer, məkan adlarının, onların etiologiyasının izahları verilir. Ümumən, bütün ruhu və qayəsi ilə türk toplumunun yaddaşına söykənən əsərdə bu məqamın olması təbiidir. Nədən ki, hər bir etnik-mədəni şüurun bütövlüyü, onun dünyaya münasibəti ilk öncə, məkan koordinatlarına söykənir. Əsərdə adı çəkilən bir çox coğrafi məkan adları sadəcə, türkün məskəni olaraq qabardılır, həm də daha çox

türkün həyatında onların hər birinin oynadığı rol, əsrlər boyu tərəqqisinə rəvac verən genetik kod kimi mənalıdır.

Poemada forma yeniliklərinə can atımı hiss olunur. Ötən ili poema janrında yazılmış nümunələrdə bu yeniliyi bir neçə əsərin timsalında görürük. İlqar Fəhminin “əruz üstündə mini-poema” adlandırdığı “Məni axtar” (“525-ci qəzet”, 8 mart 2014) mətni on bəndlik şeir şəkli üzərində qurulub. Formasına və həcmnin azlığına görə “eləcə şeirdi” deyib, ötüşərdik. Amma yox, şair nə dediyini bilməzmi?! Bu, bir hekayətin, ömrün poemasıdır ki, var. Bəlkə lakonikliyinə, yersiz təfərrüatçılıqdan qaçmasına görə xüsusi təqdir də olunmalıdır.

Poema bir kişinin dilindən verilir. Əvvəl oxucuya elə gəlir ki, bu adət etdiyimiz aşıq-məşuq münasibətləridir: sevilər, alınmayıb, ayrılıblar, indi qəhrəman ironik mövqə tutub, həyatın sərt, amansız yollarına atdığı sevgilisinə “məni axtar”ı “hələ çox axtaracaqsan” kontekstindən vurğuya çəkir.

*Məni axtar darıxanda
Səni qəm-qüssə sıxanda.
Yorulub sərsəm həyatdan
Gözünün yaşı axanda.
Məni axtar
Məni axtar darıxanda.*

İ.Fəhminin nəsrinə üçün səciyyəvi sayılan “oyun” simvolikası artıq onun poetik düşüncə məkanını da istila etməkdədir. Poema-müraciət formasında yazılan bu

mətnə yalnız sonuncu bənddə oxucu oyuna düşdüyünü hiss edir. Təsəvvürlər dağılır, amma bu dağılma başqa bütövlüyün qurulmasına yardımçı olur. Məlum olur ki, bütün bu fikirlər dünyasını dəyişmiş birinin dilindən səslənirmiş:

*Çıxmaram bircə sözündən
Səni allam yer üzündən,
Çəkəram mavi səmaya
Öpərəm nəmli gözündən...*

Nəriman Həsənzadənin “Sözü tara verin” və “Seyid Nigari türbəsi” poemaları şairin bu janra olan həssaslığının göstəricisidir. Hər iki poemada tarixi dünənimiz, milli bütövlüyümüzü təsdiq edən zəngin mənəvi keyfiyyətlər bizə tanış hadisə və detallarla ifadə olunur, onlar bu günümüzün problemləri ilə bədii-məntiqi cəhətdən əlaqələndirilir. Birinci poemada N.Həsənzadə düşüncəsi bir qədər təsvir-illüstrasiya məqamlarına, tələsik notlara aludəliyi ilə fərqli bir söz demək imkanı sərgiləmirsə də, ikinci poema – “Seyid Nigari türbəsi” daha həssas, daha yaşanmış hisslərin nəticəsi olaraq doğulur. “Seyid Nigari Türbəsi” poeması (“525-ci qəzet”, 13 dekabr 2014) qarabağlı, Nəqşibəndiyyə təriqətinin tanınmış nümayəndəsi Mir Həmzə Seyid Nigarinin həyat və yaradıcılıq yoluna həsr olunmuşdur. Seyid Nigarinin Türkiyənin Amasiya vilayətində yerləşən türbəsinin onun yaxın məsləkdaşı Səfər bəyin qız nəvəsi Nərminə İskəndərzadə tərəfindən yenidən təmir edildiyini yazan və açılış

mərasiminə qatılan müəllif orada gördüklərinin təsiri ilə poemanı qələmə almış, türk oğlunun şəninə layiq əsər ortaya qoymuşdur. Poemanın təhkiyə forması, Seyid Nigarinin özünün şeirlərinə müraciət, dramatik süjet xətti, Nərminə ilə dialoq, Nigarinin taleyi fonunda vətənə məhəbbət, yurda bağlılıq hissini predmetli şəkildə ifadə etməyə imkan vermişdir. Nərminənin türbəni yenidən təmir etdirməsi, vətənə xidmətin rəmzi olaraq düşünülmüşdür. N.Həsənzadə lirikasına məxsus aydın, səlis üslubun bu poema üçün də səciyyəvi olduğunu qeyd etmək lazımdır.

Anar Aminin ötən il çap olunan “Adnalıdan Ağdabana qədər” kitabına (Bakı, “MTR Group” nəşriyyatı, 2014) daxil olan poemalarındakı çatışmazlıq vahid strukturun olmaması, şeir şəkillərinin bir mövzu ətrafında birləşməməyidir. Gənc yazarın “Qara bəbir”, “İstedad”, “Abdaldan Şəmşirə qədər”, “Otuz ilin ağrısı” poemaları içində yalnız sonuncusu müəyyən xətt ətrafında birləşir. Lirik poema kimi yazılan “Otuz ilin ağrısı” poeması hicran dərdi, ayrılıq rübabı üzərində köklənən lirik qəhrəmanın düşüncələridir. Bütün bəndlər bir-birinin davamı təsiri bağışlayır. Həqiqətən də, Aminin əsərlərində “sakit bir səmimiyyət var” (Ə.Cabbarlı), yurd nostaljisi qabarıqdır... Yurdundan perik, qərib düşmüş şairin keçmiş qəlpə-qəlpə, zərrə-zərrə anma, təsvir cəhdi var. Bu düşüncələrin özəlliyi nədir? Biz bu, xəfif anmanı, “qaibənə yad etmə”ni adətən, yaşlı nəslin üslubunda, deyimində, xatirələrində oxumağa adət etmişik. Cavan yazar üçün bunlar qoca və yorğun düşüncələr sırası kimi görünür. Amma həm də

sevindirir. Demək ki, təbiətə, yurda və elinə olan yadlaşma, yaddaşsızlaşma meyilləri bütün cavan poeziyanı çevrələməyib.

İlk üç poemada müəllifin həyat, dünya, müxtəlif yaşam hadisələri ilə bağlı qənaətləri əsas poetik məğzi təşkil edir. Bu poemalarda struktur bütövlüyü hiss olunmasa da, müəyyən mikrosüjetlər vardır. Poemaların təhkiyəsindəki emosional təsir, poetik mühakimələrin güclü məntiqi ümumi təəssüratı gücləndirən əsas bədii amillərdir. Anarın poemalarında üstün cəhət onlardakı poetik keçidlərin güclü məntiqə malik olmasıdır. Burada müxtəlif hadisələr arasında assosiasiya yaradılır, hər bədii fraqment özündən sonrakının səbəbi olaraq çıxış edir. Bədii təzad və rəmlər, poetik müraciət və monoloqlar, lirik ricətlər əsas forma elementləri kimi üzə çıxır. A.Amin müxtəlif həyat materialları əsasında öz düşüncələr axarını səmimi formada ifadə etmişdir. Poemalar daha çox məişət həyatının, detalın və peyzajın təbiiliyi, ruh-psixoloji təfəsilatın doğruluğu ilə dəyərli görünür.

Q.Nəcəfzadə, B.Sadiq, X.Rzanın “Şəhid anası” poemasında (“Ulduz” jurnalı, N- , 2014) müəlliflərin bu janra gətirdikləri əsas bədii keyfiyyət poemanın formasındakı yeni çalarlarla bağlıdır. Poemada oğlu şəhid olan ananın timsalında müharibənin tragik bir lövhəsi müxtəlif rəng polifonizmi ilə bədii təcəssümün predmetinə çevrilmişdir. Üç müəllifin mövqeyi, həm də üç müxtəlif səs çoxçalarlığının meydana çıxmasını şərtləndirmişdir. Epik və lirik təhkiyənin bir-birini əvəzlədiyi, tamamladığı

bu poema düşüncə tərzinin emosional yönümü ilə yadda qalır.

Fikrət Qocanın “Ramazan axşamlarında düşündüklərim” poeması (“Azərbaycan” jurnalı, 2014, N-8) poemamüraciət janrında yazılmış əsərdir. Poemada müraciət olunan obyekt Allah və insandır. F.Qoca üslubu ümumiyyətlə, Allahla söhbətə meyillidir. Onun ötən il çap olunan “Cənnətdən qovulanlar” poemalarında da eyni üslubi çalarlar, Tanrıya ünvanlanan düşüncələr sırası qabarıq idi. Bu poema da dünyəvi haqsızlıqlar, bəşər işləkləri qarşısında acız qalan insanlığın son ümid olaraq Tanrıya üz tutan məqamlarına həssasdır. Əsərdə XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq iki dünya müharibəsi, ölüm sobaları, qətliaamlar, ağlagəlməz işgəncələr görmüş insanlığın zəkanın təntənəsinə məsum aldanışından bəhs edilir. İki minillik ağrını, göz yaşını, fəlakətləri adlamış insanın üçüncü minilliyə də günah içində getməsi onun bəlası kimi alınır. Müxtəlif dinlərə haçalanmalar, siyasət oyunlarının, insan qəzəbinin, tamah və ehtiraslarının önə keçdiyi zamanın illüstrasiyası verilir. Poema min illər boyu ədəbiyyatı düşündürən suallara müəllif yanaşmasının orijinallığı baxımından maraqlı doğurur. Müasir insanın həyat fəlsəfəsi kimi məsələlərə toxunan yazıçı, bu problemlərin bəşəri nöqtəyi-nəzərdən təsvirinə can ataraq fəlsəfi yanaşmaya üz tutur. Əsərdə dünya proseslərinə, çalxantılarına qlobal yanaşma, fəlsəfi nüfuz var.

“Ramazan axşamlarında düşündüklərim” poemasında fabula metoforik mənə daşıyır, əsərin əsas ideyası burda simvollarla ifadə olunmuş “ikinci plan”da əks olunur.

F.Qoca poemada insanlığın əməllərini onlara verilən Tanrı cəzası kimi mənalandırır, insanın yer üzündə nəfsini, tamahkarlığını, dünya malına hərisliyini onun özünə qayıdacaq cəzası kimi səciyyələndirir.

*Vaxt varikən yığışın
qayıdın həddinizə,
öz sərhəddinizə
öz səddinizə sığışın.
Tamahınızdan qaçın
Gözlərinizi geniş açın.
Kainata yaxşı baxın.
Siz ayağının altındasınız
böyük Allahın.*

Qeyd etdiyimiz kimi, ötən ilin uğurlu poema örnəyini üç imza sərgilədi. Zəlimxan Yaqub, Vaqif Bəhmənli və mərhum Adil Mirseyid.

İsa Muğanna haqqında ən məhrəm, ən doğma sözü söyləmək ilkinliyi pəeziyanın payına düşdü. Ötən il Zəlimxan Yaqub “Ün” poeması ilə (“Azərbaycan” jurnalı, 2014, N-10) ustad sənətkarımıza layiq olduğu dəyəri verməyə, onun eşq bulağının aşıb-daşan hikmətinin düşvarını “başardığı qədər” asan etməyə çalışdı. İsa Muğanna həyatı, ömür yolu, düşüncəsi, əqidəsi şairin poetik mətnində yaşarılıq gücü qazandı. Və daha çox o duyğulara əsaslandı ki, orada müəllifin bəhs etdiyi predmetlə ruhi-mənəvi bağlar var idi. Görünür, İ.Hüseynov yaradıcılığının sehrinə vaqif, aşiq, aşına olmaq həm də sənətkarın şəxsiyyətinə, daxili dünyasına

bələdlikdən, onunla yaxından qaynayıb-qarışmaqdan keçir. Bu, həm də “ün”lərin bir-birini anlaması, axtarılıb tapması, müxtəlif dillərin eyni məkanda görüşməsindən hasilə gələn birgəlik idi. Zamanı gəlmiş, ruhlar görüşmüş, anlaşmışdı. Yuxu adlı sakral məkanda... Şairin yuxusuna girən İ.Muğanna ona belə deyir: “Bilirəm, məni yaxşı oxumusan. Ancaq sənə tam aydınlığı ilə çatmayan çox mətləblər var. Qaldırdığım problemlərə, toxunduğum məsələlərə yenidən güzgü tutmağa, Saf Ağlara, OdƏrlərə cəmiyyətdəki təhriflərə aydınlıq gətirməyə böyük ehtiyac var. Hər şeyi təzədən başla, məni yenidən oxu, ağılının, idrakımın, təfəkkürümün süzgecindən keçən nə varsa, hamısını ürəyindən keçir. Mənim yaradıcılığım sağlığında mən istəyən kimi açılmadı. İnanıram ki, onu sizlər açacaqsınız. Vuruşun təhriflərlə, Saf Ağlar, OdƏrlər dünyanın naqis işlərini düzəltmək üçün bizə hava, su kimi gərək olacaq. Mən yazdığımı yazmışam, dediyimi demişəm. Demədiyim çox şeyləri də ürəyimdə o dünyaya – inandığım dünyaya aparmışam. Son söz OdƏr bəşəriyyətinin, uca hökmdarın – Ey Sarın, Saf Ağların olmalıdır. Mən ölməmişəm! Öz fikir gəmində yol gedir, dünyaya, dünyama və sizlərə baxıram.”

Poemanı yuxuda gördüklərinin təsiri ilə qələmə alan Z.Yaqub yazıçının həyatına, yaradıcılığına, Hüseynovdan Muğannaya aparan yolun mərtəbələrinə ürfani bir nəzər yetirir. İnandığı, tapındığı bir elmdən oxucuya ipucu verərək hadisələrin görüldüyü kimi sadə olmadığına, mətləblərin daha dərinədə olduğuna işarə edir. Əsərə

“səpələdiyi” fikirlərlə onu sakrallığın həqiqətinə çatdırmağa çalışır.

Əsərdə qeybdən gələn səs – “ün” kainatın fəvqündə olan həqiqətin səsi kimi mənalandır, burada qurtaran, yox olan ömür metafizik zamanda əbədiyyət üfzündə davam edir. Poemanın gücü də bundadır, müəllif oxucunu səthi, vizual deyil, daha dərin, mürəkkəb məqamlara yönəldə bilər. Ümumiyyətlə, Z.Yaqubun son illər ard-arda yazdığı poemalarında iki fərqli üslub, yanaşma, yazı ədası nəzərə çarpır. Birinci məqam şairin daha çox Qarabağ ağrısını təsvirə çəkən əsərlərdə aparıcıdır. Hansı ki, burada şairin sadə deyim tərzinə kökləndiyi görünür. Daha çox o səbəbdən hasilə gəlir ki, müəllifin içindəki təlatüm mövzunun fəlsəfəsinə yetməsinə imkan vermir. Şair Zəlimxanı Vətəndaş Zəlimxan üstələyir. Şairin Xocalı faciəsindən az sonra yazdığı 16 bəndlik “Layla, Xocalım, layla” şeiri, daha sonra “O qızın göz yaşları”, “Sizi qınamıram” lirik mənzuməsində şair qəlbi olanlara yas tutur, baş vermiş hadisələrə siqlətli baxış yönləndirə bilər. Eləcə də şairin 2013-cü ildə yazdığı “Şuşa” poeması Şuşa şəhərinə yazılmış ən gözəl nəğmə-ağı sayıla bilər. Poemanı oxuduğum anda fikirləşmişdim: üstündən iyirmi ildən çox zaman vahidinin adlamasından sonra Şuşa nisgilini, yurd ağrısını təfəssilatı ilə mətnə hopdurmaq necə mümkün olub görəsən? Sanki dünən olmuş, şairi yandırır külə döndərmişdir. Bu fikir bəlkə də kiməsə pafoslu görünə bilər, amma M.Cəlilin təbirincə desəm, inanmırsız, götürünüz bu poemanın istənilən səhifəsini oxuyun, orada şairin ürək ağrısının şəklini görə bilərsiniz.

İkinci üslubda Z.Yaqub poeziyasının estetik sıqləti daha geniş düşüncə orbitini çevrələyir. Şairin “Peyğəmbər” poemasında olduğu kimi. “Ün” poeması bu xəttin davamı olan əsərdir. Burada saflıq, kamillik mücəssəməsi Peyğəmbər deyil, o mərtəbəyə yüksəlməyə faili-muxtar haqqı çatan yazıçı İsa Muğannadır ki, yaratdığı dinin də əsası kamil insan amilini və elmi təlqin etmək oldu.

*Saf Ağ elmi deyir ki,
Cahilliyə nöqtə qoy,
cəhaləti məhv eylə.
İnsanlar arasında
Qanlı düşmənçiliyi,
ədavəti məhv eylə.*

...

*Saf Ağ elmi deyir ki,
Öz işini halal gör,
Öz işini təmiz tut,
Can gəldi-gedəridi,
elmi candan əziz tut.*

Amma poema yalnız bu fəlsəfənin illüstrasiyasını vermək amacından qələmə alınmayıb. Belə olsaydı, onun “İdeal”dan, İ.Hüseynovun ürfani-fəlsəfi düşüncələrinin yer aldığı digər əsərlərdən fərqi olmazdı. Bu poemada Z.Yaqub yazıçının obrazı, onun ideyaları ilə insan kultunun deformasiyasını göstərməyə çalışır, məhv olan kultun özünü təhkiyənin önünə çəkir. İnsanların onları parçalayan, düşmən dəstələrə bölən zərərli ideologiyalardan qurtulub vahid harmoniyaya xidmət fikrini irəli sürür.

Əsərin girişində müəllifin Saf ağ fəlsəfəsinə üz tutduğu, həmin elmin bədii işarə sisteminin elementlərini və onun arxetipinin reliktd cizgilərini daşdığı qeyd olunur. Mətnə eyni zamanda bu fəlsəfənin mahiyyətinin ifadə olunduğu mətnlərdən parçalar da yer alır. Lakin poemanın uğurlu alınmasını təmin edən əsas cəhət odur ki, müəllif həmin bu fəlsəfi mahiyyəti mətnə hopdura bilir. Digər tərəfdən, prosesin mərhələ-mərhələ inkişafı, İ.Hüseynov axtarışlarının əvvəldən-sona doğru izlənilməsi hadisələrə göydəndüşmə səciyyəsi aşılmır, inandırıcı görünür. Müəllifin özünün də irəli sürdüyü harmonik dünyaduyum məsələsi əsərin süjet xətti ilə uzlaşıb əsas ideyanın açılmasına təkan verə bilir. Dövrün sosial gerçəklərinin təsvirindən müasir insanın ruhi-mənəvi aləminin, ruhi-mənəvi situasiyanın təsvirinə keçid baş verir. Bu səbəbdən də əsərin fəlsəfi xətti ilə hadisələrin cərəyanetmə trayektoriyası carpazlaşır. Müəllif eyni zamanda bu fəlsəfəni “özünüküləşdirməyə” müvəffəq olur, poemada İ.Muğanna fəlsəfi xəttinin cərəyan etməsi ilə bahəm oxucu bir də Z.Yaqub əsərlərindəki aparıcı olan üsluba diqqətsiz qalmır.

*Əzizimiz, Muğanna!
Heç kəs soruşmasın ki,
Haralıyam,
hardanam.
Mən də OdƏrlərdənəm,
Mən də Saf Ağlardanam.*

İsa Hüseynovun yazdıqlarını “Ün” – Tanrıdan gələn səs adlandıran şair bu yaradıcılığa da elə ərşin qərar tutduğu nöqtədən nəzər salmağa çalışıb. “Muğanna” elminin sütunu kimi Nəimi fəzilətinə, Nəsimi dözüminə istinad edib. Poemada Saz – bu fəlsəfənin simvol-açarı kimi mənalanıb, İ.Hüseynov dərdinin, ağrısının, fəlsəfə-sindəki hikmətin işarəsi, nəfəsi kimi rəmlənib. “Ün” poemasında ün məfhumu yazıçının keçmiş dərk, tarixlə danışması, ona üz tutması, nəsil-şəcərəsindəki ört-basdır edilən sui-qəsdləri anlamaq və anlatmaq üçün lazım olur. “Atasını yaxşı tanımaq” amilini həm də, millətini, yaddaşını tanımaq mənasında alan şair poetik fikrin anımlar üzərində düzülüşünə istinad edir. Müəllif İsa Hüseynov həyatına sanki “montaj effekti” ilə yanaşaraq onu bütünlükdə mətnə gətirməyə iddialı görünür. Yazıçının sıraladığı düşüncələr, anımlar sırası əsərin kompozisiya yönümünü də müəyyənləşdirmiş olur. Bəhs olunan müəyyən əhvalatlar mikrosüjet təəssüratı doğurur. Poemanın təhkiyəsində emosional təsir, İ.Hüseynov yoluna, fəlsəfi baxışlarına münasibət, düşüncələrin məntiqi əsəri gücləndirən bədii amillərdir. Poemada verbal xarakter daşıyan ÜN anlayışı, SAZ amili, müəllif qayəsinin və ideyasının açılışında və dərkində əsas bədii meyara çevrilir, epik və lirik təsvirlərin sintezindən doğan yeni keyfiyyət kimi üzə çıxır. Burada saz məfhumu daxili çarpıntılar içində olan insanın mənəvi rahatlıq axtarışları zamanı üz tutduğu sakral bir vasitə olaraq təqdim olunur. Əsərdə musiqiyə sufi yanaşma yer alır, mistik çalarda

işlədilir, sazın səsi də elə qeybdən gələn ün kimi sehrlili məzmun daşıyır.

*Səsi sazdan gəlirdi,
ünü neydən gəlirdi.
İstədiyi nə varsa,
enib göydən gəlirdi.
Mələklər qanad çalır,
Göydə yalanlar olmur.
Göydə təhriflər olmur,
Göydə talanlar olmur.
Göydə əqrəblər olmur,
Göydə ilanlar olmur.
İlana zəhər verən
filan-filanlar olmur.*

İsa Muğanna yaradıcılığı daha çox nəsrin və ədəbi tənqidin fəzasından şərh, təhlil predmetinə çevrilib. “Ün” isə İsa Muğanna həqiqətinə alternativ sənət dili ilə yanaşan, onun poeziyasını yaradan əsərdir. Bu əsərin aynasında təzadlar və sirrlərlə zəngin İsa Muğanna dünyasının özü görünür. Üstəlik, bura həm də Zəlimxan Yaqubda birləşən və bütövləşən mənəvi, əxlaqi, fəlsəfi dünyaduyumun rəng polifoniyası əlavə olunur. Bu mənada, poema “Ün”lərin qovuşduğu, görüşdüyü vahid məkan olaraq idrakı tamlığa xidməti ilə dəyərlidir.

Torpağı ot deyil, kişi göyərdən – Vətən! Vətən!
(Sabir Rüstəmxanlı)... Vaqif Bəhmənlinin “Azərbaycan tarixi kitabı” poemasının epigrafı bu misralarla açılır. Poetik düşüncə məkanına da elə ehtiva etdiyi dərinliyin

hüdüdlərindən daxil olur. Vətən sevdalı, kök, mənşə bağlarına sadıq, tarixə və yaddaşa etibarlı bir sənət nümunəsi olaraq təsəvvürün sınırlarını aşıb sabaha, gələcəyə doğru inkişafda milli ədəbi, fəlsəfi və əxlaqi qütbləri nişan verir.

V.Bəhmənli poeziyasında poema janrına həmişə xüsusi bir həssaslıq olub. Ötən illərin çəkilib-qabarmalarla müşayiət olunan dalğasında poema digər janrlara nisbətən seyrçi, passiv mövqe tutsa da bir necə şairin yaradıcılığında daim funksionallığını qoruyub saxladı ki, onlardan biri V.Bəhmənli oldu. Onun poeziyasında bu janrın hələ də yaşarılığının qorunub saxlanması bir tərəfdən epik təfəkkür, dastançılıq ənənələrinə bağlılığından irəli gəlsə, digər tərəfdən burada insanın, fərdin mənəvi varlığını yaddaşa bağlayan qatlara, dəyərlərə şair marağı öndə durur. V.Bəhmənlinin ötən il çap olunan “Beş damla” kitabındakı “Azərbaycan tarixi kitabı” poeması bu baxımdan mənə, insanı yalnız təbiətin deyil, həm də və daha çox tarixin bir parçası kimi təsvir etməklə önəmli göründü. Bu poemada bədii estetik qanuna uyğunluğun harmoniyası var, yaddaşa bağlı təzələnməyə yeni çalarlıq, yeni biçim qazandıрмаğa çalışan dünyagörüşün, bədii üslubun öz fərdiliyi, öz dəst-xətti hiss olunur.

*Azərbaycan tarixi kitabı,
yaxanı sual didir –
nəçidir, nədir tarix?
İnsan irəli gedir,*

geriyə gedir tarix.

*Od tökən isti gündə,
leysanlı, sisli gündə
başımızın üstündə
açılan çətir-tarix!*

*Karvan olur, köç olur,
bir ehtimal üç olur...
deməyin ki, puç olur,
deməyin itir tarix.*

*Keçmiş nə var, daşlanır,
daş dəyir, baş yaşlanır.
Tarix səndən başlanır,
məndə də bitir tarix...*

Poema-müraciət formasında yazılan bu əsər müəllifin Azərbaycan tarixi kitabına müraciəti üstündə köklənərək tarixin dərin qatlarına, onu təhrif etmə, istənilən formada dekonstruksiyaya uğratmaq cəhdlərinə etiraz ədasında bulunur. Axı hər şey oradan, xalqın tarix kitabından başlayır. Tarix kitabı xalqın keçdiyi yolun güzgüsüdür, hər səhifəsi onun dünəninin bir hikmətini ifadə edir. Bu səhifələr necə yazılmış? Olduğu kimimi? Yoxsa bilərəkdən təhrif olunaraq, gerçək mahiyyətindən sapdırılaraq? Poemada bu nüanslara işarələr var. İntonasiya fərqli, forma elementləri parlaq, ironik modus çox güclüdür:

Bir az kaha gərdişi,

*bir sürü erkək-dişi,
boğuş, sirli su səsi...
bir az ovçu vərđişi,
bir az əkinçi işi,
bir az gil,
bir az mixi...
Sən mənim keçmişim,
mənimmi tariximsən,
Azərbaycan tarixi?*

“Tarix kitabı” burada mücərrəd obraz səciyyəsində deyil, daha çox simvolik çalar kəsb edir. İnsanın keçmişlə gələcəyi, milliliklə bəşəriyyəti birləşdirən əlaqənin adı kimi mənalanır. Özünü tanımaqda, xalq olaraq dərk etməkdə tarixin bələdçi status daşması onun gələcək inkişafının konturlarını cızır, sabahını müəyyənləşdirməyə kömək edir. Şair tarix kitablarında əcdadını, kökünü, yaddaşını axtarır:

*Mən sənin süfrə səhifəndə
qonaqlığa gəlməmişəm –
zəngin süfrə sayağı
gen aç varaqlarını –
belimdəki damğaya bax,
qolumdakı bu bazubənd
anama nişan verdiyin
bazubəndin özüdürmü, de,
sən mənə qədim sirrin
düzünü de, düzünü de,
kimdi mənim atam ?*

V.Bəhmənlinin poemasında tarix başlanğıcı türk ruhu və mənəviyyatının, onun tərəqqi və mədəni-tarixi bütövlüyünün zəmini, özülü kimi təqdim olunur. “Azərbaycan tarixi” əsərə şanlı keçmişi, məişət koloriti, onu yaradanların əxlaqi-mənəvi keyfiyyətləri, insani saflığı ilə daxil olur. Amma müəllifin düşüncələrində. Tarix kitablarında isə bu, belə görünür. Əsər həmin iki qütbün qarşılıqlıdırması kimi hasilə gəlir. Bu nüans – müqayisə mexanizmi poemanın bütün konsepsiyasına yeridilir. Bəs bütün bunların sonunda əsərin təlqin etdiyi ideya nədir? Tariximizi yaxşı tanımaq, öyrənmək məramı, yoxsa ehtiva etdiyimiz dəyərləri diriltmək, yaddaşı silkələmək, təkrar səhvlərdən qurtulmaq çabası? Müəllif türkün tarixini vəsf edərəkən şanlı keçmişindən gəlir və bu cizgilər əsərə tərəvətli bir baxış əlavə edir. Türk tarixinə, keçmişinə, təbiətinə bələdçi kimi oxucunu onun seyrinə çıxarır və bu qüdrətin tərənnümü üzərində qurulan fabula idraki, mənəvi, sosial-siyasi mənada genişlənir. Həm də düşündürür: niyə bu qədər qüdrətli dünənlə tarix kitablarında var-varlığımızda, milli-mənəvi tamlığımızda görünə bilmədik? Əsərdə bunun birbaşa cavabı var: xalqın tarix kitabı doğru-dürüst yazılmadı, yazılmamaqla bahəm təbliğ olunmadı, öyrənilmədi. Bu sırada müəllif analitik məqamlara diqqət yönəltməyə də yer qoyur. Əsərdə bu iki xətt bir-biri ilə bağlanıb, biri digərinin ümumi fonunun təsvirinə, çözümlünə şərait yaradırlar. Müəllif milli kimliyimizin, varlığımızın, tarixdə mövcud yerimizin nişanələrini arayır. Özümüzü - özümüzə, kökümüzə, milli

tariximizə bağlamağa çalışır. Fərqli, lakin məntiqi mühakimələri ilə öz tarixinə yeni yanaşma aşılayır.

*Gülüş otaqlarında
adamı gah liliput,
gah div boyda göstərən
güzgüdəki kimiyəm,
Özüm yoxam özümdə,
özgədəki kimiyəm...*

Bu, özümüzlə edilən ironiyadır, keçmişdən uzaqlaşmağımıza edilən tənədir. Əsər müəllifin daxili narahatlığının poetik xitabı kimi hasilə gəlir. Bir növ, irəli sürdüyü tarix konsepsiyasının vasitəsilə oxucuya ibrət dərsi keçilir. Şairi fərdin, milli şüurun oyanışı problemi daha çox düşündürür və bu məqsədlə o, türk tarixinin, taleyinin gizli və açıq qatlarına nüfuz edir. Əsər tarixin naqis yazılışına etirazdır, onun obyektiv nüans səhhiyyəsi ilə yenidən yazılması, sıralanması cəhdidir. İnsandan başlanması tərcih olunan tarix yoludur. Poemada qüdrəti ilə tarix yaratmış şəxsiyyətlərimizin adlarının düzümü, onların sıralanması şairin düşüncələr axarına məcrə verən bədii fabula rolunu oynayır:

*Azərbaycan tarixi kitabı,
sənin vərəqlərində
xronoloji ardıcılıq
eralara,
zamana görə yox,
insana görə sıralanır,*

....

*Sən zaman tarixi yox,
Sən dövrən tarixi yox,
Sən adam tarixisən,
Sən insan tarixisən...
Bəlkə, onçün çürümür
bəlkə, onçün dirisən?*

Əsərdə təhkiyənin estetik çalarlarla zənginliyi səciyyəvidir. Burada tarix keçmişin mənəvi-əxlaqi sınaq meyarı kimi üzə çıxır, zaman və məkan etibarilə milli türk tariximizin səpələnmiş, yaygın hadisələrindən ibarət modeli yaradılır, dəyişilməyə ehtiyac müəllifin poetik təhkiyəsi nəticəsində realizə olunur və mətnin struktur-semantik qatlarına tətbiq edilir. Poemada ictimai-siyasi səciyyə, fəlsəfi-bədii tərənnüm ruhu qabarıqdır. Burada süjet ünsürləri sona qədər davam etməsə də, fraqmentlərin arasında bədii məntiqin güclü əlaqəsi nəzərə çarpır. Azərbaycan tarixinin zaman-zaman yad əllərin təsiri ilə yazılması və müəllifin buna etirazı, üsyanı geniş poetik ümumiləşdirmə ilə qələmə alınmışdır. Bu əsərdə predmetə birbaşa münasibət var, buradakı kəskin çalar, dinamiklik də müəllifin “daşlanan keçmişə, itən tarixə” münasibətindən, vətəndaşlıq yanğısından hasilə gəlir. Məncə, ədəbiyyatın belə mövqelərə daha çox ehtiyacı var. Öz mənəvi keçmişinə arxalanmaq, tarixdə silinməz izlər qoymuş şəxsiyyətlər haqqında düşüncələr, insandan başlanan və insanı dominantə çevirən tarixin yazılmasını ehtiva edən poema aktual vurğusu ilə yadda qalır. Tarixin o qədər də real, gerçək haqqını almayan faktlarına,

şəxsiyyətlərinə münasibətdə və onlara bədii ümumiləşdirmələr verməkdə bu poemanın potensial imkanı vardır.

Tarixlə poeziyanın missiyası eyni məkanda və eyni niyyətdə həmişə birləşiblər: yaddaşın oyaq qalmasına münasibətdə. Çünki tarix kimi poeziya da meyardır. Yaddaşa, həqiqətə qoyulan abidədir. V.Bəhmənlinin “Azərbaycan tarixi kitabı” poeması bu missiyanın qovuşuq anı kimi dəyərlidir. Tarixdə daşlaşan poeziya, poeziyada yaddaşlaşan tarixdir.

Şeirlərinin birində Ramiz Rövşən yazırdı: “Ömrümü qab kimi saldım əlimdən/çox sınımayan şeylər sınağı oldu”. Bu, Tale işləklərinin gətirib çıxardığı məntiqi sonluqdur, keçilmiş ömür yoluna vurulan yekundur. Mərhum şairimiz Adil Mirseyid poeziyasında da geriye boylanışda çilik-çilik olmuş həyatın qırıqları gözə dəyir,

*yaşanmış yaşanacaq bütün sevdalarım
balıq kimi sürüşüb çıxır əlimdən*

- deyə təəssüfün harayı oxunur. Amma bu, qulaq deşən haray deyil, həzin pıçıldır, səssiz baxışdır, içinə tökülən göz yaşdır.

Bəzən şair onu təhlil edən və etməyən, yaradıcılığını çözə bilən və bilməyən bütün düşüncələri yarıb ömür bioqrafiyasını anlatmağa çalışır. Adil Mirseyidin son iki poeması bu niyyətin nəticəsi olaraq yazılıb. Ona görə yox ki, onun poeziyasına qarşı yozumlar olmayıb, əsərləri təhlil predmetinə çevrilməyib. Həm də ona görə ki, bu poeziya ona toxunanı sirli qapılar önünə gətirib, onları

labirint düşüncələr içrə buraxıb, yozumlar həm də yozumu olmayan mübhəmliklərə vəsilə olub. Belə olan halda şairin üsyanı başlayıb, ətrafla deyil, amma öz içi, öz dünyası, öz sevdaları ilə. Portretini cızmağa qərar verib, qeyrilərinə deyil, amma özünə, öz aləminə, bugününə. Düşmən olub, başqalarına deyil, amma yenə də özünə, taleyinə, yaşamaına...

*bu adam qara sevdalı sürrealist bir şair
bir az sufi, bir az abdal, bir az şaman və sair
bu adama düşmənmən mən, bu adam da
məna düşmən*

90-cı illərdən başlayaraq şeirimizdə daha çox epik başlanğıc güclənməyə başladı. Şairlər həyatı müşahidələrini, bəzən hədsiz dərinlərə işləyən şüur oynaqlıqlarını təhkiyə elementlərinin gücü ilə verməyə çalışdılar. Bu elə bəlkə, həmin səbəbdən hasilə gəlirdi, şairlərin daha çox həyatın dərinliyinə, bütün qatlarına baş vurma çabalardan. Yazılan şeirləri içdə yaşanılan ideyaların bədii təcəssümünə çevirməyə çalışırdılar və təsadüfi deyil ki, bu cəhd əsərlərin poetik strukturunun fərqli olması ilə nəticələnirdi. Zənnimizcə, müstəqillik dövrü şeirində nəzm və nəsr hissələrinin növbələşməsi məsələsi də məhz bu ayrıntı ilə bağlıdır. Çünki, bədii mətnə ideya axtarışları kəskinləşdikcə, daha doğrusu, dərinləşdikcə əsər, daha çox öz forması ilə danışmağa üstünlük verir. Əlbəttə, şeir izah edilməməlidir, daha çox izah etməlidir. Öz təsir gücü ilə, şüuraltının işlədiyi və işlətdiyi

dərin(lik)lərə qədər bizə məlum dünyanı darmadağın edib yeni dünyalara yol açmalıdır. İnsanın Tanrı, dünya, ölüm, həyat, yaradılış, sevgi ilə bağlı təsəvvürlərinin ərazilərini genişləndirməlidir. Bu, artıq misralara sığışmaqdan çıxıb “hadisə” (ni) bəlirtməyə gücü çatan nümunələr qismində mümkündür. Baxmayaraq ki, şeir söhbətlərdən deyil, misralardan hörülür, yaxud hörülməlidir. A. Mirseyidin poeziyasında misraların hörgüsü bir-birinə elə bağlanır ki, onları açmağa bəzən şairin özündən başqa kimsənin əli, əzmi çatmır.

Bu mənada A.Mirseyid addım-addım gəldiyi yaradıcılıq yolundakı görünən bütün sirləri aşmağa çalışır. Poemalarında A.Mirseyid həm öz qarışıq rənglərdən ibarət dünyasını yazan şair, həm də bu dünyanın bütün mübhəmliklərini ortaya qoyan yozumçudur, özünəməxsus poeziyanın ən yaxşı təhlilçisidir. Şeirlərinə verdiyi bədii-fəlsəfi yozumda şair üslubunun bütün fərqli ədalarını görmək olur. Maraqlıdır ki, onun hətta başqa yaradıcı şəxsiyyətdən bəhs etdiyi yazılarında belə əslində, öz tablosunu çəkdiyini görməmək mümkün deyil. Məsələn, sürrealizmin banilərindən biri olan Salvador Dali haqqında bəhs edərkən yazır: "Sürrealist fantaziyalar gerçəkliyə çevrilir. Salvador Dali sənəti XX əsrin metaforasıdır. Dali üfüqə qədər görünən dünyanın deyil, üfük arxasında qalan dünyanın rəsmini çəkirdi". A.Mirseyidin öz şeirlərində də üfük arxasında qalan, görünməyən, öz rəngi, çəkisi, dadı, qoxusu olan dünyanın rəsmi görünür. Özü də bunun fərqlində idi yəqin. Yoxsa yazmazdı ki, “öz rəsmlərimdən

çıxmış bir adam kimi / yaşayıram ömrümü”. Şairin son iki poeması şair ömrünə yenidən qayıdış üçün imkan yaradır.

Adil Mirseyidin avtobioqrafik səciyyə daşıyan **“Unio mistika”** (“Ulduz” jurnalı, 2014, N-7) və **“Bürkü”** (“Azərbaycan” jurnalı, 2014, N-7) poemaları yüksək poetik məziyyətləri, irfani dəyəri ilə seçilir. “Unio mistika” poemasındakı bir fikir hər iki əsərin qayəsini, estetik mündəricəsini dəqiq xarakterizə edir: “Bəzən özündən qaçdığı zaman/yenə öz qarşısında dayanır insan”. Poema bütün həyatı boyu fərdi dünyası ilə baş-başa qalan sənətkarın öz qarşısında dayanıb verdiyi hesabatı ifadə edir. Bu hesabat “məndən aşağı kimsə yox, ondan da yuxarı” (Şəhriyar) nisbəti ilə Yaradana müraciətin yeni, təzə-tər duyğularını yaradır. Bütün həyatı boyu “ayna” simvolikasına sadıq qalan və dünyaya aynaya baxmış kimi baxan A.Mirseyidin keçmişinə, uşaqlıq xatirələrinə dönüşü belə onun kimsəyə deyil, məhz Tanrıya paylaşmaq istədiyi məqamlar kimi mənalanır. A.Mirseyidin əsərlərində şair-Tanrı birgəliyinə üçüncü kimsənin qarışmağına ehtiyac qalmır.

*İlahi bir zamanlar mən də xoşbəxt olmuşam
bir zamanlar bu dünyada mənim də anam vardı
gülüm vardı, sonam vardı
biləyini kəsdi xatirələr bəndənizi qan apardı.*

Adil Mirseyidin “Bürkü” poemasını şairin son sözü, duası, arzusu, dərdləşməsi, pıçiltısı kimi anlamaq olur. “Bir avqust bürküsü içrə” düşüncələrini yazan şair bir iyul

bürküsü içrə bizləri tərک etsə də, son əsərləri müəllifinin iç vuruşlarını, təlatümlərini meydana qoymağdadır. Bu poemada şair öz taleyini yazıb sanki. Əsərdə şairin ömür yoluna poetik səfəri, yaşamış illərin müdrük bədii təhlili var. Şairin demək olar ki, bütün şeirlərində ehtiva olunan duyum və ifadə çalarları, müxtəlif məzmunlu anımlar lirik-fəlsəfi düşüncələrin qanadında bədii siqlət qazanır. A.Mirseyid öz dünyasına sığır, öz içindəki dünyanı tərənnüm edir, “mən öz rüyalarımından çıxmış adam kimi/ yaşayıram ömrümü”, – deyərək heç kəsə bənzəməyən dünyanın sakinlərinə qucaq açmada davam edir.

*İnsan gözüylə görünməyən
başqa bir dünyayam mən
ən məsud anlarımda birdən
ölümü düşünürəm həmə
burda başqa bir zaman içindəyəm
mənim vaxtım sizin vaxtla üzlaşmır
bir zamanlar orda sizin dünyada
yaşadığıma peşman deyiləm
mən əhv etmişəm sizi
heç kimə düşman deyiləm
burda nə zalım, nə zülm var
burda nə ayrılıq, nə də ölüm var
burda yalnız gerçəkləri göstərir aynalar
öz rəsmlərimdən çıxmış bir adam kimi
yaşayıram ömrümü*

“Bürkü” nostalji hisslər, melanxolik duyğular, təklik ovqatının həzinliyi içrə yazılmış əsərdir. Müəllifinin

“impressionist poema” adlandırdığı bu əsər tünd rənglərin qarışığını, həyatın dibində olan “qara sevdalı” şair həyatını şeirə gətirir. Yuxu ilə reallıq, arzu ilə ümid, təbiət və Tanrı münasibətlərinə bir başqa, bir az ürfani, mistik, bir az da dünyəvi yozum verən bu poema dərin şair ahının, şair kədərinin başlanğıc götürdüyü məqamlara həssasdır. “Bürkü”nün semantik stixiyası sirli, təhtəlşüür dünyadan xəbər verir. Həm şairin fərdi dünyasına, yaşamaına məxsus cizgilər, notlar, həm də kosmik başlanğıc, dünya kontekstindən təhlilə gələn məqamlar poemada vahid bədii məkan təşkil edir. Bu universumda

A.Mirseyid poeziyasının fərqli çalarları bütün incəlikləri ilə təsvirə gəlir.

Fərqlilik həmişə maraq doğurur, həyatın bozluğundan, adiliyindən qurtulub yeni dünya düzəninə varlığına daha artıq inandırır insanı. Fikir vermişəm, fərqli insanlar bir az da tərki dünyaya olurlar, öz dünyaları, öz mənəvi məkanları olur sanki. Bu məkan özləri yaradırlar, buranın suyu və suyunun dadı, havası və havasının mehi, ağacı və ağacının ucalığı, çiçəyi və çiçəyinin ətri bir başqa olur. Daha çox lirizm və emosionallıq, hissin, duyğunun psixoloji ladda gərginliyi, lirik xarakterin faciə ilə sonuclanan həyat tərzini kimi əlamətlər A.Mirseyidin şeirlərində əsas üslubi keyfiyyətlər kimi özünü göstərsə də, onun tənhalığının əlaməti kimi səciyyə qazanır. Bu iki poemanın əsasında da şairin yaşadığı ömrün anları, real həyat faktı durur: günəşi batmış insan, harmoniyası pozulmuş şəhər, nizamı itmiş təbiət obrazı. Şair maraqlı metafora polifoniyası yaradır,

fərqli, təzadlı görüntülərə orijinal, məcazi yük, məna sıqləti, simvolik çalar verə bilir.

*Bilməm nədir ruhumu bu havaya oynadan
sevdalı bir qadın baxır aynadan
pərişan bir qadın boynu bükülü
bəyaz güldanda beş ayrılıq gülü
beş durna uçur, beş qərib durna
nişan alıb öz könlümü vururam ana*

“Boynu bükülü pərişan qadın, “beş ayrılıq gülü”, “beş qərib durna” – hər biri ayrı-ayrılıqda və birlikdə şair tənhalığının göstəricisi kimi səciyyəlidir. Bəlkə ona görə şair öz könlünü nişan alır, heç kimin və heç nəyin ovuda, tənhalıqdan qurtara bilmədiyi könlünü hədəf seçir. A.Mirseyidin bütün şeirlərindən keçən Yol anlayışına burda da yer var. Bu poemalarda yol insanın xatırlamaqla unutmaq arasında olan zaman məsafəsini bəlirtir. Düşünürsən, yolun, yoxuşun xatırlayıb unutmağa nə dəlaləti ola bilər axı? Amma və lakin... Deyəsən axı var... Yollar həyatdır, yaşamaqdır, hələ üzü dağa gedən yollar diriliktir demək... Enişlər kimsəni xatırlamağa imkan verməyə bilər, amma dağlar heç unutmağa qoyarmı ki?!... Bu elə Sizif çabasıdır ki, var... faydasız əməyə mübtəla olmaqdır. Sən unutmaq istəyirsən, amma mümkün deyil, o daşı qaldırmağa məhkumsan artıq. Xatırlamaqla unutmağın arasında var-gəl etməyin nəticəsiz əməyinə məhkumsan... Bir də unutmaq haqqında düşünürsənsə... demək xatırlanmağa həmişə kimsə var. A.Mirseyidin “Unio mistika”

poeması formanı özünə əsir edən məzmun yenilikləri ilə zəngindir. Bu məzmun bəzən o qədər detallı, psixoloji nüans səhəhliyi ilə şeirlərə gətirilir ki, formal olan bütün zahirləri unudursan, eləcə mənaya varmağa, zövq almağa çalışırsan. Bunun adı olsun ki, elə poetik yaşamdı...

A.Mirseyidin poeziyası büsbütün poetik yaşamdan doğan sənətdir. Bütün qəribliyi, tənhalığı və ağrısı ilə birlikdə. Çünki bu adam qara sevdalı bir şair...

Bir ilin poetik mətnləri arasından ilin faktını arama niyyətini meyar seçməsək də, hər halda əlahəzrət mətn oxucusunu ardınca aparmaqla sözünü deməkdədir. Bizim ona dəyərimizin ölçüsü də onun bizə verdiyi, yaşatdığı həzzin miqdarı qədərdir. Bu mənada, ötən ilin poema nümunələri arasında bir neçə əsərin bədii təsir gücü onlar haqda daha geniş və ürəkli bəhs etməmizi şərtləndirdi. Və ən əsası, sükutun yarılmasına, janrın qürub çağının aydınlığa çıxmasına, gün işığına sevinirik kimi sevinməyimizə vəsilə oldu. Bütün yaxşı əsərlərin zamanla ilk dialoqu belə başlayır...

Tehran ƏLİŞANOĞLU
Filologiya üzrə elmlər doktoru

2014-cü ilin romanları

Bir yandan roman “bum”u haqqında söhbətlər getdiyi və hətta əsrin roman mənzərəsini təsvir-təhlil edən yazılar yazıldığı (V.Yusifli, Böyük kitab – “Azərbaycan” jurnalı, 2014, 9, 10,11), digər tərəfdən “Mənim cəmiyyətimin romanları niyə yazılmır?” intizarı dad çəkdiyi bir zamanda (İradə Musayeva, “Ədəbiyyat qəzeti”, 30 yanvar, 13 və 20 fevral 2015) Azərbaycan ədəbiyyatında roman janrı sakit, iddiasız, sağdan və soldan yanaşmalara təmkinli, tolerant öz həyatını yaşamaqdadır.

2014-cü ildə “Azərbaycan” jurnalı, “Yazı” jurnalı və ayrı-ayrı nəşriyyatlar oxucuya bu sahədə həm kəmiyyət, həm də növbənöv tipologiya təklif etmişdir. Kəmiyyət mənzərəsi ilə işim yox, hərçənd üzərində “roman” və “2014” vurğusu olan az-çox diqqətəlayiq nə varsa, hətta bəzən marağımı öldürüb də axıracan, səbrlə nəzərdən keçirmiş, ehtiva eləməyə çalışmışam.

Tipoloji olaraq, 2014-ün mənzərəsi nikbin danışmağa əsas verir: roman bu gün bizdə gerçək dünya və müstəqil həyat durumumuzu növbənöv üsullarla mənimsəməkdə davam etdiyi kimi, ədəbiyyatımız da hər dəfə janrı daha yaxından mənimsəməkdə və önəmsiməkdədir. Bu baxımdan

2014-ün romanlarını üç tipoloji səviyyə və səciyyədə də alıb təsnifləndirmək olar.

1) Bizdə kifayət qədər ənənəsi olan realist romanlar (Məsələn, Anarın “Kərəm kimi”, yaxud Azad Qaradərəlinin “Şəhərcik” romanları kimi); arsenalında olan sosial idrak və psixoloji təhlil üsulları ilə günün həqiqətlərini çözləməyə yönəlmiş;

2) modernist və post-modern təcrübəyə söykənən romanlar; iş belə gətirmiş ki, dünya romanının son iki mərhələsi bu gün bizdə çulğışıq şəkildə gəlir. Bütün gücü ilə əsl modernist romanlar hələ indi yarandığı halda (məsələn, Aydın Talıbzadənin “Əbu Hübb”, Zəhid Sarıtorpağın “Dərdin sarı çəpkəni”), eyni zamanda ayıq nəzərlə post-modern üsullardan da yararlanmağa çalışır (məsələn, Nəriman Əbdülrəhmanlının “Qurban” romanı);

3) üçüncü tip və səviyyəni isə eləcə “roman”lar, sözün utilitar mənasında “kiminsə romanı”, öz həyat materialı, yaxud başına gələnələr fonunda cəmiyyət mənzərəsini fiksə etmək, romanlaşdırmaq cəhdləri təmsil edir. İndi çox roman oxunan cəmiyyətlərdə buna da yer var: hər kəsin, hər zümrə adamının, peşə sahibinin öz fərdi-fərqli həyat romanlarını qələmə alması hansısa aspektdən maraq doğurur, müəyyən oxu dairələrində yeriir. Sahilə İbrahimovanın “Çevriliş”, Vahid Qazinin “Çöl Qala 1992”, Nisəbəyimin “Onlayn”, Zümrüd Yağmurun “Yağış qadın”, Sevinc Elsevərin “Falçı” və s. romanlar müəyyən qeyd-şərtlərlə məhz bu aspektdir.

***

Romandan danışanlar adətən “Bizdə roman təfəkkürü varmıdır-yoxmudur?” sualı üzərində çox baş sındırırlar. Heç bir nəzəri mübahisələrə uymadan mən sualın cavabını birbaşa roman praktikasında axtaracağam. 2014-cü ilin romanlarının cəmisinə birgə, bir Mətn (hiper-mətn) kimi baxanda çox maraqlı məqam müşahidə olunur. Bütövlükdə bu Mətn XX əsr həqiqətləri, XX əsr insanı, XX əsr və milli varlığımız, gerçəklər-tendensiyalar-dəhşətlər, acı və sevinclər üzərində düşünür, XX əsrin əvvəllərindən günümüzəcən böyük bir zaman kəsimini ehtiva və dərk etməyə çalışır. Həm də təkcə bir romandan başqasına keçib, bir zaman çərçivəsindən digərinə adlamaqla yox, həm də paralel, çarpaz, kəsişən xətlərdə... Əksər romanlarda eyni əsr hadisələri, eyni zaman mənzərələri, amma təbii ki, müxtəlif rakurs və aspektlərdən, müxtəlif qəhrəmanlarda, süjetlərdə diqqətə gəlir, tarixdən və tarix kitablarından tanıdığımız XX yüzili sanki bizə bir daha, fərqli idrak planında görükdürmək istəyir. Bəzi fəlsəfi məqamlarda hətta əsrin hüdudlarını aşaraq milli varlığın dərkini daha dərinlərdə – orta əsr həqiqətlərində və daha genişlikdə dünya kontekstində arayırlar...

Belə ki, bir anlığa tarixi kənara qoyub, günün romanlarını izləməyə dəyər, görək roman təfəkkürü bizə nə deyir, nələr söyləyir.

Anar təzəcə çıxmış, lakin yazılma tarixi 2000-2014 olan “Kərəm kimi” əsərinin (Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, 2015) janrını “Nazim Hikmətin həyat və yaradıcılığı haqqında anılar, düşüncələr romanı” kimi göstərmiş. Külli miqdarda, məxsusən də Türkiyədən əldə olunmuş

mənbələr, kitablar əsasında, canlı xatirələrə söykənərək qələmə alınmış roman elegiya təsiri bağışlayır. Anar sanki Nazim Hikməti əsr boyu məruz qaldığı hücumlardan, qarayaxmalardan, az qala şairin özündən də qorumağa, bütün hallarda ona bəraət qazandırmağa çalışır. Hərçənd ki, Nazim Hikmətin bəraətə hacəti yoxdur; o, hər yerdə türk oğlu türk kimi qaldığı halda, eyni zamanda solçudur, saf kommunist ideyalarının daşıyıcısıdır; həmin ideal isə hər yerdə məhz “sağ”dan boğulur. Oğul və kişi məhəbbətilə sevdiyi Türkiyədə də, sığındığı sovet ölkəsində də... Qəhrəmana xas faciəni bu gün “sol”dan, kommunist ideyalarının içindən təsəvvür və təsvir etmək çətindir. Həqiqətlər “sağ”dan (məhz nəticələrdən!) daha qabarıq görünür. Baxmayaraq ki, yazıçı Nazimə yanaşmada həm “sağ”, həm də “sol” yanaşmaların fəvqündə durduğunu bəyan edir. Anar realizmin və sənədli-bioqrafik janrın tələblərinə dərinləndən bələd (“Sizsiz”, “Həyatım ağrıyır”, “Mübarizə bu gün də var”, “Unudulmaz görüşlər” əsərlərini anaq) və sadıqdır; başlıcası, hər yerdə bədii idrakın zəminində fakt həqiqəti durur. Romanda “Nazim həqiqətləri”nin işığında həm də Azərbaycan gerçəklərini görürük...

Fakt həqiqətinə söykənən daha bir maraqlı roman Nəriman Əbdülrəhmanlının “Qurban. Yüz ilin “Əli və Nino” əfsanəsi” (Bakı, “Qanun” nəşriyyatı, 2014) sanki “Kərəm kimi” romanının dayandığı nöqtədən başlayır, hər cür sol baxışların yetirdiyi XX əsr faciələrini fiksə edir. Roman qəhrəmanları – Yusif Vəzir Çəmənəzəminlinin və Lev Nussimbaum – Əsəd bəyin həyatının fonunda bu

günün oxucusu ötən əsrin bəlası – stalinizm və faşizm mühitinin mənzərələrinə son dərəcə yaxından boylana bilir.

Müəllif əsərə “roman-xronika” janrını vermişdir. Və həqiqətən də, fabula etibarilə roman Yusif Vəzirin uşaqlıq xatirələrini ehtiva edən XIX əsrin 80-ci illəri Şuşa həyatının təsvirindən başlayıb, son tarix: 1992-ci il, Qranadada əsas personajlardan – Leopold Veys - Muhəmməd Əsəd bəyin ölümünə, bir-birini əvəz edən illər-tələlər-şəhərlər-hadisələri xronikal qaydada izləməklə, məxsusən əsrin birinci yarısı dünya mənzərəsini iki planda – həm dünya miqyasında cərəyan edən ictimai-siyasi hadisələr fonunda, həm də fərdi insan tələlərində(n) dinamik, hərəkətdə təqdim edə bilir. Buradaca qeyd etməliyəm: bu, milli insanı, milli varlığımızı bütövlükdə dünya hadisələri içrə predmetləşdirib- dərk etməyə çalışan bəlkə də ilk romandır...

Tarixin ehtirasları mətndə nə qədər canlı-sirayətədicisiə də, romanın başlıca uğuru heç də tarixi hadisələrin passiv obrazını yaratmaqda deyil. Əksinə, adından da görüldüyü kimi, roman tarixin fəvqündə duran, az qala yüz ilin əfsanəsinə çevrilmiş Qurban Səidin “Əli və Nino” romanının olduqca mübhəm, sirlili tələyini araşdırmaq niyyəti güdür, həminə tarixin köməyi ilə. Bu mənada “Qurban. Yüz ilin “Əli və Nino” əfsanəsi”ni eyni zamanda roman-araşdırma adlandırmaq olar. Qurban Səid kimdir – Y.V.Çəmənəminli, yoxsa Lev Nussimbaum? Romanın bu gün əlimizdə olan, 1937-ci ildə ilk dəfə almanca çıxmış versiyası necə meydana gəlmiş və necə olmuş ki, dünya

səyahətinə çıxaraq, 30-dan çox dünya dilində bestsellərə çevrilmiş...

Romançı çox maraqlı bir yolla gedir: arxasında duran tarixi faktlara, tarixin həqiqətinə dekonstruksiya etməklə, əfsanənin üzərindən, nəhayət, mübhəm örtüləri qaldıra bilir. İntermətnliyə burada “Əli və Nino” romanının adı keçdiyi, əhatəsini-aurasını verən nə qədər mənbələr varsa: Y.V.Çəmənşəminlinin başdan-başa, geniş əhatəsilə həyat tarixçəsi; Lev Nussimbaum – Məhəmməd Əsəd bəyin şəcərəsi, doğuşundan ölümünəcən bütün əhatəsilə tam bioqrafisi; paralel müstəvidə başqa bir Məhəmməd Əsəd bəy- Leopold Veysin, missionerin həyat yolu; romanın müəllifliyinə növbəti iddiaçılar: ilk nəşiri xanım Elfrida Ehrenfels və ilk dəfə Məhəmməd Əsəd bəy imzası ilə çap etdirmiş Vakka Bellanın sərgüzəştləri və s., ümumən yararlandığı xanım Betti Bleyerin tədqiqatları və “Əli və Nino” romanının taleyinə həsr olunmuş digər araşdırmalar... – cəmisinin roman təfəkkürü işığına tutulması ilə nail olunur. Romançının ustalığı eyni zaman kəsimlərini fərqli talelərdə, paralel izləyə bilməsi, vahid süjet axarında təqdimləməsindədir; o şəkildə ki, durmadan illərdən-illərə, talelərdən-talelərə boylanmaq olur; o qədər ki, miflər-əfsanələr dağılır, altından bütün çılpahlığı ilə, ağrı və acıları ilə başıbəlali XX yüzil görünür...

Mətnə əsas yeri yazıçı taleyi yaşayan və məhz bu üzədən zamanın təlatümlərinə düşüb həyatdan istəyincə öc ala bilməyən Yusif Vəzirin romanı tutur. N.Əbdülrəhmanlı bu xətti məxsusi, ustası olduğu psixoloji roman səpkisində fərqləndirib. Və deyim ki, milli insanın, milli xarakterin

dərinliyinə çox yaxından boylanan, son dərəcə həssaslıqla qələmə alınmış bu mətni ayrıca, Yusif Vəzir Çəmən-zəminli haqqında ən gözəl roman-bioqrafi kimi də alıb-nəşr etmək olar. Bununla belə, roman-xronikada sənədli-macərə tərzində işlənmiş və Lev Nussimbaumun avantür-xəyalpərəst obrazını ortaya qoyan xətt də heç az maraq kəsb etmir. Düşünürsən: bir halda ki, arxasında neft və milyonlar Bakısı və daha geniş planda Şərq-Qərb oyunları durur, nə Lev Nussimbaum- Məhəmməd Əsəd bəydən, nə də onun ədəbi-bədii irsindən imtinamız doğru olmaz. Eləcə də orijinalı (Yusif Vəzir versiyası) əlimizdə deyil deyə, Qurban Səidin “Əli və Nino”sundan. N.Əbdülrəhmanlının son dərəcə uğurlu araşdırma-romanı, roman-xronikası əslində duyub-bilmədiklərimizə aydınlıq gətirir: Qurban Səidin “Əli və Nino” romanı nədən bu qədər yaxın ikən bizə həm uzaq görünür, doğmalığın və yadlığın payı burda nə qədər və hardandır. Həm də maraqlıdır ki, romançı buna “Əli və Nino”nun mətninə qətiyyənlə toxunmadan, eləcə “Əli və Nino” əfsanəsini dekonstruksiya etməklə nail olur.

Roman janrının pənah apardığı parlaq tarixi şəxsiyyətlərdən daha biri – XX əsr həqiqətlərinin ağırlığını çiyinlərində daşıyan, “bir kərə yüksəlmiş bayraq”ın qürurunu heç vaxt alçalmağa qoymayan Məhəmməd Əmin Rəsulzadədir. 2013-cü ilin 22 noyabr tarixində M.Ə.Rəsulzadənin 130 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev sərəncam imzaladı. Və hadisəni ilk müjdələyənlərdən biri də Vüqar Əhmədinin “Son nəfəsədək

Azərbaycan” romanı oldu (Bakı, “MBM”, 2014). Hərçənd sonda: 2013, yanvar – 2014, yanvar tarixləri ərzində ərsəyə gəlmiş qeyd olunsaydı da, romanın həqiqətən də “birməfəsə yazıldığı” mətndən də bəlli olur. Bu sarıdan, zənnimcə, böyük Məhəmməd Əminin bəxti yenə də gətirməmişdir.

Müəllif əsəri ənənəvi (realistik) bioqrafik romana xas strukturda düşünmüş; bu tipli əsərlərdə olduğu kimi (“Qəm pəncərəsi”, yaxud “Üzeyir Hacıbəyli” filmlərini yada salağ) XIX əsrin sonları “Novxanı kəndindən Bakı şəhərinə uzanan yolda” yeniyetmə Məhəmməd Əmini məqsədlərinə doğru aparən “qazalağ”ın izi ilə oxucu nəzərlərinə girib, xronoloji ardıcılıqda ömürlüyündən bu və ya digər epizodlara işıq salmaqla, qaçaraq, bəzən də təfərrüatlara dolaşaraq ləngiyərək, ta ki, haqq dünyasına qovuşanacan maraqları qəhrəmanın üzərində saxlamağa çalışır və rıqqətli epiloq: nəvəsi Firuzə müstəqillik müjdəsini Məhəmməd Əminə çatdırır: “Mən səni bağrıma basıram, müstəqil Azərbaycanım. Bundan sonra mən məzarımda rahat yatacağam...”

Əlbəttə, bütün ömrünü İstiqlal savaşına həsr etmiş, ardıcıl əqidə mücahidi, yalnız böyük siyasətçilərə məxsus sarsılmaz iradə mücəssəmi M.Ə.Rəsulzadənin çoxqatlı, mürəkkəb xarakterini sadəcə ura-patriotizmlə təqdim və təsvir etmək uğursuzdur (bir anlıq yada salsaq, bioqrafiyasının və romanın da iqrar etdiyi kimi: Vətəndə bütün ailəsinin məhvə məhkum edildiyi halda, M.Əmin mühacirətdə mərđanəliklə Azərbaycan davasını davam etdirir). Belə ki, titullarında əsərin “arxiv materialları

və tarixi sənədlərə istinadən” yazıldığı vurğulansa da, roman indiyənəcən elə həmin arxivlərə söykənən tədqiqatlardan və Məhəmməd Əminin əsərlərindən bəlli fakt həqiqətindən uzağa gedə bilmir, qəhrəmanın məlum tarixi portretinə nəşə artırmır.

Bu halda qalır ki, romanın kütləviləşdirici önəmindən danışaq; bir janr kimi roman-bioqrafinin populyarlaşdırıcı rolu danılmazdır. Təəssüf ki, Vüqar Əhmədın “Son nəfəsədək Azərbaycan ” əsəri bu baxımdan da tənqiddə gərəyincə dözmür. Bütövlükdə Məhəmməd Əmin obrazının dünyadərki maarifçi düşüncə həddini aşmır; gəncliyindən ahıllığına – bu da daha çox romançının özünün dünyagörüşü ilə ilgilidir; qəhrəmanın şəhərlə tanışlığı, İçərişəhər haqqında mülahizələrində müəllif daha çox özünü-ifadəyə yer verir; habelə gənc Məhəmməd Əminin məktəb illərinin təsvirində, məhəllədə haqqın cəfakeşi rolunda, qoçularla münasibətində müəyyən səthilik, müəllif fantaziyası yer alır. Mürəkkəb tarixi hadisələrin bəzən səthiləşdirilməsi, erməni-müsəlman davasının yalnız qurnaz Şaumyan və qüdrətli Məhəmməd Əmin arasında, Azərbaycanın taleyi məsələsinin M.Ə.Rəsulzadə və N.Nərimanovun dialoqu çərçivəsində, yaxud Lenin – Mikoyan söhbətində çözülməsi, Lenin və Hitlerin M.Əmin amilinə aşırı diqqəti və bütün bu hallarda düşmən obrazının aşkar həcvguluqla təqdim olunması tarixi aldatmaq, nağıllaşdırmaq cəhdidir; hələ də altından çıxma bilmədiyimiz ağır məğlubiyyətlərdən sanki ucuz yolla öc almaq istəyidir. Təbii ki, bu yolla oxucunu qazanmaq ziyanlıdır. Amma bütün nöqsanlarına baxmayaraq, ən azı

dahi şəxsiyyətin həyat yolunu izləməyə şans verən ilk romanın yaranması təqdiredicidir. Burda riqqət doğuran nə varsa da, böyük Məmməd Əminin bioqrafisindən gəlir.

Süjet xətti 1980-ci illərin sonu sovet dönəminin bitməsi ilə başlayan, fabulası isə XX yüzilin əvvəllərinə enən romanlardan biri də Qəni Camalzadənin “Kaxana” əsəridir (“Azərbaycan”, 2014, 6, 7). Sənədli roman janrında yazılmasa da, yazıçı əsəri “eşitdiyi”, “bildiyi” olmuşlar əsasında qələmə aldığı vurğulayır. Əlbəttə, özlüyündə “olmuşlar”ın fiksəsi bədii uğuru təmin edə bilməz. Romançının başlanğıcda az qala detektiv vəd edən süjeti “qanuni oğru Sanı Abşeronski”nin gerçək həyatı və sərgüzəştləri ətrafına cəmləmək səyi də çox tez iflasa uğrayır. “Olmuşlar”ın diktəsi, stixiyalı şəkildə mətnə yeriməsi, yazıçının “Abşeron tarixinin çeşidli insan mənzərələri ilə zəngin bir zaman kəsiyi”ni romanlaşdırmaq istəyi çoxlu hadisələr və personajların əsəri zəbt etməsi ilə nəticələnir. O qədər çox ki, fərqli ştrixlərə baxmayaraq, roman mətnində fərdi yerlərini tuta bilmir, bir-birlərinə mane olurlar.

Janr mükəmməlliyinə nail olmasa da, hər halda, düşünürəm ki, Qəni Camalzadə romanda müəyyən uğura da imza ata bilib. Əsr boyu adda-budda, başlıca axından kənarlarda-haşiylərdə gizlənib-qalmış, hər cür basqılarla üz-üzə və eyni zamanda basqılardan yayınaraq öz qanunları ilə yaşayan marginal cəmiyyət həyatını nəsrə məhz görünməyən tərəflərindən götürə bilmişdir. Bu məqamda onun yardımçısı stixiyalı şəkildə davam edən realizm ənənələridir. Romanda Mir Qədir ağa kimi bütöv

milli xarakter və Məlikəjdər kimi psixoloji dürüstlüklə işlənmiş obrazlar realistik tipajlar sırasını tirajlandırır. Hadisələrin Bakıda və Abşeronda, Mir Qədir ağa ocağı ətrafında cərəyan etməsi eyni zamanda 1918-ci il erməni-müsəlman davasını, sovet dönəmi repressiya dalğalarını, müharibə və müharibədən sonrakı acınacaqlı insan mənzərələrini canlı personajların şahidliyi ilə, yaxından görmək olur. Başlıcası, roman təhkiyəsində heç bir ideoloji rəng yoxdur, romançı hadisələri durmadan cızmaqla kifayətlənir; düşünüb-nəticə çıxarmaq oxucunun səlahiyyətindədir.

Həmid Herişçi “Solaxay” romanında (Bakı, “Zero” nəşriyyatı, 2014) XX əsrin görünməzlərini tamam başqa yöndən – sanki dünyanı idarə edən mistik qüvvələrin hərəkətində axtarır. Sol əl, sol addım, soldan hərəkət... – dünyanın gərdişini, dəyişməsini sola bağlayan romançı sağ keçmişindən ayrıldığını bəyan edir, sol əllə qələmə aldığı “Solaxay”ı hər hansı qəti-ardıcıl sol hərəkətə- hərəkata söykəməyib, bütövlükdə avtobiqrafiyasını da daxil etdiyi sol mənaların mistik izahına çevirir. Roman solaxay istedadı-mərzəi olan bir uşağın zorla məhkum olunduğu xəstəxana xatirələrindən başlayaraq, ölkəni-ərzi-qeyb aləmlərini dolaşır, hər yerdə sol şifrələr uydurub sonra da onun yozumu ardınca düşür. Bir növ böyükler üçün “Harri Potter nağılları” təsiri bağışlayır. Hərçənd Harri Potter qotik roman ənənələri olan bir ədəbiyyat üzərində yüksəlir; əslində, Den Braun da həmin münbitlikdən nəşət edir. “Den Brauna bənzəməyən”, dünya ədəbiyyatını heyrləndirəcək mövzulara təpər verdiyini iddia edən

Həmid Herisçi, əslində elə bir söykənəcək tapmayıb, avtobioqrafik nağılına yaxınları, qohumları, atası, anası, dayısı, bütünlükdə nəsil şəcərəsi, Təbriz fədailərini, Sovet ölkəsinin dünyanın müxtəlif yerlərində törətdiyi sol və sağ hərəkətlər haqqında düşüncə passajlarını, yuxu və xəyal aniliyində spiritual səyahətlərini və s. cəlb edir. Belə çıxır ki, DTK “oyunları” mistik mənalanma sırasının davamıymış, ya bəlkə əksinə: mistik təzahürlər – hər hansı dünya gizli kəşfiyyat idarələrinin oyunları...

Romana girişdə yazıçı sol əllə yazmağın ekstazından söz açır. Doğrusu, məsələn, Nazim Hikmətin həyatı və şeirlərinin verdiyi həqiqi sol ekstazi, yaxud “Qurban” romanının az qala XX əsri törədən missioner gizlinləri barədə deşifrələrini “Solaxay” romanından almaq olmur. Şeirlərində metaforalar səviyyəsində sol protestləri ilə Həmid Herisçi nə qədər səmimi-inandırıcıdırsa, roman təfəkkürünə material verməyən konspiroloji niyyətlərində bir o qədər darıxdırıcı, təsirsiz, quramaçdır.

***

Bütünlükdə əsri keçib, gəlib çıxırıq düşüncə predmeti ötən yüzilin 90-cı illərində lokallaşan mətnlərə. Bu, romançılığımızda daha çox “Qarabağ müharibəsi” mövzusu ilə sərhədlənən ərazilərdir. Amma “müharibə zamanı”ndan uzaqlaşdıqca, sanki mövzuya birbaşa müraciətlər də səngiyir, daha çox “müharibə” motivinin cəmiyyət həyatında reaksiyaları-reaktivləri həzm olunmağa başlayır. 2014-ün romanlarında məhz belədir.

Rasim Qaraca “On bir gecə” romanını (Bakı, “Alatoran”, 2014) “Savaş günlərində eşq hekayələri –

Qarabağ Dekameronu” vurğusu altda qələmə almışdır. Əslində, “Dekameron” kodu da, “Qarabağ savaşı” motivi də romanda çağdaş oxucu ilə dialoqa girməyin postmodern bir üsulu kimi düşünülmüş; amma nə birinciyə, nə də ikinciyyə gərəyincə müdaxilə edə bilmədiyindən, eləcə passiv kompozision ünsür kimi də qalmışdır. Bir anlığa təsəvvür edək: ortaçağ qaranlığının daşını daş üstə qoymayan “Dekameron” hekayələrinin şaqraq satira siqləti və sovet dönəminin qaranlığından təzəcə çıxmış (və ya hələ çıxmamış) sütül Azərbaycan gəncliyinin amansız Qarabağ savaşı ilə üz-üzə gəlməsi... Mövzu ağır fəci-satirik notlardan postmodern ironiyayacan neçə və necə bir roman təfəkkürü vəd edir! Təəssüf ki, fərz olunanlara R.Qaracanın “On bir gecə”si nüfuz edə bilməmişdir...

Əvəzində, R.Qaracanın romanında başqa bir dialoqi baş tutur: cinsəl problemlər yaşayan, yeniyetməlik komplekslərini heç cür dəf edə bilməyən kişi cəmiyyətinin ağırları... Sanki qəsdən naşı, profan üslubda nəql olunan hekayələr bayağı olduğu qədər də az qala bir-birinin eynidir, eyni nöqtəyə vurur. (Deyim ki, hazırda postmodern Qərb romanına xas bu üslub adətən arxasında dərin cəmiyyət problemləri gizləyir). On hekayənin hər birində qəhrəmanların qadına (və həyata!) qarşı formalaşmamış, natamam baxışlarını görürük. Və əslində, bu, heç də balaca mövzu olmayıb, R.Qaracanın romandan əvvəl də ara-sıra hekayələrində uğurla qabartdığı ağırlı məsələdir (“Dünyanın ən qorxusuz yeri”, “Ağ pencəkli qadın”, “Dünyada hamıdan çox”). Əgər qaynar müharibə-

nin içinə aparmayıb (çün müharibə atmosferi mətndə yoxdur, heç bir səviyyədə!), hekayələri elə olduğu yerdən, dinc həyatın içindən (müharibə-sonrası, məsələn, “atəşkəs xatirələri” kimi!) qursaydı... Bu, bizim Qarabağ savaşında ilkin məğlubiyyətimizi anlamağa daha çox kömək edərdi...

Daha iki roman - Sahilənin “Çevriliş” (Bakı, “Yazıçı”, 2014) və Zümrüd Yağmurun “Yağış qadın” (Bakı, “Adiloğlu”, 2014) əsərləri müharibə və kişisəl cəmiyyət probleminə israr edir; bu dəfə sırf “qadın nəsr” nümunəsi kimi. Ümumiləşdirsək, hər iki roman məhz kişiyə aid edilən: müharibə-zor-zorlama paralelizmini metaforalaşdıraraq qurulur; açması: zorlanan – qadın və qadın dünyasıdır.

Doğrudur, Sahilənin “Çevriliş”ndə “müharibə” motivi yalnız əsərin əvvəlində öləri ştrixlə, sanki metafora əsası kimi mətne daxil edilir və sonradan heç dərinləşdirilmir də. Cəbhədən (müharibə dəhşətindən) qaçmış Oğlan gənc bir qız uşağını zorlayır və özünü doqquzuncu mərtəbənin damından atıb, intihar edir (Sahilənin eyni süjeti qeydə alan başqa bir effektiv hekayəsi də var!). Yetkin bir qadına çevrilmiş həmin gənc qız Zərifənin öz dilindən söylənən roman həqiqəti belə başlayır və sanki oxucunu hadisələrin cərəyan etdiyi dövr – (mətndən belə görünür ki:) 1990-cı illər milli həyatı ətrafında dialoqa dəvət edir. Deməzdim ki, bu əsasda dialoq baş tutur. Çünki nə qəhrəmanın taleyini qeydə alan illüstrativ süjet belə bir dərin ümumiləşdirməyə əsas verir (Zərifə təsadüfən onu seçmiş əcnəbi Brandona ərə gedir, darıxdırıcı həyatdan bezib sonda yenə təsadüfən

“xilaskar”ına qəsd edir!), nə də bu ətrafda quraşdırılan “roman”: Şair kultu, Zərifənin ictimai özünütdədiq cəhdi, məişət sevgiləri planı; heç parodik səviyyədə də dialoqa rəvac vermir. Halbuki mətni xeyli zəbt etmiş Şair-Zərifə dartışmaları romançının məhz ciddiyyətə (ciddi dialoqa!) bel bağladığını nişan verir...

Amma Sahilənin “Çevriliş”ində aktualığı göz qabağında başqa bir maraqlı material var. Əcnəbiyə ərə getmiş Azərbaycan qadınının etiraf dünyası... Bu da 1990-cı illər həqiqətidir, həm də daha tünd. Əsrlərcə mentalitet mərəzinə tutulmuş Azərbaycan qadını birdən-birə heç kimsəyə hesabat vermədən tabuların üstündən xətt çəkdi; bir zamanlar istisna olan dəbə və qaydaya çevrilməyə başladı. Romanda “Bəsti xanımın bir gün Brandonun məhz ona evlənmə təklifi edəcəyini gözlədiyi” epizodu yada salmaq kifayətdir; bəxt quşu isə Zərifənin başına qonur. Mənimcə, “Çevriliş”də sosial roman simulyasiyasındansa, qadın dünyasını, xaricə (əcnəbiyə) gedib-qayıtmış qadın nəzərlərini təsbit edən çevrilişlər daha tutarlı, dialojidir. Əcnəbi diqqətdən az qala biganəlik həddinəcən barınan və günlərin bir günü həmin “norma”lardan darıxmağa başlayan qadın-qəhrəmanın milli varlığa münasibətdə də dəyişkən, hətta bir qədər ədalətli mövqeyi romanda daha əsaslıdır. Bu mənada “çevirici” Zərifə nə qədər monoton, monoloji və darıxdırıcıdırsa (mətnə qəhrəmanın çeviriciliyi məqamı üzərində oynanılır; forma da yeni olmayıb az qala B.Şlinkin “Qıraət” romanındakı məhkəmə prosesini imitasiya edir: amma nasizm və insan mövzusu hara, bir əcnəbinin

vannada boğulmasının motivlənməsi hara?!), əksinə, “çevrilmiş Zərifə” o qədər təzə, inandırıcı və uğurludur...

Zümrüd Yağmurun “Yağış qadın” romanı öz həqiqətinə birbaşa müharibə mənzərələrindən (erməni hücumu, əsirlik, qaçqınlıq...) keçib yetməyə çalışır. “Kişilər müharibələri ona görə edirlər ki, qadınları zorlamaq, zorla sahiblənmək istəyini gerçəkləşdirə bilsin... kişilər müharibələri özlərinə bənzər olduqları üçün uydurublar, müharibədə kişilərin içindəki zorbalıq daha asan və kimsənin qınağına tuş gəlmədən üzə çıxmağa bilir... Uydurub ki, qadınları zorlayıb zorla sahiblənmək şəhvetini daha çox yaşaya bilsin...” – 408 səhifəlik mətnə bu motiv əvvəldən axıra, monoton-monoloji-publisist tonallıqda təkrarlanaraq, az qala isterik şəkil alır; bir qadının dilindən min qadının lənəti kimi vurğulanır. Leyla, anası Nərgiz və nənəsi Gülsüm, əri Aqıl və s. çağdaş Qarabağ müharibəsinin qurbanları (əlavə motiv: atası ailəsini atıb erməni qadınla Moskvaya köçmüş, həmin qadıdan olan atabir qardaşı sonradan bilmədən erməni simasında əsirlikdə olan azərbaycanlı Leylaya təcavüz edir)... Gülsüm, bacısı Leyla, valideynləri və s. əsirlər, qonşu Zeyno xala, rəfiqəsi Asya – 1918-ci il erməni təcavüzünün qurbanları (əlavə motiv: atasının Gülsümə düşmən kəsilməsinə dözməyib Asya ölür, Zeyno nifrini yağdırdığı ərini öldürüb əsirlərin qaçmağına köməklik edir)... Leyla, körpə qızı-oğlu və b. qadınlar, Xocalı qaçqınları – müasir kişi bürokratiyasının qurbanları (əlavə motiv: rəssam Cavid sanki hüma quşu, müsibətlər çəkmiş Leylanın rastına çıxır, “yağış qadın”ın portretini əbədiləşdirir)...

Beləliklə, roman qəhrəmanı (Leyla) o qədər yüklənir, müharibə (habelə kişi dünyası) əleyhinə deklamativ bəyanatlarla elə silahlanır ki, oxucu, istəsə belə, dialoqa fürsət-iilişgi tapmır və darıxmağa başlayır. Bu, əsirlik həyatının qrotesk səhnələrini qabardan müharibə romanıdır mı? Amma axı həmin sıradan onlarla belletrist nümunələrdən heç də seçilməyib, hətta onları təkrarlayır da. Qaçqınlıq həyatının məşəqqətlərindən söz açan sosial romandır mı? Gəl ki, bürokratları lənətləmə əsərdə yalnız emosional qəzəb, qəhrəmanın deklarativ nifrini səviyyəsində qalıb, hadisə-süjet planında az qala yox kimidir. Uşaq gözləri ilə müharibə yalanlarını ifşa etmək cəhdi də (Gülsüm-Asya xətti) gerçəklərdən çox uzaq, nağılılıq təsiri bağışlayır. Bəlkə roman qadın olmağın bədəllərini bəlirləyən “qadın nəsrini” nümunəsi kimi düşünülmüşdür? O halda bütöv bir əsrə yüklənməkdənsə, konkretikaya köklənmək daha yey olmazdı mı?! Ya bəlkə tarixi yaddaşın yükünü çəkmək-çəkməmək planında psixoloji romana meyl edir romançı? Mənimcə, ideoloji həcmə uymadan (üstəlik burda da bir əlavə motiv: nənəsi Gülsüm Leylaya soykökünü qorumağı vəsiyyət etmiş), bircə elə Leyla–Cavid dialoqunda gizlənmiş orijinal roman materialına həssas olmaq bəs idi ki, “Yağış qadın” daha çox “danışa” bilsin. Rəssamın miskin həyatın ən qatı boyalarından alıb sirrinə vara bildiyi qadın... – bu romançıya da, qələminə də ən yaxın, doğma portretidir.

Qarabağ hadisələrinin dolayısı həmlə çəkdiyi 1990-cı illər həyatını fiksələməyə, hətta az qala naturadan köçürməyə cəhd edən romanlardan biri də Sevinc El

Sevərin “Falçı”sidir (“Qanun Nəşriyyatı”, 2014). Amma bu dəfə ideoloji basqıları ilə yox, faktik materialın israrı ilə! Romanda motiv olaraq Qarabağ hadisələrinin adı çəkilmir, simvolik şəkildə selə nisbət verilir. “Hürkmüş at kimi dördnala çapan dəli sular S rayonunun S kəndini qabağına qatıb aparanda gecədən keçmişdi...” – elə ilk cümləsindən ölkəni basmış təbii və ictimai fəlakəti kontanimasiya edən mətn oxucuya rəhm etmədən onu illər boyu bataqlığında boğulduğu məişətinin içinə otuzdurur. Və həmin selin qabağına qatıb gətirdiyi qaçqın-bezgin-sürgün-lümpen, kənd və şəhər həyatının epizodları-dönümləri-hadisələri ilə elə yükləyir ki, cəmisini idarə eləmək üçün Falçıya həcət duyulur. Falçı da olsun – “bataqlıq ölçüləri” ilə heç cür ərə gedə bilməyən, heç bu fikri yaxına da buraxmayan Firuzə! Bir də qəbristan-cəmiyyətdə olum-ölüm məsələlərini ayırd edən Hamletə; Hamlet də olsun yetimxana həyatı görüb, cəmiyyətdə yenə də yetim qalan həqiqət carçısı jurnalist! Aşkardır ki, roman müəyyən eyhamlarla mətndə post-modern xaosu əldə etməyə yönəlir. Amma heç hənanın yeridirmi? – soruşula bilər. Əvəzində romanda müəllifin sevə-sevə yaratdığı Falçının sehrlı təlqiniylə hökm sürən realist stixiya dialojiyə daha çox meydan verir...

***

Ötən yüzili bütün ağırlı nəticələri ilə arxada qoyub, 2014-ün romanları birbaşa çağımız, çağdaşımız üzərində düşüncələrə gəlir. Əvvəldə vurğuladığım kimi, bugün bizdə çağdaşlığı ən adekvat həzm eləyən, oxucuya da yetirə – “yedirdə” bilən məhz modern romanlardır.

Aydın Talıbzadənin “Əbu Hübb (Monamor)” romanını (Bakı, “Qanun” nəşriyyatı, 2014) bizdə modernist romanın daha bir, əsl qələbəsi hesab etmək olar. Bütövlükdə milli varlıq fəlsəfəmiz üzərində düşünən roman ideya planında çoxqatlı, zəngin olduğu kimi, təhkiyə strukturu, poetikası etibarilə də yeni və orijinaldır. Mətn müasirlik mövzusunun lap son həddində nəfəs aldığı kimi, həm də hər cür müasirliyin sonu-sonsuzluğunu ehtiva edir. Çağdaşımız Tuncal rəssamdır, yaşadığı dünyanın-şəhərin – Bakı həyatının bir parçasıdır. İçəri şəhərdə, qədim Qız qalasının ətrafındakı festivallar-oyunlar – hər növ instolliyasiyalar da onsuz və ondan yan keçmir; söküləndə olan, sökülən və söküləndən də öncə içində sökülən köhnə Bakı məhəllələri də. Tuncal iç dünyasında gizlənmiş qədim sufi ilə daim dəyişən, təzələnen, təzələndikcə ölən, özgə olan, özgənin olan-özləşən dünya arasında ha harmoniya axtarırsa da, tapa bilmir. Ruhsal qatdan düşüncə-mənəviyyat-ictimaiyyət-əxlaq-məişət – ən sonda boğaza dirənən maddiyyat baryerlərinəcən əzabla dəf etdiyi dünyaya, qəhrəman ən nəhayət sevgisini də bağışlayıb, sökülən şəhərin bağrından qopmuş bir daşa başını qoyub, uyuyur. Roman iç aləmində sufi olub, sufi ola bilməməyin ağrılarını fiksə edir. Gerçək dünyada İnsan olmağın məşəqqətindən danışır. “İnsanlara yazığımı gəlir...” Bu, romançının böyük bir ağrı ilə qələmə aldığı çağdaşımızın taleyidir. Bu, bizim taleyimizdir.

Axı sənətkar taleyində bütünlükdə insanlığın aqibəti ümumiləşir. Tuncalın Qız qalası festivalında yaratdığı bir əsər var: Qız qalası çadralanıb, əlində çətir tutub; daha

sonra çadranın altından qurd obrazı çıxır, Xəzərin sahilində tənha uluyan qurd, üfüqi qoyulmuş təkər... – romanda bütün bu şifrələrin birbaşa və eyhamlarla açıqlanması var... Bunlardan biri də mətndə tale romanı – “Monamor”a müvazi gəlişən “Əbu Hübb” romanıdır. Bəs ki, qürurundan sevgisinəcən gerçək dünyanın namərdliyindən qaçıb özünə-içinə sığınan Toltı bəyin pırıçası bizə nələri deyir. Bu bizim orta çağlar həyatımızdır. Mənə elə gəlir, Aydın Talıbzadə romanda məlum Qız qalası əfsanəsinin dekonstruksiyasını verir. Turuk oğlu Toltı bəy Cingöz xanın himayəsində gözləri görə-görə qadınını, qızını, malikanəsini, xanədanını, büsbütün həyatı-varlığını itirir, itirə-itirə içindəki sufiyə çıxır; və sufi ola bilməməyin əzabını yaşayaraq sevgidən doğulan övladını da gah görünüb- gah itən, səhrada yeriyən Pünhaniyyə şəhərinə buraxıb, tənha qalır. Görünür, sahilində qurd ulayan həmənlər şəhərlərdən biri də Tuncalın daşına baş qoyduğu şəhərdir... “Əbu Hübb (Monamor)” – sevgi romanıdır və sivilizasiyaların bəlasından söz açır.

Romanın modernizmini də məhz bu – iç dünyasına adekvat fərdin- İnsanın sivilizasiya ağırları, yaşamları diktə edir. Roman olduqca özəl mətn texnikası ilə qələmə alınıb; burda təsvir də, təsvirin mənası da, müəllifsizlik və müəllif ironiyası da, öz sözün və intermətnlik də, polemika da – dialoq da, personaj da və personaja kənardan baxış da, iç də – ətraf aləm də, ritorika da – metafora da, səhnə də və aksesuar da, hərəkət də – ricət də, dil də - dilin dekonstruksiyası da, son dərəcə təbii adekvatlıq da və

teatrallıq da və s. və i. – eyni zamanda, az qala bir sintaqm daxilində yerləşir, nəfəs alır; ideya-mətləbin daşıyıcısı olur. Bütün bu məqamlara dair, təbii ki, misallar söyləmək olar, amma bu, ayrıca yazının predmetidir. Burda onu da vurğulamaq lazımdır ki, təhkiyə poetikasının belə çoxqatlılığı sanki mətnin əlahiddə yüklənməsi kimi görünür: deyək ki, poeziya ilə, ya kino effekti ilə, yaxud da elə teatrallıqla. Hətta nəsr təhkiyəsi baxımından səhvlər də tutmaq olur: deyək, təhkiyə personajın iç nəzərlərinə kökləndiyi halda, qəfil dayanıb məqamdan nəşətlənən müəllif ricətlərində davam tapır... “Yad” müdaxilədən diksinirsən, amma “səhvlər”in sonra da təkrarlandığını görüb, romanın ümumi ideya planına daxil priyom (poetikası!) olduğuna mültəfit olursan...

Modernist romanın daha bir uğuru – Zahid Sarıtorpağın “Dərdin sarı çəpkəni” (“Azərbaycan”, 2014, 9) barəsində söhbəti də təhkiyə texnikasındakı aşkar “səhv”dən başlamaq istədim. Hadisələr romanda Bulud müəllimin iç nəzərlərindən, qəfil, başına gələnlər kimi nəql olunur, bütün süjet boyu qəhrəmanın hərəkətlərinə (başqaları ilə münasibətdə), düşüncələrinə (özü ilə söhbətdə, xatirələrə daldıqda) tən, ölümünəcən nəzər-nöqtəsini dəyişmir. Burda bir qəbahət yoxdur; əksinə, ekzistensial romanlarda fərdin iç dünyasına varmaq, varlıq fəlsəfəsini duymaq üçün bu, ən əlverişli nöqtədir. Günlərin bir günü Bulud müəllim səhər gözlərini açıb dünyanı sarı rəngdə görür və bu mərəz onu ölümünəcən tərk etmir; əslində, bu, dərdin rəngi olub ona ölüm-uçmaq-cənnət, uçub dünyadan qurtulmaq xəbərini gətirir. Yeniyetmə

çağlarında Bulud göyərçin saxlar, göyərçinlərdən uçmaq dərsi alardı; indi qəfil qarşısına çıxıb gözlərinə çırpılan axsaq göyərçin də ona bu xəbəri verir; uzun katarsis yolu keçib görüşünə tələsdiyi sarı çəpkən gülü də... Xırda-para günahlarını anmasa, sanki qəhrəmanın ölüm mərazinə tutulmasının mətndə elə bir əsası yoxdur; doğrudur, qadınını erkən itirmiş, amma əvəzində iki savadlı oğlu var, Moskvada bizneslə məşğuldurlar, atalarını da əlini ağdan qaraya vurmağa qoymurlar. Qardaşı Umud kənddə özünü az-çox tutub və təsərrüfatını inkişaf etdirməkdədir. Realistik məntiqlə yanaşanda dərdin sarı çəpkəni Buludun tələbə dostu Əlövsətə daha çox yaraşır, 90-cı illərdə müxalifətdə olmuş, abrına və olmazın kasıblığına sığınıb yaşadığı Güləmirzə kəndindən məhz müxalif düşündüyünə görə bir gün də polis nəzarəti əskik olmur...

Məsələ də burasındadır ki, səbəb-nəticə təhlili üzərində qurulmuş realistik nümunə olmayıb, romanda sarıya boyalı dünyanı bizə bütünlükdə tanıdan elə qəhrəmanın iç dünyası, ekzistensial varlığıdır. Fərdin həqiqi yaşamları (ölüm əsəri) çox maraqlı bir ekstremal situasiyada açılır. Xəstəliyin məğzi üzə çıxan kimi, bəlli olur ki, bütün dünyada vur-tut altı belə xəstə var, Bulud müəllim yeddincisidir; üstəlik vaxtilə həmin xəstəlikdən əziyyət çəkən bir yapon xanımının təsis etdiyi fond ölümündən sonra da bu xəstəlik daşıyıcılarını himayəsinə almış. Demə sarı rəng həm də kapital rəngi, dünyanı sarıya boyayanların rəngiymiş: “Bəli, mən – kolxozçu, tərəkəmə, ovçu, şələbiğ Məbud kişinin oğlu, beləcə rəsmi milyonçu oldum, amma hələ o hiss məndə yoxuydu...” Doğrudan da,

milyonlar qəhrəmana xoşbəxtlik gətirmir; böyük oğlu Sarvan bahalı Qərb həyatına uymaqla, kiçik oğlu Şirvan isə, əksinə, həyatdan bıqıb Suriyada vuruşanlara qoşulmaqla (ifrat Qərbçilik və ifrat islamçılıq rənglərinə baxırsız mı?!) atanın ölümünü daha da yaxınlaşdırırlar...

“Səhv”ə qayıdaq; təhkiyə əgər qəhrəmanın iç nəzərlərindən (üstəlik birinci şəxsdə, özü özü haqqında) aparılırsa, oxucu əmindir ki, qəhrəman sağdır, danışır, gec-tez gedib hekayənin, romanın söyləndiyi nöqtəyə-məqama çıxacağıq. Hazırkı halda bu, ekzistensial dərk məqamıdır; amma romanın sonundan belə məlum olur ki, ölümünü də, hətta uçduğu cənnətə qovuşmağın təəssüratını da qəhrəmanın iç nəzərləri bizə xəbər verir (“Elə bu sevgiyə də Şəfiqənin əlini əlimə alıb, laylanan nur qatlarının içiyə doğmalarına sarı yola düzəldim. Onun əli çox soyuq idi. Amma soyuğu elə istiydi ki...”)
“Səhvdir”, amma şərti səhvdir. Çün romanın lap əvvəlindən, ilk cümlələrdən bilirik ki, bu, “tula misallı gərmişdən heç nə gözləməyən” qəhrəmanın “gül kimi pak ruhunun” söylədikləridir; çirklənmiş dünyadan silkinib özünə qayıdan ruhun romanıdır. Fəlsəfə təzə olmasa da, mündəricəsi təzədir.

***

Qayıdaq realizmə. 2014-cü ilin realist roman təcrübəsini uğurlayan mətnlərdən biri Azad Qaradərəlinin “Şəhərcik” romanıdır (Bakı, “Qanun” nəşriyyatı, 2014). Əslində, Azad Qaradərəli romanı təzədəb postmodern kontekstin qaydalarına müvafiq açıq mətn prinsipi ilə qurmağa çalışmış. Guya ikinci – əsl müəllifin də olması və

mətnə gizlənməsi, çoxlu sayda tarixi keçmiş, yaxın keçmiş, masonluq, Qərb barmağı, siyasət və siyasət qurbanları və s. haqqında əlavə epizodların, əsas xəttə yapışmış təkrar bir passajın (Orucun “Dəftər”i) artırılması, açıq publisistik şəbədə (“şəhərcik”) və yapma qrotesk (şəhər əhalisinin yarısını qıl-qıp basması) və s. – destruktiv yolu ilə bəlkə də mətn atmosferinə hansısa “küy”ləri gətirir və guya bununla romanı həyata yaxınlaşdırır. Halbuki oxucuya əsas sözü sadəcə “həyat materialı” yox, məhz roman deyir və onu A.Qaradərəli qələminə xas realizm təcrübəsi üzərində qurmuşdur.

Xanqulu Ağaqliyev obrazı çağdaş nəsrimizdə tapıntıdır; bizim müasir həyatımız büsbütün məmur çubuğuna bağlıdır, amma nəsr onu tədqiq etməyi nədənsə unutmuşdur. Hələ də məmur obrazı ədəbiyyatda canlı insan kimi yox, bütün bəlalərin baskarı, sinfi yuxarıların mücəssəmi kimi təsbit tapır. Xanqulu Ağaqliyev yarımçıq millətçi, haqq işində yarı-xəyanətkar, yarı-sadiq, yarımçıq ata, yarım-ailəcanlı, şorgöz, neçə yerdə aşnası, evi, tədbirli işbaz, neçə yerdə obyekt, mükəmməl qohumbaz, tayfasının əlini çörəyə çatdırmış... – bir sözlə, qəhrəman özgə deyil ki; müstəqillik illərində gözəl vətənimizin yetirdiyi meyvədir ki, var. Belə ki, bütün bu “yarım”ton və obertonlarla biz daim ayaq üstə olan şəhər rəhbərinin gün ərzində min yerə sürdüyü “arabası”nın ritmləri içrə tanış oluruq (daha bir postmodern priyom, romanın hətta bir epizodda açıq cırnaşdığı Məqsəd Nurun “Şəhər meri” ilə gizli polemikasını duyursuzmu?!).

Bir gün də insan ömrüdür; romançı Xanqulunun insani ritmini yaxşı tutub və azca realistik ironiya (heç də postmodern ironiya yox!)... – oxucu əsrimizin bu canlı qəhrəmanını heç vəch nəzərdən qaçırmamağa çalışır. Və çinovnikin ölümü yəni onda başlamır ki, günlərin bir günü yuxudan ayılında özünü də, əyalını da qıl-qap içərisində görür, toplumda fərlənməyin nə mənası?! Xanqulu Ağaqliyev axirətini tədricən qazanır; əvvəlcə protestindən qorxub dəlixanaya yerləşdirdiyi rəssam oğlu Nəsibin dərdi, daha sonra – ifrat ədalətsizliyə dözməyib əslində komandirinə deyil, dayısının postuna atəş açdığıнын fərqiində olmayan bacısı oğlu, və bir də üstünə yeriyən mətbuat... Məsələnin kökü, demə, başqaymış: yarımtonlarla bəlkə də hələ məmur olmaq mümkündür, İnsan olmaq isə çətin...

Daha bir realist yazar Aslan Quliyev “Ağrı” romanında (Bakı, “Qanun” nəşriyyatı, 2014) milli varlığı daha geniş idrak planında – üç əsrlik rus işğalı dövrünün və patriarxal keçmişin qalıqları, habelə müasir sosial həyatın ziddiyyətləri fonunda bədii tədqiqə köklənir. Yazıcının sərbəst, bir qədər də sərgüzəştlərə həvəsli belletrist üslubu belə bir roman miqyasını götürməyə imkan verirsə də, N qədər epizodçuluğu, personaj bolluğunu, yozum səthliliyini də mətnə gətirib gələn eyni səbəbdir. Romançı bugün postmodernin sevdiyi həyatın profanlaşdırılması, gündəlik varlıq mənzərələrinə aludə olduğundan, “ağrı” motivi də bütünlükdə dialoji ünsürə çevrilə bilmir; bu və ya digər işarələrə, passajlara rəğmən, fərdlər müstəvisində qalib toplumun əsrlərlə sürən dərin

həqiqətinə axıracan açılmır. Nəticədə “Ağrı” romanı yazıçının digər belletristikası sırasında çox da fərqlənməyib, oxucuya təzə nəsə təklif eləyə bilmir.

2014-cü ildə “Azərbaycan” jurnalı imzası bəlli üç yazarın roman janrında ilk təcrübəsinə yer vermişdir: Natiq Məmmədlinin “Körpüdə ümid” (“Azərbaycan”, 2014, 1), Nisəbəyimin “Online (fantastik roman)” (“Azərbaycan”, 2014, 2, 3) və Vahid Qazinin “Cholqala 1992” (“Azərbaycan”, 2014, 8) romanları. Hər üç yazar realizmdən təkənlənsə də, heç də realist romanın tələb etdiyi analitikaya deyil, “öz romanları”na, müasir belletristikadan gələn bu və ya digər oyun ovqatına meyllənirlər.

Ən qatı reallıq “Körpüdə ümid”də imitasiya olunub; mətndəki pir az qala əsr öncədən, tənqidi realistlərdən, hətta maarifçilərdən qalmadır. Pir- cəmiyyət, hər pirin öz Pirdəlisi simvolikası bizdə son mənzərələrini, dekadansını 1970-1980-ci illər nəsrində nümayiş etdirib. Yetişməyən məktublar, arzu-ümid ağacları folklordan, maarifçilikdən, Qərb sentimentalizminə ən çox işlənib ucuzlaşmış ifadə versiyalarıdır. Beləliklə, boğazından cəmiyyətin yalanı keçməyən uşağın - Ümidin dilinin açılması üçün pirin dağılması vacibmiş ki, toplum xilas olsun... Ən təcəbbülüsü nədir: əsərdə vur-tut hekayə materialı var, Natiq Məmmədli də bizdə gözəl hekayələr müəllifi kimi tanınır (ilk hekayələr kitabı “Ləyaqət” də bunu təsdiq etdi); mətndə düşüncə predmeti əməlli-başlı parodiya-ironiya istəyir, yazarın ən yaxşı hekayələrində məhz satirik ruh hakimdir... Belə olan halda, N.Məmmədlinin mətndə

ciddi üsluba köklənməsi, didaktik ruhda romana cəhd etməsi anlaşılmazdır və əvvəlcədən uğursuzluğa məhkum bir addımdır.

Nisəbəyimin “Online” romanı da, əslində, real bir zəmində qurulub və elə realiyaların təfərrüatı ilə də maraqlıdır. Çətin həyat, böyük zəhmətlə təhsil almış, anasını sevindirmiş gənc ürək həkimi Arzu (yənə də Arzu!) elə ürək tutmasından da cərrahiyyə masasına uzadılır, gənc həkim Eminin səhvi ucbatından dünyasını dəyişir. Roman konfliktinin belə bir gərgin psixoloji atmosferdə düyünlənməsi oxucuya sonrası bilinməyən nələrə vəd edir. Üstəlik romançı, əslində, yənə də real zəmində fantastik bir priyomdan bəhrələnir; Arzunun feysbuk səhifəsi online rejimdə qalmış, indi hamı kimi bədəndən ayrılan ruhun da ora mesajlar vermək şansı yaranır... Amma realizm bununla da bitir, yaranmış əlverişli situasiyada nə sosial mühitdə, nə də psixoloji qatlarda yeni nələrə əldə edib, yerini ucuz sentimentə tərk edir. Gənc və təcrübəsiz olsa da, demə, Emin əxlaqlı-zəkali, əsl Arzunun sevgisinə layiq birisiymiş; kaş əvvəldən ulduzları barışaymış... Vəssalam.

Amma yox, fantastik üsuldan elə də səmərə ala bilməyib, romançı süjeti fantastikaya kökləməyi qərara alır və I hissənin sonunda, kütləvi Hollivud filmləri sayaq, bu dəfə Arzunun ruhu ana bətnində az qala məhv olası körpənin bədənində girir və qardaşı qızı kimi doğulur. Bu məqamı da hələ bədii priyom kimi almaq olar; ikinci Arzunun həyatı, həkim olmaq arzusu, mükəmməl təhsili, bibisinin yolunu elmdə davam etdirmək ehtirası... – müasir

həyatdan yeni realist materiallar verir. Hətta xaricə, Almaniyaya can atması da müasir Azərbaycan gəncliyinin paradığımasını verə bilər. Yenə də yox, realist niyyətlər müasir belletristika üçün maraqlı deyil. Demə, ruhun (I Arzunun) tələnləriylə Emin özündə güc tapmış, əsl mütəxəssis kimi yetişmiş, Almaniyaya gedib, orda klinika açmışdır. Və I, II söhbəti yoxdur, ruh ölməzdir, təzə bədəndəki Arzu elə həməən Arzudur, Almaniyaya da sevgisinin ardınca gedir. Emin evli olsa da, Arzu yaşda övladı olsa da, sevginin qarşısında heç bir maneə duruş gətirə bilməz, sevgililər uzun çək-çevirdən sonra bir-birinə qovuşur, ailə qurur, xoşbəxt olurlar. Belletrist yalanın əldə etmək istədiyini Arzu bundan ibarətdir.

Bircə qeyd etmək qalır. Fantastik janrın niyyəti yeni, hələ sirri açılmamış elmi həqiqətlər ortaya qoymaqdır. Aydınadır ki, “Online”da bu yoxdur. Roman janrının məqsədi oxucunu həyatla dialoqa sövq etmək, bu əsasda ona müəyyən mesajlar ötürməkdir. Romançının mətnində real məqamlardan heç birisi üzərində dayanmayıb, israrla psevdo-fantastika uydurması isə heç də mətnin xeyrinə olmur.

Canlı həyatla dialoq, müasir həyatın qarşımıza çıxardığı problemlərə həssas, təfərrüatlı münasibət, məhz təfərrüatlarda həyatın nəfəsini qoruyub-çatdırmaq bacarığı Vahid Qazinin yazı tərzinə xasdır. Bu fikri söyləməyə hələ yazarın daha əvvəlki “Kuba dəftəri” əsəri əsas verirdi. “Cholqala 1992” romanı da eynən təhkiyəçinin həyatın ritminə köklənmiş, ağırlı-təmkinli girişi – “Proloq”la açılır, eyni tonallıqda, həyat dolu, real dünyamız haqda

məntiqli qənaətlərlə süslənmiş epiloqla da bitir. Bu iki parça bəs edir ki, çağdaş düşüncəli, dünyanın gərdisinə bələd, ağır-qarasını ayırd edən müəllif obrazı ilə, habelə oxucuya təqdim elədiyi vaxtilə tələbə yoldaşı olmuş, qəribə taleli gözəl qadın surəti ilə tanış olaq, sirrinə varmadan həmin “qəribəliy”ə qane olaq. Lakin realizm bununla da bitir, roman heç də reallığın hüsnü barəsində yox, əksinə, alogik şəkildə bizim real dünyamıza girən, müdaxilə edən hər fərdin öz, gizli virtual aləmi haqqındadır. Romançı-müəllif qadının təklifi ilə vaxtsız vəfat etmiş rəssam əri barəsində kitab hazırlarkən, onun əlyazmaları arasında qəribə bir şifrəyə rast gəlir. Həmin kodla rəssamın sosial şəbəkələrin birində açdığı səhifəyə daxil olub, onun bir xanımla uzun müddət yazışdığını öyrənir.

Belə yazışmalar sosial şəbəkələrdə onlarla, yüzlərlə, minlərlədir. Nədən romançı fikirləşir ki, məhz bu yazışmada ciddi roman materialı var və onu roman adına, olduğu kimi, qəti müdaxilə etmədən oxuculara təqdim etmək olar? – bilmək olmur. Özlüyündə məktublaşmada nə Gənc Verterin iztirabları var (heç personajların yaş və həyat təcrübəsi də buna yol vermir), nə də Təhminə - Zaur münasibətlərinin istisi. Bir az da Anarın “Mən, sən, o və telefon” hekayətinin internet versiyasını imitasiya etmək cəhdi görünür əsərdə. Amma hekayədə müəllif həm də axı “telefon sevgisi”nin arxa tərəfinə, canlı həyat materialına yer verir; romanda isə uzun-uzadı sözlə ifadə olunan, sözə yüklənən emosiyalar hər hansı hərəkətlə, canlı həyat nəfəsi ilə möhkəmləndirilmədiyindən ucuz sevgi macərəsi təsiri

Ədəbi proses–2014

bağışlayır. Romançı-təhkiyəçi oğrun boylandığı rəssamın gizlinlərini müdrikcəsinə onun qadınına xəbər vermir; bax bu müdriklərdə əsl roman materialı var! Amma nə faydası, Vahid Qazi təcrübəsiz romançı kimi oxucudan gizlətmədiyini romandan (bütövlükdə mətndən) gizləyir, yəni bütün mətn boyu təqdim etdiyi guya “roman içində roman”la (virtual həyat) proloqda və epiloqda izlədiyimiz (canlı həyat) arasında heç bir səviyyədə dialoq qurmaq qayğısına qalmır. Nəticədə romançı-təhkiyəçinin müdrikanə didaktik düşüncələri özlüyündə məqbuldursa da, oxucu üçün əlavə nəşə ifadə eləmir; məgər internet əsrinin oxucusu aksiomatik olaraq bütün bunları bilmirdimi?! Konkret olaraq rəssamın virtual dünyası ona nə verdi, hansı mesajları ünvanladı? – təəssüf ki, “Cholqala 1992”-dən açılan mənzərə bu suallara elə də cavab vermək iqtidarında deyildir.

***

Bütövlükdə 2014-cü ilin romanlarından açılan mənzərələr bundan ibarətdir. Roman janrı həyat materialının dərinlərinə baş vurduqca oxucu maraqlarını işğal etməkdə davam edir, əsl “həyata müdaxilə” janrı kimi yeri daha da möhkəmlənir, ədəbiyyatda aparıcı mövqelərə sahib olur.

Maral YAQUBOVA
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Povest-2014

Bir müddət bundan əvvəl, AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda “Ədəbi proses-2014” müşavirəsi keçirildi. Ötən ilin əvvəlində məruzə mənə həvalə ediləndə, etiraf edirəm ki, bir sıra tərəddüdlərim var idi. Ədəbiyyatşünaslıqda hekayədən uzun, romandan qısa olması ilə janr statusu qazanmış povestin müasir ədəbiyyatda mövqeyinin zəiflədiyi düşüncəsinin məndə oyatdığı qənaətə görə, hekayə və roman “bumu” yaşayan ədəbi prosesdən istədiyim cavabı ala bilməyəcəkdim. Müasir romanın özünün həcmcə “yığcamlaşması”, povestin məkanını bir növ sıxışdırması, ədəbiyyatda yeni cərəyan və meyillərə məxsus hərəkətliliyin, dinamik keçidlərin fəvqündə janr yeknəsəqliyinin pozulmaması, postmodern baxışın formalaşdırdığı “fərqliliklərin vəhdəti” konsepsiyası fonunda janrın ənənəvi sabit və möhkəm duruşunu itirməsi və s. bu ehtimalların oyanmasına təkan verirdi. Lakin ilin sonunda, axtarışlar (bütün mümkün mənbələrdə, ilin jurnal və qəzet səhifələrində, ayrı-ayrı nəşriyyatların təqdim etdiyi siyahılarda, kitabxana kataloqlarında, kitab mağazalarında, internet brauzerlərdə və s.) nəticəsində paradoksla üz-üzəydim. Povestlərin sayı otuza çatırdı! Bir il ərzində Azərbaycan ədəbiyyatında bu sayda povestin çap olunması, ilk baxışda bütün ehtimallarımın fiyaskoya

uğramasından xəbər verirdi. Lakin haqlı tərəfi müəyyənləşdirmək üçün kəmiyyətin meyar olaraq seçilməsi təbii ki, doğru deyil. 2014-cü ildə çap olunmuş povestlər haqqında fikir və mülahizələrimə keçməzdən əvvəl janra münasibətdə müasir ədəbiyyatşünaslığın mövqeyinə nəzər salmaq pis olmazdı. İstənilən ədəbiyyat əsəri, istənilən bədii mətn oxucu nöqtəyi-nəzərdən özünə ikili yanaşmanı labüd edir: birincisi, əsərin “nə”dən bəhs etməsi, ikincisi həmin “nə”nin necə təqdim olunması ilə bağlıdır. Bədii mətnin estetikliyini, özünəməxsusluğunu təmin edən, onu başqa təhkiyə tiplərindən fərqləndirən məzmunu, nədən bəhs etməsi deyil, həmin məzmunun, mahiyyətin təqdimat şəklidir. Eyni mövzu - insan həm elmin, həm fəlsəfənin həm də ədəbiyyatın mövzudur. Elm və fəlsəfədə ağıl və məntiq normaları, qanunauyğunluqları ilə çərçivələnən insan mövzusu ədəbiyyatın təxəyyül sərhədsizliyində kəskin dərəcədə fərqli məzmun qazana bilir. Elm və fəlsəfə öz mövzusunı təqdim edərkən, mətn təhkiyəsini qurarkən, ən əsası həqiqət axtarışında obyektiv olmağa, doğru bildiyi gerçəkliklə əlaqəni itirməməyə səy göstərir, mövzuya şərhedici, izahedici, öyrədici yanaşma nümayiş etdirir. Hər mətnin izah etdiyi bir şey vardır və mətn təhkiyəçi ilə təhkiyəyə əsaslanır. Mətn müəllifi, qələmə aldığı mətnin epik quruluşunu hadisə – olub keçən (və ya olması mümkün) əsasında qurar. Bu mənada hadisə, epik mətnin əsas elementidir. Yazıçı sənətin – dilin təmin etdiyi imkanlarla onu özünüküləşdirir, məqsədi istiqamətində yenidən formalaşdırır. Hadisənin mahiyyətində hər hansı bir əlaqə

ilə bir yerdə olan və ya bir-biriylə münasibətdə olmaq məcburiyyətində qalan fərdlərdən ən azı ikisinin qarşılıqlı münasibətlərinin təzahürü dayanır. Fərdlərin qarşılıqlı münasibətlərdən kənarında hadisə mövcud ola bilməz. Bədii mətnin karkasını hörən hadisə və hadisələr cərgəsi özü ilə bərabər zaman, məkan və şəxsi heyətin də mətn daxili realizəsini şərtləndirir. Dilin poetik strukturu ilə öz ifadəsini tapan hadisələrin bədii mətndə gerçəkləşməsi, yenidən təqdimatı fərqli məzmun və mahiyyət qazanmış olur. Povest də ədəbi-estetik dünyaduyumunun təqdimat şəkillərindən biridir. Povest bədii mətndir, nəsr təhkiyəsinin bir növü kimi ədəbi-nəzəri şüurumuza həkk olunsada, deyərdim ki, ən mübahisəli janrlardan biri olaraq qalır. Bu mübahisənin birinci səbəbi, “povest” sözünün özündən gəlir. Povest rus dilində danışiq, təhkiyə, nağıl etmək mənasında işlənən "povestvovanie" sözündəndir. Sırf rus ədəbiyyatına xas janr olan povest sonradan bu ədəbiyyatın arealında daxil olan ədəbiyyatlara ötürülüb. Sovet ədəbiyyatşünaslığı da bu ötürmə prosesində zəmin rolunu oynayıb. Hekayə və romana nisbətdə povest rus-slavyan ədəbiyyatı üçün daha qədimdir və spesifkdir. Povest öz tarixi sürəcində daşdığı anlamların dəyişikliyinə məruz qalıb. Dünya ədəbiyyatında “povest” janrı yoxdur. Povestin dünya ədəbiyyatında qarşılığı novelladır. Bu bizim ədəbi terminologiyamızdakı novella deyil. Kəlmə ehtiyatı 17500 ilə 40000 arasında dəyişən nəsr nümunələri novella adlanır. Türk ədəbiyyatında bu janrın qarşılığı uzun hekayə adlanır, lakin son illərdə novella termini uzun hekayədən daha çox

istifadə olunur. Novella və ya povest yüzlərlə səhifəlik romanları oxumağa səbri çatmayan, qısa hekayələrlə oxuma prosesinin zövqünü tam yaşaya bilməyən oxucular tərəfindən üstünlük verilən janrdır. Son illərdə povest janrı Azərbaycan ədəbiyyatında da müzakirələrə səbəb olur. Bu müzakirələrin kökündə terminoloji dolaşlıqlıq yadır. Povest sözünün Azərbaycan dilində qarşılığı təhkiyədir. Təhkiyə isə janr deyil. Rolan Bart, təhkiyənin əhatə dairəsində mifləri, əfsanələri, təmsil və nağılları, novella, epopeya, faciə, dram, komediya kimi janrları, pantomima, kəndəki rəsm, vitraj, kinemetoqraf, komiks, qəzet xronikaları, tarixin özünü, adi məişət söhbətləri də daxil olmaqla rəngarəng bir dünyanı görürdü. Təhkiyəsi olmayan toplum yoxdur, təhkiyələr hər zaman və hər yerdə var və bəşəriyyətin özü ilə bərabər başlayır. Mətn təhkiyəsinin strukturunun müəyyənləşməsi mətnin öz daxilində baş verən hadisədir. Mətni çeşidləyən başlıca faktor şüurun gerçəkliyə münasibətinin differensial səciyyə daşmasıdır, hər bir dünyagörüş və dünyaduyum sistemi ona uyğun mətnlər törədir. Fərqli dünyaduyum və dünyagörüş sistemlərindən mətnə ötürülən informasiyanın işarələnməsi, mənalılaşması və funksionallıq əldə etməsi prosesinin fərqli təzahür tipləri vardır. Bu həm də heç bir şəkildə “ölməyən” müəllifin özünün seçdiyi materiala-məzmunu yanaşma tərzilə xarakterizə olunur. Müəllif oxucusu ilə paylaşmaq istədiyi mücərrəd duyğuları təqdim etmək şəklini seçməkdə azaddır, istər hekayə yazar, istər roman, istərsə də povest (nəsrə) yazar. Lakin seçimdə azad olan müəllif, yazma prosesində seçdiyi janrın tələblərinə uyğun

davranmağa məcbur olur. Mövzu öz biçimini axtarır tapa bilirsə, müəllif buna nail olursa, bu janrın yaşamaq hüququdur. Povest də bu baxımdan öz yaşamını ədəbiyyatımızda sürdürməkdədir. Müasir ədəbiyyatımızda povest janrının hansı səviyyədə özünü qoruyub saxladığını ötən ilin ədəbi prosesinin təmsalında öyrənməyə çalışdıq.

2014-cü ildə povest janrında kimlər yazdı? Kimlər ilk qələm təcrübəsinin romanla sınıdığı, hekayələrin ədəbiyyat portallarını bürüdüğü bir vaxtda povest yazmağa üstünlük verdi? Ədəbi prosesə daxil olan povestlər mövzu və janr xüsusiyyətlərinə görə nə ilə fərqləndi? Yazılan povestlərdən “2014-cü il” çərçivəsini aşan bilənlər oldumu? Ədəbiyyatın “nə”yi “necə” danışmasının önəmini bir daha vurğulayaraq, 2014-cü ilin povestlərinin hansı mövzunu hansı şəkildə təqdim etmələrinə qısa nəzər salaıq. Ötən il Azərbaycan jurnalında Anarın “Göz muncuğu” əsəri çap olundu. Əsər oxucu auditoriyasına povest kimi təqdim olundu. Lakin bütün hallarda bu əsər romanın xüsusiyyətlərinə cavab verir. Çoxsəslilik, parçalılıq, müxtəlifcinsli anlayışların bir müstəvidə yığılı, avanqard sənədlə kütləvi mədəniyyət arasındakı məsafənin bağlanması, sənədlə həyatın birləşdirilməsi, mətnlər arası yolçuluq, dəyişik parçaların bir yerdə istifadə edilməsi, yazma müddətinə oxucunun daxil edilməsi, ideologiyadan imtina, mətnlərin xüsusi şifrələr və kodlarla qurulması və mətnin struktur-semantik çözülməsində onların deşifrəsi, sistemli və nizamlı olandan imtina, hər şeyin naməlum və müəmmalı tərəflərinin qabardılması, dəqiqlikdən uzaqlaşma, paradokslar, təsadüflər və iç-içə keçmiş zaman

paralelləri yaratmaq, parodiya, pastiş, şizofreniya, istehza, pluralizm postmodern təhkiyənin əsas göstəriciləri hesab olunur və bu əlamətlər “Göz muncuğu” əsərində var. Postmodernizmin janr müxtəlifliyində nəsrə roman, hekayə və povesti üstələyə bilir. Postmodernizm konkret ola bilmir, dağınıqdır və hər zaman bu dağınıqlığı səbrlə toplamaq gücünə malik janra – romana daha çox üstünlük verir. “Göz muncuğu” Anarın “kitabxanasıdır”. Oxucunu bu kitabxananın labirintlərində gəzdirən isə roman janrıdır. Bu səbəbdən də, bu əsəri ötən ilin povestlərinə qatıb, məruzəyə daxil etmək nəzəri cəhətdən yanlış olardı. Roman kimi “Göz muncuğu” nəzəri-tənqidi şərhə açıq olan əsərdir. Lakin romandır! Povestlərə qayıdaq.

2014-cü ildə öz müstəqilliyinin 23-cü ilini yaşayan Azərbaycanı düşündürən bütün problemlər öz əksini ədəbiyyatda bu və ya digər dərəcədə tapdı, desək yanlışmırıq. Ötən əsrin 80-ci illərinin sonundan başlayaraq siyasi müstəqilliyin əldə edilməsi prosesinin xronoloji təsdiqi (1991) müasir dövrün ən əlamətdar hadisəsi hesab olunur. Həmin tarixi hadisə sosial, iqtisadi, intellektual, mədəni, psixoloji həyatın bütün sahələrində olduğu kimi ədəbi prosesin özündə də dəyişikliklərlə müşayiət olundu. Uzun müddət qapalı mədəniyyət prinsipləri çərçivəsində yaranan bədii-estetik düşüncənin dünya fəlsəfi, estetik, sosial, psixoloji, eyni zamanda filoloji standartları ilə tanışlığı başlandı. Bədii düşüncə tanış olduğu dünya kulturoloji kontinuumuna daxil olur, hazır qəlibləri, prinsip və meyarları mənimsəməyə çalışır, başqa tərəfdən mövcud dəyərlərin yeni biçimdə təqdimatına can atır.

Lakin ədəbiyyatımızın ümumi gedişatını, istiqamətinin müəyyənlişməsini dünya fəlsəfi-estetik düşüncəsinə birbaşa inteqrasiya, hazır qaliblərin və baş vermiş mədəni hadisələrin birbaşa təkrarı müəyyənləşdirmir. Düzdür, bugün dünyamiqyaslı ədəbiyyat düşüncəsindən ayrıca mövcud olmaq mümkün deyil. Ən azından internet buna icazə verməz. Amma dəyərlərin, qədim tarixi ənənələrin, ədəbi-bədii düşüncənin tarixiliyini qorumaq, uzun müddət “sovet məhrumiyyətlərinin” qurbanı olmuş ədəbiyyatımızı əvvəlki çoxqatlılığına, Şərqi poetik strukturunun mürəkkəb, çoxmənalı, istənilən interpretasiyaya açıq mahiyyətinə qovuşdurmaq çağdaş nəsrin əsas vəzifələrindən biri olaraq qalır. Müstəqillik dövrü nəsrini özündən əvvəlki nəsrin ümumi məğzindən fərqləndirən ən əsas əlamətin, hələ yeni nəsr mərhələsində başlanğıcı qoyulmuş ənənənin – milli özünüdərkə, milli Mənin tarixi kimliyinin təsdiqinə, etnik şüurun oyanışına yönəlmiş tendensiyanın 23 il sonra da davam etdiyini görürük. Müstəqilliyin ilk illərində keçid dövrünün sosial-psixoloji, mədəni-mənəvi böhranları içində yaşayan, müharibə kimi ağır və dəhşətli bir hadisənin içində özünü axtaran Azərbaycanlı obrazı 2014-cü ildə, bizimlə bərabər yaşamını sürdürməkdədir. Azərbaycan jurnalının 8-ci sayında çap olunmuş Məmməd Orucun “Atəşkəs yallısı” povestinin ilk cümləsi belə başlayır: “İnqilab küçəsi ilə Azadlıq prospektinin kəsişdiyi yerdə qarşısını kəsib üzünə gülümsəyən çal saçlı, şıq geyinmiş kişini nəhayət ki, tanıya bildi”. Müəllif ilk cümlə ilə, mətn daxilindəki hadisələrin başlanğıc məkanının vizual effektini yaratmaqdan ziyadə, yaddaşı oyatmağa

çalışır. İnkılab və Azadlıq. Bütöv mətn boyunca, oxucu bu ikilinin ilk yaratdığı ovqatın təsirində mətni oxumağa istər-istəməz məhkum olur. Müstəqilliyə qədər və müstəqillikdən sonra özlərini daimi iki müstəvidə hiss edən insan xarakterlərinin dəyişkənliyi, keçid dövrünün sosial və mənəvi problemləri, müharibənin fonunda ənənəvi meşşan-ziyalı qarşıdurması əsərin ümumi məğzini təşkil edir. Yazıçı-Eyvazxan paradoksu mətn boyunca oxucunu düşündürür. Keçid dövrünün ağır yükünü çiyinlərində vicdanla daşımağa çalışan, məntiqini və qürurunu qoruyub saxlamağa çalışan ziyalı azərbaycanlı ilə bu dövrün boşluqlarından sui-istifadə etməyi bacaran, maddi rifahı üçün bütün insani xislətlərindən imtina etmiş cılızlaşmış azərbaycanlı obrazı qarşılaşdırılır. Bu dövrün problemidir, həqiqətidir, mövcud diskursun doğurduğu mətnidir. Povestin sonunda, altında yazılma tarixi göstərilir: 1994 may-2014 may. Müəllif qatı realistdir, heç bir boya və rəngdən istifadə etmədən, ara-sıra xatırlanan uşaqlıq xatirələrini nəzərə almasaq, son 20 ilin gerçəklərini oxucunun üzünə çırpır. Müəllifin əsərini “Atəşkəs yallısı” adlandırması, çox güman ki, yallı rəqsinin strukturu və vizual görüntüsü ilə bağlıdır. Yallı rəqsində ritmik hərəkətlərin təkrar və ardıcıl davamlılığı ilə müharibənin ağırlı fonunda, “dondurulmuş zaman” səciyyəsi daşıyan atəşkəs rejiminin yaratdığı problemlərin bitib-tükənmədiyini ifadə etməyə çalışan müəllifin sərlöhvə seçimi uğurludur. Ötən il Azərbaycan jurnalında Qərib Mehdiinin “Humanist” povesti çap olundu. Oxucu yenə də keçid dövrünün problemlərinin əks olduğu bir

mətnlə üz-üzə qaldı. Dağılmış SSRİ-nin xarabalıqları və müstəqillik, sovet dialoq zonasında genetik kodları deformasiya olunmuş Niyazoviçlər, baş verənlərin ictimai-siyasi mahiyyətinə varmayan, günlük məişət qayğılarının, yoxsulluq və acınacaqlı həyat tərzinin bir damcı da olsa düzəlməsi uğrunda, ailəsi ilə birlikdə cəmiyyətin qurbanı olmuş Qurban kişilər. “Humanist”, Alməmməd Niyazoviç və Qurban kişi ikilisinin təzadlı kimliyinin süjeti yönləndirməsi ilə səciyyələnir, hadisələrin axarı oxucunu həmin paradoksların yaratdığı müstəvidə düşündürür. Səbəbləri sovet ideoloji mühitində formalaşmış, nəticələri özünü müstəqillik dönəmində büruzə verən bu problemlərdən qurtuluşun çözümlərini düşünən, cəmiyyət fərdləri arasında qarşıdurmaların mahiyyətinə varan, həmin dövrü yaşamış nəsillərin şüur və təhtəşüurunda hələ də varlığını sürdürən sovet qalıntılarını ən incə ayrıntılarına qədər, ən əsası bütün bunları bir oyun havasında (müsair oxucunun əyləncəyə olan aclığını və azərbaycanlı olaraq mənəvi yorğunluğumuzu nəzərə alırıq!) təqdim edən bədii mətnlər yazılmır. Həm “Atəşkəs yallısı”, həm “Humanist”, hər ikisi oxucusunu acı gerçəklə üz-üzə qoymaqla kifayətlənir. Son iyirmi ilin, xalq olaraq, kütlə olaraq yaşadığı bu problemlərin ədəbiyyata sadəcə güzgü effekti ilə gəlməsi nə qədər qənaətbəxşdir? Oxucu oxudu, özünü xatırladı, yan-yörəsini yad etdi, bir daha üz-üzə qaldı. Nəticə? Hər iki mətn qapandı. Müəllifdə başladı, müəllifdə bitdi. Zənnimcə, müəlliflər belə mövzulara daha həssas yanaşmalı, güzgü ilə göstərməkdən ziyadə, təhtəşüurun boşluqlarından və daim oyuna açıq

yuvacıqlarından istifadə etməyi bacarmalıdırlar. Bu gün gerçəklik, həqiqət və doğruluq anlayışlarının özünün belə məhkəməyə çəkildiyi bir zamanda güzgü effekti yorucu təsir bağışlayır. “Yazı” dərgisinin 10-cu sayında Əkrəm Əylislinin “Dağlar deyir, soyuqdur” povesti çap olundu. Müəllif povest adından imtina edərək, təqdim etdiyi mətni uzun hekayə adlandırır. Bu uzun hekayə, “Atəşkəs yallısı”, “Humanist” povestləri ilə eyni mövzu zonasına daxil olur. Mamedov və Cəfər qarşılıqları var bu dəfə. Povestdə eyni kənddə doğulmuş, uşaqlığı birlikdə keçmiş, lakin şəhərə köçdükdən sonra uzun müddət bir-birlərini görməyən və ahıl yaşlarında təsadüfən qarşılaşıb görüşən Mamed Mamedov və Cəfərin münasibətlərindən bəhs olunur. Mamedov sovet dönəmində zavod direktoru kimi çalışmış, demokratiya ilə sovet ideologiyası arasında qalmış bir personajdırsa, Cəfər keçid dövründə pulla başqalarına dissertasiya işi, kitablar yazan, müxtəlif imkanlı şəxslərin rüşvət qarşılığında alimlik dərəcəsi almasına vasitəçilik edən birisidir. Uşaqlıqları eyni kənddə keçməsinə baxmayaraq, kəndə münasibətinə görə bu adamlar bir-birinə tamam ziddir. Cəfər kəndlə bağlı acı uşaqlıq xatirələrinə sahibdir deyə, bir daha oraya qayıtmaq istəmir, Mamedov isə Amerikada yaşayan oğlunun yanına köçməkdənsə, gecə-gündüz öz doğma kəndinə qayıtmaq arzusu ilə yaşayır. Hər iki obraz görüşlərində daim kəndlərindən danışirlar və tez-tez kəndlə bağlı xatirələrindən ibarət yuxular görürlər. Əsər boyu tez-tez yuxu və gerçəkliyin əks olduğu lövhələr bir-birini əvəz edir. “Dağlar, deyir, soyuqdur” əsərində müəllif

müstəqilliyə qədər və müstəqillikdən sonrakı zaman kəsirlərinin təzadlarına toxunur. “1991-ci ilin küləkli bir payız günü”ndə bütün “Taxt-tacı” , yəni zavodu əlindən alınan Mamedovun uşaqlığını yaşadığı kəndə dönmək istəyi ilə, Cəfərin bu istəyə qarşı ironik münasibətinin arxasında daha böyük anlamlar sərgilənir. Bu cür mövzuların təqdimatında müəllif əsərlə özü arasındakı məsafəni ən azından əsər və oxucu arasındakı məsafə qədər tuta bilsə, daha yaxşı olar. Hər iki personajı meydana atmaq və kənara çəkilmək, hadisələrin axarını izləmək, Tolstoyun Annasına davrandığı kimi mövqe sərgiləmək əsərin dəyərini yüksəldər. Poetik deyimin, bədii sözün bu məqamda uzun müddət susmuş daxili səslərin, fərd və toplumun mənəvi dünyasının “gizlinlərinin” aşkarlanmasında ən yaxın vasitəçi funksiyasında çıxış etmə şansı böyükdür. “Dağlar, deyir soyuqdur”, əsas personajların yuxu və gerçəklik arasında get-gəlləri ilə, keçmişə müsbət və mənfi enerjili nostalji duyğularının altında Müstəqil İnsanın və Sovet İnsanının dialoqu dayanır. Cəfərin “tut ağacı” nostalgiyası ilə, Mamedovun “Mehbalının gölü” nə içində basdıra bilmədiyi həsrəti ənənəvi uşaqlıq xatirələri deyil. Bu personajların ideoloji seçimləridir. Ömrü-boyu kəndə dönməyə çalışan Mamedov Cəfərlə söhbətindən sonra ayılır, öz həmyaşığına oyun oynamaq qərarına gəlir. Kəndə, keçmişə, uşaqlığa, Sovet cəmiyyətinə alınmış bilet cırılıb atılır. Cəfərin “demokratiyası”nı qalib gəlir? Əsərin sonuna qədər Mamedovun qarşısında dayanan Cəfər qəflətən başqalaşır. Uşaqlıqda yaşadığı ağırlı xatirələrin lap dərinliklərində “tut ağacı”

həsrəti çıxır ortaya. Cəfər tut ağacından düşüb ölür. Əsər boyu Mamedovu kənd istəyinə görə sorgulayan, kinayəli münasibət bəsləyən Cəfərin bu cür sonluğu oxucunu düşündürür. Əsərin sonluğu göstərir ki, hər iki personajın seçimi var. Cəfər tut ağacı ilə öz seçimini edir. Mamedovun diqqəti isə Cəfərin bütün israrlarına rəğmən (yuxuda), Cəfərin arxasındakı dağların başındakı görünən qara yönəlidir. Uca və bəyaz, yüksək və təmiz olan nə idi? İçində yox olmaq təhlükəsi yaşadığımız, güc-bəla ilə, çırpınaraq, içindən çıxdığımız və hələ də çıxmağa çalışdığımız sovet rejimi? Bu suallara cavab vermək oxuculara həvalə olunmalıydı. Çünki, müasir oxucu nəticənin özündə bitməsinin tərəfdarıdır. Mətnin yekun həllində payı olmasını istəyir. Bu mətn də qapalı sonluqla bitir. Mamedov-Cəfər paradoksu pozulur, Cəfərin “kənd” arzusu Mamedovu belə heyrətə düşürür. Əsərdə vulqar sözlər hədsiz çoxdur. Ədəbiyyatın mühafizəkarlığına inanmayan bir oxucu kimi, vulqarizmlərə qarşı deyiləm. Bu əsərdə qəribə təsir bağışlayan məqamlardan biri, müəllif aqressivliyidir. Bu aqressivlik vulqarizmlərin yerli-yersiz işlənməsinin səbəbi kimi görsənir. Bu əsərdə müəllif oyunu var, amma oyun natamamdır. Oyunun gedişatı zəifdir, səthi təsir bağışlayır. Oxucu əsərdən dərin, güclü, emosional duyğularla ayrıla bilmir. Hər iki personaj (bədi qəhrəman sözünü sevmirəm) natamam qalır. Qoyulmuş problemin bu cür həlli oxucunu qane etmir. Müəllif-əsər-oxucu vəhdəti pozulur. Yuxu müəllif üçün hər zaman uğurlu bədi vasitə sayılır. Yuxulardan ifrat istifadə var, əsərdə hər iki personajın daima bir-birinə

yuxularını danışması, yuxularında öz daxili nostalgiyalarının üzə vurması ardıcıl şəkildə baş verir. Yuxunun irreal və mistik gücü zəifləyir, adiləşir, hər hansı paralel dünyalar arası keçidlər kimi, mürəkkəb bədii konstruksiya kimi diqqəti cəlb eləmir, bəsit qalır.

Sovet ideoloji nəsrinin “həsrəti” ilə yazılmış başqa bir povest, Novruz Nəcəfoğlunun “Atüstü bir nağıl” povesti qarlı bir qış gününün təsviri ilə başlayır. “Qışın zəlov-zəlov vaxtlarıydı. Yerdə-yurdda dizə qədər qar vardı, hələ bir üstədən də elə hey aramsız yağdı. Böyük çilənin bu vədəsindəki şaxtalara “tüpürçəyi göydə dondura” deyirlər”. Pis deyil, qarlı, şaxtalı, soyuq bir qış günü, lap isti sobanın kənarında oturub, pəncərədən lopa-lopa yağan qarı izləyirmiş kimi havasına girən oxucu növbəti cümlədə şok effektinə məruz qalır: “Belə bir gündə Gündoğan kolxozunun sədri Mətləb müəllimlə elə o təsərrüfatın partiya təşkilatı katibi Rəhmanı rayon mərkəzinə-büro iclasına çağırırlar. Rayon mərkəzi isə kənddən çox uzaqdadır, ən azı bu qarlı-şaxtalı havada yeddi-səkkiz kəndi ötüb keçməlisən. Nəqliyyat da yoxdur. Bəs nə etməli?”. 2014-cü ildə bədii düşüncəmiz hələ kolxoz-sovhoz-komsomol kontekstində düşünməyi bacarırsa, belə bir “ciddi” problemə cavab axtarırsa, təhlükə zəngləri çalınmalıdır. Oxucunun azadlığı burada ortaya çıxmalıdır. Oxucu ilk cümlələrdən bu əsərin oxunmasını dayandıрмаqda yerdən-göyəcən haqlıdır. Povestin poetik imkanlarının və yenilik axtarışlarının zəif olduğunu hardasa qəbul etmək olar, amma bədii mövzunun bu cür

bəsitləşməsi və dövrün diskursundan uzaqlaşması ilə heç cür barışmaq olmur.

2014-cü ildə çap olunmuş povestlərin böyük əskəriyyəti, bəlkə də hamısı, ənənəvi mövzu müstəvisindən ayrılı bilmir. Son 20-30 ilin, bəzən 50-60 ilin mövzuları təkrarlanır. Təbii ki, təkrar qəbahət deyil. Təkrarları bənzərsizləşdirmək isə böyük fərasətdir. Müşahidələr göstərir ki, ötən ilin povestləri o qədər də fərasət nümayiş etdirə bilmədilər. Qarabağ mövzusu povestlərin əsas seçimlərindən biri olaraq qalır. **Qarabağ müharibəsinin** bədii sənət müstəvisinə daxil olması qaçınılmazdır. Son onilliklər ərzində ədəbiyyatımızda yaradılmış əsərlərin mühüm bir hissəsi bu mövzuya həsr olunmuşdur. Çünki Qarabağ müharibəsi, onunla bağlı reallıqlar və miflər, mövcud stereotiplərlə əlaqədar mülahizələr milli-ideoloji təfəkkürdə öz həllini gözləyən əsas problemlərdən biridir. Bir anlayış, bir qavram kimi müharibənin strukturunda üç zamanlılıq var: müharibədən əvvəlki, müharibədən sonrakı, müharibə zamanı. Müharibələr insanların yaşam bütövlüyünü təhlükədə hiss etdikləri, insan həyatında dərin izləri olan yaşantılardır. Sahib olduqlarını itirmə qorxusu, adət etdiyi həyat nizamının pozulması, gələcəyə qarşı qeyri-müəyyən duyğuların yaşanması insan və toplumları müharibənin nə dərəcədə təsir etdiyini göstərir. Müharibənin toplumda yaratdığı ümumi ab-havada müharibəni kənardan seyr edənlər, müharibəyə şahid olanlar və müharibədə döyüşənlər bir-birindən fərqlənir, aldıkları fiziki və mənəvi zərbələr, travmalar eyni olmur. Fiziki yaralar

zamanın gedişatında yoxa çıxsada, sağalsada, müharibələrin insan psixologiyasında yaratdığı sarsıntılar uzun müddət, həyat boyunca davam edir və mütləq bir gün hər hansı şəkildəsə ortaya çıxır. Narahatçılıq, inamsızlıq, qorxu, çarəsizlik, ümitsizlik, yaşamın öz ləzzətini itirməsi və bütün stress pozğunluqları müharibəni yaşamış insanların sonrakı həyatında ifrat duyğusallığa, öz yaddaşına yüklənməyə, baş vermiş hadisəni yenidən yaşamış kimi davranışlara səbəb olur. Ədəbiyyatımız da bu prosesi yaşayır. Dağlıq Qarabağ münaqişəsində erməni vəhşiliyinin, erməni faşizminin iç üzünün bədii dillə göstərildiyi bədii əsərlərdən biri də, həmin dövrdə ictimai-siyasi proseslərdə yaxından iştirak edən və hadisələri görən şəxs kimi Telman Haqverdiyevin prosesləri tarixi faktlara əsaslanaraq bədii formada təsvir etdiyi “Şeytan tələsi” əsəridir. Əsərdə erməni Surenin şəxsində “ASALA” terror təşkilatının və digər erməni terror təşkilatlarının üzvlərinin “Böyük Ermənistan” xülyasına çatmaq üçün törətdiyi vəhşiliklər, Benik və onun qızı Marqonun şəxsində isə ermənilərin həyata keçirdiyi şovinizm siyasətinin nəticəsində məhv olan talelər göstərilir. Tarixi faktların ağır basdığı bu əsər vasitəsilə ermənilərin türklərə qarşı amansız və qəddar siyasətinin bir daha şahidi oluruq. T.Haqverdiyevin XX əsrin əvvəllərində və XXI əsrin əvvəllərində Gədəbəydə ermənilərin törətdiyi hadisələrə həsr olunmuş, real tarixi şəxslərin bədii heyətdə əksini tapdığı “İzlərdə qan ləkəsi”, H.Vəliməmmədovun milli qəhərman Valeh Əlivahidəyevə ithaf olunmuş “Onu Vətən çağırdı”, A.Talıblının Qarabağ müharibəsinin

şəhidlərinə həsr olunmuş “Oğul dağı” sənədli povesti, Gülxani Pənahın Xocalıda ermənilərə əsir düşmüş rəssam qızın erməni adıyla Parisdə sərgisinin açılmasına ünvanlanmış “Tanrının Unutduğu xocalılar” kimi povestlər çap olundu. Sonuncu povest mövzu ideyası baxımından maraqlıdır. Rəssam qız Səfanın erməni toplumu içində yaşam mücadiləsi, öz milli kimliyini qorumaq cəhdləri, ermənilərin adi məişət səviyyəsində müharibəyə, Azərbaycanlılara olan münasibətinin bədiiliyin ən incə ayrıntıları ilə poetik məzmun qazanması Qarabağ mövzusunun tələblərinə daxildir əslində. Müəllif bunun öhdəsindən gələ bilirsə, nə gözəl. Həmişə Azərbaycan mühitində oturub, qarşı tərəfi sorğulamağın əksinə, bu dəfə azərbaycanlı öz mühitindən kənardadır. Ermənistan və Avropa mühitlərində Azərbaycanlı qalmaq mücadiləsidir. Povestdə hadisələr gündəlik şəklində təqdim olunur. Məlumdur, gündəlik, insanın ən səmimi və mərhəm hissələrinin bədii təəcəssümü üçün uğurlu seçimdir. Gündəlik insanın özünün özünə etirafıdır. Gündəlik səmimi olmalıdır. Gündəliyi bədii priyom kimi seçən müəllif bütün imkanlarını toplayıb neytral qalması bacarmalıdır, yaratdığı təhkiyəçisinə inanmalıdır. Yuxarıda da qeyd etdiyim kimi, bu mövzularda həsr olunmuş ədəbi nümunələrdə milli kimlik bədii kimliyi daim sıxışdırır. Milli kimlik qabarıqdır, sərt, ötkəmdir, özünü təsdiqə ehtiyacı var. Çünki, milli kimlik olaraq yaralarımız var. Bu yaraların hal-ovqatımıza əks olunan mənəvi-psixoloji gərginliyi olduğu kimi, bütün dramatikliyi, gərginliyi, əzalarımıza işləyən ən dəhşətli ağrıları

bədii sözün inanılmaz gücünə sığdıra bilsək?! Məsələn bu əsərdə, rəssam qızın psixologiyası bədii vasitə ilə açılmasında rəsm sənətinin özündən yararlanmaq istəyi çox gözəldir. Müəllif həmin qızın çəkdiyi rəsm əsərləri ilə oxucunun dialoqunu qurmalı, bütün ötürmək istədiyi informasiyanı şərhçi kimi deyil də, dramatikliyi və gərginliyi ilə bədii mətnin strukturunda, çoxmənalılıqla, bədii-estetik duyumun üstünlüyü ilə təqdim etməliydi. Milli kimliyin ağır basaraq hadisələrə ifrat müdaxiləsi inandırıcılığı öldürür. Oxucusunu bütün uydurmalara inandırmağı bacaran ədəbiyyat əsl ədəbiyyatdır. Bizim ədəbiyyatımız, xüsusilə povestlər çox təəssüf ki, “ədəbiyyatın həyat həqiqətlərinin güzgüsü” olması prinsipindən kənara çıxıb bilmir. Realist olmaq ədəbiyyatın yeganə vəzifəsi deyil. Realist olmaq ədəbiyyatın seçimidir. Seçimə uyğun davranmaq isə artıq konkret olaraq mətnin vəzifəsidir. Amma, ədəbiyyat özünün ən qatı realist halında belə “uydurur”, “fiksasiya” edir, güzgüdə gördüyünü danışır. Klassik realizm ədəbi metodunun sənət qanunu olan "Sənət həyatın güzgüsüdür" ədəbi-estetik postulatına görə bədii sənət həyatı, gerçəkliyi, reallığı əks etdirməli, mövzusunun həyatdan alınmalıdır. Amma, burada "güzgü effekti" sənətin prinsiplərinə yetərinə cavab vermir. Halbuki incəsənət gerçəkliyə özünəməxsus, müxtəlif ölçülü, müxtəlif sferik səthli güzgü tutmağı daha üstün tutur. Müasir oxucu müstəqil, sərbəst, fərqli münasibəti daha çox tələb edir. Bu müstəqillik, fərdilik, fərqlilik formada, məzmununda, mənada, fikirdə cəmləşəndə, vəhdət yaradanda həmin mətnin oxunması da zövqə

çevrilir. Virtual gerçəkliyi kəşf etmiş, gerçəkliyin simulyativ olduğuna yönəlik düşüncəyə sahib oxucu üçün artıq “həyat həqiqətlərinin olduğu kimi təsviri” bəsit və maraqsız səciyyə daşıyır. Qarabağ müharibəsi, yaşadığımız gerçəklikdir. Bu gerçəkliyin doğruluğuna inanırıqsa, niyə bu qədər bir-birimizi israrla inandırmağa çalışmaqda davam edirik, problem məhz burdadır. Gülxani Pənəhin “Dağlar qızı” povestində Azərbaycanlı qaçqın, iki uşaq anası Sevinc ilə İngiltərənin lord ailəsini təmsil edən Roberd Riçardson arasında sevgi münasibətlərindən bəhs olunur. Bir insanın öz sevgisi yolunda dini, mənəvi kimliyindən, dilindən imtina etməsi ağır və ruhən sarsıntılı bir proses olmalıdır. Əsərdə qaçqın psixologiyası, övladları ilə yalnız qalan qadının həyat mücadiləsi çox zəif təsvir edilib. Üstəlik Avropalı insanın hadisələrə münasibətində ifrat müəllif mövqeyi var. Müəllif xəyalpərvərliyin bütün sərhədlərini dağıdaraq, mükəmməl avropalı obrazı yaradır. Bu avropalının bütün dəyər və istəklərindən asanlıqla imtina etməsi o qədər inandırıcı deyil. Povestin sərlöhvəsindəki pafosluluq əsər boyu davam edir. Müəllif “mükəmməl” qadın obrazı cızmaqda israrlı davranır. Milli kimliyin bədii təcəssümə yersiz müdaxiləsinin bir daha şahidi oluruq.

Müasir dövrdə ingilisdilli dünya ədəbiyyatı arenasına daxil olmağı bacaran erməni yazarlar var. Bu gün ermənilər üçün bədii ədəbiyyat ən uğurlu təbliğat vasitələrindən biridir. Bunun üçün ermənilər vizual effekt və yönləndirici kitab annotasiyalarından yararlanırlar. İstənilən bədii əsərin öz oxucusu ilə ilk görüşü həmin

əsərin üz qabığı vasitəsilə olur. Oxunmamış, açılmamış səhifələrdən öncə üz qabığı ilə tanışlıq istər-istəməz oxucunu əsərin mətni ilə bağlı ön informasiya ilə yükləyə bilir. Bu informasiyanın verilməsinə yalnız bir məqsəd var. Oxucunu bədiilik adı ilə “yalançı tarix”ə inandırmaq. Mişelin Markomun “The Day Dreaming Boy” kitabının iç üzündə əsər “türkürpərdən tarixi gerçəklər” şəklində təqdim olunur. “Black Dog of Fate” adlı əsərin cild qabığında iki fotosəkil öz əksini tapıb: Amerikalı erməni əsilli uşaqların beyzbol formaları ilə çəkdirdiyi şəkil və ermənilərin sürgünə göndərilməsi ilə bağlı başqa birşəkil. Şəkillərə belə bir cümlə də əlavə olunub: Amerikalı bir gənc erməni keçmişini kəşf edir. Elə həmin kitabın iç üzündə sözdə e.ə 500-cü ilə aid, və ermənilərin arzusunda olduğu şərqi Anadolu torpaqlarını da əhatə edən xəritə təsvir olunub. Ümumiyyətlə, bədii əsərlərin üz qabığından və annotasiyasında süni tarix yaratmaq məqsədi ilə istifadə edən ermənilərin bu ənənəsi, həmin əsərlərin daxilində də müşahidə olunur. Tez-tez, yerli-yersiz ətək yazılarından istifadə, bu yazılarda süni erməni tarixinə aid məlumatların yerləşdirilməsi həmin əsərlərin səciyyəvi cəhətlərindəndir. Gerçək effekti oymaq məqsədilə, fotosəkil və xəritələrə müraciət edilməsi, məsələnin mahiyyətindən bixəbər oxucunu qondarma erməni soyqırımını inandırmaq üçün atılmış, çox təəssüf ki, düşünülmüş addımdır. Müasir erməni yazarlar türk-erməni məsələsində, çox təəssüf ki, oxucunu cəlb etməyi bacarırlar. Bu gün Azərbaycan ədəbiyyatı bu mövzuda dünyada çıxış edə bilirmi? İngilisdilli auditoriyaya “qurban”, “yazıq” xalq

imajı altında təqdim olunan ermənilərin bütün ideyalarını tərsinə döndərəcək bədii kompozisiya qura bilməyən ədəbiyyatımız hələ axtarışdadır. Dünya oxucusunun duyğu və hisslərinə sirayət edən, tarixi faktların və şərhlərin yoruculuğundan uzaq, əsl poetik nümunələrə ehtiyacımız var. Bu gün öz ədəbiyyatında bütövlükdə türklərə qarşı soyqırım siyasətini müxtəlif şəkillərdə gizlədən, “soyqırma düçar olmuş məzlum xalqa” heç bir şəkildə kompromisə getmək olmaz. Bədii ədəbiyyatın “uydurma” kimliyində belə. Çünki ermənilər buna qətiyyənlər yol vermirlər. 2014-cü ilin povestləri də, “yaralı” mövzuya bu və ya digər səviyyədə müraciət etməyə çalışdı. Lakin ilin povestləri arasında fərqli, ciddi ədəbi rezonans doğuracaq Qarabağ mövzusunda rast gələ bilmədik. Müstəqillik, erməni-türk qarşıdurması mövzusu, keçid dövrü problemlərinin, Qarabağ müharibəsinin povest janrında bədii məzmun qazanmaq cəhdləri oldu. Amma, 2014-cü il çərçivəsini aşma bilmədilər. Epoxanın, dövrün əsərinə çevrilə bilmədilər. Asim Cəlilovun “Avqust intizarı” əsəri ilə nəsrimizdə povest janrının mövzu baxımından özünü tükətdiyinin bir daha şahidi olur. Dünya ədəbiyyatında “young-adult literature” deyilən, oxucu auditoriyası 12-18, bəzən 20 yaş arasında dəyişən yeniyetmələrdən ibarət xüsusi bir janr var. Yeniyetmə şüurundan gənclik şüuruna keçid prosesində bədii ədəbiyyat vacib əhəmiyyətə malikdir. İntelektual və dözümlü, mədəni və sağlam gəncliyin formalaşmasında ədəbiyyat əvəzolunmaz təsir gücünə malikdir. “Avqust intizarı” povestinin əsas personajları yeniyetmələrdir. Amma bu yeniyetmələr ötən

əsrin 80-ci illərinə aiddir. Həmin dövrün sahil kəndlərinin koloritinə məxsus elementlərin ağır basdığı povestin problemi təkcə mövzuda deyil, təkrar olmasındadır. Bu əsər Asim Cəlilovun ssenarisi əsasında 1984-cü ildə, Gülbəniz Əzimzadənin rejissorluğu ilə çəkilmiş “Вот придет август” filminin povest variantıdır. Kinoda Arif povestdə Əli (Alik) kimi qabağımıza çıxır. Əli Xələflinin “Susmuş çayın mahnıları” adlı povesti avtobioqrafik səciyyə daşıyır. Xatirə povest kimi təqdim olunan bu əsər povestin roman və hekayə arasında janr mövqeyinin zəiflədiyini bir daha göstərir. Rus dilli nəsrimizdə povest janrı “Literaturniy Azerbaydjan” jurnalında Natiq Rəsulzadənin “Убийцы” “Слияние”, Gülüş Ağaməmmədovanın “Право на старость”, Asim Cəlilovun “Ники-вездеход из созвездия гончих псов” əsərləri ilə təmsil olundu. Bu povestlərin bir-birinə yaxınlaşdıran əsəs məsələ dil vasitəsilə rus dialoji zonasına daha yaxın olmalarıdır. Natiq Rəsulzadənin həm “Qatillər”, həm də “Birləşmə” povestində sovet nəsrinə xas kolorit və atributlara rast gəlinir. Mövzunun müasir olması yetərli deyil, mövzunun işlənməsi, personajların əhval-ruhiyyəsi, mətnin poetik rəngi hamısı köhnədir, ənənəvidir, bu mətnlərin zamanı və məkanı 60-70-ci illər Bakısıdır. Gülüş Ağaməmmədovanın adını çəkdiyimiz povesti isə il ərzində fantastikaya müraciət etmiş yeganə povestdir, desək yanılmazıq. Fantastikaya tələbat həmişə olub. Bu povest də fantastikasevərlər üçün oxunacaq bir əsərdir. Amma mətn olaraq modern deyil, oxucunu heyrətləndirəcək və olmayana inandıracaq qədər güclü deyil. Asim

Cəlilovun “Ники-вездеход из созвездия гончих псов” povestində ötən əsrin 80-90-cı illərin tarixi ab-havası fonunda Nikitanın həyatı və ölümü təsvir olunur. Həmin dövrdə Azərbaycanda hakimiyyət çevrilişlərinin sosial həyatdakı əks-sədalarının fonu əsərin əsasını təşkil edir. Yusif Həsənbəyin 2013-cü ildə elektron variantı, 2014-cü ildə isə çap variantı nəşr olunmuş “Təkan” povestində əsas personaj – şair publisist Sədrəddinin yazıçı İlyas Əfəndiyevlə görüşündən bəhs olunur. Hadisələrin baş verdiyi dövrdə, yazarın ədəbi aləmdə tanınması, oxucular tərəfindən sevilməsi, yüksək humanist dəyərli insan olması ön plandadır. Yazıçının köməkliyi, mənəvi təkanı ilə əsas personaj öz mənəvi ruhi düşkünlük dövründən çıxıb bilir. Yenə 1960-70-ci illər diskursu, retro duyğular oxucunu yorur. Talib Nikbinin “Bugünün aydın sabahı”, Dağlı İslam Malikin “Qanuni oğruların müharibəsi. Qəssabın etirafı”, S.Mustafayevanın “Ürəyə sancılan qayçı” və s. povestləri də nəinki yadda qalan ədəbi hadisəyə çevrilmədilər, hətta ədəbi prosesin zonasına daxil ola bilmədilər. Rövsən Yerfinn “HİV qasırgası” povesti “bir cümlə ilə ifadə edilməyəcək elə bir faciədir ki, tanrı heç kəsin başına gətirməsin” fikrinə köklənir. Mövzu maraqlıdır, ağırdır, dəhşətli və qorxuncdur, bu virusa yoluxmuş insanı anlatmaq bir yazar üçün çətin olmalıdır. Həmin vəziyyətdə insanın ruh sarsıntılarını, həyat və ölüm arasında gərgin əhval-ruhiyyəsini anlatmaq, bədiiliyin bütün güclərindən istifadə etməyi tələb edir. Povestdə bədiilik olduqca zəifdir. Bu ilin əksər povestlərinə xas “söhbət” təhkiyəsi bu povestə də aiddir. Ailə-məişət, sevgi

münasibətləri, qadın-kişi problemləri səthi surətdə olsa da, ötən ilin povestlərindən yan ötmədi. Mənzərə Sadıqovanın “Üçbucaqda gedişlər”, Səidə Haqverdiyevanın “Yalan”, Fəridə Hicranın “Tale varmı?” povestləri mövzu seçimləri məhz bu istiqamətdə oldu. Poetik zəiflik, “söhbət effekti”, ifrat müəllif müdaxiləsi kimi qüsurlu cəhətləri ilə yanaşı bu povestlərin üçün də birləşdirən bir xətt var: insanların bir-birinə qarşı dəyər və sevgiləri itib, qohumluq, yaxınlıq meyarları yoxdur. Qadınlar bəsitləşir, kişilər adiləşir. Get-gedə ədəbiyyatımız əsl bədii obrazlarını itirir. Ədəbiyyata qəhrəman lazım deyil, ədəbiyyatın yadda qalan, ürəklərə nüfuz edən bütöv obrazlara ehtiyacı var.

Ötən il Azərbaycan ədəbiyyatında povest yazıldı. Povest janrını daha çox təsadüfi, ədəbi prosesdə o qədər tanınmayan imzalar seçdi. Sovet ideoloji nəsrinin bazasında yetişmiş müəlliflərin əksəriyyəti elə sovet dialoqi zonasında formalaşmış bu janrdə daha aktiv idilər. Ədəbi gənclik demək olar ki, povest janrında yazmadı. Povest XX əsrdə yaranmış janr olsa da, müstəqillik dövrü ədəbiyyatımızda “qocalmış”, “yorğun” janra çevrildi. İstər mövzu, istərsə də bədii arxitektonika baxımından janrın içdən-içə tükənməsinin şahidi olduq. Sənədlilik, avtobioqrafik ağırlıq, xatirə, gündəlik vasitələrinə müraciət və sintez də, povesti bir janr kimi 2014-cü ildə yadda qalan etmədi. Hekayədən böyük, romandan qısa əsərlər ədəbi prosesdə bir daha olmayacaq, demirik. Artıq ədəbi prosesdə povest sözünü qarşılığını müəyyənləşdirmə cəhdləri özünü göstərir. Ədəbi genetik yaddaşımız ya özünün “rəvayət”, “hekayət” “qissə” və s kimi qədim

Ədəbi proses–2014

terminoloji bazası ilə ən müasir ədəbiyyatın janr axtarışlarını bir müstəvidə birləşdirib yeni ad qoyacaq və yaxud da, dünyanın qəbul elədiyi adı – “uzun hekayə”ni qəbul edəcək. Bunu isə zaman göstərəcək.

Mətanət VAHİD
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

İLİN HEKAYƏ YARADICILIĞI

Müasir həyatın dəyişkən reallıqlarını əks etdirmək baxımından hekayə janrının dinamikliyi inkar olunmazdır. Kiçik janr olmasına baxmayaraq, dünya və Azərbaycan ədəbiyyatında məhz hekayələri ilə böyük şöhrət tapan onlarla məşhur sənətkar vardır. Çağdaş ədəbiyyatımızda “roman bumu”, “şeir axını” kimi ifadələrlə yanaşı, “hekayə axını” da aktualdır və bu aktualıq bu gün meydana gəlməyib. 30-40 il bundan öncənin ədəbi prosesinə nəzər salsaq, eyni məsələlərin problem həddinə qaldırıldığıнын şahidi olarıq. Elçin “Tənqid və ədəbiyyatımızın problemləri” (1981) kitabında bu janr haqqındakı məqaləsində hekayə axınına hətta “ədəbi bəla” adlandırır. Bununla belə, mətnin hansı səviyyədə yazılmasından asılı olmayaraq, ədəbiyyata hər hansı bir “axını” yaxşı hal hesab etmək olar. Çünki bu “axın” özü ilə istedadlıları da gətirir, bütün yazılanlardan mükəmməl olmasını tələb etmək isə mümkünsüzdür. Amma özünü peşəkar yazar, yaxşı hekayəçi hesab edən, böyük iddialarda bulunan müəllifin gərək mətnləri iddialarını doğrultsun.

Ötən il çap olunan hekayə kitabları sırasında mərhum Sara Oğuzun xatirəsinə həsr olunmuş, onun povest və hekayələrindən ibarət “Beton evdən yazılar”, Mənzər Niyarlının “Seçilmiş əsərləri”, Kamal Abdullanın “Sirri-

zəmanə”, Aytən Cavanşirin “Ayaqlarım üşüyürdü”, Tural Şahtaxtinskiyin “Uzaqda bir şəhər”, Şəhla Aslanın “Qutsal dönüş”, Rövşən Yerfinin “Şanssız”, Rəhim Əliyevin “Zülmətdə çəhrayı” və s. topluları da yer alır. Həmçinin jurnal, sayt və qəzetlərdə onlarla deyil, yüzlərlə hekayə çap olundu. Lakin kəmiyyət və keyfiyyətin mütənasibliyi burada da pozuldu: gerçək sənət nümunəsi kimi oxucunun yaddaşına həkk olunan hekayələr elə də çox olmadı.

Fikrimcə, ötən ili əhatə edən hekayələrdən bəhs edərkən mövzuya bütövlükdə müstəqillik dövrü kontekstindən yanaşmaq doğru olar. Son 20 ildə olduğu kimi, ötən bir ildə də hekayələrimizin əsas mövzusu sosial-psixoloji problemlər, həyat-ölüm, tənhalıq, mənəvi deqradasiya və s. oldu. Müharibə şəraitində olan ölkənin ədəbiyyatı üçün müharibə mövzusunun prioritet olması da qanunauyğunluqdur. Əvvəlki illərə nisbətən az yazılsa da, 2014-cü ildə də mövzudan yan keçilməyib. Lakin bir çox hallarda müəlliflərin sadəcə müharibə mövzusunda yazanlar sırasında olmaq xatirinə yazdığının da şahidi oluruq. Hüseyn Cavid “Müharibə və ədəbiyyat” (1915) məqaləsində yazır: “Demək ki, bugünkü müharibədə toplar, tüfənglər deyil, hər məmləkətin ədəbiyyat və fəlsəfəsilə bəslənən beyinlər də ayrıca haizi-əhəmiyyətdir. Fəqət bugünkü müharibənin gələcək ədəbiyyata icra edəcəyi təsir keçmiş ədəbiyyatın bugünkü müharibəyə verəcəyi təsirin qat-qat fəvqündə olsa gərək...”

Adətən, ədəbiyyatda müharibə mövzusunun bəhs edilərkən əvvəllər “Böyük Vətən müharibəsi” adlandırığımız II Dünya müharibəsi haqqında yazılmış uğurlu

mətnlərin adları çəkilir, müqayisələr aparılır, o illərdə yazarların da qələmi ilə döyüşdüyü dilə gətirilir. O zaman ədəbiyyat müharibənin seyrçisi olaraq qalmamış, ilk günlərdən etibarən iştirakçısına çevrilmişdi. Onda ədəbiyyat ideoloji silah idisə, bu gün ona tamam fərqli meyarlardan yanaşırıq: artıq ədəbiyyatın cəmiyyət üzərində əvvəlki təsiri yoxdur. O zaman sevilə-sevilə oxunan, əsgərləri qalibiyyətə aparan əsərləri bu gün aşırı pafosuna görə oxumuruq, bəyənmirik.

Bəs müharibə ədəbiyyatı necə yazılmalıdır? Döyüşü təbliğ etməlidir, ya barışı? Müharibənin şahidi olmayan müəllif döyüşləri təsvir edərkən uğurlu mətn yaza bilərmi? Ədəbiyyat müharibənin gerçəklərini əks etdirməlidir, yoxsa faktlardan, sənədlilikdən uzaq qalıb bunu publisistikanın öhdəsinə buraxmalıdır?

I və II Dünya müharibələrinin, İspaniyada vətəndaş müharibəsinin şahidi, müharibə mövzusunda dünyaca şöhrət qazanmış əsərlərin müəllifi olan amerikalı nobelçi Ernest Heminqvey deyirdi: "...müharibə haqqında həqiqəti axtarmaq və yazmaq çox təhlükəlidir... Cəbhəyə həqiqət ardınca gedən insan aradığı həqiqətin əvəzində ölümü tapa bilər. Lakin on iki nəfər gedib, yalnız iki nəfər qayıdırsa, onların özləri ilə gətirdiyi həqiqət əsl həqiqət olacaq."

Əgər ədəbiyyat da yalnız döyüş səhnələrini təsvir edir, düşməyə nifrət aşılayır, "qana qan, dişə diş" deyər, intiqama səsləyirsə, bu, gerçək sənət ola bilərmi? Axı sənət nifrət aşılamağa xidmət edə bilməz, sənətin gücü sevgi aşılaya bilməkdə, barış əlini uzatmağı, bağışlamağı

öyrətməkdədir. Yoxsa sənət nəyə xidmət edir? Nifrət etməyi bizə həyat öyrədir zətən.

Namiq Hacıheydərlinin “Xaqan oğlu Bars bəy” hekayəsi müəllifin qələbə arzusunun ifadəsi olaraq meydana gəlir. Hadisələrin konkret tarixi zaman kəsiyində baş verdiyi kiçik həcmli hekayədə müəllif vətəni işğaldan xilas etməyin yolunu ordunun Xaqan oğlu Bars bəy kimi bir başçı tərəfindən idarə olunmasında, xalqın qələbəyə olan inamının özünə qaytarılmasında görür. “- Yenilgə ilə yaşamaq, yaşamaq deyil, rəzillikdir! - Ya düşmən üzərində qələbə qazanmalı, ya da savaşıaraq ərən kimi ölməliyik! - Özgürlüyümüzə gedən yol savaştan keçir. Başqa yolumuz yoxdur! - deyə ordu başçılarından-ərənlərdən səslər ucaldı. - Elə isə hazırlaşın, sabah döyüşə gedirik! - deyə Xaqan oğlu Bars Bəy qılıncını sıyırıb göylərə doğru uzatdı. - Sabah döyüşə gedirik! Otuza qədər qılınc qınından sıyrılıb havada parladı...” (“Ulduz” jurnalı. 2014 № 11) Hekayədə “var-dövlət və cənnət arzusu ilə döyüşən” ərəb xilafəti ilə “cənnətini özgürlüyündə görən” türk qoşunu üz-üzə gəlir və ikincilər qələbə qazanır. Müəllif hadisələri tarix üzərinə köçürərək atalarımızdan nümunə götürməyi, onların yolunu getməyi bir növ tövsiyə etsə də, uğurlu bədii mətn yarada bilmir.

Bədii əsər ən böyük düşmən olaraq müharibə obrazını təqdim edə bilməlidir. Nəticədə, müharibə edən tərəflərin hər ikisi yüzlərlə, minlərlə itki verir, hər iki tərəfdə analar itirilmiş övladları üçün ağı deyir, saçını yolur. Təbii ki, bununla tutalım, “erməni bizim düşmənimiz deyil” fikrini aşılamaq niyyətində deyiləm. Lakin ədəbiyyat müharibə-

lərin, onları törədən səbəblərin və səbəbkarların daha dəhşətli olduğunu, insan konsepsiyasını qabartmalıdır. Müharibə qan gölüdür, ağrı-acıdır, göz yaşları, ah-nalə, fəryaddir. Ən çətini bu əzabların ortasında insanın hələ də insan qala bilməsi, özündən uzaqlaşmamasıdır.

Hər bir müharibə özüylə qələbə arzusunu gətirir, qələbələr döyüşlər sonucunda ərsəyə gəldiyi üçün və gerçək sənət bu döyüşü istəmədiyindən barış arzusundadır. Hədiyyə Şəfaqətin “Barış” hekayəsi də belə bir arzu ilə ərsəyə gəlir. Lakin barışla bütün problemlər yekunlaşır?! Barış da özüylə bir başqa “müharibə” gətirmirmi?! Müharibənin ümumiləşmədiyi, hamının bir nəfər, bir nəfərin hamı üçün mübarizə aparmadığı cəmiyyətdə hər kəs öz müharibəsini yaşayır. Yurdundan ayrı düşmüş, hər biri düşdüyü yerə, şəraitə adaptasiya olan, illərlə yaşadığı məkanla doğmalaşan insanlara bir gün yer-yurdlarına qayıtmaq imkanı yaradılır. Hekayədə torpağına geri dönməli olan insanın vətən sevgisi, bağlılığı, xəbəri duyan kimi sevincdən ağlaması təsvir olunur, ehtiraslar soyuduqdan sonra isə soyuq mühakimələr onları böyük bir sual qarşısında qoyur: geriyə dönmək istəyirikmi? Yurduna dönmək istəyən olduqca az adam var, o da yalnız yaşlılar – onlar da yaşamaqdan çox, ölmək üçün torpağına qayıtmaq istəyənlərdir. Ədəbiyyat suallara yol açmalı, düşündürməyi bacarmalıdır. Hədiyyə Şəfaqətin hekayəsi böyük bir sual işarəsi yaradır. Cavabı isə hər bir oxucu öz düşüncələrində aramalıdır.

Müharibə haqqında yazılan əsərlərdə döyüşlərdən keçmiş əsgərin, əsirlikdən dönmüş vətəndaşın geri

döndükdən, dinc şəraitə düşdükdən sonra hələ də davam edən iztirabları, müharibədən sonrakı “döyüşləri”nin təsviri də önəmlidir. Vəfa Mürsəlxızının 2014-cü ildə Beynəlxalq Mahmud Kaşğarlı hekayə müsabiqəsinin Azərbaycan üzrə seçim mərhələsində III yeri tutan “Namus” hekayəsinin qəhrəmanı 9 il erməni əsirliyində qaldıqdan sonra evinə qaytarılan Nazilənin faciəsi haqqındadır. Müharibənin, əsirliyin bir insanın əlindən ala biləcəyi ən az şey onun sağlamlığı olar yəqin. Ən dəhşətlişi içində bütün gözəl duyğuların, sevgilərin, arzuların ölməsidir – ümidlərin ölməsi uçurumun kənarıdır.

24 yaşlı Nazilə bir gənc qız üçün ən normal olan toy, evlilik xəyallarından belə utanır, bunları bircə anlıq da olsa, xəyal edə bilməsi özünə də qərribə görünür. Çünki hər gün düşmənin təhqirlərinə məruz qalan qız kirlənmiş bədəni ilə yanaşı, namusunun da ləkələndiyinə inanır. Bu inamı ona təlqin etməkdə ailəsi, həmkəndliləri, bütün çevrəsi “yardımçı olur”.

Hekayədə Nazilənin daxilindən keçən ziddiyyətlər cəmiyyətin, çevrənin ziddiyyətlərini əks etdirərək mətnin əsas bədii-estetik keyfiyyətinə çevrilir. Düşmən ona hər gün işgəncə versə də, öldürməyib, lakin mənən məhv edib. Evdə özünü təmiz yataqda tapsa da, bədənindəki yaralar sağalsa da, mənəvi yaraları daha da dərinləşir. Kimsə onun düşdüyü situasiyada günahsız olduğunun fərqi varmır. Ailə üzvləri o gələndən bəri bir süfrə arxasında nahar etmir. İnsanlar onun gəlişinə sevinmək əvəzinə, hüznələnirlər, gözyaddınlığını başsağlığı kimi verirlər; cəmiyyət düşmənin ləkələdiyi qadını qəbul edə bilmir. Hətta qardaşı

əsirlikdəki başqa qadınlar kimi nədən onun da intihar etmədiyini soruşur? Əslində, bu müdhiş sual hər hansı səbəbdən ləkələnmiş insana ölüm hökmü kəsməyə hazır olan cəmiyyətin gerçək simasını göstərir. Ya öz iradəsinin əksinə olaraq başına faciələr gələn, yaxud yanlış addımlar atdıqdan sonra peşman olan nə qədər insan məhz cəmiyyətin qınağından qurtulmaq ümidilə intihara əl atır. “Namus” hekayəsində hamıya rəğmən, Nazilə ilə evlənməyə qərar verən Murad obrazı – Nazilənin arzularının, yenidən cücərəcək ümidlərinin metaforasına çevrilir. Bu məqamda yalnız ona haqq verir, insanlığına pərəstiş edirik. Beləliklə, “Namus” insana bütün məqamlarda insan qala bilməyi öyrədən mətnə çevrilir.

Hekayələri, adətən, çaparaq üslubu ilə seçilən Aytən Cavanşirin “Səni dinlərkən Kabil yadıma düşür” hekayəsi də müharibə haqqındadır: burada nə cəbhə var, nə döyüş, nə barış, nə də qələbə... Hərbiçi ər ilə xanımının kiçik söhbəti ilə müharibəyə münasibət sərgilənir: müharibə bir qadının və bir kişinin dilindən dəyərləndirilir: Otto deyir ki, müharibədə əsgərlər qanlı əlləriylə çörəyi tutub iştahla yeyirlər, biz də indi televizor qarşısında əyləşib ölüm-itim xəbərlərini izləyə-izləyə sakitcə şam edəcəyik. Əslində, bu sözlərdə həyatın ən acı gerçəklərindən biri əks olunur: saysız-hesabsız müharibələr, münacişələr, terror əməliyyatları sanki insan üçün ölümü adıləşdirib – biz eşitdiyimiz acı xəbərlərə qısa müddət üzülüb yenə adi qaydada yaşamağa davam edirik. Qadın Otto qədər bəşəri düşünür: müharibəni bəşəriyyətin faciəsi olmaqdan daha çox ərinin şəxsi problemi kimi görür - çünki onun qanının

qaralmasına, əhvalının pozulmasına səbəb olur. Lakin müharibə ayrı-ayrı fərdlərin simasında bəşərin faciəsidir və Esterin “vaxt gələcək ki, müharibələr olmayacaq” ümidinə əri “o zaman bəşəriyyət öləcək” deyə düşündür. Sanki bu gün həyatı məhv olmağa qoymayan bu mövqe savaqları, münaqişə və müharibələrdir – nə qədər ki bəşər var, müharibələr də var, qırğınlar da.

Lakin atəşkəs dövründə belə, əsgərimizin qana, təqvimlərimizin qaraya boyandığı bir ölkədə və zamanda yaşadığımız halda, müharibə haqqında düşüncələri Otto və Esterin dialoqu ilə vermək mümkün olduğu kimi, məsələn, Əhmədlə Mənzərin dilindən də yazmaq olar. Ümumiyyətlə, son illərin təcrübəsi göstərir ki, xüsusilə gənc xanım yazarlar bədii mətnə hadisələri əcnəbi ölkələrdə cərəyan etdirməyi və əcnəbi millətdən olan qəhrəmanları ədəbiyyata gətirməyi sevirlər. Elə bilirəm ki, bu hal bu qədər yaygın olanda artıq müəlliflərin orijinal görünmək çabasını doğrulda bilmir.

Ümumi bir fikir var ki, müharibə haqqında ən yaxşı əsərlər müharibə bitdikdən sonra, bəlkə də, xeyli sonralar yazılacaq. Bu gün yazılan əsərlərin dəyərini tamamilə inkar etmək doğru mövqe olmazdı, bununla belə, ədəbiyyat hər dövəndə yarandığı zaman kəsiyinin aynası olduğu üçün qanayan, sızlayan yara kimi daim varlığını hiss etdiyimiz müharibə haqqında yaxşı əsərlər gözləməyə oxucunun haqqı çatır.

Ötən ilin hekayə mənzərəsini yaratmağa çalışarkən qeyd etmək lazım gəlir ki, əvvəlki illərdə olduğu kimi, yenə də əsas xarakterik cəhət yaşadığımız dövrün bədii

dərkidir. Cəmiyyətdəki problemlər, sosial-siyasi durumların gəlişməsi, bütün olayların fonunda insanın özünü tanıma çabasının təsviri, əsasən, lirik-psixoloji, dramatik-emosional boyaların tündlüyü ilə müşahidə olunur. Əksər hallarda mövzusu gündəlik həyatdan, məişətdən gələn hekayələrdə reallığın təsviri bədii tələblərə üstün gəlir. Nəticədə, kortəbii, instinktlə ərsəyə gətirilmiş, bədii enerjidən məhrum mətnlər bolluğu yaranır. Bir çox müəlliflər “ədəbiyyat həyatın güzgüsüdür” deyimini əsas tutaraq, real həyatı birə-bir kopyalamağı sənət hesab edirlər. Lakin bədii mətn reallığın ardınca baxa-baxa qalmamalıdır, yazar oxucunu bədii gerçəkliyin ardınca çəkib aparmalıdır. Ötən bir il ərzində çap olunan hekayələri oxuduqca şahid oluruq ki, yenə hekayəçiliyimizdə realizm bütün digər “izm”ləri üstələyir.

Təbii ki, bədii mətnə müəllifin zamana, cəmiyyətə, gerçəklərə münasibəti, ictimai-siyasi həyatda baş verənlərə reaksiyası əhəmiyyətlidir, lakin bununla belə, sənət əsəri üçün estetik dəyər vacib amildir. Təəssüf ki, ötən ilin mənzərəsinə nəzər saldıqda görürük ki, jurnalistika ilə bədii yaradıcılığın sərhədində dayanan, publisist vurğulu hekayələr üstünlük təşkil edir. Çağdaş ədəbiyyatımızda ən çox “özünü yazan” müəlliflərdən biri kimi tanınan Seymur Baycanın “Həyatımın ən xoşbəxt günü” hekayələr toplusu bu baxımdan daha səciyyəvidir. Seymur bu hekayələrdə ölümü qorxulu, ürpətili nəsnə kimi yox, əzablı həyatın sonucundakı dinclik kimi təsvir edir. Onun hekayələrində xoşbəxtlik qızarmış kartof kimi ətirli, ananın isitdiyi ev kimi hüzugətirən, gözəl qızın saçları kimi qısa, lakin

unudulmazdır. Bununla belə, kitabdakı hekayələr, xüsusilə də, “Mənim universitetlərim” uzun hekayəsi sərt realizmi ilə yadda qalır və bu hekayələrin bir çoxu müəllifin publisistikasının davamı kimi meydana çıxır.

İlin hekayə yaradıcılığı haqqında bəhs edərkən daha çox mövzu və ideyanı qabardırıq. Ötən il yazılmış hekayələr arasında Mirmehdi Ağaoğlunun “İmamın şəkli”, Şəmil Sadiqin “Bayramqulu”, Günel Eyvazlının “İsopiya”, Natiq Məmmədlinin “Xəlbir”, Kənan Hacınin “Qara pişik”, Zəka Vilayətoğlunun “İtmiş pencək”, Aydın Dadaşovun “Bəndalının çimməkliyi”, Vahid Məhərrəmovun “Bir eşim tütün”, Azər Qismətin “Diana Baqrati”, Ataqaşın “Vurğun”, Qan Turalının “Çılğınlar” və s. kimi mövzu-ideya baxımından maraq doğuran onlarla uğurlu hekayələri ərsəyə gəlib. Lakin “uğurlu” epitetini heç cür aid edə bilməyəcəyimiz mətnlərin sayı qat-qat artıqdır.

Çünki nasirin bütün dünya ədəbiyyatında hekayə janrının ən çox üz tutduğu mövzularda yazması kifayət deyil; nəyi yazmaq qədər, hətta ondan da artıq necə yazmaq da önəmlidir. Müəllifin hadisələrə fərdi baxışı mətnin bədii mətn olması üçün xeyli əhəmiyyət daşıyır. Əgər yazıçı da hər şeyi oxucusu kimi görürsə, onun qavraya bildiyi kimi qavrayırsa, onda yazmaqdan hacət yoxdur. Məqsəd günümüzün problemlərinə diqqət yönləndirməkdirsə, ədəbiyyatın vəzifəsini bununla bitmiş saymaq olmaz. Düşündürücü yazar mövqeyinin öz əksini tapmadığı mətn oxucu üçün nə dərəcədə maraqlıdır? Axı ədəbiyyatın əsas vəzifəsi sosial durumu dəyərləndirmək yox, estetik tələbləri ödəməkdir. Yazarın üstünlüyü

hamının gördüyünü nəql etməsində deyil, başqalarının yanından ötəcəyi məsələləri ədəbiyyatın predmetinə çevirməkdədir. Dediym o deyil ki, müəllif hekayələrində velosipedi yenidən kəşf etməlidir, lakin min dəfə işlənmiş mövzulara fərqli baxış, yeni münasibətlə fərqli, maraqlı bədii mətn yaratmaq mümkündür. Əsərdə sətirdən-sətrə kəskinləşərək oxucunu cəlb edən konflikt, bədii intriqa yoxdursa, mətn düz xətt üzrə inkişaf edərək darıxdırırsa, onun sona qədər oxunma şansı sifirə enir. Oxucu daim gərginlikdə qalmağı, növbəti səhifədə nə olacağını səbirsizliklə gözləməyi sevir. Yaxşı hekayə güclü təəssüratlar yaradır, özündən sonra oxucunun yaddaşında iz buraxır, əsərin “ömrü” oxu prosesinin müddətinə bərabər olmur. Artıq yazarlardan cürətli addımlar, eksperimentlər gözləməyin vaxtı çoxdan çatıb. Oxucu deyilməmiş söz, cavabını aramaq üçün tapmaca, çıxış yolu tapmaq üçün labirint axtarır. Çünki bədii ədəbiyyat bir az intellektuallıq, bir az da əyləncə tələb edir; oxucunun mütaliə etdikcə həm də “əylənmək” (U.Eko) haqqı var.

Ötən əsrin ikinci yarısından etibarən postmodernizmin ədəbiyyatda təzahür etməsi ilə əlaqədar olaraq, müasir Avropa və bir müddət sonra az qala artıq bütün dünya hekayəçiliyi üçün daha çox üslubların qarışdırılması, fraqmentallıq kimi xüsusiyyətlər xarakterik olmağa başladı, meta ədəbi oyunlar işə düşdü, bədii şərtilik elementi kimi dekonstruksiya, parodiya, pastiş və s. istifadə olundu. Bu proses Azərbaycana çox böyük ləngimə ilə yetdiyi kimi, ədəbiyyatda təzahürü də passiv şəkildə özünü göstərir: hekayə müəllifləri əsasən ənənəvi

üsullardan istifadə edirlər. Ötən ilin hekayələri üçün də struktur müxtəlifliyi və rəngarəngliyindən nadir hallarda söz açə bilirik; bu, bir çoxlarında təqlid, bəzilərinde eksperiment səviyyəsində meydana gəlir. Bəzən müəlliflər dünya ədəbiyyatından öyrəndiklərini öz mətnlərinə tətbiq etməklə “yeniliyə” can atırlar və beləliklə, bəzi tətbiqlər zəif surətçixarma səviyyəsində olur: yazar öz üslubunu tapa bilmir. Mətndən mətnə dəyişsə də, bu dəyişmə heç də hər zaman inkişaf təsiri bağışlamır. Yazmaq xatirinə yazılan mətnlər o qədər çoxdur ki, bir neçə pis nümunə bütünlükdə ədəbiyyatın mənzərəsi haqqında o qədər də gözəl olmayan təəssürat yaradır.

Bununla belə, ötən il ideya-məzmunla yanaşı, həm də bədii-estetik cəhətdən uğurlu, ilə damğasını vura bilən mətnlər də yazıldı: Qismətin “Elegiya”, Mübariz Örenin “Oğru”, Kamal Abdullanın “Səhvlərimizin qrammatikası”, “Kölgə”, İlham Əkbərlinin “Müasir dünyamızda intiharın inkişaf yolu”, Natiq Rəsulzadənin “Dəhşət Maştağalının həyatı və ölümü”, Şərif Ağayarın “Qoluyoxun əl çalmağı” və s. kimi hekayələr üçün ironik çalarlarla zəngin çoxqatlı dil, metaforik təfəkkür, satirik ahəng kəsb edən tənqidi pafos xasdır.

Ötən il yazılmış ən yaxşı hekayələrdən biri Şəhriyar Del Geraninin “Bizim olan heç nə” hekayəsi oldu. Şəhriyar öz üslubu ilə seçilən, başqalarını təqlid etməyən yazardır; istər şeirlərini, istər nəsrini və hətta publisistikasını imzasız oxuyanda belə, ilk sətirlərdəncə tanımaq mümkündür. Onun üslubunu yaradan cəhət hadisələrə

kənardan baxıb təsvir etmək yox, onları obyektin öz içindən izləyərək görə bilmək qabiliyyətidir.

Az hallarda olur ki, yaradıcılığa şeirlə başlayan müəllifin nəsrî poeziyasının davamına çevrilə bilər. “Bizim olan heç nə” – şeir kimi oxunan hekayələrdən biridir – təkliyin, tənhalığın, xoşbəxt olmaq çabasının içində bədbəxtliyi iliyinə qədər duyan insanın hekayəsidir. “Bizim olan heç nə” “Leyli və Məcnun” zamanı çoxdan keçib” deyənlərin zamanında sevgi örnəyidir. Anası cüzamdan çürüyən gənc qızın atası da gözlərindən xəsarət alır və aylarla sarğılı gəzir. Anasının ölümü ilə yalan pərdəsi qalxaraq gerçəyin üstünü açır və qız atasının fədakarlığını anlamır, onu gücsüzlükdə, dözümsüzlükdə suçlayır: “Anam ölən günü atam gözlərini açdırdı. Sən demə heç bunun gözlərində problem-filan yox imiş. ...Atam ona görə 9 ay gözü bağlı, kor kimi gəzib ki, anam rahat çürüsün. Öz dərdi bir yandan, üstəlik atamın da onu gördüyünü bilib əzab çəkməsin. Qoy elə bilsin atam kordu, görmür onu. Utanmasın anam.” “Bizim olan heç nə” sevgi hekayəsidir; sevən, nifrət edən, güclü, gücsüz, xoşbəxtliyi fərdi məmnunluğunda tapan, xoşbəxt ola bilməyib içində qəzəbini böyüdən insanın hekayəsidir; ömür yaşanıb bitənə, gözəllik solana, sağlamlıq xəstəlik gələnə qədərdir – beləcə, “Bizim olan heç nə” faniyyətin hekayəsidir – içində çözdükcə çözləcəkdir gizlinləri saxlayan məndir.

Ötən il qatıldığı müsabiqədə bu hekayə ilə Şəhriyar Del Gerani birinciliyi qazanmağa layiq idi. Lakin təəssüf ki, nəticələr bütün müsabiqələrdə özünü doğrultmur.

Sənətin istənilən sahəsində hətta dünyamiqyaslı müsabiqələrin nəticələri belə, əksərən şərti xarakter daşıyır. Bununla belə, yeni imzaları oxucuya tanımaq, yazarlarda yaradıcılıq üçün stimül, ədəbi mühitdə canlanma yaratmaq nöqtəyi-nəzərindən müsabiqələrin faydası danılmazdır.

Alpay Azərin yaradıcılığı üçün xarakterik olan təsviri realizm ötən il keçirilən Mahmud Kaşğarlı Beynəlxalq hekayə müsabiqəsinin ölkə üzrə mərhələsində I, beynəlxalq mərhələdə isə III yeri tutan “Hikkəli qadın” hekayəsindən də yan keçməyib. Qaliblər mühakimə olunmur, lakin fikrim nə qədər subyektiv olsa da, həmin müsabiqədə, o cümlədən, Alpay Azərin yaradıcılığında birinciliyə “Hikkəli qadın”dan daha artıq layiq olan hekayələrin olduğunu qeyd etmək məcburiyyətindəyəm.

Yazarlar cəmiyyətdəki sosial-məişət problemlərinə siyasi hadisələrdən daha həssas olurlar. 2014-cü ildə yazılmış hekayələr də, əsasən, dövrün mənzərəsini yarada bilir, yaşadığımız mühitin, zamanın ziddiyyətlərini əks etdirməyə, şəxsiyyət və zaman, şəxsiyyət və mühit problemlərini qoymağa müvəffəq olur. Hədiyyə Şəfaqətin “Namus cinayəti” hekayəsində təsadüf nəticəsində eyvandan düşüb xəsarət alan qadın haqqında uydurulan yalanlarda onun namus məsələsi ilə bağlı intihar etdiyi deyilir və bu baxımdan insanların “mental” dəyərlərə söykənərək bir-birini yarıqlaması, insanlığın arxa planda qalması, bir-birlərinə asanlıqla qara yaxa bilməsi qabardılır. Həyatda elə problemlər var ki, onlar faciəyə, dərdə çevrilir və çözümlü olmur. Bunlardan daha pisi isə

insanların bir-birinə düşmən kəsilməsi, həyatını qaraltması üçün bəhsə girməsidir.

Həyatın dinamikası artır, elm və texnikanın inkişafı zirvəsinə yaxınlaşır, insanlıq amili isə bütün bunların fonunda bir qədər arxa plana keçir. Modernləşən insanın faciəsi Mübariz Öranın “Skayp” hekayəsində də əks olunub. Texniki inkişaf insanı dünyaya yaxınlaşdırdıqca, sosialaşdırdıqca o, öz yaxın çevrəsindən, ailəsindən qopur və beləcə, texniki tərəqqi insanlığın tənəzzülünə vasitə olur – günah isə əlbəttə ki, onu təyinatı üzrə və lazımı dərəcədə istifadə etməyi bacarmayan insandadır. Dəyərlərin daşıyıcısı olan ədəbiyyat yenə bu mövzuları gündəmə gətirməklə insanın gözünü açmağa çalışır, nə dərəcədə hesablaşıb-hesablaşmayacağı isə oxucunun ixtiyarındadır.

K.Abdullanın “Sirri-zəmanə” kitabına əvvəlki iki hekayə kitabındakı hekayələrlə yanaşı, yeni, o cümlədən, ötən il yazılmış bir neçə hekayə də daxildir. Dünyanın fəlsəfi dərkinə yönəlmiş konseptual-bədii yanaşma, sivilizasiyalararası paralellər və fərqlərin təsviri, mifoloji və folklor elementlərinin özünəməxsus duyumu bütövlükdə K.Abdulla nəsrinə üçün olduğu kimi, hekayələri üçün də xarakterikdir. Müəllifin yaratdığı paralel dünya modeli zaman və məkan fəvqündəki alternativ gerçəkliklərə söykənən bir aləmdir. Əsərlərində dünya içində dünya yaratmaq üçün yazar əksər hallarda retrospektiv elementlərə, arxetiplərə müraciət edərək mətn içində mətn yaradır. Kamal Abdullanın ümumbəşəri dəyərləri əks etdirən hekayələrinin mövzusu, əsasən, antik ədəbiyyat, mifolo-

giya və folklardan götürülür. Lakin müəllif əsrlər boyunca bəşəriyyətə məlum olan miflərə yeni rakursdan yanaşır, öz mifini yaradır.

“Səhvlərimizin qrammatikası” silsiləsindən eyniadlı hekayə, “Vakxanaliya mövsümündə çalıquşu”, “Kölgə” hekayələri ötən il yazılıb. Kamal Abdullanın hekayələrinin çözümlü də mətnlərinin özü kimi çoxqatlıdır – bu çözümlər müəllifin fikrini ifadə edə də bilər, inkar edə də. Nəticə odur ki, müəllif oxucuya material verir: düşünmək, çözmək və nəhayət, öz mətnini yaratmaq üçün. “Səhvlərimizin qrammatikası” “qrammatikamızdakı” (oxu: düşüncəmizdə, dünyagörüşümüzdə, yaşamlarımızdakı) səhvlərdən qaynaqlanır. Yenə də güzgü effekti, yenə də hekayədə də qeyd olunduğu kimi, yuxuların əksinə yozulması. Və mənəcə elə bütün bu hekayə “Mənim səhvlərimin qrammatikasını yazmaq olar, balası...” deyən Vampirin hekayəsidir – “Səhvlərimizin qrammatikası” “qrammatikamızdakı” səhvlərin hekayəsidir. Buradakı yuxugörmə metaforasından yazarların əksəriyyəti istifadə etsə də, hamısını uğurlu adlandırmaq olmur.

Yaşar Bünyadın “O üzdə kim var?”, Qəzənfər Paşayevin “Mirəlinin siğə kəbini”, Südabə Sərvinin “Sonun gəlişi”, Natiq Rəsulzadənin “Dəhşət Maştağalının həyatı və ölümü” kimi çoxsaylı hekayələrdə yuxugörmə metaforasından istifadə olunur. Yuriy Lotman bədii əsərdə yuxunu “semiotik pəncərə” adlandırır. Amma təəssüf ki, ötən ilin hekayələrində qəhrəmanlar əksərən yuxuda baş verəcəkləri birə-bir görürlər – öncəgörmə kimi. Halbuki yuxugörmə təbiəti etibarilə metaforikdir və reallığın

tiplərini müəyyənləşdirmək baxımından da metafora kimi çıxış edir. Lakin Natiq Rəsulzadənin “Dəhşət Maştağının həyatı və ölümü” hekayəsində Dəhşətin hər gün gördüyü yuxu, onun və ailəsinin bu yuxudan qurtulmaq istəyilə atdığı addımlar onun həyatını alt-üst edir, başına ağılagəlməyəcək hadisələr gəlir. Sonda yenə yuxudakı aqibət başına gəlir: çoxmərtəbəli binadan düşüb canını tapşırır. Burada real həyatın gerçəkləri yuxunun realiyasına təsir etməyə cəhd göstərir. Qorxulu yuxudan qurtulmağın tək yolu ayılmaqdır, lakin Dəhşət və ailəsi o, ayıldıqdan sonra da yuxunun realiyası ilə yaşadıklarından onu öz həyatlarına daşyıb gətirirlər və nəticələrdən qurtula bilmirlər. Sonda yuxu ilə gerçək iç-içə qalır, yuxunun harda bitib, reallığın harda başladığı bilinmir.

Ötən il də qadın yazarlar başqa mövzularla yanaşı, yenə daha çox qadını (xüsusən də, tənha qadını) və sevgini yazdılar: Naringül Nadirqızının “Qar çiçəyi”, Sevda Sultanovanın “Gavalı”, Aytən Cavanşirin “Ayaqlarım üşüyürdü”, Sevinc Çılğının “Yumurta”, “Əla”, Günel Eyvazlının “Cadugər” və s. hekayələri bu qəbildəndir.

Yəqin ki, cəmiyyətin basqısından, reallıqda gender problemlərinin önəmli yer tutduğundandır ki, qadın nəsrində “qadının yeri” məsələsi daim qabardılır, başqa sözlə, buna cinsi təəssübkeşlik də deyə bilərik. Çağdaş nəsrə, o cümlədən qadın nəsrində bu sosial planda olduğu qədər, həm də psixoloji planda əksini tapır. Çağdaş nəsrimizdə ayrı-ayrı müəlliflərin yaradıcılığında feminizm əks olunsada, onu bütövlükdə Azərbaycan qadın nəsrinə üçün xarakterik hesab etmək olmaz. Çağdaş qadın nəsrinə, o

cümlədən, ötən il yazılan hekayələr də radikal feminizmdən uzaqdır, bununla belə, qadının taleyi, qisməti, payına düşən acılar qadın yazarlarımızı hər zaman düşündürür.

Sevinc Çılğının hekayə qəhrəmanları mentalitetin, kişi və qadın ayrısı-seçkiliyinin qurbanlarına çevrilir, ölməsə də, mənəvi yaralar alır, zərbələrə dözməli olur – sadəcə qadın olduğu səbəbindən. Ötən il yazdığı “Yumurta” hekayəsi isə sərt realizmi ilə seçilir: Sevinc gerçəkləri bütün çıpaqlığıyla, qəddarca yazır. “Əhmədin oğlu ölü doğulmuşdu” – “Yumurta” hekayəsinin sonunda damarda qanı donduran bu gerçəklə qarşılaşmağa doğru yol alan oxucu toyuğun altına qoyulmaq üçün yığılmış yumurtaları sındırıb başına çəkən, “Boş veer... Sabah yenə yumurtlayar” deyən Əhmədin böyük bir faciə ilə üzləşəcəyini gözləyir və budur: “Həyətin bir küncünə atılmış qoyun başları Allaha, Mədinənin soyuq və ifadəsiz baxışları isə tavana ilişib qalmışdı.” Əhməd yumurtaları bir-bir sındırıb içəndə səhər yuxudan durub hinə baş çəkən arvadı xoruzun kədərli-kədərli ona baxdığını görmüş, əvvəlcə heç nə anlamamışdı. Sonda isə eyni kədəri, qat-qat betərini Əhməd yaşayır. Beləliklə, bu “ətmə, bulma” dünyasında hər şeyin səbəb-nəticə əlaqəsinə söykəndiyinin şahidi oluruq.

Yaradıcılığında gender problemlərini qabardan müəlliflərdən biri də Rəhim Əliyevdir. 2014-cü ildə çap olunmuş “Zülmətdə çəhrayı” kitabında əsas qəhrəmanı qadınlar olan hekayələr “Çəhrayı”, kişilər olanlar isə “Zülmət” başlığı altında verilir. Bu bölgünü istənilən şəkildə yozmaq mümkündür. R.Əliyevin “çəhrayı dünyası”na məxsus qadınlar idealsız, məqsədsiz yaşayır, nə

istədiyini bilmir. Burada qadının ana kimi, övlad, dost, vətəndaş kimi mahiyyəti oxucu üçün qaranlıq qalır; ailədəki, cəmiyyətdəki yeri, ictimai statusu, dünyagörüşü bir çox hallarda pərdəarxası məqama çevrilir. O, metafizik başlanğıcı, sirri, dərkolunmazlığı ifadə etmir, əksinə, bu qadınlar, demək olar ki, həmişə gözlənilən addımı atır, çıxış yolunu eyni bir nöqtədə tapırlar.

Rəhim Əliyevin ötən il yazılmış “Sənəmin məktubu” hekayəsi adı ilə S.Sveyqin “Naməlum qadının məktubu”na allyuziya yaradır. Üstəlik, Sənəm də məktubunda adını çəkməsə də, bir yazıçının çox illər əvvəl oxuduğu hekayəsindən ötəri bəhs edir. Sveyqin novellası tərtəmiş sevgi haqqındadır – özünü biləli bircə nəfəri sevmiş, bu sevgini ömrü boyunca daşımış bir qadının məktubu əsasında. Sənəm də məktubunda etiraflar edir, amma onun etirafı qarşısında nəinki heyrət edir, hətta halına belə acımırsan. Tərk edilmiş qadının yazdığı məktub, fikrimcə, bir qisas növüdür – o, bunu anlaqlı etsə də, etməsə də. Sveyqin naməlum qadını bu məktubla sevdiyi kişiye onu dünyalarca sevən qadının və bir övladının varlığından söz açır – varlığından və yoxluğundan. Çünki övladını yenidən itirib, özü də ölüm ayağındadır. Rəhim Əliyevin Sənəmi isə sevgidən daha çox dəlicəsinə ehtirasın əsiridir – bəkarətini, normal ailə qurmaq arzusunu bu ehtirasa qurban verir. Hər iki hekayədə qadın öz hisləri ilə bir addım öndədir, kişi isə unutqandır – onun üçün yaşadıkları qısa zaman kəsiyində onu əyləndirən, başını qatan macəradan başqa bir şey deyil. Hekayədə qadınla kişinin əsas fərqi özünü bunda göstərir: kişi üçün vaxt keçirdiyi,

əyləndiyi qadının onun haqqında nə fikirləşdiyini maraqlı deyil. Sənəm isə dönə-dönə izahat verir, istəyir ki, əxlaqsız olduğu düşünülməsin.

“Çəhrayı”nın qadınları ədəbiyyatımızda əvvəllər təsvir olunan övlad yolunda qara saçını ağardan, ərinin xatirəsinə sayğısından uzun müddət, bəlkə də, ömürlük onun yasını tutan sədaqətli qadın obrazlarından tamamilə fərqlənir. Bütün hekayələrdə qadınlar onları tərک etmiş kişilərin arxasınca əzab çəkir, həyatlarındakı boşluğu kimlə gəldi, doldurmağa çalışırlar.

Təəssüflə bir məqamı da qeyd edək ki, son illər hekayələrin əksəriyyəti ümid işığından, heç olmasa qığılcımdan məhrumdur. 2014-cü ilin hekayələrinin çoxunda da müəlliflərin pessimist əhvali-ruhiyyəyə kökləndiyini müşahidə edirik. Ümidə, işığa ehtiyacı olan oxucu üçün bəzən oxuduğu hekayə yalnız vaxt itkisinə deyil, həm də enerji itkisinə çevrilir. Ədəbiyyat kor qaranlığın içindəki közərtini görən və göstərən, tufənglərin lüləsini çiçəklərlə “bəzəyən”, çirkaba bulanmış, pislik girdabına yuvarlanmış adamın belə içində yatmış insanı oyatmağa xidmət edən sənətdir – gerçəklər nə qədər qaraya boyanırsa boyansın, sənət nifrətin arxasındakı sevgini, heçliyin içindəki varlığı görə biləndə böyükdür. Təəssüf ki, bəzən sənətin qayəsi unudulur, müəllif bəlkə heç özü də nə demək istədiyinin, bu mətni nə məqsədlə yazdığının fərqiində olmur. Bədii mətnlərin bir çoxunda, o cümlədən, ötən ilin hekayələrində güclü təəssürat, düşündürücü rakurs, ya da kontekst qıtlığı müşahidə olunur.

Çox vaxt yazarlarımızı əsərlərinin həyatla əlaqəsinin qırılmasında, reallığı qoyub, mifdən, əsatirdən yazmaqda qınayırlar. Lakin deyə bilərik ki, ötən ilin hekayə mənzərəsinə ötəri bir nəzər saldıığımız zaman belə bir nəticəyə gəldik ki, ən böyük bələmiz olan müharibə, onun insan üzərində buraxdığı silinməz izlər, acı xatirələr, psixologiyasına vurduğu zərbələr, o cümlədən, müharibədən heç də az qorxulu olmayan sosial bələlarımız müəlliflərin daha çox diqqət mərkəzində olub; bir sözlə, yazarlarımız bu zamanın övladları olaraq, ədəbiyyatı onun dışında yaratmırlar. Lakin bəzən istər sosial, istər psixoloji problemləri sadəcə üst qatda görür və elə gördükləri şəkildə də təsvir edirlər – əksərən bu problemlərin dövrün ziddiyyətlərindən doğduğunu, zamanın təlatümlərindən qaynaqlandığını ifadə etməkdə çətinlik çəkirlər.

Çox vaxt müəlliflər mövzu və ideya baxımından nəyi yazdıqlarına aludə olub, necə yazacağı diqqətdə saxlamağı sanki unudurlar. Təəssüf ki, xüsusilə gənc yazarlar çox vaxt bu cəhəti nəzərə almır, dil qüsurları ilə zəngin mətnlər yazırlar. Yerli-yersiz işlənən varvarizmlər, bəzən mətnin tələbi ilə deyil, sadəcə epataj xatirinə hekayəyə yüklənmiş vulqarizmlər, zəif dialoqlar əsərin məziyyətini azaldır.

İl ərzində yazılan hekayələrin ümumi mənzərəsindən müşahidə edə bildiklərimiz inanmağa imkan verir ki, bütün qüsurlara rəğmən hekayə janrının bu günündən bədgüman olmağa dəyməz. Çünki oxucunu bir məcraya sürükləmək gücündə olmayan iqtidarsız mətnlər bolluğu

Ədəbi proses–2014

İçində belə, güclü təəssürat yaşadan hekayələrin məziyyətlərini danmaq, üstünlüklərini görməzlikdən gəlmək olmaz.

Aynurə MUSTAFAYEVA

Dramaturgiya – 2014

Dramaturgiya elə bir janrdır ki, onu teatrdan kənarında təsəvvür etmək mümkün deyil. O əsər pyes adına layiqdir ki, səhnəyə yol tapmış olsun. Bu yolu keçə bilməyən, ömrünü kitab səhifələri arasında başa vuran pyesin varlığı ədəbi yox, istehsal faktına dəlalət edir. Əslində bu gün pyes qıtlığından bütün şikayətlərə rəğmən bu janrın istehsal gücü zəif deyil, əksinə kifayət qədər məhsuldardır, elə yalnız 2014-cü ildə ədəbi ictimaiyyətə “Azərbaycan” jurnalı vasitəsi ilə dörd, “Yazı” jurnalı vasitəsi ilə bir, “Hədəf” kurslarının keçirdiyi “Anamın kitabı” müsabiqəsindən isə on pyes təqdim olunmuşdur. Göründüyü kimi, heç də aşağı rəqəmlər deyil. Bəs niyə teatr ictimaiyyəti: “Azərbaycan teatrı müasir dramaturgiya baxımından açıq çəkir”,- deyə dad edir, teatr repertuarlarının çox hissəsi xarici və klassik dramaturgiyanın payına düşür. Demək, bizim kitab, jurnal səhifələri arasında görüb, müasir dramaturgiyamızın məhsulu hesab edib, adına pyes dediyimiz nümunələr teatr ictimaiyyəti qarşısında bu adı təsdiqləyə bilmir.

Bu məruzə üzərində işləyərkən “zər qədrini zərgər bilər” təbiri ilə respublikamızın ayrı-ayrı teatrlarının rejissorları ilə görüşdüm. Onlarla etdiyim söhbətlərdən sonra bir daha inandım ki, ədəbi ictimaiyyətin müasir dramaturgiyamız dediyi prosesin teatra bir o qədər də dəxli yoxdur və o, sanki teatr üçün heç mövcud da deyil.

Teatrlarımız İlyas Əfəndiyev erasından sonra özlərində böyük bir boşluq hiss edir, müasir dramaturgiyamız isə artıq neçə illərdir bu boşluğu doldura bilmir. Rejissor M.Fərzəlibəyovun fikrincə isə, Azərbaycan səhnəsi bu boşluğu hələ uzun illər də hiss edəcək. Artıq neçə illərdir ki, teatr ictimaiyyətinin qələm sahiblərinə dikilən nəzərləri, bəslənən ümidləri özünü doğrultmur.

Bəs 2014-cü ilin yekunları nə deyir? O, səhnənin ümidlərini doğrultdumu? Qeyd etdiyimiz kimi, bədii material var, bədii material isə hələ səhnə materialı demək deyil. Mətbuata yol tapan bu pyeslər teatra yol tapa biləcəklərmi, yoxsa öz ömürlərini kitab, jurnal səhifələri arasındaca başa vuracaqlar?

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, bu pyeslərdən yalnız biri - “Anamın kitabı” müsabiqəsinin qalibi gənc yazar Sevinc Elsevərin “Ürəyində arzu tut” pyesi artıq teatr tərəfindən qəbul olunmuşdur. Lakin əsərin Azərbaycan Dövlət Gənc Tamaşaçılar Teatrına yol tapması yalnız müsabiqənin öhdəliyi kimi baş tutmuşdur. Teatrın baş rejissoru, münisflər heyətinin üzvü Bəhram Osmanovla etdiyim söhbətdən də bu, mənə bir daha aydın oldu. Rejissor müsabiqəyə təqdim edilmiş əsərlərdən heç birinə yüksək bal vermədiyini söylədi.

Gənclər arasında keçirilən bu müsabiqə göstərdi ki, hələ dramaturq adına iddia edən gənc yazarlarımız arasında dram janrının ən sadə texniki elementlərini bilməyən, onu hətta nəsrin bir variantı kimi təsəvvür edənlər də var. Ancaq yeri gəlmişkən onu da qeyd edək ki, bu müsabiqəyə təqdim olunmuş pyeslər içərisində elə

nümunələr vardı ki, onlar ümumilikdə münsifləri razı sala bilməsə də, janrın texniki tələbləri baxımından xoş sözlərə layiqdir. Günel Kərimlinin “İşıq pulu”, Qanun Ümman Qahablının “Adaxlı”, Murad Nuriyevin “Sahibsiz yerlərin qurdunun iniltisi” belə əsərlərdəndir. Bu gənclər arasından kimin dramaturq adı alacağı isə gələcəyin işidir.

Bu gün isə dramaturq adından söz düşəndə ilk yada düşən imzalar Elçin və Əli Əmirlidir. Əgər biz dramaturgiyanı səhnədən kənar təsəvvür etmiriksə, onda müasir dramaturgiyamız bu iki ada söykənir. Ancaq sözsüz ki, o, bu iki imza ilə bitmir. Biz teatr repertuarlarında Vaqif Səmədoğlu, Kamal Abdulla, Afaq Məsud, Əfqan, Firuz Mustafa, Hüseynbala Mirələmov kimi imzaları da görürük.

Ancaq söhbət 2014-cü ildə ədəbi ictimaiyyətə təqdim olunan dramaturji materialdan gedirsə, onda imzalar dəyişir. Burada köhnə və yeni imzalar var: dramaturq adını öz üzərində çoxdan təsiqləmiş Ə.Əmirli, oxucuların bir nasir, şair kimi sevdikəri, kinossenarist kimi tanıdıqları İlqar Fəhmi, Azərbaycan Teatr Xadimləri İttifaqının təşkil etdiyi “Axundov dərsləri” pyes müsabiqəsinin qalibi Samir Sədaqətoğlu, yazıçı-publisit Qanturalı. Mətləbə keçməmişdən əvvəl onu qeyd etmək istəyirəm ki, bu imzalar içərisində Elçinin imzasını görməmək şəxsən məni məyus etdi. Çünki doğurdan da, Elçin bu gün səhnə texnikasını çox yaxşı bilən dramaturqdur və son illər dramaturgiyamızın ən uğurlu əsəri olan, özünə çoxsaylı tamaşaçı marağı və diqqəti toplayan “Qatil”dən sonra

növbəti belə bir uğurlu pyesi səhnədə görmək bizim istəyimizdir.

Ancaq təbii ki, biz bu məruzəmizdə görmək istədiklərimizdən deyil, gördüklərimizdən danışacağıq. Gördüklərimiz isə gözlədiklərimizi doğrultmadı. Səhnə yenə də öz böyük əsərini və qəhrəmanını tapa bilmədi.

İlk əvvəl onu qeyd edək ki, 2014-cü ildə təqdim olunan pyeslərin heç də hamısı səhnə iddiası ilə yazılmamışdır. Oxucuların yazıçı-publisist kimi tanıdıqları Qanturalının “Füzulinin qayıdışı” pyesi, fikrimizcə, müəllifin janra eksperimental yanaşmalarının nəticəsi kimi meydana çıxmışdır. Nəinki 2014-cü il, ümumiyyətlə, son illərin dramaturgiyası belə bir təsəvvür verir ki, yazarlarımız o zaman bu janra müraciət etmirlər ki, səhnə vasitəsilə oxucu ilə görüşmək istəyirlər, sanki yazar onda dram yazmağa təşəbbüs edir ki, o, dramın dialoqvari tərzində ağılıdakıları söyləmək, fikirlərini bölüşmək fərsəti tapır. Halbuki pyes bunun üçün münasib vasitə deyil, çünki tamaşaçıya yol tapmayan bir dram çətin ki, özünə oxucu da tapsın. Bu, janra “sözgəlişi” müraciətlərin nəticəsidir ki, dram özünün göstərmək funksiyasını söyləməyə, nəql etməyə güzəştə gedir. Və bu gün dramaturgiya deyib müraciət etdiyimiz əsərlər pyesdən daha çox dialoqlara parçalanmış nəsri xatırladır.

Ötən ilin dramaturji materiallarında da bu tendensiya çox uğurlu şəkildə davam etdirilir. Fikrimizcə, müəllifin özünün də heç bir səhnə təşəbbüsü ilə yazmadığı “Füzulinin qayıdışı” əsərini kənara qoyub, Samir Sədaqətoğlunun “Həbsxanada bayram”, Ə.Əmirlinin

“Premyera”, İlqar Fəhminin “Zümrüd parıltısı” pyesləri səhnəyə vəsiqə ala biləcəklərmi?” sualı ilə bütün günah və bəhanələri qarşı tərəfin-teatrın boynuna atmadan məsələyə çox düz bir müstəvidə baxsaq, fikrimizcə, bu əsərlərin səhnəyə çıxmaq şansı çox aşığdır.

Müxtəlif müəllif imzalarına baxmayaraq, hər üç pyes oxşar bir xəttə malikdir, belə ki, hər üç əsərdə hadisələr (*əgər belə demək mümkündürsə, çünki hadisəsizlik bu əsərlərin hər birində özünü bu və ya digər şəkildə göstərir*) cəmi bir neçə saat ərzində baş verir. Biz heç də əsərin bədii keyfiyyətini saatların sayı ilə ölçmək fikrində deyilik. Ancaq vaxtı ona görə müzakirə mövzusunə çevirmişik ki, zaman darlığı bu əsərlərdə ona görə yer alıb ki, dramaturqu qəhrəmanların bu günü və gələcəyi deyil, keçmişini maraqlandırır və o, bütün olanları və olacaqları keçmişdə axtarır.

Hər üç əsər artıq yaşanmış, olub-bitmiş bir talelər haqqında hekayədir. Samir Sədaqətoğlunun “Həbsxanada bayram” əsərində dörd məhbusun hər birinin bir-biri ilə əlaqəsi olmayan həyat hekayələrini, Ə.Əmirli “Premyera” əsərində ayrı-ayrı kastinq iştirakçılarını böyük sənətə yox, kütləvi səhnələrə gətirən talelərini, İlqar Fəhminin “Zümrüd parıltısı” pyesində isə bir ailənin avtobioqrafiyasını dinləməli oluruq. Və bu dinləmələr, adətən, camaatın işdən-gücdən, toplantıdan, iclasdan canını qurtarıb dincəlmək, zövq almaq üçün getdiyi teatrda onları yeni bir toplantıya dəvət edir və tamaşaçı üçün bu həyat hekayələrinə qulaq asmaq nəinki maraqlı, hətta çox yorucudur, hətta ona baxmayaraq ki, bu hekayələrdə bəzən

çox ağırlı məqamlar var və onlar psixoloji gedişlərlə müşayiət olunur.

Səhnə o zaman tamaşaçı üçün maraqlı olur ki, o, səhnəni izlərkən “nələr baş verə bilər?” sualı üzərində düşünsün. Ancaq haqqında söz açdığımız əsərlər isə oxucunu “nələr baş verib?” sualı ilə baş-başa qoyur.

Dramaturgiyamızda həmişə olduğu kimi bu gün də tarixi mövzuya maraq səngimək bilmir. Azərbaycan səhnəsində tarixi xronikaların baş alıb getdiyi bir vaxtda İlqar Fəhminin “Şahnamə” pyesi bu janrdə xeyli uğurlu nümunədir. Müəllif Şah Abbasın həyatını xroniki ardıcılıqla: uşaqlıq, gənclik, qocalıq dövrlərində izləsə də, pyes müasir tarixi dramaturgiyamız üçün xas olan bədii xronika stilindən uzaq bir əsərdir. Bu əsərlə tanışlığında bir də ona sevindim ki, nəhayət ki, tarixi dramaturgiyamız təntənə və gurultuya “yox” deyə bildi. Və nəhayət ki, artıq gözümüzü çoxdan yormuş qəhrəmanlaşmış tarixi şəxsiyyət obrazı və qulağımızı çox yağır etmiş pafoslu nitqlər bu mövzunun atributu olmaqdan çəkildi. Bu əsər ümid verir ki, Azərbaycan səhnəsi bu gün olmasa da, gələcəkdə tarixi salnamələri vərəqləməkdən, Azərbaycan tamaşaçısı isə onları dinləməkdən yaxa qutara biləcəkdir.

Ancaq müasir dövr tarixi dramaturgiyamıza xas bir tendensiya vardır ki, bu “Şahnamə” pyesindən də yan keçməmişdir: hökmdara tarixi bəraət almaq, onun etdiyi səhvləri, tökdüyü qanları tarixi şərait və zərurətin ayağına yazmaq. Bu motivin müxtəlif tarixi situasiyalarda ifadəsi artıq tamaşaçını usandırmışdır. Fikrimizcə, tarixi drama-turgiyamız tarixi hadisələrin izahını bu cür görünən və

bəlli tərəflərdən daha incə məqamlara keçirməlidir. Müxtəlif tarixi dövrlərdən hadisələr almaq hələ səhnədə mövzu rəngarəngliyi yaratmaq, müxtəlif tarixi şəxsiyyətlərin bədii obrazını yaratmaq isə səhnəyə yeni qəhrəman çıxarmaq demək deyil. Bu gün səhnəmizə müxtəlif tarixi dövrlərdən hadisələr və şəxsiyyətlər çıxmasına baxmayaraq, Azərbaycan səhnəsi tarixi mövzu və xarakter darlığında vurnuxmaqdadır.

Ümumiyyətlə, müasir, o cümlədən də, bilki dram nümunələri göstərir ki, bu janr öz ənənəvi tərzini dəyişməkdədir. Müşahidələrimiz bizi bu qənaətə gətirir ki, müasir dramaturgiyamızda süjet müəyyən bir xətt boyunca inkişaf etmir, hadisələr daha çox epizodik xarakterdə, bədii problem isə pərakəndə şəkildə görünür. Əgər bu əsərlərin ortasında dayanıb özümüzdən sual etsək ki, hansı problem ətrafında düşünürük, yaxud nəyin aqibətini gözləyirik? Cavab verməkdə çətinlik çəkərik. Müasir dramaturgiyamızda dramatik konflikt səngiyir, bəzən isə onun yoxluğu pyesi donuq və hərəkətsiz tabloya bənzədir. Sanki Azərbaycan dramaturgiyası konfliktsizlik nəzəriyyəsinə yenidən yeni bir xarakterdə yaşayır.

Son illər bu janrda yaranan meyillərdən biri də dialoqların “söz oyunu” üzərində qurulmasıdır. Bu meylin güclənən şəkil almasının nəticəsidir ki, “Anamın kitabı” pyes müsabiqəsinə təqdim olunmuş əsərlərdən biri “Söz oynadanlar” adı altında meydana çıxdı və məzmunu da elə başdan-ayağa bu oyundan ibarət oldu. Peşəkar dramaturgiyamızda bu meyil daha çox Əli Əmirlinin yaradıcılığında hiss olunur. Onun ötən il təqdim etdiyi “Premyera”

pyesində növbəti dəfə “söz oynu” çox qabarıq şəkildə özünü göstərdi. Əyalət ifaçısı Nənəşin kastinqdə olduğu kimi bütün əsərdə də iştirakı söz döyüşdürməkdən ibarətdir. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, əsərə əyalət tipajı kimi daxil olan bu obraz şou-səhnələrdən yaxşı tanıdığımız əyalət insanın eyni və yaxud tam bir oxşarıdır və ciddi bir əsər üçün bədii fiqur olmaqdan çox uzaqdır.

Müasir dramaturgiyamızda tez-tez rast gəlinən hallardan biri də əsərə xüsusi təyinatlarla daxil olan mətnlərdir. Onlar “gülüş doğurmaq”, “alqış qazanmaq” kimi vəzifələri səhnədə uğurla başa çatdırsalar da, ümumilikdə əsərin uğruna kölgə salırlar. Dramaturq cəsarətli görünmək xəyalına qapılındaq, filosofluq etmək iddialarına düşəndə isə məzmun yerli-yersiz giley-güzar və fəlsəfi mühakimələrlə yüklənir.

Bu gün ədəbi prosesdə dramın yeri getdikcə daralır. Son illər biz elə bir pyes göstərə bilmərik ki, o, ədəbi-tənqidi müzakirələrin, oxucu söhbətlərinin mövzusuna çevrilsin. Janrda əsas söz sahibi olan dramaturqlar isə günahı özlərində deyil, qarşı tərəfdə axtarırlar, bunu teatra olan marağın sönükləşməsi ilə bağlayırlar. Ancaq teatr tamaşaçının maraq dairəsində özünə yer tapmırsa, burda elə ən böyük günah dramaturgiyanın payına düşür və yalnız yeni, böyük əsər bu marağı yenidən alovlandıra bilər.

Biz dramaturqlarımızdan ömürlərini kitab və jurnal səhifələrində başa vuran, ən yaxşı halda isə teatrların repertuarlarında sıradan bir tamaşaya çevriləcək yox, səhnədə bir canlanma yaradacaq, insanların nəzərlərini ünvanını çoxdan unutduğu və yaxud heç bilmədiyi teatra

Ədəbi proses–2014

yönəldəcək, müzakirə və mübahisələrinin mövzusunə çevrilə biləcək bir pyes gözləyirik, belə bir pyesin nəhayət ki, 2015-ci ildə meydana çıxacağına ümid edirik.

Günay QARAYEVA
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Uşaq ədəbiyyatı – 2014

Uzun müddətdir ki, uşaq ədəbiyyatı və onun problemləri, müasir durumu, perspektivləri ilə bağlı məsələlər ədəbi gündəmə gəlməyib. Uşaq ədəbiyyatı bədii keyfiyyət dəyərinin demək olar ki, ədəbiyyatşünaslığımızın nəzəri-elmi araşdırılmasına çevrilə bilməyən sahələrdəndir. Halbuki bir çox dünya ədəbiyyatlarında bu, elə bədii əsərlərin meydana çıxması və yayılması ilə əlaqəli təhlil obyektinə çevrilib dəyərləndirilir. Tədqiqatçı N.Q.Maxinina “Вопрос о специфике детской литературы в критических материалах журнала «Детская литература»» məqaləsində yazır: “Проблема специфики детской литературы была предметом постоянной рефлексии, начиная с того момента, когда появляются произведения, написанные для детей..... институт профессиональных литераторов, пишущих для детей, возникает в первой трети 19 века тогда же появляется и критика детской литературы». Lakin milli ədəbiyyatımızda bu sahə ilə bağlı nəzm və nəsr nümunələrinin çoxluq təşkil etməsinə, dərslik və monoqrafiyaların kifayət qədər çıxmasına baxmayaraq, uşaq poeziyası, nəsr və dramaturgiyasının bədii keyfiyyətləri, ideya-poetik xüsusiyyətləri ilə əlaqədar nəzəri tədqiqat hələ də ortaya qoyulmamışdır. Etiraf edək ki, zahirən uşaq

ədəbiyyatına ayrılan diqqət nəzəri-praktik cəhətdən özünü doğrultmur. Düzdür, son illərdə uşaq ədəbiyyatı ilə bağlı R.Yusifovun “Uşaq ədəbiyyatı” (Bakı-2006), Q.Namazovun “Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı” (Bakı-2007), F.Əsgərlinin “Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının mərhələli inkişafı” (Bakı-2009), uşaq yazıçısı, ədəbiyyatımızda bu sahənin əsas bilicilərindən professor Z.Xəlil və uşaq ədəbiyyatı ilə bağlı yazılarını tez-tez mətbuatda izlədiyimiz filologiya üzrə fəlsəfə doktoru F.Əsgərlinin “Uşaq ədəbiyyatı” (Bakı-2011) dərslisi, X.Mustafayevanın “Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı” (Bakı-2011), B.Həsənlinin “Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı” (2013), Ş.Məmmədovanın “Mirvarid Dilbazi və uşaq ədəbiyyatı” (Bakı-2014) və s. dərsləri vəsaitləri çap olunmuşdur. Milli uşaq ədəbiyyatımızın təkamülünü izləyən, çağdaş dövrdə bu sahə ilə məşğul olan şair, yazıçıların da yer aldığı və ilk dəfə olaraq dünya uşaq ədəbiyyatı haqqında ətraflı məlumat verən Zahid Xəlil və Füzuli Əsgərlinin birgə müəllifləri olduqları “Uşaq ədəbiyyatı” dərslisini istisna etsək, yuxarıda adlarını qeyd etdiyimiz əsərlərin hər birində uşaq ədəbiyyatımız mərhələli şəkildə xronoloji ardıcılıqla sosioloji təhlil aspektindən izlənilir. Milli uşaq ədəbiyyatının səciyyəvi xüsusiyyətləri, poetik təkamülü, fərdi, spesifik cəhətləri, digər xalqların uşaq ədəbiyyatları ilə bağlı sujet, motiv, obraz, xarakter oxşarlıqları araşdırılmır. Çox zaman xronologiyada çağdaş uşaq ədəbiyyatının mənzərəsi sönük, natamam görünür, bəzən isə dövrləşdirmə baxımından ciddi qüsurlar üzə çıxır. Etiraf edirəm ki, keçən il 2014-cü ilin ədəbi yekunlarında uşaq ədəbiyyatı

mənə həvalə olunanda tərəddüd etdim, ilk olaraq beynimdən keçən “olmayan ədəbiyyatla bağlı axı mən nə məruzə edə bilərəm” fikri oldu. Amma məsələnin mahiyyətinə vardığında bu ədəbiyyatın səviyyəsini, keyfiyyət dərəcəsini nəzərə almadan deyə bilərik ki, bu gün uşaq ədəbiyyatının müxtəlif janrları, xüsusilə poeziya və nəsr sahəsində dinamika (düzdür, bu daha çox mövcud material əsasında) hiss olunmaqdadır. Problemə son illərin ədəbi yekunlarında ayrı-ayrı janrların daxilində toxunulması, qəzet və jurnal bolluğunda uşaq yazarlarının kifayət qədər görünməməsi, tanınmaması, təbliğatın zəifliyi bu ədəbiyyatı təcrid olunmuş bir sahə kimi tanıdır. Elə bu səbəbdəndir ki, keçən ilin ədəbi yekunlarında poeziya bölməsinin məruzəçisi N.Cabbarlı apardığı müşahidələr əsasında “Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı yox səviyyəsindədir” qənaətinə gəlmişdir. Lakin tənqidçinin bu fikrini birmənalı şəkildə qəbul etmək də doğru olmazdı. Son dövrlər bu istiqamətdə bir çox tədbirlərin həyata keçirilməsi, qərarların verilməsi az qala qəflətdə olan bu sahəyə marağı artırmışdır. Xüsusilə, 2008-ci ilin noyabrında Bakıda Türk xalqları Beynəlxalq uşaq ədəbiyyatı konqresinin keçirilməsi, ölkə prezidenti İlham Əliyevin fərmanı ilə 2009-cu ilin “Uşaq ili” elan edilməsi ilə əlaqədar bu sahədə bir canlanma başladı, yeni-yeni əsərlər yazıldı, uşaq ədəbiyyatının problemləri gündəmə gəldi, əfsuslar olsun ki, davamlı olmadı. Son dövrlər akademik İsa Həbibbəylinin təşəbbüsü ilə uşaq ədəbiyyatı və onun çağdaş durumu, problemləri, perspektivləri ilə bağlı məsələlərin yenidən gündəmə gətirilməsi, xüsusilə, bu

ədəbiyyatın ilk dəfə olaraq ayrıca müstəqil bir sahə kimi 2014-cü ilin ədəbi yekunlarında yer alması, 2015-ci ilin yanvar ayında çağdaş uşaq ədəbiyyatımızın problemləri ilə bağlı elmi müşavirənin keçirilməsi bu sahəyə qayğı və diqqətə əyani sübut ola bilər.

Uşaq ədəbiyyatımızın tarixinə, XIX əsrdən başlayaraq formalaşma, təkamül mərhələlərinə nəzər salsaq bu ədəbiyyatın maraqlı inkişaf yolu keçdiyinin şahidi olarıq. Bu inkişafın A.A.Bakıxanov, S.Ə.Şirvani, R.Əfəndiyev, M.T.Sidqi və b. ilə başlayan ilkin ibtidai mərhələsi, XX əsrin əvvəllərində maarifçilik, məktəb islahatının gücləndirilməsi, uşaq mətbuatının inkişafı yönündə F.Köçərli, A.Şaiq, A.Səhhət, S.S.Axundov kimi klassiklər yaradıcılıqları ilə milli uşaq ədəbiyyatımızın inkişafına təkan vermiş, sonrakı mərhələlərdə ənənələrdən bəhrələnərək uşaqlar üçün yeni sənət nümunələri yaradan M.Rzaquluzadə, M.Seyidzadə, X.Əlibəyli, T.Elçin, E.Mahmudov, N.Abdullayev, T.Mahmud, T.Mütəllibov, İ.Tapdıq, H.Ziya, M.Günər, Z.Xəlil, R.Yusifoglu, Ə.Quluzadə, Q.İsabəyli kimi şair və yazıçılarımız bu ədəbiyyatın layiqli davamçılıqlarına çevrilmişdilər.

Bəs bu gün yola saldıığımız 2014-cü ilin yekunlarına rəğmən çap olunan şair və yazarlarımızın şeir, hekayə və povestləri fonunda uşaq ədəbiyyatının səviyyəsi nə dərəcədədir? Qeyd edim ki, uşaq ədəbiyyatımızı təmsil edən şair və yazıçılarımız içərisində həm yaşlı nəsil Z.Xəlil, İ.Tapdıq, F.Sadıq, R.Yusifoglu, O.Rza, Ə.Quluzadə, Q.İsabəyli, M.Namaz, İ.İmanzadə, F.Tanrıli, Ə.Əli-oğlu, İ.İsaq, həm də orta və cavan nəsilin nümayən-

dələrini: G.İbrahimova, S.Nuruqızı, R.Yusifqızı, A.Bün-yadzadə, G.Almaz, Ə.Laçın, E.Məmmədova və b. görmək mümkündür. Bu il üçün əldə etdiyimiz materiallar, bədii nümunə və mətnlər, xüsusilə, uşaq ədəbiyyatının inkişafı yönündə atılan addımlar bu ədəbiyyatın yox dərəcəsində olmaq fikrini alt-üst edir. Bu gün uşaq şeirləri, hekayə və povestləri “Ədəbiyyat qəzeti”, “Azərbaycan”, “Ulduz”, “Nasir”, “Göyərçin”, “Oyuncaq” jurnalları və d. mətbu orqanların səhifələrində yer alır, ayrı-ayrı nəşriyyatlarda uşaq yazarlarımızın əsərləri çap olunur. “Göyərçin”, “Günəş”, “Oyuncaq” jurnalları, “Tumurcuq”, “Savalan” qəzetlərində məktəbəqədər və məktəb uşaqlarında müaliə qabiliyyətini formalaşdıran, onlarda oxu vərdişlərini inkişaf etdirən, bilik və bacarıqlarını, ətraf aləmlə bağlı informasiyalarını möhkəmləndirən maraqlı yazılar, şeir və hekayələr də çap olunur. Yarım əsrdən çox yaşı olan “Göyərçin” jurnalı bu gün də uşaqlar üçün maraqlı rublikalar, şeir və hekayələr, xüsusilə ədəbi nəsilər arasında bağlılıq yaratmaq, ənənələri yaşatmaqla bərabər yeni mövzularla gündəmə gəlir, heyif ki, müasir yazarlar jurnalın səhifələrində az görünür. Jurnalda diqqət çəkən əsas məqamlardan biri hər nömrədə müxtəlif xalqların ədəbiyyatına müraciət olunması, onların folklorundan, nağıl və hekayələrindən nümunələrin verilməsidir ki, bu da uşaqların başqa xalqların ədəbiyyatı ilə tanışlıq işində önəmli rol oynayır. Məsələyə keçməzdən qabaq bir gileyimi də qeyd etmək istəyirəm. Bu da uşaq yazarlarımızın əsərlərini əldə etməklə bağlı rastlaşdığımız çətinlikdir. Belə ki, uşaq əsərlərinin satışa vaxtında

çıxarılmaması, nəşr olunan kitablarla bağlı təbliğatın zəif, demək olar ki, birbaşa şəkildə müəllifin öhdəliyinə düşməsi və ən əsası uşaq kitabxanalarına verilməməsi, xüsusilə uşaq ədəbiyyatının inkişafı ilə bağlı son dövrlər müəyyən layihələrin həyata keçirilməsi, uşaq ədəbiyyatımızın respublikanın hüdudlarından kənarında tanıtılması baxımından səmərəli fəaliyyəti ilə seçilən Şəhla Qəmbərovanın rəhbərlik etdiyi “F.Köçərli adına Respublika uşaq kitabxanası”na 2014-cü ildə çap olunan bir kitab da daxil olmamışdır. Materiallar ya birbaşa şəkildə müəlliflərdən götürülmüş ya da satışdan əldə olunmuşdur. Məncə, bu da uşaq ədəbiyyatımızın təqdimində rastlaşdığımız başlıca problemlərdən biridir.

Keçən il bu sahədə atılan uğurlu addımlardan biri xalq yazıçısı Anarın təşəbbüsü, Q.Nəcəfzadənin tərtibi və redaktorluğu ilə Azərbaycan Yazıçılarının XII qurultayı ərəfəsində çap olunan “Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı antologiyası” oldu. Antologiya poeziya, nəsr, pyes, ədəbi tənqid bölmələrindən ibarətdir. Kitabın poeziya bölməsində İ.Tapdıq, F.Sadıq, Z.Xəlil, R.Yusifovlu, Q.İsabəyli, Ə.Quluzadə, İ.İmanzadə, Ə.Əlioğlu, O.Rza, A.Əlizadə, Ə.Musa, M.Namaz, B.Fərman, Zaur Həkim, M.Abdulla, A.Cəmil, V.Bəhmənli, Qərib Mehdi, İ.İsaq, İ. Yusifovlu, S.Nuruqızı, G.Munis, S.Hüseynoğlu, Q.Nəcəfzadə, M.Yanar və b. bədii nümunələri yer almışdır. Düzdür, müəlliflərin çoxluq təşkil etdiyi poeziya bölməsində çap olunan əsərlərin hamısı eyni səviyyədə deyildir. Belə ki, ömrünün və yaradıcılığının böyük bir hissəsini bu sahəyə sərf etmiş İ.Tapdıq, Z.Xəlil,

R.Yusifovlu, Ə.Quluzadə, Q.İsabəyli kimi təcrübəli şairlərlə yanaşı, orta və cavan nəsli təmsil edən S.Sərfəzovlu, S.Nuruqızının uşaqda ətraf aləmlə bağlı müəyyən anlayış formalaşdırın, onların təəccübünə səbəb hadisə və situasiyalar yaratmaq, kiçik oxucuları tərbiyə edən, məlumatlandırın, ətraf mühit, heyvan və bitkilər haqqında iti müşahidə üzərində qurulan canlı, aydın təsvirlər, təbiətlə bağlı ətraflı və dolğun bilgili maraqlı nümunələri verilmişdir. Əfsuslar olsun ki, kitabda istər yaşlı, istərsə də cavan nəsli təmsil edən bir çox müəlliflərin mövzusu dağınıq, primitiv, bəsit, müasir uşağın səviyyəsindən aşağı olan, poetiklikdən məhrum, yerli-yerində işlənməyən sözlərlə yüklənmiş, qafiyə xətrinə ölçülüb-biçilmiş nümunələri üstünlük təşkil edir. Kitabda təbiət, ayrı-ayrı heyvan və bitkilərin xüsusiyyətləri haqqında balaca oxucuda təsəvvür və anlayış yaradan, ana yurda, torpağa bağlılıq, vətənpərvərlik ruhunda yazılmış şeirlər, əsasən, mövzuya müasir baxımından deyil, ənənəvi yönümdən yanaşmada aktuallığını qoruyub saxlayır.

Bu da yeni antologiyada yer alan şeirlərin doxsan faizinin illər öncə yazılması ilə bağlıdır.

İ.Tapdığın şeirlərindəki ritmika, ahəng, səs çalarları, qısa, dolğun cümlələr, söz oyunları, Z.Xəlilin təbiəti predmetli, obrazlı şəkildə ifadə etmək, iti müşahidə qabiliyyəti, uşaqlarda ətraf mühit haqqında geniş təsəvvür oymatmaq qabiliyyəti, R.Yusifovlunun bədii mətni görüntü və təsvirlə məhdudlaşdırmaq deyil, onda müəyyən əxlaqi fikir formalaşdırmaq, eyni zamanda uşağı düşündürmək, maraqlandırmək, diqqətini gerçəkliyin müxtəlif tərəflərinə

yönəltmək ustalığı baxımından bu təcrübəli şairlərin şeirlərinin böyük tərbiyəvi əhəmiyyəti vardır.

Uşaqla ünsiyyətdə ən vacib, zəruri məsələlərdən biri gerçəkliyi, ətraf aləmi uşaq kimi görmək, dərk etmək bacarığıdır. Görkəmli rus tənqidçisi V.Q.Belinski yazırdı ki, “adi yazıçıya bir, uşaq yazıçısına isə iki istedad lazımdır. İkinci istedad ona obrazlı ifadələri uşaq psixologiyasına uyğun şəkildə seçmək üçün gərəkdir”. Fakt, hadisə, müəyyən anlayışlar o zaman uşaqda maraq yarada bilir ki, məzmunu uyğun təsvir yarana bilsin, bu həm uşağın təəssüratlarını möhkəmləndirsin, həm də məzmunla, canlandırılan obrazla bağlı aydın təsəvvür formalaşdıra bilsin. Antologiyada eyni məfhum, predmet, obrazla bağlı şeirlər çoxluq təşkil edir. Aydınlıq yaransın deyə iki şairin iki eyni şeiri ilə fikrimizi ümumiləşdirə bilərik.

*Rəngi qara,
Gözləri ağ,
Ağacdələn...*

*Təpəsinin
Düz ortası
Qırmızıdır
Lələkləri
Pırpızıdır
Budaqları
Dələr hərdən
Ağacdələn. (Ağacdələn. Z.Xəlil, səh.32)*

Şeirdə müəllif ağacdələnin real təsviri əsasında obrazı canlandırmış, bu varlıq haqqında kiçik oxucuda təsəvvür yaratmağa çalışmışdır. İkinci şeirdə isə ağacdələn təsvir deyil, təqdim olunur.

*Peşəsini
Gözəl bilir
Ağacdələn
Çox çalışıb,
Az dincəlidir
Ağacdələn*

Bu təqdimat obrazla uyğunlaşmır, ağacdələn obrazını əyaniləşdirmək üçün bu təmtəraqlı misralar heç bir poetik effekt yaratmır. Obraza xas əlamətlərin, tipik detalların seçilməməsi, məzmunun məna və fikirlə uzlaşmaması, şeirdə bədii məntiqi itirib. Elə bu səbəbdəndir ki, “ağacdələnin çox çalışıb, az dincəlməsi”, “vəzifəsinin bildirçini sevindirmək, sığırçına yuva vermək olması”, “yaxşılığın əvəzini istəməməsi” kimi qeyri-dəqiq, obrazla uyğunlaşmayan, üst-üstə düşməyən fikirlər ağacdələnin poetik obrazının yaradılmasında heç bir müsbət keyfiyyəti ilə yadda qalmır.

Kitabda müəlliflərin nəvələrə həsr etdikləri şeirlər də üstünlük təşkil edir. Topluda bu xüsusda S.Nuruqızının “Nənəm və mən” şeiri mövzuya uyğun ritmi, ahəngi, folklorə dayaqlanan təhkiyə üsulu, təbiiliyi, canlılığı ilə diqqəti cəlb edir.

*Un ələyir
Yenə nənəm
Una batan
Yenə mənəm...
Gah su töküür,
Gah da ki, duz
Deyir: – çəkil
Ağıllı qız
Mən durmuram.
Deyirəm ki,
Baxıram da...
Amma yalan
Deyirəm mən
Azca imkan
Düşən kimi
Xəmirə əl
Dəyirəm mən
İndi nənəm
Yumurlayıb
Tutacaqdır
Neçə kündə
Bişirəndə
Ətri uçub
Çatacaqdır
Bütün kəndə...*

Lakin bu məzmununda yazılmış əksər şeirlərin əsas qüsurlu cəhəti fərdi hisslərin ümumiləşə bilməməsi, xarakteri, uşaq psixologiyasını və yaxud obrazı konkret bir məqamla konkretləşdirə bilməməkdir. Ümumi sözlər, gəlişi gözəl ifadələr, nəvəyə hədsiz məhəbbət, sevgi

hissinin izharı baba-nənə, nənə-nəvə münasibətlərini, bağlılıqlarını səciyyələndirə bilmir.

*Açılan səhərim
Oynaq kəhərim
At üstə yəhərim
Hər arzu, hər diləyim
Nur nəvəm Muradım
Mənim qolum-qanadım*

(Güləmail Murad, səh. 275)

Güləmail Murad adlı müəllifin bu silsilədən kitaba daxil olunmuş şeirlərində şairə bizi nəvələri ilə tanış edir, gəlişi gözəl, təmtəraqlı misralarla nəvələrə olan sevgisini bildirir. Lakin yuxarıdakı şeirdə Muradı nura, qol-qanada çevirən məqamlar aydın ifadə olunmayıb, seçilmiş bənzətmələr, bədii təyinlər məzmunla uyğunlaşdırılmamış, nəvənin obrazını yaratmaqda heç bir poetik məna kəsb etməmişdir.

Bundan başqa antologiyanın poeziya bölməsində uşağın təfəkküründən aşağı səviyyədə olan şeirlərə də rast gəlmək mümkündür ki, uşağa bu cür yanaşma tərzı və onu təqdim müasir uşağın psixologiyasına, təfəkkürünə tamamən ziddir.

*Gördü Aynur həyətdə,
Ot içində topları.
Gözəldir, qırmızıdır...
Cəld bir qaba topladı.*

*Anasına göstərib,
Dedi: – bax, top yığmışam
Bacımla oynamağım,
İndi olacaq asan.*

*Yox, qızım, o almadır,
Silkələyib yel baba.
Sən də gedib yığmısan,
Hamısını bir qaba.*

(Şəfəq Sahibli, səh.311)

Şeirdə bənzəyənlə bənzədilən arasında yaradılan assosiativ bağlantı formal xarakter daşdığından tərəflər arasındakı bədii-məntiqi keçid alınmamışdır.

Gerçəkliyə münasibətdə, müəyyən varlıqların tanıtılmasında obrazın uşaq təfəkkürünə uyğun açılması və səciyyələndirilməsi vacib şərtədir. Uşağın şahidi olduğu hər hansı bir hadisə və yaxud gördüyü əşya və ya predmet haqqında obyektiv təsəvvür yaratmaqda təsvir üsulunda birbaşa şərh deyil, obrazlı qavrayış tələb olunur. Obrazlılıq bəzən bir-biri ilə əlaqəsi olmayan tərəflər arasında da assosiativ bağlantı yaradır, bu isə uşağa müxtəlif predmetlər arasında oxşarlığı, bənzərliyi tapmaqda, təfəkkürünü formalaşdırmaqda, onda müəyyən estetik hiss oyatmaqda yardımçı olur.

*Bu mərcan xoruza bax,
Qırmızıdır, aldır o.
Uzaqdan elə bil ki,
Yeriyən tonqaldır o... (Mikayıl Yanar, səh.297)*

və yaxud:

*Tamaşadı,
Baxanların
Gözü doymayır
Dəcəl dolu
Özü çalib,
Özü oynayır.*

(Sərvaz Hüseynoğlu, səh.263)

Antologiyanın poeziya bölməsində, müasir uşağın ətraf aləmə baxışı, onu dərk etmə imkanları, maraq dairəsi, onun psixologiyasını açan, xüsusilə, vətən, vətənpərvərlik mövzusunda, dövlət atributlarımıza, Qarabağ müharibəsi və s. həsr olunan şeirlər yox dərəcəsinədir. (İ.İmanzadə və yüksək səviyyədə olmasa da Gülarə Munisin şeirləri istisna olmaqla).

Uşaq şeirlərində çox zaman söz oynatmaq, dilin daxili imkanlarından istifadə, bir sözü müxtəlif çalarda işlətməklə cinas qafiyələr yaratmaq meyili güclü olur. Lakin çox zaman bu söz oyunları, səslərin ahəngi, cinas qafiyələr bədii effekt yarada bilmir. Sözün fonetik üslubi çalarları ideya-məzmunu açmır, mövzunun xarakteri ilə bağlanmır.

*Çəmənlikdə Çingizdir,
Çil-çil kəhəri çapan.
Çəmənlikdə Çingizə,
Çap-çap çapılır, çapan...*
(Ə.Əlioğlu)

Antologiyada E.Zeynalov, G.İbrahimova, A.Seyid-qızı, H.Hüseynova, R.Məmmədova, A.Bünyadzadə, M.Tapdıqova, İ.Aytel, G.Almaz, Ə.Laçının hekayə və nağılları nəsr bölməsində yer almışdır. Müəllifləri çoxluq təşkil edən nəsr nümunələri içərisində yadda qalan, seçilən, diqqət çəkən nümunələrə çox az rast gəlinir. Antologiyaya daxil olan əsərlərin keyfiyyət dərəcəsi, müasirliyi, dil-üslub xüsusiyyətləri olduqca aşağı səviyyədədir. Kitabda Eyvaz Zeynalovun “Baba və nəvə”, Gülzar İbrahimovanın “Evin kişisi”, Aygün Bünyadzadənin “Bir damla su”, “Şirniyyat atan silahlar”, “Tort”, Əfsanə Laçının nağılvəri “Kloun”, “Kolba” hekayələri nəsr nümunələri içərisində seçilənlərdəndir. Bəzən uşaq yazarı uşaqlar üçün yazdığını unudur, əsəri uşaq təfəkkürünə, psixologiyasına, onu dərk edib qavrama sərhədlərinə uyğun deyil, öz düşüncəsinə uyğun müəyyənləşdirir. Belə ki, nisbətən təcrübəli yazar Eyvaz Zeynalovun topluya daxil edilən “Bahalı şokalad qutusu”, “Plastilinli tülkü”, Hicran Hüseynovanın “Gülərin nağılları”, Münəvvər Tapdıqovanın “Bakıya qar yağdı”, Pəhriz suyu”, “Bir qrafın su və ya qurt-qurt” hekayələri uşaqda heç bir müsbət hiss oyadacaq, təlim-tərbiyəsində, psixologiyasında mühüm rol oynayacaq hər hansı bir keyfiyyəti ilə diqqət çəkmir. Cilalanmamış dil, hadisə və situasiyanın sönük ifadəsi, primitivlik, hissini, yaşantının reallaşmasında heç bir xüsusi məqam ilə yadda qalmır.

Uşaqlarda xeyirxah əməllər aşılamaq, onlarda yaxşını pisdən ayırmaq vərdişi yaratmaq, tərbiyə etmək, uşağı öz əməlləri ilə düşündürmək cavan yazarlardan Əfsanə

Laçının antologiyaya daxil olan iki əsəri üçün səciyyəvidir. Müəllifin “Qoğal” nağılının süjetini xatırladan “Kloun” hekayəsi bu cəhətdən müasirliyi ilə seçilən maraqlı nümunələrdəndir. Müəllif uşağı tərbiyələndirmək üçün nəyinsə yaxşı və yaxud pis olduğunu göstərmir. Onlarda etdikləri pis əməlləri özləri dərk etmələri, düşünmələri, xeyirxah olmaq, heç kimi incitməmək, naqis işlərdən, əməllərdən uzaq olmaq və s. vərdisləri aşılayır. Dostunun icazəsi olmadan ondan gizlin evlərinə gətirdiyi Kloun oyuncağı və atdığı yanlış addımla bağlı gördüyü yuxu Sabirə rahatlıq vermir. Peşmançılıq hissi keçirən uşaq tutduğu işin düzgün olmadığını dərk edir. Digər maraqlı məqam nağılın ənənəvi başlanğıc quruluşundakı “Biri var idi, biri yox idi”... girişindən fərqli olaraq “aylar keçir, illər dolanır, yeni nağıllar yaranır. Bu nağılların içindən ən gözəlini seçirəm. Sizə nağıl biçirəm” deyimi ilə başlaması və hər bir uşağın adət etdiyi “Göydən üç alma düşdü” ənənəsi nağıl sonluğunun yeni transformasiyada, müasir tərtibatda uşaqlara eşitdiklərini dinləyərək yatmaq, rahatlanmaq deyil, oxuduqlarından nəticə çıxarmaq tövsiyəsi ilə “Bu nağılı oxumuram ki, mışıl-mışıl yatasan, oxuyuram ki, fikirləşib ağıllı yol tapasan” kimi mənalı verilməsi yenidir, maraqlıdır.

İndi isə bir az da uşaq yazarlarımızın 2014-cü ildə çap olunan və əldə etdiyimiz kitabları haqqında danışaq. Ötən il İsmayıl İmanzadənin “Mən atamın oğluyam” (Bakı, “Yeni Poliqrafist”, 2014), Mahmud Əhmədin “Çəmənli xalça” (Bakı – “Elm və təhsil”, 2014), “Anamın laylaları” (Bakı, “Elm və təhsil”, Bakı-2014), Q.İsabəylinin “Aclıq

dərsi” (Bakı, Şirvanəşr, 2014), R.Yusifqızının “Zamanın əsirləri” (Bakı, “Altun kitab”, 2014) nəsr əsərləri çap olunmuşdur. Əldə olunan şeir kitablarının əsas mövzuları ənənəvililiyi ilə diqqət çəkir: vətənə, torpağa məhəbbət hissi, təbiət təsvirləri, heyvan və bitkilər haqqında nəzm nümunələri, nəvə sevgisi və s. İ.İmanzadənin “Mən atamın qızıyam” şeirlər kitabında vətənə bağlılıq, vətənpərvərlik, müstəqil dövlətin atributları, yurd həsrəti, doğma torpağa məhəbbət hissi aşıl原因an nümunələr toplanmışdır. Kitabda ana yurda həsr olunmuş “Ana yurdum”, “Azərbaycan bayrağı”, “Gerbim, himnim, bayrağım” və d. bu xüsusda yazılan silsilə şeirləri birləşdirən ortağ cəhət bədii təsvir, ifadə tərzii, intonasiya çalarları və obrazların eyniyyət təşkil etməsi, daha çox tərənnümvari tərzdə yazılmasıdır. Maraqlı məqamlardan biri isə obraza daha geniş, tutumlu, poetik mənə vermək imkanları ilə əlaqəlidir.

*Sütundu, lay divardı,
Keçilməz çəpərdi daş
Düşmənin qarşısında
Səngərdi, sipərdi daş.
Bilən yox köksündəki,
Donmuş cizgilər nədir?
Hər sətiri sirlə dolu
Qədim bir kitabədir...
Mürgüləyən “Cəngidir”,
“Yallı” havasıdır o.
Doğma ana dilimin
İlk “Əlifba”sıdır o. (İ.İmanzadə, səh.25)*

Şair ən xırda detallı, adi predmeti geniş mövzuya çevirə bilir, onu müxtəlif biçimdə, xalqın tarixi yaddaşı, qəhrəmanlığı fonunda kiçik oxucuya təqdim etməyi bacırır. Yeni informasiya və bilgilərə yol açan bu təqdimatda kiçicik daş “düşmənin qarşısında səngərə”, “köksündəki cizgilər qədim bir kitabəyə”, “cəngi, yallı havasının” ilk sədalarına və nəhayət “yurd daşına”, “vətən daşına” çevrilir.

Vətənə, el-obaya bağlılığı, yurd itkisini, ağrısını yaddaşda ilişib qalan xatirələrin seçilmiş poetik detallın fonunda psixolojişdirmək şairin kitaba daxil edilən “Ayselin arzusu”, “Xarıbülbul” şeirləri üçün səciyyəvidir. Bundan əlavə İ.İmanzadənin təbiət məqamlarının təsvirə gətirilməsində, detal və predmetlərin təfərrüatlı təqdimi, uşaqlarda müəyyən bir hadisə və yaxud obraz haqqında aydın təsəvvür yaratmaq, təbiəti sevdirmək və öyrətmək, uşaq aləminin zənginləşməsi, estetik zövqünün formalaşması “Ulduzlar”, “Günəş”, “Günəbaxan”, “Tumurcuq”, “Kəpənək”, “Göbələk”, “Alça”, “Qaratikan” kimi qısa, lakonik poetik miniatürlər üçün xarakterikdir.

*Sinəsi qapqaradır,
Ləçəkləri sapsarı.
Ovuc-ovuc tumu var
Nə buğdadır, nə darı.
Dan yeri qızarıanda
Al şəfəqə boyanır.
Elə bil ki, günəşlə
Bir yatır, bir oyanır.*

(“Günəbaxan”, səh. 56)

Mahmud Əhmədin 2014-cü ildə çap olunmuş “Anamın laylaları” və “Çəmənli xalça” kitablarında toplanan şeirlərin əsas mövzusu ata-anaya məhəbbət hissi, övlad qayğısı, böyüklərə hörmət, ana laylası, yurdumuzun gözəllikləri, təbiətin rəngarəng fəsilləri haqqındadır. Poetiklikdən məhrum, tərənnümün üstünlük təşkil etdiyi bu şeirlərdə hədsiz dərəcədə söz, ifadə təkrarlarına, trafaret gəlişi gözəl söz və cümlələrə rast gəlmək mümkündür. Pafos, gurultu, tribunluq, publisistik ton əsasən vətənlə bağlı şeirlərdə daha aparıcıdır. Ana laylası, uşaqlıq xatirələrin çözülməsində yaddaşa qayıdış öz ənənəvi təsvir hissini itirir, qeyri-səmimi təsir bağışlayan bu dönüş, hətta bəzi məqamlarda şairin özü üçün məlum olmayan bu qayıdışın primitiv, bəsit şəkildə verilməsi heç bir maraqlı keyfiyyəti ilə yadda qalmır.

*Bir də gəlib bu dünyaya,
Yenə körpə mən olaydım,
Dola-dola bir mənaya,
Hər payımı mən alaydım.*

*Yenə duzlağa dönəydim,
Qığıldayıb hey dinəydim,
Danışmağı öyrənəydim,
Körpə uşaq mən olaydım.*

(“Mən olaydım”, səh.22)

Ədəbiyyatşünas alim, professor Ş.Alışanlı 1980-ci illər uşaq şeirinin poetik strukturunun yeni fikir və ifadə məsələləri üzərində dayanaraq “Əyanilik və müasirlik”

məqaləsində yazır: “Son illər çap olunmuş uşaq şeirlərində kəmiyyət keyfiyyətlə müqayisədə üstünlük qazanır və “bədi materialın” bolluğu onun məzmun-forma, janr-üslub axtarışlarını müşahidə etməyə mane olur. Qəribədir ki, heç bir potensial imkanları olmayan bəzi müəlliflər də öz “istedadlarını” bu sahədə sınaırlar”. Ş.Alışanlının keçən əsrin 80-ci illər uşaq şeirində müşahidə etdiyi nöqsanlar bu gün də qalmaqdadır. Əfsuslar olsun ki, “heç bir potensial imkanları olmayan” lakin çap olunan kitablarına tanınmış şəxslər tərəfindən verilən rəylər, yazılan ön söz və resenziyalarda nöqsanlar nəzərə alınmır, bu da zəif məhsulun asan dövrüyyəyə ayaq açmasına səbəb olur ki, nəticədə uşaqların estetik zövqünün itməsinə, bədi dəyərin, sözün ucuzlaşmasına, aşağı səviyyəyə enməsinə gətirib çıxarır.

Ötən il bir neçə müəllifin hekayə, nağıl və povestləri, Q.İsabəylinin “İ.i.i. a.a.a...”, “Aclıq dərsi” hekayəsi, R.Yusifqızının “Zamanın əsirləri” povesti çap olunmuş və “Ədəbiyyat” qəzetində, “Göyərçin”, “Nasir”, “Oyuncaq” jurnallarında Q.İsabəylinin “Bulud”, “Alim”, “Bağban”, “Alça”, “Toxluq”, “Atam”, “Köçərilər” hekayələri, “Boz cücələrlə məşhur oğrubaşı Qara pişiyin ölüm-dirim savaşı” nağılı, R.Yusifoglunun “Fatehin rəsmləri”, “Ulduzlar”, “Palıd ağacının nağılı”, F.Tarıllının “Bilmirəm”, “Torpağın ətri”, A.Bünyadzadənin “Səyahətçi Soxulcan Şirinabadda”, E.Məmmədovanın “Ayı və Arı”, “Zibil qabının arzusu”, “Sehirli konsert”, “Zənci qar adamı”, G.Almazın “Göyərçin” jurnalında silsilə hekayələri çap olunmuşdur ki, bu nümunələr nəsr əsərlərinin keyfiyyətinin nəzmə

nisbətdə yüksək olduğunu göstərir. Bunların içərisində müasirliyi və mövzusunun aktuallığı, daha doğrusu, müasir uşağın təfəkkür tərzinə, gerçəkliyi dərk etmə imkanlarına, estetik zövqünə təsir edəcək, ətraf aləmdə baş verən hadisələrin sosial problemlərin iştirakçısına çevrilən uşağın müxtəlif situasiya və olaylarda mənəvi aləmini açan əsərlər də az deyildir.

Q.İsabəylinin “Aclıq dərsi” əsəri bu cəhətdən seçiləndir. Hekayə müharibənin fəci ovqatını insan, uşaq aləmində doğurduğu sarsıntıları əyaniləşdirmək baxımından maraqlı nümunələrdəndir. Yazıçı kiçik hekayədə Qarabağdan, Xocalıdan didərgin düşmüş bir ailənin on yaşlı övladı Elatın mənəvi-ruhi iztirablarını mücərrəd aclıq məfhumunun fəlsəfi qatında ümumiləşdirə bilmişdir. Uşaq müharibənin seyircisi kimi təqdim olunmur, kiçik Elatın adından tutmuş yaşadıqlarına qədər yaddaşa, düşüncəyə köklənir. Hekayədə yaşantının əyaniliyi, emosional ifadəsi diqqət çəkir. Evdə yeməyə, içməyə bir şey tapa bilməyən, əzizlərini Qarabağda itirmiş, yurd-yuvasından didərgin düşüb Bakının gecəqondularından birinə sığınan, yaşadığı güzəranın ağırlığından “ – Burda belə yaşamaqdansa, orda elə ölmək yaxşıydı, ay ana!” deyən 10 yaşlı Elatın yurd, el, oba, xoş güzəran, ata, toxluq – aclığından çıxıb “aclıq dərindən” yaşantılarının yekunu olaraq aldığı beş qiymət kiçik bir süjetdə yazıçının hadisəni psixolojişdirmək, uşağın iztirabları, mənəvi-ruhi sarsıntıları fonunda faciənin fəlsəfi mahiyyətini mücərrəd məfhumda açma bilmək bacarığından irəli gəlmişdi.

Aydın üslubu, dilinin şirinliyi, kinayə, yumor hissini aparıcılığı ilə seçilən Q.İsabəyli yaradıcılığı çox zaman sujeti orijinal təsvir üzərində qurmaq, obrazı dolğun, hərtərəfli canlandırmaq bacarığı ilə seçilir. Kiçik yaşlı uşaqlar üçün yazılmış “Bulud” hekayəsində orijinal təsvirə fikir verək: “Külək qalxmağıyla əllərini dörd eləyib, Dənizi yolub-yoluşdurmağa başladı. Dəniz ha sakit olmağa çalışdı... bacarmadı, bir də gördü, nəfəsi buğ verir. Buğ qalxdı-qalxdı, düz Dənizin başı üzərində bomboz ayı balasına döndü. Onu da külək qabağına qatıb apardı”.

Yazıcının hekayələri nəyi isə birbaşa təlqin etmək hissindən uzaqdır, təlqin olunan fikir sujetin məntiqi axarından doğur. Bu, xüsusilə yazıcının “Bağban”, “Köçərilər” hekayələri, “Boz Cücələrlə məşhur oğrubaşı Qara pişiyin ölüm-dirim savaşı” nağılı üçün xarakterikdir. Folklor üslubu bütün komponentləri: təsvir, ifadə imkanları, təhkiyə üsulu ilə bu yaradıcılıqda aparıcı yer tutur. Yazıçı “Bağban” hekayəsində adi hadisəyə maraqlı şəkildə yanaşaraq onu folklor sujetinə çevirir. Bu, təbiətlə-insan arasında mənəvi bağları, harmoniyayı, münasibətlərin dərin köklərini əks etdirmək, tapmaq və göstərmək ustalığını, müasir mövzunu folklor sujetinə çevirmək bacarığını meydana çıxarır. Yaradıcılığında müsbət cəhətlərlə yanaşı, ötən il çap olunan hekayələri ilə bağlı Q.İsabəyli üslubuna xas nöqsanlı cəhətləri də qeyd etmək istərdik. İlk növbədə bu yazıcının dilinə hədsiz dərəcədə sərbəstlik verməsi ilə bağlıdır ki, bunu da sarkazm, kinayə, yumorla zəngin olan, ictimai-siyasi məsələlərə alleqorik şəkildə toxunulan, cəmiyyətin, insanlığın nöqsanlı

tərəflərini açan “İ.i.i... a.a.a...” povesti və “İt, eşşək, Allah”, “Toxluq”, “Atam” hekayələrində sezmək mümkündür. Hətta bu əsərlərin hansı uşağın yaş səviyyəsinə uyğun yazıldığı aydın deyil.

Uşaqla ünsiyyət hədsiz tələbkarlıq tələb edir. S.Ağabalıyeva yazır: “Uşağa müraciət, uşağa yönələn söhbət təmizlik, bütövlük, səmimiyyət tələb edir, qarşısındakı ilə “yaşad” ola biləndə, dialoq alınır. Uşağa ünvanlanan şeirin, hekayənin, nəsihətin uğurunu həm də bir cəhət təmin edir ki, estetik ideali təqdim və təlqin edən bir az psixoloq, bir az pedaqoq, bir az alim, bir az da... böyük uşaq olsun gərək”. Uşağın aldığı informasiya böyüklərdən fərqli olaraq ilkin informasiyadır. Böyüklərdə oxuduğu hər hansı bir əsərin müsbət və yaxud mənfi tərəflərini analiz etmək imkanı olduğu halda, uşaq üçün canlandırılan hər hansı bir hadisə, real əsası olan fakt, gerçəklik, dəqiqlik tələb edir. Yazıçı uşağın yaş səviyyəsini, ətraf aləmi dərk etmə, qavrama imkanlarına uyğun olaraq reallığın istər müsbət, istərsə də mənfi tərəflərini elə dillə ölçüb-biçilmiş tərzdə ifadə etməlidir ki, bu uşağın beynini qarışdırmasın, onda ikrah hissi yaratmasın. Minillik tarixi olan ədəbiyyatımızda, söz yaddaşımızda ana obrazı paklıq, gözəllik rəmzidir. Üzü “Qurani-Kərim”dən tutmuş “Cənnət anaların ayaqları altındadır”, “Kitabi-Dədə-Qorqud” da tanrı haqqına, dərğahına yüksələn ana haqqı bu müqəddəs varlığa verilən ən ali dəyərdir. Lakin yazıçı “Atam” hekayəsində anaya tam fərqli, dəyərdim ki, ananın dəyərlər sistemindəki yerinə, roluna tam yanlış mövqedən baxmış və əks şəkildə

canlandırmışdır. Düzdür, müasir ailə-məişət münasibətləri, sosial qayğılar, günümüzün aktual mənzərəsi fonunda bu cür hadisələrlə rastlaşmaq mümkündür. Lakin bunu bizcə uşaq üçün çılpaq mövzuya çevirmək doğru deyildir.

Təcrübə göstərir ki, müasir uşaq ədəbiyyatının elmi-fantastik janrda nailiyyətləri də az deyildir. Müasir təhsil sisteminin xarakterinə uyğun olaraq, uşaqlarda elmə, təhsilə maraq oyatmaq, onların müxtəlif elm sahələrində bilik və bacarıqlarını formalaşdırmaq, elmi kəşflər və ixtiralarla bağlı bilgilərini möhkəmləndirmək, gələcək və bu gün arasında əlaqə və bağlılıqların qurulmasında, uşaqları məlumatlandırmaq, düşündürmək, tərbiyələndirmək istiqamətində bu janrın imkanları genişdir. Elmi-fantastik janrda yazılan əsərlərə müasir uşaqlar daha çox maraq göstərir. Müasir uşaq nəsrində bu sahədə əsərləri məktəblilər tərəfindən sevilə-sevilə oxunan müəlliflərdən biri də Reyhan Yusifqızıdır. İxtisasca riyaziyyatçı olan Reyhan xanım yaradıcılığa keçən əsrin 90-cı illərindən başlamış, bir-birindən maraqlı hekayə və povestləri ilə uşaqların sevimlisinə çevrilmişdir. Yaradıcılığında əsasən elmi-fantastik üsluba üstünlük verən Reyhan xanımın əsərlərində müasir elmin nailiyyətlərindən danışılır, kainat, təbiət, yer kürəsi, tarix, coğrafiya, astronomiya, riyaziyyat və s.elm sahələrinə aid maraqlı bilgiler verilir, uşaqlarda elmi biliklərə yiyələnmək, müasir elmin nailiyyətləri ilə məlumatlanmaq vərdişi aşılanır. Bir sözlə, bu üslub “onun yaradıcılığının uğuru kimi dəyərləndirilə bilər”. R.Yusifqızının elmi-fantastik üslubda yazılan “Zamanın əsirləri” povesti yazığının 2009-cu ildə yazdığı

“Yaşıl gözlü qız” povestinin davamı olaraq qələmə alınmışdır. Xatırladaq ki, həmin povest 2009-cu ildə Ankarada keçirilmiş müsabiqədə 3-cü ödülü qazanmış və əsər türk dilinə tərcümə olunmuşdur. Əsərdə kosmik qəza nəticəsində Yer planetinə düşən yaşıl gözlü qız Leminin yer üzündəki macəraları, məktəbli dostları Aysel, Kənan, Rüstəmin köməkliyi sayəsində öz planetinə qayıtması təsvir edilmişdir. “Zamanın əsirləri” əsərində isə bu hadisədən bir il keçməsinə baxmayaraq, Lemidən heç bir xəbər ala bilməyən dostların onunla əlaqə saxlamaq cəhdi yanlışlıq ucbatından balaca qəhrəmanları tamamilən başqa bir dövrə –“ Daş dövrünə” salır. Həmin dövrə düşən Rüstəm və Kənanın rastlaşdıqları, şahidi olduqları hadisələrin fonunda müəllif kiçik oxucuları həmin dövrün təbiəti, insanları, iqlimi, insanların yaşam tərzini və inanclarını canlı şəkildə təsvirə gətirir, yeri gəldikcə ayrı-ayrı heyvanların xüsusiyyətlərini dövrün ahəngini saxlamaqla təbii şəkildə verir. Hadisələrdə uzunçuluğa getmir, ifrata varmır, bir-birindən maraqlı hadisələr, başqa bir aləmə düşmüş uşaqların hər an vəhşi təbiətlə üz-üzə dayanmaları, heyvanlarla qarşılaşmaları oxucuda maraq doğurur. Əsərdə qədim dövrdə odun əldə edilməsi, qəbilə insanların totemlə bağlı inancları, ayrı-ayrı sivilizasiyaları bir-birindən fərqləndirən xüsusiyyətlər maraqlı şəkildə izlənilir. Yazıçı köməksiz qalan uşaqların ən çətin anlarda bir-birinə dayaq durmalarını uşaqlarda yüksək mənəvi-əxlaqi keyfiyyət kimi qiymətləndirir. Dostunun səhvi ucbatından çətin vəziyyətə düşən Kənan ən çətin anlarda Rüstəmə dayaq durur, bacardıqca bir-birlərini çətin

vəziyyətdən çıxartmağa çalışırlar. Müəllif nəyin yaxşı və yaxud nəyin pis olması haqqında uzun-uzadı danışmır, bunu dostların davranışında, hərəkətlərində əyaniləşdirir. Ayının hücumundan mağaraya sığınan dostların gölə tullanmaq məcburiyyətində qalarkən çətin vəziyyətdə qalan Rüstəmə Kənanın dəstək olması buna əyani misal ola bilər. Əsər dinamikdir. Hadisələr sakit axarla davam etmir. Xüsusilə “Hücum” səhnəsi uşaqların vəşaqla, vəhşi pişiklə qarşılaşmaları və heyvana xas əlamətlərin təfərrüatlı verilməsi maraq doğurur. Müəllifin insanlığın mahiyyəti, dəyəri haqqında dolğun mühakimələri düşündürücüdür. Mağara insanı Axonun uşaqların həyatını xilas etmək üçün özünü çətin vəziyyətdə qoyması zaman və insanları bir-birindən kəskin fərqlənən canlı varlığın təbiətində dəyişməyən oxşar məqamlar uşaqları dərin düşüncələrə sövq edir: “Mən illər bundan əvvəl ibtidai insan düşərgəsində doğulmuş, sərt şəraitdə böyümüş, ana təbiətdən və onunla eyni qandan olan vəhşi insanlardan yaşamağın yollarını öyrənmiş bu cəsur oğlanın nə qədər böyük ürəyi varmış!

Heyrət etməmək mümkün deyildi. Demək, bu cür insanlar tarix boyunca həmişə olmuşlar: mən illər əvvəl də, indi də və gələcəkdə də olacaqlar. Zaman keçir, insanlıq dəyişmir, o mənəvi dəyər kimi həmişə mövcuddur. Axonun ürəyi Lemininki qədər böyük idi”.

Yeri gəldikcə müəllif, uşaqların təbiətlə bağlı bilgilərini möhkəmləndirir, ayrı-ayrı heyvanların xüsusiyyətləri, təbiət hadisələri, sirləri, mağara həyatı, mağaranın

yanma səbəbləri, elmi sirlər, filosofların, alimlərin elmi ixtiraları ilə bağlı maraqlı və tutarlı məlumatlar verir.

Bu cəhətdən əsərin “Savanna”, “Mamontlar”, “Böyük çay”, “Orta Paleolit”, “Möcüzə” hissələri maraqlı doğurur.

Lakin əsərin müəyyən yerlərində müəllif ifrata varır, təbiiliyi pozur. Reyhan xanımın ətraf aləm haqqında kifayət qədər maraqlı bilgiləri insanları və qəbilə həyatının təsvirində özünü doğrultmur. Bu insanların görüntüsü, danışığı, geyimi, münasibətləri dövrün ahənginə uyğun canlandırılmışdır. Bəzi məqamlarda mağara insanları daha çox müasir insan təəssüratı oyadır. Əsərin “İnsan düşərgəsi” hissəsində oxuyuruq: “... Körpələr analarının qucağında idi. Qadınlar və uşaqlar bir-birinə qısılmış, kişilər isə əksinə, tək-tək dayanmışdılar, silahları da əllərində idi. Qocalar köhnə zamanlardan, olub-keçənlərdən danışdılar. Vaxtilə yangın və daşqınların törətdiyi fəlakətlər, ölümün pəncəsinə keçmiş cəsur döyüşçülər, heyvanların caynağında həlak olmuş mahir ovçular haqqında onların söhbətlərinə qəbilə üzvləri, xüsusilə uşaqlar səssizcə, nəfəslərini içlərinə çəkərək maraqla qulaq asırdılar”. Lakin buna baxmayaraq əsər uşaqların maraqlı dairəsini genişləndirmək, elmi biliklərini, ayrı-ayrı elm sahələri ilə bağlı bilgilərini möhkəmləndirmək baxımından maraqlı əsərlərdəndir.

Beləliklə, 2014-cü ilin yekunları ilə bağlı uşaq ədəbiyyatı haqqında fikirlərimizi aşağıdakı qənaətlərimizlə ümumiləşdirə bilərik.

1. Uşaq ədəbiyyatının ayrı-ayrı janrları üzrə əldə olunan materiallara əsasən nəsr sahəsində dinamika,

müasir mövzulara maraq, bədii-estetik, ideya-mövzu axtarırları nəzmə nisbətdə daha aparıcı olmuşdur.

2. Şeir nümunələrində bədiiliyin zəif olması, mövzuların ənənəviliyi və müasir uşağın tələbatları ilə üst-üstə düşməməsi ilə bağlıdır ki, bu da 2014-cü ildə çap olunan şeir kitablarında toplanmış nümunələrin çox hissəsinin təkrar nəşr olması səbəbindəndir ki, müasir uşaq tələbatına cavab vermir.

3. Nəsr əsərlərində çox zaman obrazın uşaq yaşına uyğun olmayan problemlə, qayğılarla yüklənməsi, dilin qüsurlu olması bədii materiala oxucu marağının zəif olmasına gətirib çıxarır.

4. Bədiilikdən uzaq, aşağı səviyyədə olan əsərlərin dövrüyyəyə buraxılması ədəbi-nəzəri araşdırmanın olmasından irəli gəlir. Tənqidin bir çox sahələrində olduğu kimi burada da rəyləndirmə sənət meyarlarından çox fərdi münasibətlərə köklənir və s.

Hesab edirik ki, gəldiyimiz qənaətlər uşaq ədəbiyyatımızın ümumi vəziyyəti, müasir durumu və yaşadığı obyektiv və subyektiv səbəbləri ortaya qoyur. 2014-cü ilin, xüsusilə uşaq poeziyası və dramaturgiyası sahəsində bu böhranlı vəziyyət ümid edirik ki, qarşıdakı illərdə öz həllini tapacaq və uşaq ədəbiyyatının inkişafında, təkmilləşməsində müəyyən rol oynayacaq, bu sahədə dəyərli nümunələr gündəmə gələcək.

Çavidə MƏMMƏDOVA
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

BƏDİİ TƏRCÜMƏ – 2014

Bədii ədəbiyyatın, eləcə də ədəbiyyatşünaslıq elminin inkişafına mühüm təsir göstərən, ədəbi əlaqələrin genişlənməsinə, mədəniyyətlərin inteqrasiyasına zəmin yaradan mühüm, eyni zamanda, mürəkkəb və məsuliyyət tələb edən sahələrdən biri də bədii tərcümədir. Məlumdur ki, Azərbaycanda bədii tərcümə nümunələri hələ orta əsrlərdə meydana gəlmişdir. XIX əsrdə daha da inkişaf edən tərcümə sənətinə maraq ötən əsrin əvvəllərində geniş vüsət almış, “Füyuzat” məcmuəsi vasitəsilə oxucular Milton, Höte, Şiller, Bayron, Heyne kimi dahilərin yaradıcılığı ilə, bunun təmsalında da Avropa ədəbiyyatı və mədəniyyəti ilə tanış olmaq imkanı əldə etmişlər. Həmin tərcümələr vasitəsilə, eyni zamanda, Avropa ədəbiyyatının forma və üslub xüsusiyyətlərini, fəlsəfə və romantikasını, yaradıcılıq metodlarını, mövzu və ideya arasında məntiqi vəhdət və digər yaradıcılıq keyfiyyətləri də mənimsənilmiş oldu ki, bu da ədəbiyyatşünaslığın inkişafına təkan verən amillərdən biri kimi dəyərləndirilə bilər.

Bu gün bədii tərcüməyə artan maraq, bu sahənin çoxcəhətli istiqamət alması diqqəti xüsusilə cəlb edir; 2014-cü ildə bədii tərcümə sahəsində dünyanın məşhur yazarlarının əsərləri ilə bərabər, nisbətən az tanınan, lakin yaradıcılığı bədii-fəlsəfi, ədəbi-nəzəri baxımdan əhəmiyyət kəsb edən ədiblərin, müasir yazıçı və şairlərin,

yaradıcılığa yeni qədəm qoyan gənclərin əsərlərinin dilimizə tərcümə olunması həm ədəbi-elmi ictimaiyyətdə, həm də geniş oxucu kütləsində dünya ədəbiyyatının dəyərli nümunələri, müasir yaradıcılıq prinsipləri və inkişaf istiqamətləri haqqında geniş təsəvvür yarada bilir. Eyni zamanda, sözügedən bir il ərzində tərcümə olunan əsərlər müxtəlif xalqların ədəbiyyatını və müxtəlif dövrləri əhatə etməsi baxımından da diqqətəlayiqdir.

2014-cü ildə bədii tərcümə sahəsində görülən işlərin nəticələrini iki istiqamətdə nəzərdən keçirmək mümkündür:

1. Əvvəllər tərcümə olunmuş dünya ədəbiyyatı nümunələrinin tərkər nəşrləri.

2. Yeni tərcümələr.

Ötən il ərzində bədii əsərlərin dilimizə tərcüməsi bir neçə yolla reallaşdırılmışdır:

1. Orijinaldan tərcümə.

2. İkinci dil, daha dəqiq desək, rus dili vasitəsilə tərcümə.

3. Orijinaldan sətiri tərcümə əsasında edilən tərcümə.

Təbii ki, orijinaldan olunan tərcümələr əsərlərin ideya mahiyyətini, poetizmini nisbətən çox qoruduğuna görə rus dili vasitəsilə çevrilən dünya ədəbiyyatı nümunələrindən daha keyfiyyətli və əhəmiyyətlidir. O cümlədən, orijinaldan sətiri tərcümə əsasında edilən tərcümələrin də bir qismi yüksək keyfiyyətlə diqqəti cəlb edir.

Dilimizə çevrilən əsərlər içərisində epik növün janrları çoxluq təşkil edir, eyni zamanda, tərcümələrin

keyfiyyəti baxımından da məhz nəsr nümunələri daha qənaətbəxşdir.

2014-cü ildə edilmiş tərcümələrin bir qismi müxtəlif qəzet, jurnal və toplularda oxuculara təqdim olunmuş, bir il ərzində kifayət qədər kitablar nəşr edilmişdir. Bədii tərcümənin bir illik fəaliyyətinə nəzər salmaq, keyfiyyət göstəricisini müəyyən etmək üçün bəzi məsələlərə konkret nəzər salmaq zəruridir.

Dilimizə çevrilən bədii əsərlərin bir qismi “Azərbaycan” jurnalının payına düşür. Ümumi təsəvvür əldə etmək üçün “Azərbaycan” jurnalında oxuculara təqdim olunan bəzi əsərlərin tərcümə keyfiyyətlərinə nəzər salaq:

“Azərbaycan” jurnalının 6-cı sayında təqdim olunan uğurlu tərcümələr içərisində Azər Abdullanın Taufik Aydinin “Vətənsiz”, Marsel Qaliyevin “Atilla ruhu” hekayələrini, “Ədəbi gənclik” rubrikasında Təvəkgül Zeynallının oxuculara təqdim etdiyi Şervud Andersonun “Ləyaqət” hekayəsini misal göstərmək olar. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, T.Zeynallının “Ulduz” jurnalının ikinci sayında E.Hemenqueyin “Körpüdəki qoca” hekayəsinin tərcüməsi də qənaətbəxşdir. Tərcüməçilər əsərlərin bədii təsir qüvvəsini, müəllifin insanların düşüncə və hisslərinə nüfuz edən üslubunu qoruyub saxlaya bilmiş, əsərdəki əsas ideyanın emosional tərzdə oxucuya çatdırılmasına nail olmuşdur. O cümlədən, “Azərbaycan” jurnalının 7-ci sayında Sergey Kozlovun oxuculara təqdim olunmuş “Ən naməlum əsgər” adlı hekayəsi Knyaz Qoçaq və Məmməd Oruc tərəfindən rus dilindən çevrilmişdir. Leksik normanın pozulması baxımından bəzi qüsurlar

nəzərə alınmazsa, tərcümə əsərin ümumi məzmununu, əsas ideya mahiyyətini, yazıçı qayəsini oxuculara çatdırma biləcək qədər keyfiyyətlidir. Belə ki, əsərdə müharibədə yaddaşını itirən insanın mənəvi-psixoloji sarsıntılarının təsvirinin yaratdığı ovqat, müharibənin dəhşətlərini, bir insanın taleyi zəminində bütün insanlığın aldığı zərbəni əks etdirən üslub qorunub saxlanmışdır.

“Azərbaycan” jurnalının oxuculara təqdim etdiyi ən uğurlu tərcümə əsəri görkəmli tərcüməçi Vilayət Hacıyevin Frans Kafkanın yaradıcılığından çevirdiyi “Ocaqçı” hekayəsidir. Jurnalın 10-cu sayında oxuculara təqdim olunan əsər yüksək səviyyədə tərcümə olunduğu üçün bu barədə geniş bəhs etməyə ehtiyac yoxdur.

Lakin “Azərbaycan” jurnalının oxuculara təqdim etdiyi tərcümələrdə qüsurlar da yox deyil. Məsələn, Xumar Ələkbərlinin ərəb dilindən çevirdiyi Alyə əl Asuaninin “İnzibati göstəriş” və “Boksyor küçükləri-bütün rənglərdə” adlı hekayələrinin ideya mahiyyəti saxlansa da bəzi hallarda tərcümənin dilində ağırlıq, leksik normanın pozulması hallarına təsadüf edirik. Bu, demək olar ki, müasir dövrdə bədii tərcümələrin əksəriyyətində təsadüf edilən qüsurlar olduğu üçün bəzi məqamları diqqətə çatdırmağı lazım bilirəm. Məsələn, “kiçik bir parça həşiş almağa”, “özünə rəva verə bilərdi” və s. bu kimi ifadələr əsərin dilinə ağırlıq gətirir və diqqəti əsas mətləbdən yayındırır (10-cu say, s. 87). Tərcüməçi “kiçik bir parça həşiş almağa” əvəzinə “bir parça həşiş almağa”, “özünə rəva verə bilərdi” əvəzinə “özünə rəva bilərdi” ifadələrini işlətsəydi daha yaxşı olardı.

Eyni vəziyyət jurnalın 8-ci sayında yer alan Vladimir Punun “Tərsaxan” hekayəsinin tərcüməsində müşahidə edilir. Məsudə Əvəzqızı tərəfindən tərcümə olunmuş hekayədə süjet xəttindəki gərgin ovqat, hadisələrin və qəhrəmanların hissələrinin obrazlı təqdimatı qorunub saxlanmaqdadır. Lakin bəzən müəllif cümlələrin quruluşunda Azərbaycan dilinin bir sıra qrammatik qaydalarını nəzərə almadığı üçün hekayənin dilində ağırlıq yaranır ki, bu da hadisələrin təqdimatındakı sürət və həyəcanı azaltdığı üçün oxucunun diqqətini əsas mənadan yayındırır və onun hissələrinə təsir qüvvəsini zəiflədir. Belə ki, bir cümlədə eyni, yaxud yaxın mənalı sözlərin birləşməsi ilə əmələ gələn mürəkkəb sözlərin, eləcə də həmcins üzvlərin sadalanması hekayənin dilinə ağırlıq gətirməklə oxucunu yorur. Məsələn: “İnsana sadıq və vəfalı atların yarısından keçmək, onları düşmənə vermək, xüsusən nahaq yer Durdu kimi balaca, zəif, günahsız oğul-uşağın əsir düşmək qorxusu, fikri onun qəlbini didib-parçalayırdı...” (s. 173). Yaxud, “Doğrudanmı bu çay vaxtilə Məhtimqulunun sahilində istirahət etdiyi, təmiz sularından zövq aldığı, alabalıqların nəhəng daşların arası ilə ildırım sürətilə şütüdüklərini seyr etdiyi həmin çaydır!” (s.175). Eyni zamanda, tərcümədə “O, həyatla vidalaşmaqda olan oğlu Sarının yatağının yanını kəsdirdiyi *sarsıntıları* xatırladı”, “Son gününü xatırlayanda da Məhtimqulunun qəlbinə silinməz bir kədər hakim kəsildi” cümlələrində isə nitqin düzgünlüyü və dəqiqliyi prinsipi, sözlərin sıralanmasında ahəng və məntiq ardıcılığı pozulmuşdur. Bu kimi məsələlər tərcümə prosesində xüsusilə nəzərə alınmalıdır.

Lakin bu qeydlərə baxmayaraq ümumilikdə “Azərbaycan” jurnalının tərcümə sahəsindəki xidməti qənaətbəxş hesab olunmalıdır.

Tərcümə sahəsində “Ədəbiyyat qəzeti”nin zəhməti xüsusilə diqqətəlayiqdir. Belə ki, ədəbiyyat qəzeti tərcümə işini bir neçə istiqamətdən aparmaqla daha məhsuldar göstəriciyə nail olmuşdur. Belə ki, “Ədəbiyyat qəzeti”ndə oxuduğumuz tərcümələri belə təsnif edə bilərik:

1. Bədii əsərlərin tərcümələri.
2. Dünya şöhrətli yazarların ədəbi-nəzəri görüşlərini ifadə edən məqalələri.
3. Dahilərin məktubları.

Bu təsnifatdan da göründüyü kimi, “Ədəbiyyat qəzeti” tərcümə məsələsinə bir qədər proqramlaşdırılmış şəkildə yanaşmışdır. Başqa sözlə desək, “Ədəbiyyat qəzeti” həm oxucuları dünya ədəbiyyatı ilə daha yaxından tanış etmək, həm də dünya şöhrətli yazarların “Ədəbiyyat necə olmalıdır?” sualını cavablandırان məqalələri ilə ədəbiyyatın elmi-nəzəri prinsipləri barədə bir daha düşündürmək məqsədi daşıyır. Qəzetin bu sahədəki fəaliyyəti, təkcə tərcümə sənətinin deyil, ədəbiyyatşünaslığın inkişafına xidmət kimi də dəyərləndirilməlidir.

“Ədəbiyyat qəzetində” Elcan Salmanqızının, Suğra İbrahimovanın ingilis dilindən, Cəmşid Cəmşidovun italyan dilindən, Xanım Zairovanın alman dilindən, Günel Eyvazlının, Sevinc Nuruqızının (dünya uşaq ədəbiyyatı nümunələrini) rus dilindən, Aydın Tağıyevin rus dili vasitəsilə gürcü ədəbiyyatından, Fərid Hüseynin rus dili vasitəsilə yapon ədəbiyyatından, Zakir Abbasın rus

ədəbiyyatından və rus dili vasitəsilə müxtəlif xalqların ədəbiyyatından, Dilsuz Mustafayevin türk ədəbiyyatından, Qoca Xalidin rus poeziyasından etdikləri tərcümələr ilin uğurlu tərcümələrindən hesab oluna bilər.

Tərcümə işi ilə bağlı daha geniş fəaliyyət Azərbaycan Tərcümə Mərkəzinə məxsusdur. Belə ki, mərkəzin nəşr etdirdiyi “Xəzər” (dünya ədəbiyyatı dərgisi) dərgisinin iki sayında oxucular dünya ədəbiyyatının klassik nümunələri ilə yanaşı, müasir inkişaf istiqaməti ilə də tanış olmaq imkanı əldə etmişlər. Dərgidə oxuculara təqdim olunan əsərlər də öz bədii-fəlsəfi mahiyyəti, müxtəlif xalqların ədəbiyyatının səciyyəvi keyfiyyətlərini özündə ehtiva etməsi baxımından da diqqəti cəlb edir.

Dərgidə yer alan nümunəvi tərcümə əsərlərindən görkəmli şair R.Rövşənin A.S.Puşkinin yaradıcılığından çevirdiyi şeirləri göstərmək olar. Eləcə də dərginin ikinci sayında V.Mayakovskinin əsərləri R.Rövşənin tərcüməsində təqdim olunur. Bu günümüzdə ən zəif tərcümələrin lirik növdə özünü biruzə verməsinə baxmayaraq R.Rövşənin tərcümələri istisnadır. R.Rövşən tərcümələrində həm şeir dilimizin doğma nəfəsini, həm də V.Mayakovskiyə xas üslub tərzini saxlamaqla, şairin dərin fəlsəfəsini oxuculara çatdırmağa nail olur və oxucu V.Mayakovskinin böyük şair qüdrətini R.Rövşənin tərcüməsilə bir daha anlayıb etiraf etməli olur.

O cümlədən, İ.Əlfinin orijinaldan sətri tərcümə əsasında Patrik Modianonun “Tanımadığımız qadınlar” əsəri, Etimad Başkeçidin F.Dostoyevskinin “Timsah” hekayəsi, Rövşən Ramizoglunun Çe Gevaranın “Boliviya

gündəliyi” və digər tərcüməçilərin çevirdikləri əsərlər də uğurlu tərcümələr hesab oluna bilər.

Lakin dərgidə nəşr olunan tərcümələrin bəzilərində təsadüf olunan qüsurlar təəssüf doğurur. Məsələn, dərginin birinci sayında Z.Fəxrinin Riçard Brotiqanın yaradıcılığından etdiyi tərcümələrin, demək olar ki, heç biri Riçard Brotiqanın ideyalarını, bədii-fəlsəfi görüşlərini ifadə etmir, o cümlədən, şerlərdəki poetik keyfiyyətləri qoruyub saxlamır. Beləliklə də, oxucuda R. Brotiqanın yaradıcılığı, şair şəxsiyyəti haqqında heç bir təsəvvür yaranmır, yaxud yanlış təsəvvür yaranır. Fikirlərimi daha aydın izah etmək üçün dərgidə tərcüməsi verilən şerlərdən birinin orijinalını sizə təqdim edirəm. Şer “XX əsrdə yaşayıram” adlanır:

*I live in the Twentieth Century
and you lie here beside me. You
were unhappy when you fell asleep.
There was nothing I could do about
it. I felt hopeless. Your face
is so beautiful that I cannot stop
to describe it, and there's nothing
I can do to make you happy while
you sleep.*

İndisə etdiyim sətri tərcüməni təqdim edirəm:

*Mən XX əsrdə yaşayıram
Və sən burada yanımda uzanmısan. Sən
Yuxuya gedərkən bədbəxt idin.
Bunun üçün mənim edə biləcəyim heç nə yoxdur.*

Ədəbi proses–2014

*Ümidsizliyimi hiss etdim.
Sənin üzün elə gözəldir ki, mən onu
təsvir etməyə bilmirəm,
və sən yuxuda ikən
səni xoşbəxt edə biləcəyim heç nə yoxdur.*

İndisə Z.Fəxrinin tərcüməsinə diqqət edək:

*İyirminci əsrdə
yaşayıram mən.
Sən də
Mənimlə yataqda
Bir otaqda...
Necə də bədbəxt idin
Yuxudan oyananda
Gün işığı süzülüb
Pəncərə önündə dayandı
Səni xoşbəxt etməyə
Mənim gücüm çatmadı...
Sən
necə də gözəlsən.*

*Gün boyu sevişməkdən doymuram...
İstəmirəm göz yaşı axıdasan.
Bilmirəm
Necə xoşbəxt edim səni
Hələ ki oyanmamısan,
nə qədər ki yuxudasın...*

Aydın olduğu kimi, tərcümədə artıq sözlərə və əlavələrə yer verilmişdir. M.F.Axundzadənin, - "...Tərcümənin

...əsas şərti budur ki, onda orijinaldan nə artıq, nə də əskik bir şey olsun” fikrini yada salsaq bu tərcüməni uğursuz hesab etməyə haqqımız var. Həm də Z.Fəxri “You were unhappy when you fell asleep” (Yuxuya gedərkən bədbəxt idin) misrasını “Necə də bədbəxt idin yuxudan oyananda” kimi tərcümə etmişdir. Digər tərəfdən tərcüməçi şerin ilk misrasına diqqət etmədən şeri öz istədiyi kimi çevirmiş, “XX əsrdə yaşayıram” misrasının daşdığı əhəmiyyətə fikir verməmiş, şerin bütün fəlsəfi ideya yükünün məhz bu misra ilə bütün şərə daşındığının fərqiə varmadığından tərcüməyə lazımsız misralar əlavə etmişdir. Bu hal tərcümə sahəsində yaşanan daha ciddi bir problemi vurğulamağımızı tələb edir; unutmamaq olmasın ki, istədiyimiz vaxt istənilən əsəri tərcümə edə bilmərik. Bir əsəri tərcümə etmək üçün həmin yazıçının yaradıcılığına, dünyagörüşünə tam bələd olmaq, həmin yazarın yazıb-yaratdığı dövəmdə onun mənsub olduğu ədəbi mühitin qayda-qanunlarından, yaradıcılıq prinsiplərindən, ədəbi-fəlsəfi ideyalar sistemindən, hətta dövrün ictimai-siyasi mənzərəsindən belə xəbərdar olmaq vacib amillərdəndir. Təbii ki, tərcümə zamanı istifadə olunan hər iki dilin və tərcümə sənətinin incəliklərinin də mənimsənilməsi vacib tələblərdəndir. Z.Fəxrinin oxuculara təqdim etdiyi bu tərcümə Riçard Brotiqanın şerindəki ictimai-fəlsəfi məzmunu tamamilə itirmişdir.

Yaxud, yenə də Z.Fəxrinin tərcüməsində Ceyms Arlinqton Raytın “Müqəddəs İuda” şerində həyatda, eləcə də insanın daxili aləmində əksliklərin mübarizəsinin dini-fəlsəfi obrazlılıq müstəvisində bədii ifadəsi heçə enir.

Oxucu, əslində, C.Raytın nədən bəhs etdiyindən, nə demək istədiyindən xəbərsiz qalır. 14 misralıq şeri tərcümə edərək 62 misrada təqdim edən Z.Fəxri bu şerin əsas məna yükünü daşıyan xüsusi misraları da yanlış şəkildə təqdim etməklə əsərin bədii-fəlsəfi mahiyyətini itirir. Şair yazır:

*Then I remembered bread my flesh have eaten
The kiss that eaten my flesh.*

Sətri tərcümə etsək misralar belə ifadə olunur:

*Sonra xatırladım bədənim yeyən çörəyi,
Öpüşü ki, mənim bədənimi yedi.*

Şair bu misralarla Hz.İsanın öz həvarilərilə son söhbətində, - “Bu, sizin üçün ələ verilən mənim bədənimdir”, (İncil, Luka 22; 19-20) - deyə bölüb onlara verdiyi çörək əhvalatını, eləcə də Peyğəmbərin “Fəqət budur, Mənə xəyanət edənin əli mənimlə bərabər süfrə başındadır” (İncil, Luka 22; 21) - deyə etdiyi xəbərdarlığı və Hz.İsanı düşmən tərəfin əlinə verən İudanın “Kimi öpsəm, İsa odur” (Matta 26: 48), - deyə öpüşlə Hz. İsanı düşmənlərə nişan verməsi hadisəsini (Luka, 22: 47-48) xatırlatmaqla insan varlığı haqqında düşüncələrini ifadə edir.

Tərcüməçi isə həmin mühüm mənanı özündə ehtiva edən misraları dilimizə qeyri-dəqiq, fəlsəfi, poetik və simvolik keyfiyyətlərdən uzaq şəkildə belə çevirir:

*Vüçudum əsdi birdən,
Çörəyin dadı, tamı
Düşdü, yadıma düşdü...
Ruhumu titrədən bir
Öpüş yadıma düşüdü.
Sinəsi gül-çiçəkli,
Qoyun-quzu otlayan
Örüş yadıma düşdü (s. 72).*

Şərdə, ümumiyyətlə, “Sinəsi gül-çiçəkli, qoyun-quzu otlayan örüş” kimi tərcümə oluna biləcək misra yoxdur. Həmin şerin və digər şerlərin tərcümələrində Z.Fəxri bu kimi yersiz əlavələrə çox yer verir.

Ümumiyyətlə, lirik növün janrlarının dilimizə tərcüməsi əsas etibarilə qənaətbəxş deyil. O cümlədən, digər jurnal və dərgilərdə yer alan poeziya nümunələrində ciddi yanlışlıqlara yol verilməsə də şerlər tam yüksək səviyyədə tərcümə olunmamışdır. Burada diqqəti cəlb edən əsas məsələ tərcümələrdə inversiyanın gözlənilməməsi, tam qafiyələrdən az istifadə olunması, şerin yorucu bir dildə, söz yığını halında oxucuya təqdim edilməsi, ahəngdarlığın, poetik keyfiyyətlərin olmamasıdır.

Bundan başqa, “Xəzər” dərgisində təqdim olunan tərcümələrdə də yuxarıda qeyd etdiyimiz tərcümələr üçün xarakterik olan bir sıra leksik, qrammatik xətalara, redaktə olunmamış əsərlərə təsadüf olunur. Jurnalın ikinci sayında Piter Kerinin Ülkər Nəsibbəyli tərəfindən orijinaldan tərcümə olunan “Qərbdə yel dəyirmanı” hekayəsi buna misal ola bilər. Ü.Nəsibbəyli tərcümədə orijinaldakı

üslubu saxlamağa cəhd etmişdir. Lakin ingilis dilində xəbər şəklinin zaman formaları müxtəlif, həm də Azərbaycan dilindəki zaman formalarından fərqləndiyi üçün bəzən tərcüməçinin bu cəhdi uğursuz nəticələnir, hekayənin dilində yoruculuq, ağırlıq, qeyri-dəqiqlik yadır ki, bu da əsərdə təqdim olunan hadisələri dərhal mənimsəməyə, müəllif qayəsini anlamağa çətinlik yaradır. Tərcümə cümlə quruluşu baxımından da qüsurludur. Məsələn, **“Bu anda** əsgər başa düşür ki, **bu** adam “içəridən”, yəni Birləşmiş Ştatlardan **keçmək üzrə ola bilər**” (s. 64). Bu cümləni təxminən belə qurmaq olardı: “Bu an əsgər anlayır ki, ola bilsin həmin adam “içəridən”, yəni Birləşmiş Ştatlardan **keçmək üzrədir**”.

Ötən ilin tərcümə ilə bağlı uğurlu hadisələrindən biri də AYB-in Bədii Tərcümə və ədəbi Əlaqələr Mərkəzinin nəşri olan “Dünya ədəbiyyatı” toplusunun işıq üzü görməsidir. “Dünya ədəbiyyatı”nın bu sayı bütövlükdə Ukrayna ədəbiyyatı nümunələrinin tərcümələrindən ibarətdir. Dərginin əhəmiyyəti Ukrayna ədəbiyyatı haqqında kifayət qədər təsəvvür yaratmasında, ədəbi əlaqələrin inkişafına geniş imkanlar açmasındadır. Dərginin “Tərcümə təcrübələri” bölməsi son dərəcə maraqlı olmaqla yanaşı, ədəbiyyatın və ədəbiyyatşünaslığın inkişafına göstərə biləcək xidmətilə xüsusilə diqqətəlayiqdir.

Ötən il “Ulduz” jurnalı da dünya ədəbiyyatından bir sıra maraqlı əsərlərin tərcümələrini oxucuların ixtiyarına vermişdir. Belə ki, Əli Şirinovun C.Steynbekin “Asayış keşikçisi” hekayəsinin, Sevil Gültənin Paulo Koelonun doqquz kiçik hekayəsinin, Təhminənin Rey Bredberinin,

Nəsir Əhmədlinin M.Lermantovun yaradıcılığından və digər müəlliflərin müxtəlif tərcümələri buna misal ola bilər.

Jurnalın birinci sayında Əli Şirinovun C.Steynbekin “Asayış keşikçisi” hekayəsinin tərcüməsi zamanı söz sırası uğurla nizamlanmadığından əsərin dilində ağırlıq əmələ gəlmişdir ki, bu da ifadə olunan fikrə bir dolaşılıq gətirir, oxucunun əsərdə təqdim olunan hadisəni rahatlıqla qavramasına mane olur və oxucu marağını azaldır. Məsələn: “Mayk dar ağacından asılmış boz, çılpaq **bədənin ayaqlarının** ətrafında alovların necə qıvrıldığını gördü” (s. 26). “Mayk pivədən **yənə** içdi, gözünü **pivəsinin içərisinə** zilləyib stəkanın dibindəki buz dənələrindən qalxan köpük qovucuqlarını müşahidə etməyə başladı” (s. 63). Sonuncu misalda “gözünü **pivəsinin içərisinə** zilləyib” ifadəsi bu məqamda Azərbaycan dilinin leksik normasına görə düzgün deyil. İngilis dilində aktiv şəkildə işlənən “in”, yaxud “into” sözləri yerindən və ifadə etdiyi mənadan asılı olaraq bəzən Azərbaycan dilinə tərcümə edilmir. Bu məqamda da həmin sözlərin tərcümə edilməsi ədəbi dilimizin leksik və qrammatik normalarını pozmuşdur. Tərcümələrdə bu kimi qüsurlara tez-tez rast gəlinir. Bu da onu sübut edir ki, tərcümə olunan əsərlər redaktə edilmədən çapa təqdim olunur.

2014-cü ildə bədii tərcümə sahəsində kifayət qədər kitab işıq üzü görmüşdür. Belə ki, Kifayət Haqverdiyeva tərəfindən H.Hessenin “Muncuq oyunu” (Qanun), Vurğun Maşiyev tərəfindən Con Fantenin (Amerika) “Tozdan soruş” romanı, Nizami Zöhrabi tərəfindən Enis Batur “Alma” romanı (Qanun), Varis Dirie (Somali əsilli yazar)

“Səhra çiçəyi” romanı (avtobioqrafik roman) (Qanun), Pərinuş Səni “Mənim payım” romanı, Astrid Lindqren “Seçilmiş hekayələr” və digər tərcüməçilər tərəfindən başqa kitablar oxuculara təqdim olunmuşdur.

Bu kitablar içərisində təkrar nəşrlərə də təsadüf olunur. Məsələn, E.Hemenqueyin “Əcəl zəngi”, F.Dostoyevskinin “Yeniyetmə”, “Alçaldılmış və təhqir edilmiş insanlar”, T.Drayzerin “Cenni Herdhart”, Bokkaçonun “Dekameron”, A.Dümanın “Qafqaz səfəri” əsərlərini və b. kitabları misal göstərmək olar.

Nəticə olaraq, onu deyə bilərəm ki, 2014-cü ildə Azərbaycan dilinə çevrilən tərcümələri keyfiyyəti baxımından üç qrupa bölmək olar:

1. Yüksək səviyyədə tərcümə olunmuş əsərlər. Bura V.Hacıyevin, R.Rövşənin, İ.Əlfinin və digər təcrübəli tərcüməçi və yazarların dilimizə çevirdiyi əsərlər daxildir.

2. Bir sıra leksik, qrammatik normaların pozulmasına, bəzən tərcüməçinin mətnə fərdi yanaşaraq öz təxəyyülünə xas əlavələrin edilməsinə baxmayaraq qənaətbəxş hesab edilə bilən tərcümələr. Belə tərcümələr çoxluq təşkil edir.

3. Qüsurlu tərcümələr. Bura əsasən şerlər daxildir.

Bədii tərcümələr zamanı əsas nöqsanları doğuran amillərin bir qismini diqqətinizə çatdırıram:

1. Xarici dildən Azərbaycan dilinə tərcümə səriştəsinin olmaması. Bədii tərcümə işinin qarşıya qoyduğu tələblərə dəqiq əməl olunmadığından tərcümənin keyfiyyətsiz olması.

2. Azərbaycan dilinin qrammatik, leksik qanunlar sisteminə, ədəbi nitq normalarına nabəldəlik.

3. Tərcüməçinin müraciət etdiyi bədii əsərin orijinaldakı dilini bilməməsi, yaxud mükəmməl səviyyədə həmin dilə bələd olmaması.

4. Tərcüməçinin xarici dili mükəmməl bilməsinə baxmayaraq bədii yaradıcılıq qabiliyyətinə malik olmaması.

5. Tərcüməçinin tərcümə etdiyi əsərin müəllifinin yaradıcılığına, əsərin yarandığı dövrdə mənsub olduğu ədəbi mühitin yaradıcılıq prinsiplərinə, ədəbi-fəlsəfi görüşlərinə, ideya istiqamətlərinə bələd olmaması və s. bu kimi bir çox xüsusiyyətlər.

Unutmaq olmaz ki, bədii tərcümə zamanı tərcüməçidən hər iki dili mükəmməl bilməklə yanaşı, əsərin üslub özünəməxsusluğunu qoruyub saxlamaq, leksik, qrammatik normaları, bədii üslubun xüsusiyyətlərini ciddi nəzərə almaq, əsərin bədii-fəlsəfi mahiyyətini oxucuya düzgün çatdırmaq, eyni zamanda, yazıçılıq qabiliyyəti tələb olunur.

Lakin söylənən bu qüsurlara baxmayaraq 2014-cü ildə bədii tərcümə sahəsində aparılan işləri uğurlu hesab etmək olar. Çünki qeyd olunduğu kimi, bu sahədə görülən işlər kəmiyyət baxımından qənaətbəxş olmaqla yanaşı, həm də müxtəlif xalqların ədəbiyyatlarının fərqli ədəbi növlərini, eyni zamanda müxtəlif zamanlarını əhatə etməsi baxımından yüksək dəyərləndirilməlidir. Bu gün dünya ədəbiyyatının gözlərimiz önündə açılan geniş mənzərəsinə görə məhz bədii tərcümə sənətinə və bu işlə məşğul olan həmkarlarımıza minnətdar olmalıyıq.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Azərbaycan” jurnalı.
2. Dünya ədəbiyyatı”. AYB-in Bədii Tərcümə və ədəbi Əlaqələr Mərkəzi.
3. Ədəbiyyat qəzeti”
4. http://www.poemhunter.com/i/ebooks/pdf/james_arlington_wright_2012_5.pdf
5. Xəzər” (Dünya ədəbiyyatı dərgisi).
6. Ulduz” jurnalı.

Lalə HƏSƏNOVA
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Ədəbi gəncliyin yaradıcılıq axtarırları

Ölkəmizin inkişaf startegiyasının prioritet istiqamətlərindən biri də cəmiyyətimizin müxtəlif sahələrində gəncleşmə siyasətinin aparılmasıdır. Son zamanlar ictimai, sosial, siyasi, dövlət idarəçiliyi, mədəni və yaradıcılıq sferalarında da bu istiqamətdə müsbət dəyişikliklər həyata keçirilir. Əgər dövlət idarəçiliyində və ictimai sektorda gənclərin irəli cəkilməsi onların təhsil səviyyəsi və əldə etdikləri təcrübələr əsasında reallaşdırılırsa, yaradıcılıq və istedad imkanlarının üzə çıxarılması ictimai sektorda və hökumət tərəfindən həyata keçirilən müxtəlif tədbirlər nəticəsində mümkün olur. Bu baxımdan Respublikamızda ədəbiyyat sahəsində yaradıcı gəncləri öz ətrafında birləşdirən müxtəlif qurumların mövcudluğu təqdirəlayiqdir. Bundan başqa, yaradıcı gənclərlə bağlı iki əsas istiqaməti xüsusilə qeyd etmək lazımdır: Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi ilə Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin əməkdaşlığı nəticəsində yaradılmış “Gənc Ədiblər Məktəbi”nin fəaliyyətini və Bakı Slavyan Universitetində yaradılmış Yaradıcılıq fakültəsinin işini. Hər iki qurum ədəbi prosesdə gənclərin yaradıcılığının stimullaşdırılmasında əhəmiyyətli fəaliyyət göstərir.

Bundan əlavə, gənclərin yaradıcılığının müxtəlif yaradıcı təşkilatlar və dövlət qurumları tərəfindən dəyərləndirilməsi istiqamətində də məqsədyönlü iş aparılır ki, bunun

özü də onların inkişafında və uğurlarında əhəmiyyətli göstəricidir. Məsələn, ötən il ərzində bir çox fəal gənclər mükafatlarla təltif edilmişlər. Bunların arasında gənc yazar Pərvin Nurəliyeva fərqlənir ki, o, 2014-cü ildə Gənclər üçün Prezident Mükafatına layiq görülmüşdür.

Bundan başqa, bir sıra gənclər Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən yaradıcı gənclər üçün ayrılmış prezident təqaüdləri ilə dəyərləndirilmişlər. Bu isə onları ruhlandırmaqla bərabər, həm də sosial vəziyyətlərinin yüksəldilməsinə xidmət edir. Bəzi gənclər isə Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi tərəfindən mükafatlandırılmışdır.

Həmçinin respublikamızda və xaricdə keçirilən müsabiqələrdə gənclərin fəallığı da xüsusi qeyd olunmalıdır. Məsələn, Natiq Məmmədovun “Место встречи повсюду” şer toplusu Rusiyada nüfuzlu ədəbi mükafat olan “Russkaya Premiya”nın laureatı olmuşdur. Emin Piri, Ələmdar Cabbarlı **Azərbaycan Yazıçılar Birliyi (AYB) və Azərbaycan Naşirlər və Poliqrafçılar Birliyinin orqanı olan “Naşir” jurnalının təşkil etdiyi “Ən yaxşı şeir” müsabiqəsinin qalibləri olmuşlar.** V.Mürsəlqızının «Namus» hekayəsi **III Beynəlxalq Mahmud Kaşğarlı hekayə müsabiqəsində III yerə layiq görülmüşdür.** “Ayb.az” saytı tərəfindən keçirilən “Bir bənd şeir”, “Anamın kitabı” pyes müsabiqəsinin, “Azadlıq-2014” milli müsabiqənin **qalibləri də əsasən gənclərdən ibarətdir.**

İl ərzində bir çox gənclərin imza günləri və kitablarının təqdimat mərasimləri keçirilmiş, bir sıra tanınmış sənətkarlar bu kitablara ön söz yazmaqla həm öz diqqət və

qayğılarını nümayiş etdirmiş, həm də uğurlu yol diləmişlər. Məsələn, gənc yazar Pərvinin “Для Самира” kitabına ön sözündə Xalq yazıçısı Anar onun yaradıcılığını geniş təhlil etmiş, əsərləri haqqında fikirlərini oxucularla bölüşmüşdür. Elşad Ərşadoğlunun “Eşqə doğru” şeir kitabının ön sözünün müəllifi tanınmış şair Çingiz Əlioğludur.

Bundan əlavə, ötən il CavanşirYusifli,Vaqif Yusifli, Əsəd Cahangir və b. tənqidçilərin də gənclərin yaradıcılığı haqqında ayrıca məqalələri çap olunmuşdur. Həmçinin, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin XII Qurultayında 21 nəfər gəncdən ibarət AYB Gənclər Şurasının yeni tərkibi yaradılmışdır.

Ötən il bölgələrdən olan gənclərin də ədəbi prosesdə fəal iştirakını müşahidə etmək oldu. Onlar AYB üzvləri sırasında təmsil olunmaqla yanaşı, AYB Gənclər Şurasının sıralarına (M.Musa, S.Selcan) da cəlb edilmiş, il ərzində keçirilən müsabiqələrə qatılmışlar. Dünya Gənc Türk Yazarlar Birliyi tərəfindən həyata keçirilən "Bölgə yazarlarına dəstək" layihəsi çərçivəsində "Bölgələrdən səslər - II" kitabında gənclərin yaradıcılığı xüsusi yer tutmuşdur.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, gənclərin əsərlərinin başqa dillərə tərcümə və təbliği sahəsində də xeyli işlər görülmüşdür. Pərvinin əsərləri rus və türk dilinə tərcümə olunaraq, kitab şəklində nəşr edilib. «Новейшая Азербайджанская литература. Антология» nəşr, poeziya ilə bağlı ayrıca kitablara M.Ağaoğlunun, M.Örənin, K. Həsənqulunun və b. əsərləri daxil edilmişdir.

Gənc yazarların əsərlərindən ibarət "Ziya antologiyası" işıq üzü görmüşdür. “Ən yeni ədəbiyyat ”,

“aybKitab” layihəsi çərçivəsində onların kitabları çap olunmuş, dövrü mətbuatda, “Azərbaycan”, “Ulduz”, “Yazı” və digər jurnallarla yanaşı, qəzetlərdə onların yaradıcılığına geniş yer ayrılmışdır.

“Ulduz” jurnalında xüsusi rubrikalarda, məsələn, “Dərgidə kitab” rubrikasında gənclərin şeirləri təqdim edilmişdir. Bu yolla gənclərlərin özlərini konseptual şəkildə təqdim etmələrinə şərait yaradılmışdır. “Ulduz”da Fərid Hüseynin, Nuranə Nurun, Sevinc Mürvətqızının və b. esseləri çap edilmiş, “7 oğul istərəm, 1 qız” dissкусиya klubunda onların şeirlərinin müzakirələri təşkil edilmiş, gənc yazarlarla müsahibələr təqdim edilmişdir.

Onu da qeyd edək ki, ötən il gənclərin yaradıcılığı ədəbi portallarda da geniş təbliğ edilib. Burada müəlliflərə şeirlərini özlərinin səsləndirməsi üçün şərait yaradılıb. Bu yolla da onlar birbaşa ünsiyyətə can atdıqları oxucu ilə münasibət qura, özlərini canlı şəkildə təqdim edə bilirlər. Bu cür şəbəkələr ədəbiyyatı da, yazıçı və şairləri də oxuculara daha çox yaxınlaşdırır, onlar arasında fikir mübadiləsinə imkan yaradır.

Ötən ilin ədəbi materiallarını tədqiq etdikcə gördük ki, müasir gənclərin yaradıcılığı üçün daha çox suallar, sosial gerçəkliklərin təsviri, əvvəlki nəsillərin müqəddəs bildiyi hisslərə prozaik münasibət, bir sözlə heyrət deyil, analitik yanaşma səciyyəvidir. Burada əbədi mövzulara əks mövqedən baxış, ülvəi hisslərin daha əlçatan, daha adi təsviri, fəlsəfi mövzuların prozaik təqdimi, insanın ətraf mühitlə konflikti deyil, daha çox öz-özü ilə qarşıdurması

və dialoqu, özünü yeni müstəvidə dərk etmək cəhdi müşahidə olunur.

Gənclərin yaradıcılığının əsas leytmotivi dünyaya fəci baxışdır. İroniyanın, qroteskin, brutal sarkazmın arxasından boylanan bu hiss müxtəlif şairlərin əsərlərində fərqli yozumda təqdim olunur: (Əsəbimi soyutmaq istəyirəm/bir şeylə:/təpik vurasan yer kürəsinə/Marsla Venera arasından keçə/Sən də sevinəsən “qol vurdum deyə/... (Emin Piri, “Oyun”). Diqqətlə izlədikdə görürük ki, poeziyaya dillə bağlı eksperimentlər, müasir gercəkliyin doğurduğu, narazılığın, yorğunluğun təsviri üçün zəruri olan aşağılayıcı leksika yol tapır.

Lakin çağdaş ədəbiyyatda yenə də insanın daxili aləmi və hissələrinin təsviri üzərində qurulan şeirlər mövcuddur. Hətta bəzi şeirlərdə 60-cı illərdən itirdiyimiz, həyatsevər, dünyaya açıq olan lirik “mən” belə təzahür edir.

Bu baxımdan gənclərin yaradıcılığına nəzər saldıqda, mənzərənin fərqliliyi meydana çıxır. Qeyd etdiyimiz xüsusiyyətləri konkret əsərlər üzərində nəzərdən keçirsək, ənənəvi lirizmin, poetik sözün ahənginin gənclərin yaradıcılığında ironiya, ədəbi təcrübənin transformasiyası ilə əvəzləndiyinin şahidi oluruq.

Müasir poeziyada əsasən aşağıdakı istiqamətləri fərqləndirmək olar: mənanın vasitəni üstələdiyi ənənəvi poeziya (bu zaman bütün vasitələr yalnız məzmunun daha dolğun ifadəsinə xidmət edir) və poetik dilin yeni imkanlarının yaradılması üzərində qurulan modern poeziya. **Birinci bölgüyə aid edilə bilən A.Amin, P. Axund, Ə.Cabbarlı, G.Səma və bir çox başqa müəlliflərin**

şeyrlərində klassik şeirə xas poetik duyum və poetik obrazlar yer alır. Amma bu zaman təssüf ki, çox zaman klassik formanın "yenilənməsi" baş vermir.

Müşahidələr göstərir ki, bir çox gənclər həm ənənəvi, həm də sərbəst formaya üz tuturlar. Məsələn, **Anar Aminin** şeirlərinə nəzər salsaq, sanki klassik formada yazdığı nümunələrdə məzmun da ənənəvidir. "Səməd Vurğunun heykəli önündə" adlandırdığı üç bəndlik şeirində məna çoxsəsliliyinə nail olan şair, mövzu yeksənəkliyi ilə oxucunu yormur.

Mətnə müasir dövrdə yaşayan şairin taleyindən bəhs edilir, ikinci bənddə bu zalım dünyaya cəsarətlə "gəlmişəm", – deyərək meydan oxuyan və xoşbəxtlik iddiasından uzaq, dünyanın zülmünü, əzabını göz önünə alıb yaşamağa qadir olan insan obrazı canlandırılır:

*...Hərdən durub heykəllərə baxıram,
Bəlkə mən də daş olmağa gəlmişəm...
Üz-gözümü batıracaq quşları
Başım üstə daşımağa gəlmişəm...*

*Başım üstədən hədə gəlir; çoxusu –
Dünyamızın azı torpaq, çoxu su.
İslanmışın yağışdan nə qorxusu,
İslanmışam, yaşam, Ağa, gəlmişəm...*

*Müxalifəm ağasıyla, şahıyla,
Şah yanında mahcamalın mahıyla,
Zülmüylə, əzabıyla, ahıyla,
Mən bu ömrü yaşamağa gəlmişəm...*

Həm poetik yanaşma, həm forma baxımından maraqlı olan şeirdə sanki mövzu “yenilənə” bilmir. Təsvir edilən obraz daha çox klassik dövrə aiddir, yəni ötən əsrin insanıdır. Bu, bu günün texnologiyasının əsiri olan, çoxsaylı faciələrdən keçərək özünə və gələcəyinə narahatlıqla boylanan müasirimiz deyil. Və yaxud “Min yol ayrılığa sinə gərmişəm” şeirindəki məhəbbət, hisslər necə də tanış və anlaşılındır. Ancaq bununla belə, doğma deyil, yaddır:

*..Bu eşqdir, vərdir, nədir, bilmirəm,
Elə darıxıram səndən ötəri.
Necə ki, yay ayı dağlar darıxır,
Dumandan ötəri, çəndən ötəri.*

*Qayıbalı dağından gözlərini çək,
Cəfər dərəsində bir dağdağan ək...
Mən səndən ötəri darıxdığım tək,
Kimsə də darıxır məndən ötəri*

Yenidən dastanlara, nağıllara xas bir saflıq, bir inam təsvir olunur... Bunlar bu günün insanına xas olan, reallıqla üz-üzə gətiriləcək, insanı müasir dünya ilə qarşı-qarşıya qoyacaq hisslər deyil... Çünki bu mətnlərin əksəriyyətində klassik şeirə xas poetik duyum, ənənəvi obrazlar, reallığa və fakta stereotip yanaşma sərgilənir. Dinamik dünyada insanın hisslərin dərinliyinə varması arzu edilən olsa da, bunun mümkünlüyü şübhə doğurur.

Müəllifin digər şeirlərində – “Hər şey gözəl imiş həddinə kimi”, “Ürəksiz yazılan sevgi”də də eyni xüsusiyyətlər diqqəti çəkir:

*Sətir-sətir başlar sevgi nağılı,
Olmaz sevənlərin, olmaz ağılı.
Sən varlı qızışan, mən kasıb oğlu,
Bu eşq tapa kimi, itirə kimi.*

Göründüyü kimi, real dünyanın ovqatına uyğun gəlməyən ənənəvi romantik ab-hava yenə də qorunmaqdadır. Amma müəllif başqa bir nümunədə sərbəst formaya keçidlə məzmunadakı bu məqamları aradan qaldıra bilir:

*Vaxt sənə görə nöqtə, mənə görə vergül,
ona görə nədir, bilmirik...
Vaxt yol deyil, yerişəsən, yolçu deyil, saxlayanın,
çay deyil keçəsən, dəniz deyil üzəsən,
vaxt vaxtdı (“Vaxtın vaxtı yoxdu”)*

R.Əhməd, D.Əhməd, A.Əlioğlu, K.Həsənzadə, A.Evren və b. müəllifləri isə ikincilərin sırasına aid etmək olar. Gənc şair Ramil Əhmədin “Amerika”, “Sevginin zamanı”, “Nikbinlik”, “O” şeirində məhəbbət, sevgi münasibətlərinə müdrik, fəlsəfi bir yanaşma nümayiş etdirilir.

İlk baxışdan erotik şeir kimi qiymətləndirilə biləcək bu parçada erotika dərin fəlsəfi anlam, qadın və kişi arasındakı sevgi münasibətlərinə fərqli baxış bucağını özündə ehtiva edir. Hazır konsepsiyalara deyil, ehtimallara əsaslanan şair, fərqli anlamları birləşdirərək (Kolumb və

sevən kişi), mövzuya müccərrəd və sirli yozum verməyə cəhd edir və buna nail olur:

*Bütün kişilər Kolumbdu bəlkə?
Sevgi inanmaqdı
ömrün sonuna qədər,
ömrün sonuna qədər
Amerikanı Hindistan bilməkdi. (“Amerika”)*

“Amerikanı Hindistan bilmək” ifadəsi bu hissini daha çox aldanışlarla bağlı olduğunu vurğulamaq üçün istifadə edilir və bənzətmənin orijinallığı ilə diqqəti cəlb edir. Müəllif heç bir saxta fəlsəfəçiliyə baş vurmada, dəqiq seçilmiş müqayisələrlə dərin mətləblərdən bəhs edə bilir. Bu poeziyanın özəlliyi ondadır ki, ənənəvi təsvir və tərənnümdən uzaqdır. Məzmun oxu prosesi ilə bitmir, əyaniləşmir. Kiçik parçada müqayisələr yalnız dərk edilmir, həm də hiss edilir, duyulur. Uzun-uzadı təsvirlər olmadan belə, bu hissini alt qatı diqqətə çatdırılır, gözə görünməyən, ağırlı məqamlar önə çəkilir, yaşananlar sadəcə təsvir edilmir, həm də “yaşadılır”.

Şeirinin müəllifinin düşüncəsinə görə, bu gün məhəbbət kövrək ürək çırpıntıları deyil, yalnız kəşfdir. Bu şeir parçasında həzin bir nisgil, dramatik bir sükut yer alır. Əvvəlki məhəbbət şeirlərində olduğu kimi, burada artıq hisslər qaynamır, çağlamır, coşmur, aşır-daşır. Bunun əksinə olaraq, sevgi hissini rəşional bir yanaşma, ölçülüb-biçilmiş münasibət sərgilənir. Eyni ahəng onun “Qırmızı” şeirində də qorunub saxlanılır:

*mərhumun günahı:
göydələnin damundakı
antenin qırmızı işığından keçib
və çox sevirmiş çoooox...*

İntiharın qırmızı rənglə təqdim olunması orijinal bir formada arzularla faciəni özündə birləşdirə bilir. Axı qırmızı rəng arzu, şadlıq rəmzidir. Amma eyni zamanda da qan rəngi kimi ölümü ifadə edir. Müəllif mövcud olan bu daxili bağlılığı tapmaqla mətləbi açmağa nail olur.

Şairin “Günəş” şeiri həyata ruhi, mistik bir yanaşmanın bəlirtisidir. “İçə boşluq dolu”, “kədəre hamilə” insan, “Tanrı ruh üfürməz” kimi misralarda üzünü Allaha tutmuş gücsüz, köməksiz insanın harayı bir qədər sonra onun Tanrı ilə dialoquyla əvəzlənir. Poetik qəhrəman süni pafosdan, müşkül müzakirələrdən qaçaraq, əbədi problemi uşaq səmimiyyəti ilə “çözməyə” çalışır:

*Heç Günəşi qarşılamaq üçün
çaldımı zəngli saatın?
Günəşi görmək üçün oyandınmı?*

*Ömründə bircə yol
iş üçün yox,
dərs üçün yox
günəşi görmək üçün,
yaşamaq üçün olsa
gözlərinin ilk açılışı,
Sevsən adamları,*

*dünyanı,
ağacları,
günəşi,
yağışı
onda hamıdan,
hamıdan güclü olacaqsan!*

Könül Həsənqulunun “Qaranlıq” şeiri sözün mənə qatlarının dəqiq yozumlarını verən ifadələrlə yadda qalır. Qaranlıq həm günün bir vaxtı, həm də ömrün çətin “qaranlıq dövrü”dür. Və bir də bu çətinlikləri susdurmaq əzmi... Qısa, lakonik cümlələrdən ibarət misralarda ilk baxışdan məzmun sadə və aydın görünür. Amma əsas odur ki, şair bu aydınlıqdan doğan mürəkkəbliyi nişan verə bilir:

*susdurmuşam içimdə
Züleyxanın qara zindan misalı
Yusifə zülm edən məkrini
Ağrılarını.*

Bu misralarda hər şeyə, hətta doğacaq sabahlara qədər bütün çətinliklərə qalib gəlmək əzmində olan aşiq obrazı canlandırılır:

*Ayı –
dağların ətəyinə
Günəşi –
bir körpənin əllərinə tapşırmuşam*

Mətnə müəllif, sadə cümlələr vasitəsilə lirik intonasiya qurmağa nail olur. Beləliklə, “qaranlıq” sözü zaman kəsiyi anlamından cıxaraq obrazlaşır, məhəbbət mövzusu ənənəvi patetikadan uzaq şəkildə çanlandırılır.

Diqqət etdikdə görürük ki, K.Həsənqulunun ötən illər qələmə alınmış şeirləri stuktur baxımından daha mürəkkəb idi. “Dəmir fındanda süd və Moskva” şeirində yelləncək Katyanın ayrı-ayrı məkanlara, yaş mərhələlərinə adlamasına imkan verən uğurlu bir detal idi. İlk baxışda sanki təsvir dərinə işləmir, hər bir şey ani olur, göz önündə baş verir. Bu şeirdə zaman-məkan həddləri daha dinamik, obrazlar sistemi daha zəngin idi. Məsələn, ömrün uşaqlığından gəncliyə adlanmış qızın uşaqlıq nostalgisi, uşaqlığın obrazlaşdırılmış nişanələri olan yelləncək, isti süd maraqlı və dəqiq tapıntılar idi... Bu, yəni ilk baxışda bir-birindən uzaq məfhumları dəqiq fokusda birləşdirmək bacarığı Könül Həsənqulunun yaradıcılığının ən güclü tərəfidir. Bu zaman hadisələrin ardıcılığı pozulur, ayrı-ayrı fraqmentlər, fərqli məkanlar bir müstəvidə qarşılaşdırılır. Bu hissələr daim təkrarlanan “bağlayıcı” söz vasitəsilə əlaqələndirilir.

Amma Könül Həsənqulunun son şeirləri daha lakonik, daha sadə görünür. Lakin bununla belə bu sadəlik bəsitlik deyil. Əksinə, bu nümunələr maraqlı struktura malikdirlər. Məsələn, “Kiçik formatda küçə” şeirində ata tamamilə fərqli şəkildə canlandırılsa da, diqqət edildikdə görünür ki, əslində, bu obraza xas klassik xüsusiyyətlər qorunub saxlanılır. Ata poetik qəhrəmana qayğı və rahatlıq bəxş edir:

*küçədə əl izləri var –
çəkilib üzüaşağı
həzin bir sığal*

*damlarda göz yaşları...
ordasa yaydı
ovcunda tutub bir kişi üst-üstə iki çörək
sol qolunda saati
əlində
qara eynək*

*çörəyin üstündəsə
qat-qat öpüş izləri –
anamın dodaqları*

*bu –
sənin fotoşəklindir
ata!*

Və ya digər bir şeirində müqayisə predmetləri ənənəvi poetik anlayışlar olmasa da, iki insan arasındakı uçurumu ifadə baxımından heç də uğursuz deyillər (mən kafelərdəki jazz`ı sevirdim/sənsə içəlatı/inan ki, indi/unuda bilmədiyim bir şey varsa –/o da bəmbəyaz bahalı boşqabın içindəki qanlı ucuz/toyuq içəlatıdı!).

Ötən il gənclərin yaradıcılığını izlədikcə bir qənaətimiz də dəqiqləşdi ki, müasir poeziyada müqayisələr səthi deyil, daha dərin məzmun kəsb edir. Məsələn, ənənəvi klassik poeziyada olduğu kimi, şlalə itiliyi, dağ vüqarı,

səmanın sonsuzluğu və s. kimi xarici oxşarlıqlar üzərində qurulmur. **Alik Əlioğlu** da məzmunun parlamasına deyil, məchulluğuna çalışan şairlərdəndir.

Məsələn, “Yeni kino”: “Qaraçı qadının günəşi” şeirində insan həyatı filmə bənzədilir. Ola bilsin ki, bu fikir yeni deyil, lakin təqdimatı orijinaldır. İnsan taleyinin müxtəlifliyi, xoşbəxtlik və faciəvilik... Bu, dəqiq seçilmiş ifadələr vasitəsi ilə insan ömrü haqqında yığcam, lakin tutarlı söz deməyə imkan verir.

Əvvəli uğurlu, sonu ümitsiz olan yeni filmdə iki situasiya qarşılaşdırılır. Əvvəlcə hamı xoşbəxtdir, günəş qaraçı qadına məxsusdur, lakin “Adamlar təkdir...”. Sonu isə “kədərli və möhtəşəm”dir. Qaraçı qadın öz günəşini itirir. Beləliklə də xoşbəxtlik faciəvi sonluqla yekunlaşır. İlk hissəyə diqqət etsək, xoşbəxtliyi şərtləndirən məqamlar “Qəzet oxuyur, bağ belləyir, ağac əkirlər”, “Sevgi də var... Janr: drama” və sonda bir fikir “adamlar təkdir”. Şeirdə xoşbəxtliyin əslində, zahiri şərtlərlə bağlı olduğu, yaşanmadığı görünür. Bu hiss öz məzmununa aid olmayan nəsnələrdən ibarətdir. Amma sonradan bu zahiri effekt də itir, yox olur. Əslində, ilk baxışdan uğurlu görünən başlangıç öz kədərli sonluğunu ehtiva edir. Şeir oxunub bitdikdən sonra xoşbəxtlik haqqında düşüncələrə dalaraq, bu hissənin zahiri əlamətlərdə əks olunmadığını düşünürsən. Şeirdə müxtəlif situasiyalara düşən eyni qadındır. Amma istər-istəməz belə bir sual meydana çıxır: nədən məhz qaraçı qadın? Bu sual isə öz növbəsində oxucunu müxtəlif fikirlərə yönləndirə bilir. Necə ki, müəllif bunu arzulayırdı.

“Qadın və s.” şərinə dustaqların yeni həyata necə başladıkları haqqında fikirlər və -

*Bəmbəyaz bir qadın,
Yorğun təbəssümlə
Axır küçədə...
Leysan yağışda su misalı
Üzüaşağı*

“Bəmbəyaz” epiteti və “axır küçədə” metonimiyası vasitəsilə ağır bir situasiyanın su “yüngüllüyü” ilə qarşılaşdırılması baş verir və uğurla bu mənzərəni canlandırır bilir.

*Həyata qadından başlamaq
Taleyindən kənara çıxmaqdır.
Bədbəxtlikdir yəni
Ah, yazıq Pirosmeni...*

Sonda misra, şeirin məna yükü ilk baxışdan mətndən kənar görünən Pirosmeni ilə bitir. Və bu da öz növbəsində oxucunu məzmunu anlamaq üçün əsərin həddlərindən kənara yönləndirir (intertekst!).

Üçüncü yanaşma da mövcuddur ki, burada hər iki istiqamətin, yəni ənənə ilə cəsarətli poetik yeniliklərin sintezinə cəhd edilməsi diqqəti çəkir. Modern şeirdə klassik obrazlardan, ənənəvi formalardan istifadə, üslub, intonasiya müxtəlifliyinin əldə olunması kimi xüsusiyyətlər cəmləşir. Və bu şairlər kimi, Şəhriyar del Gerani, B.Niftəliyev və b. adlarını çəkə bilərik.

Şəhriyar del Geraninin “Üzündən iraq”, “Uzaqlar” şeirlərində müəllif indiyə qədər ilahiləşdirib, göylərə ucaldıran hissləri, bacardıqca adiləşdirməyə, hətta aşağılamağa çalışır:

*kəsib tullayasan qollarını da,
yetim saxlayasan qucaqlarını...
biryolluq hamıdan çıxıb gedəsən,
bir it qucaqlaya ayaqlarını...*

və ya “arzular da canavar kimidi... əhliləşmir!” kimi ifadələrdə hec cürə qarşılaşdırma bilməyəcəyimiz, əks mənaları birləşdirərək paradoks deyil, fəci mənə yaratmağa nail olur. Bununla da o, həm forma, həm də poetik obrazlarda mövcud ənənəyə qarşı çıxmağa çalışır.

*Nəsə,başqa cür olmalıdı nəsə.
başqa günəşlə açılmalı səhərlər....*

Əslində, bu, müsbət haldır. Lakin bu müxaliflik, bəzən sadəcə üzde qalır, səthi xarakter alır, nəticədə də müəllif istədiyi mətləblərə çata bilmir. Aradabir şeirlərində nəzərə çarpan (“Oktyabr şeiri..”, “Noyabr şeiri..”, “Dekabr şeiri..”) poetiklik, intim hisslər şairin yaradıcılığının maraqlı məqamları kimi qeyd olunmalıdır.

*qırmızı kəndirdə boynun dincələ,
ölüm də gələndə gülürüz gələ,
bir gün uzaqlardan bir payız gələ,
deyə ki, qaytarın yarpaqlarımı!*

Maraqlıdır ki, onun yaradıcılığında bəzi parçalarda klassik şeir bölgüsü, ənənəvi təsvir modern yanaşma ilə birlikdə işlədilir. Şairin bu fərqli, bir-birinə əks olan anlamları birləşdirmək cəhdləri öz maraqlı nəticələrini verir.

Başqa bir müəllif, **Bəhruz Niftəliyev** “Eşqin son şəkli” şeirində müasir insanın hisslərini klassik obrazlar vasitəsilə canlandırılmağa çalışılır:

*Süzüb bir bardağa göz yaşını,
Masanın üstünə qoysam,
Doysam bir anlıq yaşamaqdan.*

Hər bir dövrdə insanı sıxan, onun öz zamanı ilə qarşıdurmasına səbəb olan narazılıqlar, daxili təlatümlər mövcud olur. Bu şeirdə də müəllif onları dəqiq seçilmiş ifadə vasitələri ilə canlandırır, çatdırır bilir. Bu, onun eyni hadisələrə yanaşma müxtəlifliyi kimi bir bacarığının olmasını da diqqətdən qaçırmır.

*Yanaşmaqdan çox şey asılıdı çəkilənlərə,
Kiməsə xoşbəxtliyi ifadə edər o bardaq,
Kiməsə susuzluğun qənimi kimi gələr...*

Onun “Sərsəm”, “Mən səni sevmək üçün gəldim dünyaya” şeirləri müxtəlif bölgülərdən istifadə edildiyi, ifadələrin yerində, uğurlu seçildiyi nümunələrdəndir. Bu şeirlərdə şair bir məqamı ardıcılıqla inkişaf etdirərək ən yüksək, ən ali məqama qaldıra bilir:

*Bütün əşyalar toz götürər,
Bütün əyyaşlar söz...
Bütün xoşbəxtlər göz götürər,
Xalmı düşdü ürəyinə, döz, götürər ZAMAN...*

Eşq qədər əzəli və əbədi mövzuya müraciət edən şair:

*Eşq böyüməkdir, bölünmək deyil,
Eşqdə kiçilmələr yox, çəkilmələr vardır.*

Vardır eşq. Eşq vardır... deyərək getdikcə mənənin daha dərin qatlarına işarələr edir:

*Eşq aşmaqdır,
Dənizləri yox, özünü aşmaq
Və axmaq kimi hiss etməkdir özünü onsuz.*

Bu sətirlərdə eşqə sufi münasibət sərgilənir. Həyatın adi istəklərindən ayrılıb, ilahi sevgiyə vararaq əvvəlki cahilliyindən bir pillə yüksələn insanın daxili yaşantıları canlandırılır. Sözlərin məna yükünün zənginləşməsi ilə “alt” məzmununa keçid edilir. Anlamaların alt qatının olması həqiqətinə işarələr vurulur.

*Əvvəlin də,
Axırın da bir yumaq,
Yumaq günahları...
Gözlərimizi yumaq,
Torpağa gedirik...*

“Bir dərə dərd?” şeirində isə kədərli (“Könlümdəki nəğməni /Özgəyə hava etdim”) intonasiyanı bayatının ritmik ahəngi davam etdirir. Bu ahəng istedad olduqda klassik forma daxilində də maraqlı nəticələrə gəlməyin mümkünlüyünü bir daha sübut edir:

*Bir dərə dərdin içində
min kərə dua etdim.
Yerə, göyə sığmadım,
Özümlə dava etdim.
Könlümdəki nəğməni
özgəyə hava etdim.*

*Dağ qarını sevərimi?
Ağ qarını neyləsin?
Sənə bir sirr verəcəm,
Amma heç kim bilməsin-
“Xoşbəxt deyiləm”.*

Postmodernist şairin öz yaradıcılığını öncəki şairlərin yaradıcılığı kontekstində qurmaq cəhdləri, məlum mətnlərin yeni interpretasiyada təqdimi, sitatların günümüzün reallıqları ilə bağlı şair müşahidələri ilə cuğlaşdırılması, həmçinin mətnlərdə üzde olan dekonstruksiya çabaları Rüfət Səidin (Əhməd zadənin) “Bukovskinin təsbehlə sındırılması”(Mikayıl Müşfiqə postmodern nəzirə), Elvin Bakiroğlu Yenə o yay olaydı... (Mikayıl Müşfiqin həyat eşiqinə) şeirlərində göründü. Düzdür, bu tendensiya ötən illərdəki qədər aktual deyil. Həmçinin vizual forma

oyunlarına müraciətin azaldığı da müşahidə olunur. Bununla belə, bəzi müəlliflər forma ətrafında axtarırları yenə də davam etdirirlər. Məsələn, Qismətin “**Çox adi ovqatlar lüğəti**”ndən **fragmentlərində** şeirlər əlifba ardıcılığı ilə düzülür. Lakonizm, müəyyən hərflərlə başlanan kiçik parçalar, qısa misralar bu mətndə əsas yer tutur. Amma təəssüflə qeyd etməliyik ki, getdikcə poeziyamızda zəifləyən bu xətt ilə bərabər eksperimentlərin, axtarırların intensivliyinin səngiməsinin də şahidi oluruq.

Daha bir məqam isə vəziyyətin deyil, hadisələrin, faktların önə çıxması, hissələrin daxili dinamikasının deyil, üzdən təsvirinin yer almasıdır. Məsələn, Emin Pirinin “Analar da ölür” şeirində anasızlıq ağrı kimi, vəziyyət olaraq yaşanmır, təsvir edilir, sadalanır. Buraya fabula üzərində qurulan, sosial tematika ilə yüklənən, həyat hekayəsinin “nəqli” üzərində “yaradılmış” şeirləri də aid etmək olar. Bu nümunələr sırasında V.Nağıyevanın “Polkovnikə məktub var”, Esmira Məhiqızının şeirləri, Sevinc Elsevərin “Anam, uşaqlıq şəklim və mən”, Aqşin Evrenin “Bir az etiraf edəcəm, yaxın otur, müəlliməm”, “Keçmişin lazımsız xatirələri”, “40 nömrəli simfoniya” və s. nümunələri sadalamaq olar.

Müasir poeziyada səmimi intonasiyanın hakim olmasına baxmayaraq, müşahidənin etirafı üstələdiyi duyulur. Şeiriyyət çox zaman, prozaik detalla əvəzlənir. Əsasən də müharibə mövzusunda yazılmış əsərlərdə bu məqam daha aydın nəzərə çarpır. “Əgər ənənəvi şeirdə sözlərin düzümü ilə hərəkətin musiqililiyi nəzərə çarpdırılırdısa, yeni şeirdə həqiqətin (çox zaman qupquru) ifadəsi önə keçir: bir az

publisistik, bir az mistik tonla” (C.Yusifli) poeziyanın “prozaikləşmə”si prosesi davam etməkdədir.

Öz intim dünyalarına qapanmış şairlərin şeirlərində bu dar məkandan çıxaraq, dünya ilə vəhdətə çağırış, Allah sevgisinə sığınma da əhəmiyyətli yer tutur. Lakin İlahi sevgi sadəcə səslənir, ifadə olunur, yaşanmır. Hətta bu nümunələrdə bir az şüarçılıq belə hiss olunur. Nəticədə də bu hissənin şeirdə ifadəsi mistik, fəlsəfi anlam kəsb etmir (Alik Əlioğlunun “Yad şəhərdə”, “Biz onun adına sevgi deyirdik” və b. nümunələr).

İl ərzində bir çox gənclərin şeir kitabları - E.Ərşadoğlunun “Eşqə doğru”, A.Amin “Adnalıdan Ağbabana”, G.Ümid “Yaşamağı öyrənəndə...”, P.Axundun “Və hamını unutmaq” və b., - dərc olundu. Bununla yanaşı bir çoxlarının da dövrü mətbuatda, internet portallarda aktivliyi müşahidə edildi. Bunların arasında G.Səma, S.Selcan, N.An, R. Dost Əli, S.Elsevər, Ə.Cabbarlı, E.Bakiroğlu, E.Aslangil, S.Əliyevanın, S. İşığın və b. adlarını qeyd edə bilərik.

“Eşqə doğru” sayca Elşad Ərşadoğlunun üçüncü kitabıdır. Şairin poeziyasında eşq həm başlıqda, həm də şeirlərin adında yer alır. “Eşqə doğru”, “Sevgi adamı”, “Sevgi qoxuyan adam”, “Sevgi yoluxduran” və s. Məhəbbət burada müxtəlif mənalarda işlənir və fərqli yanaşmalarla incələnir.

Məsələn, təzad üzərində qurulan şeirdə sevgi həm insanın yoxsulluğu, həm də zənginliyi olaraq mənalandırılır:

*Gör necə yoxsuluq biz,
baxmayaraq ki,*

*ömrümüzdə
neçə-neçə ölümdən,
neçə- neçə ömürdən iz var,
ikimizə cəmi bircə sevgimiz var...
Gör necə varlıyıq biz,
Qiymətlidir sevgimiz,
heç kəs geri qaytarmır.
Gecə -gündüz hər yerdə,
evdə,
işdə,
şəhərdə
xərcləyirik, qurtarmır...*

Birinci bənddəki müqayisələr uğurlu və tutarlı olsalar da, ikinci bənddə sanki müəllif buna nail ola bilmir. Belə ki, iki nəfərin “bircə” sevgisi bu cür “xərclənə” bilməz, axı... Yəni özəl hisslərin ictimailəşməsi mümkünsüzdür.

“Sevgi adam” şərinə şair ilahiyə, Allaha sevgisini göstərməyə çalışsa da, bu məqamı məzmunu “hopdura” bilmir. Sevginin ilahiləşməsi reallaşmır. Səslənir, lakin yaradılmır. Fikrimizcə, intonasiya deyim tərzində də mövzuyla uzlaşdırılsa, daha düzgün olardı.

*Sanma ki, Allaha qulam,
Mən Ona dostam, oğulam.
Onu sevməklə məşğulam,
İşim-gücüm budur mənim.*

Bir sözlə, kitabdakı şeirlərdə sevgi müxtəlif çalarlar kəsb edir. Bəzən ilahi və müqəddəs, bəzən isə asanlıqla əvəzlənə, yenilənə bilən hiss olaraq verilir:

*Məhəbbət eynilə oyun kimidi,
Uduzдум, təzəsin başlayam gərək.*

Bununla belə, qeyd edək ki, ilahi sevgi ilə insani hisslər arasında qalan gəncin duyğuları, səmimiliyi ilə maraqlıdır. Üç bölümdən ibarət kitabda toplanmış şeirlərdə sevgi, həyatla bağlı tərəddüdlər, peşmançılıq da özünəməxsus yer alır. Lakin şair nisgilə, kədərə yenilmir:

*Nifrəti içimdə çəkdim dara mən,
Dedim şad olaram bundan sonra mən.
Sevgi yoluxdurdum insanlara mən,
Balaca toxunan, əl dəyən kimi...*

Onu da qeyd edək ki, hələ ki, bir çox gənclərin şeirlərində daha çox daxili təlatümləri eşidir, görürük. Lakin təəssüf ki, bunları həm də hiss edərək, sevgini duysaq da bu hissənin dərinliklərinə baş vura bilmirik. Şeirlərə xas səmimiliyin, saflığın zaman keçdikcə, daha dərin fəlsəfi məzmun ehtiva etməsi zəruridir.

Pərviz Axundun ilk şeir kitabı “Və hamını unutmmaq” adlanır. Kitabın bir bölümü sevgi şeirlərindən ibarətdir.

*Müddətə görmürəm hilal qaşlımı,
Ötüşər həftələr, aylar, ağlaram.
Çırağım sönüncə, düşər gözümdən
Çırağban eşiklər, öylər, ağlaram.*

Klassik deyim tərzinin və ənənəvi obrazların yer aldığı şeirlərlə yanaşı, kitabda xalq şeir növləri – təcnislər, dodaqdeyməz, həmçinin qəzəllər də yer almışdır.

Ötən il çap olunmuş “Bitməz könlümüzün Vətən sevgisi” toplusuna gənclərin də şeir və hekayələri daxil edilmişdir.

Emin Pirinin “Baş daşları utandırdı məni”, Elçin Aslangilin “Biz mərmilərin övladlarıyıq” şeirlərində məğlub əhval-ruhiyyə əks olunsa da, Gülnar Səmanın “Vətənnamə” əsərində qədim türk xalqının varisi olan müasir gəncliyə inamın ifadəsi yer alır.

Dramaturgiya

Son illər pyeslərin sayının azlığı, gənclərin bu sahəyə marağının az olması səbəbindən, onların yaradıcılığı ilə bağlı məruzələrdə dramaturgiyadan bəhs edilməmişdir. Ötən il təsis edilmiş “Anamın kitabı” müsabiqəsi dramaturgiyaya olan marağın artmasını şərtləndirən çox vacib bir addım hesab oluna bilər. Müsabiqədə əsasən gənclərin təmsil olunması bir tərəfdən müsbət hal olsa da, bu, təcrübəsizliyin, janra ilk müraciətin kəsirlərinin də görünməsinə səbəb oldu.

Müsabiqənin qalibi olmuş Sevinc El Sevrin “Ürəyində arzu tut” pyesində Xocalıda əsir düşmüş qızın taleyindən bəhs edilir. Zənnimizcə, pyesin fərqləndirilməsinin səbəbi bilavasitə mövzusu ilə şərtlənmişdir. Pyesdə, son dövr müharibə mövzusunda yazılmış əsərlərdə olduğu kimi, qələbə gözləntisi narahatlıq, müharibənin yaratdığı mənəvi problemlərin təsviri ilə əvəzlənir. Xocalıdan qacqın düşən, yaxınlarını itirən ailənin oğlunun

nişanlısının sağ qaldığı, tezliklə onlara qovuşacağı xəbəri sevinclə bərabər narahatlıq hissi və gərginlik yaradır. Əsir həyatı yaşamış Arzunu nə nişanlısı, nə də yaxın insanları bağışlaya və qəbul edə bilirlər. Faciədən qurtulmuş qızın yenidən həyata adaptasiyası mümkün olmur. Onun faciəsi öz doğmaları arasında da davam edir, yaşadıkları onu rahat buraxmır. Nişanlısı sonda onu təcavüzdən qorumaqla, günahını yumağa çalışır. Təssüf ki, stereotip yanaşma, qızın əsirlikdə başına gətirilən vəhşiliklərin yer aldığı təsvirdə psixoloji gərginlik, sarsıntılar görünür. Vəziyyətin dramatikliyi canlandırılmır, sadəcə təsvir edilir. Nişanlısı ilk olaraq öz istəyində ısrarlı olsa da, səhnədə görsənmir, bir də sonda meydana çıxır. Doğmalarının bu cür münasibəti, əsirlik qədər acı bir hadisənin uğurlu şəkildə canlandırılmasına nail olunmur.

Şəbnəm Xeyrullanın “Qırmızıpapağ”a yalan danışmaq olmaz” əsərində əbədi obrazlardan, fırlıdaqçı “Ostap Bender” tipli qəhrəmandan bəhs olunur. Müəllif əsəri “Qırmızı papaq” nağılı ilə əlaqələndirərək, həqiqət və yalan anlayışlarının binar qarşıdurmasını aradan qaldırmağa çalışır. Həqiqətin deyil, yalanın xilasedici missiyaya sahib olması fikrini ifadə edir: “O həyatım boyu dediyim yeganə həqiqət idi. O həqiqətlə də günaha batdım. Başa düşürsünüz, həqiqətlə!”

Şərti olaraq xarici uyğunluğa görə Qırmızı papaq aldanan obraz ilə görüş fırlıdaqçını fərqli aspektlərdən canlandırır. Uşaqlıqda, tamaşa zamanı, Qırmızı papağın yerini canavara doğru olaraq göstərdiyi üçün yoldaşları tərəfindən qınanılan gənc tamaşaçı, illər sonra Qırmızı

papağın qarşısında yalanlarını etiraf edir. Öz ünvanına səsləndirilən ittihamları qəbul etsə də, asanlıqla onun qurbanlarına çevrilən cəmiyyətin pul hərisliyini, cılızlığını ifşa edərək, özü də ittihamçıya çevrilir: “Bütün insanları ancaq bir şey maraqlandırır – pul. Başqa heç nə. Ürək, sevgi, dostluq – hamısı boş şeydir ”.

Qanun Ümman Qahablının “Adaxlı” pyesində “göbökkəsmə adətindən irəli gələn müsibətlər nümayiş olunur”. Süjet xətti bir-birini dəlicəsinə sevən iki gənc və onlara mane olmağa çalışan qızın məkrli rəfiqəsi və tüfeyli həyat sürən Bəylər qarşıdurması fonunda canlandırılır.

Sanki mövzu əsərin məzmunu, dilinin özelliğini də müəyyənləşdirir. Əsər artıq ədəbiyyatdan silinmiş saydığımız pafos, romantika kimi xüsusiyyətləri sərgiləyərək, müasir deyil, əsrin əvvəlində yazılmış pyesləri xatırladır. Məsələn, nümunə üçün kiçik bir parça göstərək: “İlahi, bu nə eşqdır ki, mənim ruhum tamam odlara bələnbidir?! Mənə bir mələksima sevgili bəxş etdin ki, camalında günəşin nuru, qaşlarında ayın parası var. O nazənin ki, mənim eşqimi özünə səcdə ünvanı bilir. O sevgili ki, öz vücudunu unutmuş , məni özünə can bilməkdədir”. Və ya “Salam, həyatım”, “olsun, canım”, “bəli, nəfəsim” kimi müraciətlərlə zəngin olması və sona qədər də bu şəkildə davam etməsi, əsərə yuxarıda xatırladığımız ab-havanı verməkdədir.

Murad Nuriyevin “Sahibsiz yerlərin qurdunun iniltisi” əsərində bir ailənin arasına nifaq salan dövlət hərisliyindən danışılır, pərən-pərən olan ailə dramı canlandırılır. Lakin sonda ailə dramını türk xalqlarının

taleyi ilə, boz qurdla bağlamaq, erməni xəyanətini məsələlərə qatmaq cəhdləri uğursuzluqla nəticələnir.

“**İşıq pulu**” pyesində isə dramaturji konflikti iki müxtəlif əqidəli insanın toqquşması üzərində qurulur. Aşa müəllimliklə ailə dolandıran ərinə daima qınayır. İşıqpulunu ödəməmələri, işıqçı ilə mübahisəsi ilə konflikt kulminasiya həddinə çatır. Sonradan Aşa öz mövqeyinin səhv olduğunu anlayaraq, geri çəkilir və bununla da ziddiyyət aradan qalxır. Lakin pyesdə Aşanın daxili tərəddüdləri nədənsə görünmür, ifadə olunmur. Beləliklə də onun səhv mövqedən çəkinərək, ərinin tərəfini tutması, ailəni dağılma astanasına qədər gətirib çıxaran konfliktin asan həlli, əsərin bədii məziyyətini azaldır. Fikrimizcə, onun cılız hisslərinə qalib gəlib doğrunu anlaması gərgin psixoloji tərəddüdlərin nəticəsi olaraq canlandırılsa idi daha uğurlu olardı.

İsmayılovanın “Tükənməz sərvət” pyesində ailəsinə biganəliklə üzləşən bir qızın – Ulduzun, oxumaq istəyi hər şeyə üstün gəlir. Təsadüflər, yaxşı insanlarla tanışlıq onun həyatını tamamilə dəyişir. Beləliklə, o, müəlliməsinin köməyi ilə Bakıya gəlib çıxır, kitab mağazasının sahibi onu işlə və qalmaq üçün yerlə təmin edir. Yeni həyatının xoşbəxtliyi onu o qədər dəyişir ki, doğma anası belə onu çətinliklə, şəkil vasitəsilə tanıyır.

Əsərdə qızı qaçan ailənin durumu, qızın ciddi və mühüm qərarlar verməsi, situasiyanın gərginliyi əvəzinə, onun həyatında həlledici rol oynayan müəllimə və dükən sahibinin, qəddar ata və əzilən ana kimi sxematik obrazların təsviri yer alır. Ziddiyyət əsərdən doğmur,

sadəcə süni şəkildə quraşdırılır. Müəllif kənddən gələn köməksiz bir qızın gələcək nəslə örnək olacaq ömrünü nəql etməklə kifayətlənir. Hadisələrin serial süjetini xatırladan inkişaf dinamikası gənc qızın arzularının reallaşması modeli olaraq yaradılır. Dialoqların canlı danışq dili deyil, patetika üzərində qurulması da mənfi xüsusiyyət olaraq diqqəti cəlb edir. Əsərin dilində də əhəmiyyətli qüsurlar nəzərə çarpır. Məsələn: “Məktəbə gəlir, hazırlığa gedən uşaqları görür kövrəlir. Lakin özü də savadlı qızıdır. Yoldaşlarına köməkdir. Amma paxıllığını çəkirlər onun” və s. cümlələrdə müəllif obrazlı təqdimdə cümlə bitkinliyini sıralaya və tamamlaya bilmir.

Eyni yanaşma topludakı digər əsərlərə də xasdır. Məsələn, **Natəvan Mikayılovanın “İnam”** pyesi ümitsiz xəstəliyə tutmuş qızın və çarəsizlik içində olan ailənin təsviri ilə başlayır. Bu vəziyyətdən çıxış yolu axtaran ailə, yarımcan vəziyyətdə olan qızı müalicə olunması üçün qonşu ölkəyə, İrana aparır.

İlk səhnələrdə evdə hökm sürən narahatlıq, ağır atmosfer yaradılır, təkbaşına övladını böyüdən cəfakeş ana obrazı təqdim olunur. İkinci hissə artıq digər dövlətdə cərəyan edir. Məkanın dəyişməsi ilə əsərin intonasiyası da dəyişir. İranlıların qonaqpərvərliyi önə keçir, müəllif hadisələri xoşbəxt sonluqla tamamlamağa tələsir. Lakin bu tələskənlik əsərin uğurunu deyil, uğursuzluğunu təmin etmiş olur.

Şəhriyar del Geraninin “Ayişə necə gülür?...” əsəri cənub mövzusunu ədəbiyyatımıza yenidən qaytarır. Müəllifin dramaturji poetikaya bələdliyi, əsərdə remarkaların

yerində təqdim olunması, dəqiq verilməsi uğurlu haldır. Bunun nəticəsində hadisələr yalnız nəql olunmur. Pyesin tələblərinə uyğun olaraq, dramaturji hərəkət, konflikt hər biri öz yerini tuta bilir.

Müəllifin mövzuya yanaşması, bir detalla – azadlığın düsturunu verə bilməsi uğurludur. Onun təqdimatına görə, bu hissə Mahur Ər üçün pafosdan uzaq bir anlayış olaraq qızının gülüşündə ifadə olunub.

Azadlığa can atan insanın qarşılaşdığı maneələrin canlandırıldığı pyesdə, əsərin əvvəlində Ayişə hicabı əlində tutub ağlayırsa, sonda artıq gülür. Lakin əsərin finalı kədərliyədir. Bəşəriyyətin hələ də övladların gülüşü üçün çox belə qurbanlar verməli olacağı ehtiva olunur.

Digər yazar Ülviyyə Tahir isə “**Anamın tabutu**” pyesində müasir cəmiyyətimizin mikromodelini yaratmağa çalışır. Dünyasını dəyişən ananın övladları tamamilə fərqli əqidəli insanlardır. Analarının ölümü belə onları birləşdirə bilmir.

Bir-birinə düşmən kəsilən ailə üzvləri analarının tabutu ətrafında bir araya gəlmək məcburiyyətində qalırlar. Bunlar - Mərhumun qızı müğənni Səbinə, dini sektaya qoşulmuş Eldar, ailə üzvləri bozqurdçular olan qızı Günel, amerikansayağı həyat tərzi sürən Həmidir. Bir-birinə heç cür güzəştə gedə bilməyən bu insanların “deyişməsi” polis məntəqəsinə aparılmaları ilə yekunlaşır.

Göründüyü kimi, bir çox pyeslərdə dövrün sosial mənəvi problemləri daha çox əvvəlki təcrübə işığında qələmə alınır (“İşıq pulu” pyesinin əsas obrazı Cəbiş müəllimi xatırladır, Ülviyyə Tahirin “Anamın tabutu”

əsəri C.Məmmədquluzadənin “Anamın kitabı” pyesi ilə səsleşir), yeni məzmun kəsb edə bilmir. Üzdən işlənmiş konfliktlər, nəsrə xas təfərrüatlı təsvirlər, obrazların sxematikliyi daha çox diqqət çəkir. Əvəzində isə müəlliflərin psixoloji vəziyyəti, hisslərin drammatizmini göstərməkdə çətinlik çəkdiqləri görünür.

Müasir tədqiqatçılar müasir dramaturgiyanın əsas komponentlərinin deformasiyaya uğradığını, hətta konfliktin aradan qalxdığını qeyd edirlər. Bizim zənnimizcə isə bunun sadəcə başqa formada meydana çıxdığı ilə bağlı söylənilən fikirlər daha doğrudur. Bir çox tədqiqatçılar haqlı olaraq konfliktin alt qata enməsi, hərəkətin, fikrin dinamikasının hisslərin cülgələşməsi ilə əvəzlənməsinin baş verdiyini vurğulayırlar. Bu səbəbdən əsasən pyeslərdə iştirakçıların sayının azalması, hadisələrin lokal məkanda baş verməsi müşahidə olunur. Samir Sədaqətoğlunun “Həbsxanada bayram” və İlqar Fəhminin “Zümrüd parıltısı” pyeslərində məhz bu cür yanaşma yer alır, hadisələr lokal məkanda baş verib, cəmi bir neçə saatı əhatə edir, retrospektiv zaman önə keçir.

Samir Sədaqətoğlunun 4 pərdədən və 4 monoloqdan ibarət olan “Həbsxanada bayram” iki hissəli pyesi Azərbaycan Teatr Xadimləri İttifaqının təşkil etdiyi “Axundov dərslərini”nin qalibi olmuş, “MDB gənc dramaturqlarının ən yaxşı pyesləri” toplusunda çap edilmişdir.

Bu əsərin personajları marginallardır. Onlar yaşayışla boşluğun arasında, uçurumun astanasında ömür sürürlər. Müəllif sosial problemlərin həllini deyil, boşluğun bir addımlığında olan insanın intim dünyasını təsvir edir.

Pyes monoloq, təksəslilik üzərində qurulub. Burada hadisələrin inkişaf dinamikası yer almır. Dramatizm üzde deyil, daxildə, alt qatdadır. Təssüf, ağrı ilə xatırlanan dörd insanın faciəsi, dörd tale canlandırılır. Səbəblər müxtəlifdir: kimisə öz günahı ucbatından - (lakin yenə də səbəb həyatın amansız qanunlarıdır) atasının özündən vəzifəli şəxslərin qarşısında alçalmasına dözə bilməyərək “sınır”, kimisini ətrafındakı insanlar məhv edir, digərləri isə düşünülməmiş atılan addımların qurbanı olur (dustaq həyatı yaşamış atanın nümunəsi və fəxarəti, uğursuz sevgi, ani cılıqlıq və qətl).

Monoloq süjet xəttinin inkişafının, zamanın “ləngiməsinə”, personajların daxili yaşantılarının açılmasına xidmət edir. Onların əvvəlki həyatı, keçmişi, emosional vəziyyəti önə çıxır. Hər bir personaj öz həyatını nəql edir. Hərəkətin demək olar ki, müşahidə olunmadığı pyesdə personajlar adları belə olmayan, sadəcə, məhbus kimi nömrələnən insanlardır. Yalnız müharibə iştirakçısı olmuş keçmiş hərbiçi kontuziya nəticəsində aqlını çaşdırdığı üçün “dəli” adlandırılır. Hər birinin bədbəxtliyi faciəvi, çözümlü olmayan konfliktlə şərtləndirilir. Əsərdə ənənəvi yaxşı və pislərin qarşıdurmasından, sonda isə yaxşıların zəfər çalmasından deyil, çözülməsi mümkün olmayan bir böhran, günahkarı məlum olmayan qəziyyədən bəhs edilir.

İlqar Fəhminin “Zümrüd parıltısı” pyesində isə ailədaxili münasibətlər, insanın patriarxal həyat tərzini çərcivəsində boğulması, ailə dəyərlərinin adı məcranı aşaraq yükə çevrilməsi, ailə üzvlərini sıxması və nəhayət, psixoloji partlayış həddində xilas olma istəyi əks olunur.

Pyes keçmişdən fraqmentlə başlanır və bu parça davamlı olaraq pyesdə təkrarlanır. Göz önündə canlanan xatirələr, fotoşəkillər əsər boyu əhəmiyyətli yer tutur. Pyesdə həyatın oyun olaraq oynanılması (“hamımız oynayıyıq da...”) fikri səsləndirilir.

Görünən budur ki, personajların hər birinin keçmişə münasibəti fərqlidir. Zümrüd öz həyatından imtina edərək anasının həyatını yaşamaqda davam edir, digər ailə üzvlərini də öz ətrafında birləşdirməyə çalışır. Nəticədə isə bu hal disharmoniyaya səbəb olur. Bu, hər bir insana tanış xüsusiyyətdir. İnsanın uşaqlığına, valideynlərinə bağlılığı, infantilizm özünü həyatda tapa bilməməsinə səbəb olur. Çünki insan yetkinləşərək həyatda öz rolunu oynamağı bacarmalıdır.

Pyesdə insanın dərin psixoloji girdabdan qurtulması, “uğurlu ailə” stereotipindən uzaqlaşaraq “başqa həyata”, özünü reallaşdırmağa can atması kimi dramatik situasiya canlandırılır. Daxili disharmoniya, bir tərəfdən olanları itaətkarcasına qəbuletmə, digər tərəfdən isə bu mütiliyə qarşı etiraz pyesdə əhəmiyyətli yer tutur.

Qardaşlardan biri – Rauf bundan sonra özü istədiyi kimi yaşayacağını bildirir. Qardaşı Əflatunla baş verən konfliktin ağrısını yaşayır. Rauf ailəsinin istəklərini yerinə yetirməkdən, Əflatun müasbiqələrdə iştirakdan yorularaq, – “özüm olmaq istəyirəm”, – deyər azadlığa can atır. Ümumi yorğunluğun və əsəbiliyin xas olduğu mühitdə yalnız Adil rahat və sakitdir. Çünki şüuru ona bu mühitə daxil olmaq üçün imkan vermir. O, hadisələrə öz dünyası,

öz prizmasından yanaşır. Böyüklərin oyununa qarışmır, öz uşaq dünyasında qalır.

Beləliklə, uzun illər ərzində yaranmış vəziyyətin böhran məqamı göstərildiyi pyesdə mürəkkəb emosional aura hakimdir. Bu konfliktin mərkəzi isə Zümrüddür. Ailə üzvlərinin bir-birilə mübahisəsi ilə pik həddə çatan konflikt, Maya xanımın gəlişi ilə çözümlünə yaxınlaşır. Zümrüdün tərəddüdləri vəziyyəti daha da gərginləşdirir, ailə daxilində paylaşılan konflikt, bir insanın üzərinə ötürülür.

Maraqlıdır ki, hər iki əsər tamamlanmır. Bununla da, hadisələrin bundan sonra necə cərəyan edəcəyi artıq əsərdən və səhnədən tamaşaçı təxəyyülünə köçürülür.

Qan Turalın “Füzulinin qayıdışı” alternativ komediyasında isə Füzulinin heykəlinin canlanaraq müasir dövrümüzə düşməsi, şairin müasir zamana adlanması ilə absurd fantasmaqonik bir situasiya yaranır. Konflikt bədii irsə münasibət, Füzuli yaradıcılığına dekonstruktiv yanaşma üzərində qurulur. Klassikin yaradıcılığının müasir insan tərəfindən qiymətləndirilməsi və bu prosesin müasir kontekstdə təqdimi yer alır.

Burada qəhrəmanlar psixoloji-individuallıqdan məhrumdurlar, sxematik xarakter daşıyırlar. Kompozisiyada pərakəndəlik, süjetsizlik yer alır, zaman-məkan koordiantları aradan qalxır. Nizami Gəncəvi, Mirzə Fətəli, Mirzə Cəlil, Cəfər Cabbarlı kimi müxtəlif fikirli mütəfəkkirlərin toplandığı məclisdə ədəbiyyat tariximizdə olan fikir plüralizmi, bəşəriyyətin inkişaf tarixinə ironik yanaşma sərgilənir. Beləliklə, zaman-məkan konkretliyini itirir,

hadisələr müxtəlif əsrlərdə yaşamış sənətkarların görüş səhnəsi kimi, reallıqla illüziya müstəvisində reallaşır. Polislərlə qarşılaşan Füzuli müasir dünyada da sevgi məsələlərini həll etməli olur. Lakin görünür ki, müasir insanın vəziyyətini anlamaq asan deyil.

Füzuli ilə Nizaminin dialoqu bəşər tarixinin inamdan inamsızlığa doğru istiqamətləndiyini müəyyən edir, ülvi hisslərin iflası baş verir. Müasir dünyada klassik irs yalnız dəyişməyən dəyərlər deyil. “Nəyimə lazımdır sənin Leyli-Məcnunun. Dünyanı sənin şerirlərinlə bir nağıl bildik. Leylimizi axtardıq, Məcnunumuzu axtardıq. Amma yox idi, yalan deyirsənmiş. Bilirsənmiş özün də. Səndən sonra gələnlər də səndən fərqlənmədi. Səni andılar, sənin atəşinlə alovlandılar”.

Əslində bu inkarın özəyində müasir dünyanın əbədi dəyərlərinin iflasına qarşı bir etiraz dayanır. Təssüf ki, əsərdə dekonstruksiya səthi xarakter daşıyır, Füzuli yaradıcılığının dərinliklərinə işləyə bilmir.

NƏSR

Ötən illərlə müqayisədə gənclərin yaradıcılığında nəsrin iri formasına maraq azalsa da, 2014-cü ildə Elxan Qaraqanın “İkinci addım”, Vüsal Nurunun “Prezidentin qızı”, Sahilənin “Çevriliş”, Səxavət Sahilin “İsanın qadını” və b. romanlar çap olunmuşdur.

İllər öncə romanı müasir nəsrimizdə “kontrkultura və alternativ nəsr xəttinin” (Ə. Cahangir) ilk təzahürü olaraq qiymətləndirilən E.Qaraqan yenə də, öz üslubuna sadıqdır. “Nəsr ənənələrinə etinasızlığın ifadəsi olan yüngül, çaparaq üslubda” (Ə.Cahangir) qələmə aldığı “İkinci addım” romanı elmi-populyar üslubda yazılmışdır. Dinlər və əqidələrin kəsişməsində yaranan tarix və onun bizə təsirindən bəhs edən, kütləvi ədəbiyyat xüsusiyyətlərini özündə cəmləşdirən əsərdə alternativ tarix konsepsiyası, bəşər tarixinin inkişafına fərqli münasibət sərgilənir. Mətnin strukturu da mürəkkəbdir: “Dzen pritçaları”, “Quran” ayələrinə istinad, tarixi materiallardan şəkillər və s. əsərdə özünə yer alır.

Qadın nəsrinə müasir həyatda zorakılıq, qəddarlıq, disharmoniya, ənənəvi ailə modelinin iflası kimi mövzuların gündəmə gəlməsində maraqlıdır. **Sahilənin “Çevriliş”** romanında Zərifə gənc yaşlarında təcavüzə məruz qalır. Arzuların iflası, uğursuz uşaqlıq, ilk məhəbbət kimi ağrı dolu həyat hekayətini anlatmaq üçün şüur axını çox uğurla seçilmiş forma olaraq, hadisələrin systemsiz canlandırılmasına, ağırlı məqqamların üzərindən keçilməsinə imkan verir. Zərifə həyatının ayrı-ayrı

parçalarını birləşdirərək, özünü “mən” olaraq bütövləşdirməyə, (məndə belə də verilir “Çoxdankı mənərdən danışdım”) özünü yaratmağa çalışır.

Romanda qızın həyatının nəqli çevirdiyi tarixi əsərdən parçalarla növbələşir. Personaj həmin əsərlə, şer parçaları ilə öz həyatı arasında paralellər aparmağa çalışır. Beləliklə də real və bədii gerçəkliyin eyniləşdirilməsi baş verir. Əsərdə son dövrlər nəsr üçün xarakterik olan metaforik bir dillə nəql olunmadan istifadə edilir. “Yaşamağın gərəkliliyinə işarə vuran hər şeyə sahib bir gün idi” cümləsində günün fərqli anlam kəsb edərək önə çıxması maraqlıdır. Və ya “Şairlə olan sonramdan danışdım” cümləsində sanki insanın hadisələşməsi (hadisənin sonrası olar!) müxtəlif üzləri, qatları, əvvəli və sonrası olan bir varlıq kimi verilməsi və ya mitinqdə kütlənin vəziyyətinin ifadə edən parçalar uğurludur.

Lakin keçmişin rekonstruksiyası, emosional vəziyyətin təsviri üzərində qurulan əsərdə təhkiyə sonradan təfərrüatlara yönəlir. Müəllif mətni mürəkkəbləşdirməyə çalışaraq müasir nəsrə xas olan ədəbi priyomlardan istifadə etsə də, onları özünüküləşdirə, individual üslubu, yanaşması ilə canlandırma bilmir. Əsər ayrı-ayrı hekayətlərə, hissələrə bölünür və bir ideya ətrafında bütövləşə bilmir. Siyasi çevrilişlər və qəlb çırpıntıları (mənəvi çevriliş!) culğalaşmır. Nəticədə müəllif nəzərdə tutduğu total çevriliş konseptini (“Çevriliş o biri üzün üzə çıxmağıdır. Çevrilib çevirici üzümü üzə çıxartdım”) gerçəkləşdirə bilmir.

Səxavət Sahilin “İsanın qadını” romanında Məhəbbət, əyalətdən şəhərə üz tutan, məhbus həyatı yaşayan qadının taleyindən bəhs olunur. Əsas personajla yanaşı bir çox başqa qadınların həyat hekayəsi, qəzetdən verilmiş ayrıca parçanın yer aldığı, vulqar, aşağılayıcı leksikadan istifadənin üzdə olduğu əsərdə müəllif “antik yunan və dini–mistik mətnlər arasında paralellər” apararaq, kitabın annotasiyasında qeyd edildiyi kimi, əsərə “ikinci nəfəs” açmağa çalışsa da, təssüf ki, buna nail ola bilmir. Romanı 2010-cu ildə yaranan eksperimental romanlar sisiləsinə aid etmək olar. Sevinc Pərvanənin “Şəhər” romanı ilə həm struktur, həm də məzmun baxımından uyğunluq təşkil etdiyi diqqəti çəkir.

Azərbaycan nəsrində qotik janrın elementlərinə rast gəlmək mümkün olsa da, bu ənənə nə klassik, nə də müasir nəsrimizdə geniş yayılmış bir hadisə deyil. Bu baxımdan **Vüsal Nurunun** son illərdə qələmə aldığı “999”, “Prezidentin qızı” əsərləri maraqlı doğurur.

Janrı qotik ədəbiyyat, mistik triller kimi müəyyən edilən “Prezidentin qızı” romanı, sirli, müəmmalı bir əhvalat əsasında qurulub.

Mürəkkəb, şaxələnən süjetə malik əsərdə, müəllif müxtəlif xəttləri birləşdirərək, bir əhvalat əsasında yönləndirərək və inkişaf etdirərək, tədricən çözülməyə başlayan müəmmalların sonda məntiqi yekununa nail ola bilir. Məkanlar, keçidlər sanki bir-birindən doğur, vahid süjet xətti ətrafında birləşir. Dənizdə atılmış estakadada baş verən hadisələr dörd dostun həyatını dəyişərək əsl kabusə çevrir.

Romanın süjeti tsiklik xarakter daşıyır: iki reallığın mövcudluğu, mistik dünya ilə konflikt və yenidən reallığa qayıdış. Konflikt “lənətlənmiş” məkanda baş verir. İrreallığın müasir həyata müdaxiləsi, qarabasmalar, yuxu kimi motivlər sayəsində mövcudlaşır. Keçmişlə bu gün arasında əlaqə yaradacaq şəkillər təqdim edilir.

“Prezidentin qızı” romanında gənclərin zorakılığı əsərin əsas konfliktini təşkil edir. Lakin təəssüf ki, burda müasir dünyamızın bir çox problemlərinə öteri, publisistik tonda toxunulur. Müasir dünyamızda bu kimi hadisələrin geniş yayılması, bu zorakılığı doğuran səbəblər, problemin bədii şərhə yer almır. Müəllif daha çox süjet oyunlarına aludə olur. Zorakılıq hadisəsi, həmin qızın taleyi diqqətdən kənar qalır.

Pərvinin “Balerina” kinopovestində rənglə musiqinin, hisslərin çuğlaşmasından yaranan bir atmosfer hakimdir. Əsərdə ananın ehtirasa çevrilən istəyi – qızını balerina görmək arzusu – dominantlıq edir. Bu istək ananın bütün varlığına hakimdir. Qadın öz arzusunun əsarəti altına düşür, inersiya ilə yaşam diqqəti çəkir. Şüur deyil, təhtəlsüz hərəkətə keçir. Təhkiyə daxili sarsıntı, istək ilə reallıq arasındakı uyğunsuzluğun doğurduğu dissonans üzərində qurulur.

Ş.Aslanın “Qudsal dönüş” povestində isə bir zamanlar nəsrimizdə hakim olan, mənən təmiz və saf kənd mühiti ilə mənəviyyəti pozulmuş insanların məskun olduqları şəhər qarşıdurması yer alır.

Son illər ədəbiyyatımızda mariginallar, cəmiyyətdən təcrid olunmuş insanların obrazları yaranır. **S.Haqver-**

diyevanın “Göy qurşağı” povestində cinsi azlıqların taleyi əks olunur. Bu zaman bir şəxsin faciəsini göstərməklə, onlara bu taleyi yaşamağa məcbur etmiş cəmiyyətin mənəviyyatsızlığı, biganəliyi önə çəkilir. Müəllifin **“Müharibə” povestində** hadisələr Qarabağ müharibəsinin başladığı dövrə təsadüf edir. Problemə bəlli bir zaman kəsiyindən baxış, fərqli münasibət ehtiva etsə də, təəssüf ki, müəllif “müharibə” mövzusunda stereotip yanaşmadan qurtula bilmir.

Müharibə, əsirlik mövzusu ilə bağlı **Vəfa Mürsəl-qızının “Ulduzlu intihar”** hekayəsi üzərində də dayanmaq istərdik. Onun “ən gözəl və təmiz xatirəsi” “...atasının ölümü idi. Sevinirdi, nə yaxşı atası əsir düşmədən ölmüşdü və bu günləri görməmişdi”. Burada “ən müqəddəs şeylər iyirənc xatirələrlə bağlı idi”. “Od-ocaq – qardaşını ağaca bağlayıb yandırmışdılar. Yanıq ət qoxusu hələ də burnunda idi. Çörək – hər dəfə xəndəyin qırağında dayanan erməni kişiləri çörək tikələri atırdılar ona. Yeməzdi namusunun və şərəfinin bədəli olan bu tikələri. Lakin ac qalınca dözə bilməyib... yeyirdi”. Əsir həyatının dəqiq verilmiş təsvirlər, ittihamsız intonasiya ilə göstərən müəllif, vəziyyətin dramatikliyini, faciəsini canlandırma bilir. Əsirlik, adiləşən insan vəhşiliyi və hər gün ölüm qədər məşəqqətli bir yeni günün astanasında olmaqdır. “Hardasa uzun-uzadı diplomatik danışıqlar gedirdi, əllər sıxılırdı, görüşlər keçirilirdi, sonra da qəzetlərdə bu görüşlərin rəsmi boy-boy dərc edilirdi”. Həyatın kontrastlarını əsir ömrünün acı reallıqları əsasında bir araya gətirən müəllif, baş verənlərdə hamını - həmin vəhşilikləri törədən düşməni, həm də etinasızlığı ilə

buna əngəl ola bilməyən müasir cəmiyyətimizi günahlandırır.

V.Mürsəlxızı əksər hekayələrində təfərrüatlara varmadan, daxili monoloq, şüur axınından istifadə edərək, problemin bədii şərhini verməyə nail olur. Lakin “Ağlama, Aynur!”, “Qərar”, “Qaraçı”, “Möcüzə”, “Mələk kölgəsi” kimi hekayələrində obrazların sxematikliyi, müəllifin uğurlu sonluğa can ataraq, dramatik məqamların təsvirindən uzaq qaçdığı nəzərə çarpır. Məsələn, “Qaraçı”da Vasifin qızların qurmasına asanlıqla inanması, “Möcüzə”də Nəcibənin yoldaşının təsvirdən uzaqda qalması buna misal ola bilər.

Maraqlı hekayə müəlliflərindən biri də **Hədiyyə Şəfaqətdir**. Ötən il çap olunan utopiya janrında qələmə aldığı “Barış” hekayəsində Qarabağ mühairbəsinin qələbə ilə başa çatması və sonradan baş verən hadisələr təsvir edilir. Əsərdə illərin həsrətindən sonra şəhərli olub vətəninə dönmək istəməyən, iki məkan arasında, müvəqqəti məskunlaşdıqları şəhər və doğma yurdları arasında seçim dilleması qarşısında qalmış insanların faciəsi göstərilir. Səmədin atasının qəbri doğma kəndlərində, anasının qəbri isə şəhərdə idi, oğlu sevdiyi şəhərli qızından ayrılmaq istəmirdi.... İndi onların ata yurdu ilə bağlılığı zəifləyib, hər biri böyük şəhərin bir parçalarıdır. Bu bağlılıqdan asanlıqla üz çevirmək mümkün deyil. Onların ata evi, uşaqlıq məkanı düşmən ailəsinin isti ocağına çevrilmişdi. Əsərin ideyası, rahatlıqlarını doğma yurd-yuvalarından üstün tutan insanlar, artıq başqasının doğma evinə çevrilən ata ocağı, idilliyadan uzaq reallığın təsviri uğurlu olsa da, müəllifin stereotiplərdən qurtula bilməməsi əsərin bədii

məziyyətinə təsirsiz ötürsün. H.Şəfaqətin “Namus cinayəti” hekayəsi maraqlı müəllif müşahidələri, fərqli təhkiyə strukturu ilə maraq doğurur.

“**Bizim olan heç nə**” hekayəsində (“Ədəbi azadlıq - 2014” müsabiqəsində hekayə nominasiyasında birinci yer) müəllif, Şəhriyar del Gerani, dəqiq tapılmış bir detalla – sevgilisinin əzabını görməmək üçün doqquz ay kor olaraq, gözü bağlı gözən insan vəziyyətinin dramatikliyini, böyük bir sevgi hekayəsini anlada bilir. “Etibarsız təhkiyəçi” nin yer aldığı hekayə maraqlı strukturu ilə seçilir.

İlin maraqlı imzalarından biri də **Nahiddir**. “Morqan” hekayəsində oğlunu Qarabağ müharibəsində itirən ata dərdini içində çəkə bilmir. İtirdiyi oğluna olan sevgisini, qayğısını uydurduğu bir varlığa yönəldir. Əvvəlcə hadisələrin (Morqanla bağlı hekayətin) reallıq olduğu anlaşılarsa da, sonradan təhkiyəçinin subyektiv münasibəti, Morqanın qocanın təxəyyülünün məhsulu olduğu məlum olur. İl ərzində müxtəlif internet portallarında müəllifin “*Yumulmayan gözlər*”, “*Alikin ayaqları*” hekayələri də yer almışdır.

İnsan həyatını qəliblənmiş ifadə və vasitələrlə təsviri üzərində qurulan **İlham Əkbərlinin “Müasir dünyamızda intiharın inkişaf yolu və M.D.İ”** hekayəsində “həyatın, yaşamın məzmunu məhv edən stereotiplərdir” ideyası gerçəkləşir. Söz oyunu üzərində qurulan hekayənin qəhrəmanı keçmişi və gələcəyi olmayan bir mariginaldır. O özünü “yuxusuz nəslin ən az yuxu görəni, böyük şəhərin kiçiltiyi insanların ən qıyası, işində xoşbəxt olmayanların ən xoşbəxt olmayanı...” hesab edir. “Mən bədbəxt sözünün

xoşbəxt sözünün qarşılığı olduğunu dəstəkləməyən insanlardanam ”.

Ruslan Mollayevin “Divar” hekayəsi J.Lakanın “güzgü mərhələləri” nəzəriyyəsi əsasında qurulur. “Başqasının narsisitik obrazında “mən”in özünü tapması, “ikili dünya”, “güzgüdə əks olunma” prinsipləri əsas götürülür. “Sanki hər yer düz xətdən ibarət idi. Bir gün həmin məkanın mərkəzində hündür divardan ibarət sərhəd yaranır və əhalinin böyük qismi qohum-tanışdan ayrı düşür”. İnsanlar mütiliklə parçalanmaya tabe olurlar. Sonda yaranmış vəziyyətdə onların özlərini günahlandırır:”... bəlkədə də elə o tərəfədə siz özünüzsünüz. Bu divar sanki bir güzgü idi, sizə baxmaqla kifayətlənirdiniz”.

G.Eyvazlı “Tuten Xatun” hekayəsində isə tarixi şəxsiyyətlə bağlı mövcud versiyalardan birini qələmə alır, öz interpretasiyasını yaradır. **M.Nuriyevin “Buta”** hekayəsində Koelio nəsrindən gəlmə nağılvari təhkiyə, **Ə.Cəfəri “Galacar”** hekayəsində zamanla eksperimentlər, müxtəlif dövrlərin tarixi şəxsiyyətlərini eyni məkan və zamanda mövcudluğu yer almışdır.

Mübariz Öraninin hekayələrini “ötən ilin uğurlu debütü” adlandırmaq olar. Müəllifin fərqli strukturu, zaman-məkan münasibətləri, koloritli dili, obrazları, detalların dəqiqliyi, müşahidə itiliyi ilə seçilən hekayələrində təfərrüatın təsviri üstələməsi baş vermir. Belə ki, müəllif bəzi hekayələrində (“Skayp”, “B”da başlayan iş”) konflikti üzdə təsvir edirsə, digər əsərlərində (“Ağ yel”, ”Oğru”, “Balıq gülüşü”) təhkiyə forması dəyişir. Süjet xəttinin dinamikası itir, konflikt daxildə cərəyan edərək, insanın

hisslərinə, həyacanlarına, bir sözlə, psixoloji məqamlara diqqət yönəlir. Hekayələrin sonunda hadisələrin çözülməsi baş vermir. Burada sonluq deyil, bədii detallar vasitəsilə canlandırılan təsvir əsasdır. Bu hekayələrdə obrazın öz semantik məzmununu aşması, metaforik, arxetipik anlam kəsb etməsi, təhkiyə strukturunun mürəkkəbləşməsi baş verir.

Sadalanan əsərlərlə yanaşı ötən il bir çox başqa hekayələr də qələmə alınmışdır: Ş.Sadiqin, X.Ələkbərlinin, G.Hacının, Z.Vilayətoğlunun, C.Musaoglundun, P.Sadiqovun, J.Əskərovanın və s.

Bir sözlə, dünya ədəbiyyatında baş verən roman böhranı epik növün kiçik janrının önə çıxmasını şərtləndirir.

Təhlilər əsasında fikrimizi ümumiləşdirməyə çalışsaq qənaətlərimizi bu cür ümumiləşdirə bilərik: Poeziya sahəsində eksperimentlərin, axtarışların səngiməsinə rəğmən, müəlliflərin çoxluğunun müşahidə olunduğunu, klassik şeirlə yanaşı, dünya poeziya ənənələrindən qaynaqlanan maraqlı poetik nümunələrin də yarandığını qeyd etməliyik. Müasir poeziyada öz poetik tərzilə seçilən gənclər pleyadasının formalaşdığı görünür.

Dramaturgiya sahəsində ilk təcrübənin kəsirləri ilə yanaşı, gənclərin uzun fasilədən sonra nəhayət, dramaturgiyaya üz tutması ümidverici haldır.

Ümumən romanlarda gənclərin hələ də yeni roman nəzəriyyələrinin əsarətində olduğu, hazır ədəbi üsullardan istifadəyə üstünlük verdikləri, “qələblər” üzərində roman “qurmağa” meyilli olduqları, axtarışlar, eksperimentlərə üz tutmaqdanısa, uğursuz təcrübənin təkrarlanmasının baş

Ədəbi proses–2014

vediyi müşahidə olunmaqdadır. Epik növün böyük janrları ilə müqayisədə hekayədə axtarışların daha intensiv olduğu, *gənclərin* “təhkiyədən daha çox ideyaya, konsepsiyaya önəm” verdikləri (Nahid) görünür .

Beləliklə, ədəbi mənzərənin təhlili gənclərin fəallığını, yaradıcılıq axtarışlarının intensivliyini, ümumən müasir ədəbi prosesdə aparıcı qüvvəyə çevrilməkdə olduqlarını söyləməyə imkan verir.

Pərvanə MƏMMƏDLİ
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Cənubi Azərbaycanda ədəbi proses

Güney Azərbaycanda ədəbi prosesi konkret olaraq bir ilin hüdudları daxilində qiymətləndirməyin öz çətinlikləri var .Ədəbi prosesin bütün istiqamətlərini özündə birləşdirən nəşr və mətbu orqanların olmaması,olanların da ardıcıl fəaliyyət göstərməməsi bir ilin ədəbi hadisələrini yaxın tarixi ədəbi keçmişin aparıcı istiqamətləri zəminində araşdırmaq zərurəti yaradır.

Bu gün Güney ədəbi prosesində 1979-cu il inqilabından sonrakı ovqatla yeni əsrin əvvəllərindəki bədii dünya-görüş arasında yaxın və fərqli cəhətlər meydana çıxmışdır. 1979-cu il inqilabının oyatdığı ümidlər puç oldu. Arzu olunan mənəvi azadlığın üfurləri görünməz oldu, onlarca mətbu orqanların qapadıldığı ədəbi həyatdakı mübarizə, çağırış ruhunu daxili bir sarsıntı və əyilməzlik əvəz etdi.

Quzey Azərbaycanın müstəqillik əldə etməsi,onun dünyada söz sahibi olması Güneydə milli özünəqayıdışa böyük təkan verdi. Arazın hər iki tayında vahid bədii dünyagörüşün, hətta deyərdik ki, ortaq ədəbi prosesin formalaşma prosesi ortaya çıxdı. Ədəbi janrların mənzərə-sindəki fərqlərə baxmayaraq bu gün Güney və Quzey Azərbaycanda poeziyadakı axtarışların məzmun və sənət-karlıq tutumu bunu təsdiq edir.

Bütün siyasi məhdudiyyətlərə baxmayaraq Cənubdakı son 15-20 ildəki hadisələr ədəbiyyatın milli mahiyyətini

müəyyən etdi. Özündən sonra ədəbiyyatda iz qoyan bu tarixi gedişləri, hərəkətləri sadalamaq yerinə düşərdi.

1997-ci ildə Hatəminin prezidentliyə seçilməsi Azərbaycan türkcəsində nəşrlərin artmasına zəmin yaratdı. Milli problemlərin həllindəki boşluqlar tələbə hərəkətlərinin başlamasına təkan verdi. Təbrizli Çehreqaninin Məclis namizədliyinin rədd edilməsi Azərbaycan tələbə hərəkətinin daha da aktivləşməsinə gətirib çıxartdı. Tanınmış ziyalıların prezidentə imzaladığı məktub-müraciətlər cavabsız qalsa da, ictimaiyyətdə geniş əks-səda doğurdu.

Babəkin azadlıq simvoluna çevrilmiş doğum gününün hər il Babək qalasında qeyd olunması xalq yığıncağına, yürüşünə, nəhayət, qurultayına çevrildi. Bu kütləvi yürüş aksiyalarında daxili etirazların bəyanı, özəlliklə özünü-təsdiq, milli kimlik ön planda idi. Dövlət bunun qarşısını alsada, bu etiraz aksiyası sonralar başqa formalarda üzə çıxmağa başladı.

İran KİV-də türkləri təhqir edən verilişlərə, özəlliklə dövlət qəzetində çıxan karikaturaya etirazlar kütləvi hal aldı, ədəbi-siyasi aləmdə böyük əks-səda doğurdu. Təbrizin ”Traktor” futbol komandası bunu həm də kütləvi etirazlara meydan oldu. Son vaxtlar komandanın oyunları həm də milli hüquqlarını tələb edənlər üçün meydana, eləcə də milli şüarlar üçün tribunaya çevrilməyə başlayıb.

Urmu gölü ilə bağlı etirazlar beynəlxalq aləmdə də əks-sədəyə səbəb oldu. 2008-ci ildən bu yana Urmu gölünün suyunun azalması yavaş-yavaş özünü ciddi şəkildə göstərir və Azərbaycan ziyalıları və milli fəalları buna görə dövlətə iradlarını bildirib xəbərdarlıq edirlər.

Gölün qurumasının qabağını almaq üçün heç bir tədbir görməyən İran hökumətinə qarşı xalq „Urmu gölü can verir, Məclis onun qətlinə fərman verir“ şüarını hər yerdə gündəmə gətirir. Bu ekoloji təhlükə artıq lokallıqdan çıxıb, beynəlxalq ictimaiyyətin də nəzərini cəlb edib.

60-cı illər nəslə əvvəlki nəsillərin yaradıcılığının məruz qaldığı çox sınaqlardan xəbərdar oldu, nəticə çıxardı. S.C.Pişəvərinin birillik demokratik hökumətinin xoşbəxt günləri uşaqlıq və gənclik dövrünə düşənlərin yaşı artıq 20-dən, 30-dan çox idi. Ədəbiyyata öncəkilərdən fərqli düşünən nəsillər gəldi: Səməd Behrəngi, Qulamhüseyn Saidi (Gövhər Murad), Əliza Nabdil (Oxtay), Mərziyə Üskiyi (Dalğa), M. Şəhriyar, Həbib Sahir, Səhənd və b. gəldi.

Bildiyimiz kimi, Azərbaycan yazarları öz ana dil və ədəbiyyatı ilə bərabər fars dili və ədəbiyyatını da təbliğ etmiş, bir çox əsrlər boyu fars dilində dəyərli ədəbi əsərlər yaratmışlar. Sonucda fars ədəbiyyatında «Azərbaycan səbgi» kimi bir ədəbi üslub da meydana gəlmişdi. Bu da bəllidir ki, İranda Azərbaycan şairləri uzun müddət başlıca olaraq farsca yazmaq zorunda qalmışlar. Bu dildə yazıb sənət zirvəsinə yetən şairlər çox olmuşdur. Bununla belə öz doğma dilini unutmayanlar və ya uzun müddət yad dildə yaratdıqdan sonra yenidən öz kimliyinə qayıdıb milli-mənəvi irsini zənginləşdirən şairlər də az deyildi. Onlardan biri və ən nəhəngi Azərbaycan xalqının ölməz şairi Məhəmməd Hüseyn Şəhriyar idi. Əsrin ən böyük şairi ənənəvi fars şeirinin ustası sayılan M.Şəhriyar doğma Azərbaycan türkcəsində «Heydərbabaya salam» kimi çox

qiymətli bir əsər yaratdı. "Elinin dərđini farsca söyləyən" ölməz Şəhriyar ötən əsrin 50-ci illərində ana dilində yazdığı əsərləri ilə uzun illər yaşaqlanmış Azərbaycan türkcəsinə sanki yenidən can verib yaşatdı.

Şəhriyarın «Heydərbabaya salam»ı və doğma dildə yazdığı digər şeirlər Cənubda milli ədəbiyyatın, milli düşüncənin intibahına səbəb oldu. Şəhriyar bu poeması, ümumiyyətlə doğma dildə yazdığı əsərlərlə Azərbaycanda yeni ədəbi cərəyan, məktəb yaratdı. Bununla tək Azərbaycanda deyil, bir çox Şərq ölkələrində bu ruhda, bu səpgidə yeni-yeni əsərlərin yazılmasına səbəb oldu.

«Heydərbabaya salam» yaradıcı gənclərdə yurda olan məhəbbəti və bu əsərin köməyi ilə onlarda türk dilində yazmaq meylini gücləndirirdi. Beləliklə, «Heydərbabaya salam» əsəri Azərbaycan türkcəsinin assimilyasiyaya müqavimətini güclü surətdə nümayiş etdirdi və İranda türkdilli ədəbiyyatın daha da inkişafına təkan verdi.

Şəhriyarın Cənubi Azərbaycan poeziyasının inkişafındakı rolu müasirləri arasında heç kəslə müqayisə edilməyəcək dərəcədə güclü idi və inqilabdan sonra da Şəhriyar ədəbi mühitin ən nüfuzlu simalarından biri oldu.

Güney Azərbaycandan olub, İrana dünya miqyasında şöhrət qazandıran bir yazıçı da Qulamhüseyn Saidi idi. Ömrünün sonlarını mühacirətdə – Fransada başa vurmaq məcburiyyətində qalan Qulamhüseyn Saidinin səssiz – pantomim əsərlər yazmağının səbəbi mövcud rejimin soydaşlarının ana dilinə qoyduğu yasağa qarşı etirazla bağlı idi. Ssenari müəllifi olduğu filmlər beynəlxalq aləmə səs salmış, İran kinematografiyasının Qızıl fonduna daxil

olmuşdu. (Bu gün İran filmlərinin Avropada yüksək ödüllər qazanması da onun açdığı cığırda, yaratdığı məktəblə birbaşa bağlıdır. – P.M.) Saidinin yazdıqları ilə Q. Markes Kafka , Samoel Bekt və Gi de Mopassanın yazdığı əsərlər arasında bir oxşarlıq var. Bu əsərlərlər fanatizm, cəhalət, qorxu və fəlakət burulğanına düşmüş insanların vəziyyətini təsvir edirdi. Onun əsərlərində markessayağı yarı əfsanə, yarıcanlı varlıqların insanlarla ünsüyyəti, Mopassanın hekayələrində rastlanan kəskin sarkazm, insanın ən çıxılmaz vəziyyətlərdə tənəzzülü, kafkasayağı “çevrilmələr” - əhli havalıların (şizofren xəstələrin) dünyaya özəl baxışları və s. çoxdur. Qulamhüseyn Saidi həm də Azərbaycanda və İranda mistik (sehrlilə) realizmin əsasını qoyub.

Hal-hazırda Kanadada (Kanada “Pen” klubunun keçmiş sədri) siyasi mühacir həyatı yaşayan dünya şöhrətli yazar, “İranda ədəbi tənqidin babası” sayılan təbrizli Rza Bərahəni çox zaman ingiliscə və farsca yazdığı əsərlərindəki qəhrəmanlarının adını, oradakı şeir parçalarını, zor durumlarında yaşadığı hissləri, acılı-şirinli yuxularda gördüklərini Azərbaycan türkcəsində qələmə alır. Ana dilinin tərənnümü, bu dildə yazmaq tək dərin ülvi sevginin göstəricisi deyil, Güney Azərbaycanda həm də özünü-qoruma instinkti – kimliyini, ana dilini yasaqlayan, onu aşağılayan qüvvələrə, rejimə dirəniş simvolu olub.

Ötən əsrin 60-cı illərində Əlirza Nabdil (Oxtay) çox gənc olmasına baxmayaraq, Güney şeirində yenilik yaratdı. Ə.Nabdil Oxtayın “Tozlu piano”, “Yurd”, “İşıq”, “Səttər xanın atlıları” və s. bu kimi əsərləri original deyim

tərzi ilə diqqəti cəlb etdi. Cənubi Azərbaycan poeziyasında süjetli lirikanın bir sıra gözəl örnəklərini yarada bildi. Bununla ədəbiyyatda yeni çıxır açdı,yeniləşmə, modernləşmə apardı.Həbib Sahir və Bulud Qaraçorlu Səhənd 29 yaşında həyatı tərək etmiş bu nakam şairin yolunu davam etdirdilər. Təbrizli Həbib Sahir ali təhsil ardınca Türkiyəyə getdi.İstanbul ədəbi mühiti,Cəlal Sahiri,Tofik Fikrəti, Şarl Bodleri sıx-sıx mütaliəsi,eləcə də Türkiyə ədəbiyyatına, fransız dilinə və ədəbiyyatına bələdliyi və vurğunluğu sonralar onu çağdaş Güney Azərbaycan ədəbiyyatında modernist bir şair kimi tanıtdırdı. O, ədəbiyyata tər-təzə təsvir və ifadə vasitələri tapıb gətirdi. Onun “Səhər işıqlanır”, “Kövşən” və s. kitablarındakı əsərləri bunun parlaq nümunəsidir.

Bulud Qaraçorlu Səhənd Güney ədəbiyyatına xalqdan və keçmişdən gələn yeniləşmiş orijinal obrazlar və dolğun ictimai-siyasi məna ilə yanaşı,insani dəyərlərə sədaqət - “başqa birisinin varlığını dərk etmək”(Hümmət Şahbazi) kimi yeni məzmun gətirdi. O, sadəcə öz xalqının deyil, eyni zamanda Vyetnamdan İspanyaya və Kübaya qədər hürriyyət mücadiləsi üçün ayaqlanmış bütün xalqların qəhrəmanlıq və şəhidlik tarixindən səhnələri şeirlərində yansıtmışdır. Eləcə də Səhəndin” Ortaq türk abidəsi "Dədə Qorqud" boyları əsasında yazdığı "Sazımın Sözü" (1965) və “Dədəmin kitabı” (1971) adlı əsərlərinin xalqda milli ruhu oyanmasına böyük təkisi olub.

Əlirza Nabdil (Oxtay) çox gənc olmasına baxmayaraq, Güney şeirində həm forma, həm məzmunca yeniləşmə, modernləşmə apardı.

Sahir və Səhənd şeirə yenilik gətirdilər: Sahir formada, şeir biçimində; Səhənd isə yeni çağdaş məzmunlu şeirləri ilə. Sahirin şeirləri romantizmi, Səhəndinki isə siyasi motivləri ilə seçilirdi. Əlirza Nabdilə gəlincə, o, klassik şeir ənənələrindən tamamilə uzaqlaşmış, poeziyaya yeni düşüncə tərzini, məzmun və sərbəst struktur, forma gətirdi. Bugünkü dillə desək, Güneydə şeiri modernləşdirdi. Xatırlatmaq yerinə düşər ki, ötən əsrin iyirminci illərində çağdaş Türkiyə ədəbiyyatının İranda davamçısı olan Tağı Rüşdət ədəbi-bədii fikirdə təcəddüd - yeniləşmə yaratmışdı ki, bu da sonralar yaranacaq yeni şeirin ilk işartıları idi.

1978-79-cu illər İran inqilabı xarakterinə görə çox unikal idi. Ölkəni az qala amerikalıların əli ilə idarə edən şah İsmayılislamçı dindarların və solçu əqidə-əhvalı kütlənin nifrətinin səbəbləri az deyildi. İran dünyanın çoxmillətli dövlətlərindən olduğu üçün milli problemləri də yetərincə idi. Elə xalqın ayağa qalxması, küçə və xiyabanlara çıxması sosial, siyasi, mədəni qatlardakı çatlarla bağlı idi. Səslənən şüarlarda, çıxışlarda, yazılan elamiyyələrdə bu, aydın görünürdü. Amma həlledici məqamda bu, monarxiyaya qarşı yönəlmiş demokratik xalq inqilabı birdən istiqamətini kəskin dəyişdirib, sonucda İslam təmayüllü oldu.

İranda din amili həmişə güclü olub. Və Xomeyni kimi nüfuzlu din xadimi xalqı öz ardınca apara bildi. 1978-ci ilin əvvəlində şah İsmayıl, rejimə qarşı baş qaldırmış anti-imperialist, antimonarxist xalq hərəkatı sonda İslam inqilabı kimi tarixə daxil oldu. (Bir çox mənbələrdə haqlı

olaraq, onu ilkin başlanğıcda olduğu kimi, 1978-79-cu illər İran inqilabı adlandırırlar.)

Güney azərbaycanlılar ictimai-siyasi sahədə milli istək və arzularını reallaşdırma bilməsələr də, 1978-1979-cu illər İran inqilabı mədəni həyatın gedişində xüsusi bir canlanma, dirçəliş mərhələsinin yaranmasına səbəb oldu. 1978-79-cu illər İran inqilabından sonra Güney Azərbaycanda sanki bir mətbuat bumu yaşandı. Belə ki, bədii əsərlərin çoxu kitablardan çox qəzet və jurnallarda yayılırdı. (Belə hal Məşrutə inqilabı illərində də olmuşdu. – P.M.) Bir-birinin ardınca nəşr olunan qəzet və jurnallarda əsas yeri poeziya tuturdu. Çünki şeirlər başqa janrlara nisbətən daha böyük imkanlara malik idi və aktual mövzulara dərhal müdaxilə edirdi. Ümumiyyətlə, Güney ədəbiyyatında bütün Şərqdə olduğu kimi, poeziya başqa janrlarla müqayisədə həmişə hökmran mövqedə olub.

Keçən əsrin qırxıncı illərinin ortalarında ilk dəfə əlinə qələm almış gənc istedadlar bir də otuz ildən artıq bir müddətdən – İslam inqilabının qələbəsindən sonra Azərbaycan dilində nəşr olunan müxtəlif jurnalların səhifələrində öz yaradıcılıqlarını davam etdirməyə imkan tapdılar.

1978-79-cu illər İran inqilabından sonra yaradıcı ziyalılarda millətsevərlik, türklük hissləri daha da gücləndi. Xalqın uzun illər yaddaşında qalıb yaşayan aşırı yaradıcılığına, dastanlara, qəzəl janrına geniş meydan açıldı. 1980-90-cı illərdən başlayaraq, ədəbi prosesdə canlanma baş verdi. Ədəbiyyata yeni nəsil, yeni dalğa gəldi.

Güney Azərbaycan ədəbiyyatında ağır terror və repressiyalara baxmayaraq, istibdad dövründə də doğma dildə xalqın narazılıq, nifrət və qəzəb duyğusunu əks etdirən şeirlər, hekayələr və s. yazılmış, folklor nümunələri toplanmışdır. Təbii ki, bu əsərlərin əksəriyyəti işıqüzü görməmiş, bəziləri isə məhv edilmişdi. Onlardan ələ düşəni yeri gəldikcə çap olunur, oxuculara çatdırılırdı. Güney Azərbaycan ədəbi fikrinin görkəmli nümayəndələri ətrafda baş verən olayları əks etdirən mətbu orqanlarına xalqla ünsiyyət tribunası kimi baxırdılar. Şairlər 1979-cu il aprel inqilabına qədər və ondan sonrakı dövrdə yazdıqları əsərləri dərc etdirməklə xalqa özünə qayıdış, özünüdərk ruhu aşılamağa, milli birlik yaratmağa çalışırdılar. Başlanğıcda xalq inqilabı olub, sonralar başqa məcraya yönələn inqilab xalqı ağ günə çıxarmadı. Bu isə öz bədii əksini H.Sahir, H.Tərhan, Çayoğlu, F.Həsari, S.Salis və M.Məhzunun yazdığı tənqidi yazılarda tapdı. İnqilabın yaratdığı dalğa, sonra 8 il davam edən İran-İraq müharibəsi, daha sonra inqilabçı qüvvələrin məğlubıyyəti ədəbiyyata da təsir etdi. O dövrün ən uğurlu yazıçı və şairləri təqiblərdən əziyyət çəkdi, bir çoxu dünyasını dəyişdi.

İnqilabdan sonrakı Güney ədəbiyyatının öz üzərində təsirini daim hiss etdiyi Şəhriyardan sonra ikinci sima Bulud Qaraçorlu Səhənd idi. Səhənd Pəhləvi rejiminin qəti qadağalar dövründə yazdığı anadilli əsərləri, xüsusən “Dədə Qorqud” dastanları əsasında yazdığı ”Sazımın sözü” poeması ilə geniş şöhrət tapmışdı. Bu kitab özündən sonra yeni poemaların, o cümlədən Məhəmmədağlı Zehتابinin “Şahin zəncirdə”, Sönməzin ”İsanın son şamı”,

Barişmazın "Nəğmə dağı", Savalanın "Xan çoban və Sara", Heydər Xətibinin "Püstə nənə", İmran Səlahinin "Ağbulaq qəhrəmanı" və bu kimi başqa poemaların yaranmasına səbəb oldu. Səhəndin Şəhriyarın özünü belə ana dilində əsərlər yazmağa çağırması, Şəhriyarın ona böyük sevgi ilə ithaf etdiyi "Səhəndiyyə" poeması Səhəndi ədəbi mühitin ən görkəmli şəxsiyyətlərindən, ustadlarından birinə çevirmişdi. Şəhriyar və Səhənd gənc nəslə milli ruha, milli varlığa hədsiz sevgiləri ilə cəlb edirdilər.

Güney Azərbaycan şairlərinin yaradıcılığında qəzəl həmişə mühüm yer tutur. Bu qəzəllərdə çox zaman ərəb-fars sözləri, tərkibləri ilə yüklənmiş ənənəvi məhəbbət və dini mövzularla yanaşı, real həyatı problemlərin əksi də geniş yer tutur. Artıq şairlər şəxsi problemlərinin dar çərçivəsində qalmayıb, cəmiyyətin ehtiyaclarına diqqət yetirir, həyatdan doğan əsl həyəcanları öz şeirlərində ifadə edirlər. Bu deyilənlər Savalan, Sönməz, Hamid, Məhəmmədağlı Zehtabi və Behruz İmaninin yaradıcılığında daha çox nəzərə çarpır. Klassik Şərq poeziyası ənənələrinə sadıq qalan bu şairlər onu canlandıraraq yeniləşdirir, əski üsluba formal yanaşmadan müasir şəraitdə ondan bacarıqla istifadə edib, kano(e)nik forma ilə aktual mövzunu ustalıqla birləşdirirlər.

Yeni gənc nəslin nümayəndələri Bariz, Rəsul Yunan, Xosrov Barışan qəzələ yeni ruh və məzmun gətirir.

Dövrün öndə gedən şairləri Şəhriyar, Səhənd, Həbib Sahir, Yəhya Şeyda, Sönməz, Məhəmmədağlı Zehtabi, Savalan, Həmid Nitqi, Haşım Tərhan, Alov, Həmid Nitqi, Savalan Valeh, Müzəffər Dirəfsi, Qaflantı, Saplaq, Şəhrək,

Məhəmmədəli Məhzun, Türkoğlu, Aydın, Daşqın və başqaları idi. Ədəbiyyatın aparıcı qolu olan poeziya geniş xalq kütlələri arasında yayılır, oxucusunu tez tapırdı.

Güney Azərbaycanda nəsr poeziyaya nisbətən zəif inkişaf etmişdir. Bir sıra məlum səbəblər üzündən (nəşr-edilmə imkanının məhdudluğu, ənənəvi Şərq mühitinin poeziyaya üstünlük verməsi və s.) nəsr nümunələri az yazılmışdır. Əslində Şərq ədəbiyyatlarının bir çoxunda, o cümlədən Azərbaycanda da nəsrin tarixi və masştabı yaxın yüzilliklərə təsadüf edir. Elmi-ədəbi dilin ləng inkişafı da Güneydə epik əsərlərin yaranmasını ləngitmişdir. Nəsrə poeziyaya nisbətən fikirlərin çox zaman açıq və birbaşa verilməsi gərəkdii, ölkədəki siyasi durumun isə bunu mümkünsüz etməsi də səbəblərdən biridir.

Bunu da qeyd edək ki, Güney Azərbaycanda nəsrin inkişafı üçün həyat materialı zəngin olduğundan, burada baş verən hadisələr əsasən Şimalda böyük bir ədəbiyyatın mövzusunə çevrilmişdir.

Cənubda inqilabdan sonra Azərbaycan dilində mətbuat nümunələrinin çoxalması, onlardan bir qisminin müasir tələblərə uyğun yüksək səviyyədə çap olunması ana dilli nəsrin formalaşması üçün də real zəmin yaratdı və nəsr əsasən 80-cı illərin ikinci yarısından inkişaf etməyə başladı.

Hekayə, bədii oçerk, memuar ədəbiyyatı ilə yanaşı roman janrında da əsərlər yaranırdı. Gəncəli Səbahi, Həmid Məmmədzadə, Ağçaylı, Rəhim Dəqiq, İsmayıl Hadi, Nasir Mənzuri, Nasir Mərqatı, M. Ocaqverdi, J. Əli, Əlif Nuranlı və başqalarının əsərləri Cənub nəsrinin

məzmun və bədii keyfiyyətləri haqqında müəyyən təsəvvür yaradır.

Məlum siyasi səbəblərdən Quzeyə və Güneyə parçalanmış vətənimizin hər ikisində yaşayıb yaranan yazarlarımız Zöhrab Tahir, Pənahi Makulu, Fəthi Xoşginabi, Əli Tüdə, Mədinə Gulgun, Balaş Azəroğlu, Həkimə Billuri, Məhəmmətağı Zehtabi, Qulamhüseyn Beqdeli, İsmayıl Cəfərpur, Əbülfəzl Hüseyni, Həmid Məmməd-zadə, Məhəmməd Biriya, Qafar Kəndli, Məmmədəli Afiyət və b. Güney ədəbiyyatının inkişafında önəmli rol oynayıblar.

2006-cı ilin mayın 22-də Babək qalasına ənənəvi yürüşə qoyulan qadağa ilə barışmayan narazı kütlə Güney Azərbaycanın iri şəhərlərində – Təbriz, Ərdəbil, Miyana, Meşkin, Marağa, Urmu və digər bölgələrdə narazı izdihamlı aksiyalar keçirmişdi. Bu tarixi-siyasi hərəkət Azərbaycan türklərinin mədəni-kültürəl həyatında silinməz izlər qoyaraq milli-ədəbi hadisəyə çevrildi. Ana dili uğrunda, milli kimlik uğrunda mücadilə nəticəsiz qalmadı, 2006-cı ildən sonra yaranan ədəbiyyat çox fərqli oldu. Farsca yazan yazarlar ana dillərinə qayıdaraq yeni əsərlər yaratdılar.

Bundan sonra yeni fikirli, gənc nəsil meydana gəldi. Həmin nəsil çağdaş ədəbiyyatın əsasını qoydular. Ədəbi meydana çıxan bu gənc şair və yazıçılar özlərindən öncəki nəsillərdən fərqli oldu. Bir qismi milli ruh, milli kimliyə söykənən, o biri qismi isə Qərb təmayüllü, avanqard şeir yazmağa meyilləndilər. Mövzu bolluğu, fikr sərbəstliyi, üslub çox çeşidliliyi ilk sırada nəzəri cəlb edir.

Meydanlarda, səngərlərdə yaranan döyüş ruhlu poeziya daha çox şüar, xitab xarakteri daşıyırdı. Folklora tapınan şairlər də yeni, fərqli bir söz deyə bilmirdilər.

90-cı illərdə ədəbiyyata gələn avanqard nəsil sənət prinsiplərini şüar, tələb, bəyanatlarla irəli sürən daşlaşmış, kirəcləşmiş mövqeləri birdəfəlik, kökündən qoparmağa çalışırdı. Çağdaş modern şeirə körpü salanların önündə gedənlərdən biri Səhər xanım Rəiszadədir. Bu poetik hərəkəti açıq şəkildə ilk öncə Süleymanoğlu, Nigar Xiyavi, Nasir Merqatı, Nadir Əzhəri, Əziz Səlamı, Məhəmmədrza Ləvayi, Atilla Maralanlı, Lalə Cavanşir, Kiyən Xiyav, Hadi Qaraçay, Səid Muğanlı, Heydər Bayat, Saleh Ətəyi, bir qədər sonra İlqar Müəzzinzadə, Məliha Əzizpur, Xosrov Barışan, Elşən Böyükvənd, Ramin Cahangirzadə, Aydın Araz, Rəsul Yunan, Solmaz Məmmədrixayi, Türkan Urmulu, Ramin Cabbarlı, Məsud Haray, Ülkər Ucqar, Şəlalə Cavanşir, Ərsən Ərel, Duman Ərdəm, Aydın Araz, Məhəmməd Rza Çalğın, Zaman Paşazadə, Ziba Kərbəsi yaratmağa səy göstərir və adını çəkə bilmədiyim digərləri bu yolda yeni cığırla irəliləyirlər.

Bu gün Güney Azərbaycanda müqavimət, “dirəniş ədəbiyyatı” ön plandadır. Əsərlərin əsas motivi ana dili və vətəndir. Bundan sonra kimlik axtarışı, azadlıq, eləcə də narazılıqlardan doğan daxili üsyan hissi kimi mövzular yer alır.

Güney Azərbaycanda yeni ədəbi nəsil çətinliklə də olsa, formalaşib. Artıq özəlliklə son on ildə, internetin də yaygınlaşmağa başlamasından sonra gənclər arasından ədəbi yaradıcılığa meyl göstərən və sözün əsl mənasında

modern üslubda əsərlər yaradan gənc nəsil yetişib. Çox sayda ədəbiyyat portalları və bloqlar yayınlanmaqdadır. Avropada və Amerikada yaşayan və çox dəyərli əsərlər yaradan yazarlar vardır.

Gənc yazarlar modernizmin devizindən irəli gələn “qlobal düşünüb, lokal yaşamaq” üsulundan yararlanırlar. Yeni nəsil anadilli yeni ədəbiyyat yaratmağa israrlıdırlar. Gənc yazarlar dünya ədəbiyyatını mənimsəməyə, onun ən gözəl nümunələrini ana dilinə çevirməyə və yeni üslublu şeirlər yazmağa səy göstərir, bir sözlə, çağdaş fikir və düşüncələrə yiyələnib, dünya bədii-estetik sənətinin qazandığı uğurlardan faydalanırlar.

Poeziyanın xalqın danışan dili olması az qala bütün Güney şairlərinin əsərlərində yekdilliklə təsdiqlənir. “Elinin dərini farsca söyləyən” ölməz Şəhriyar ötən əsrin 50-ci illərində ana dilində yazdığı əsərləri ilə uzun illər yasaqlanmış Azərbaycan türkcəsinə sanki yenidən can verib yaşatdı. Şəhriyarın “Heydərbabaya salam”ı və doğma dildə yazdığı digər şeirləri Cənubda milli ədəbiyyatın, milli düşüncənin intibahına səbəb oldu. Şəhriyar bu poeması, ümumiyyətlə doğma dildə yazdığı əsərlərilə Azərbaycanda yeni ədəbi cərəyan, məktəb yaratdı.

Vaxtilə tanınmış ziyalı, türkoloq doktor Cavad Heyət müsahibələrindən birində söyləmişdi ki, “Heç bir millətin ədəbiyyatında mövcud olmayan həsrət ədəbiyyatımız var. Həsrət ədəbiyyatı bizim üçün də dərdlərimizi bölüşmək, mənən birləşmək vasitəsidir”. Və ötən əsrin 40-cı illərindən başlayaraq daim zirvədə olan həsrət ədəbiyyatının ye-

rini yarım əsrdən sonra özündə kimlik axtarışını ehtiva edən dirəniş,müqavimət ədəbiyyatı tutdu.

Bu gün Güney Azərbaycanda dirəniş ədəbiyyatı ön plandadır. Əsərlərin əsas motivi ana dili və vətəndir. Kimlik axtarışı, azadlıq, eləcə də real cəmiyyətdən doğan daxili etiraz,mövcud durumdan narazılıq hisslərinin ifadəsi qabarıqdır.

Güney Azərbaycanda yeni ədəbi nəsil çətinliklə də olsa, formalaşmış. Artıq özəlliklə son on ildə, internetin də yayınlanmağa başlamasından sonra gənclər arasından ədəbi yaradıcılığa meyl göstərən və sözün əsl mənasında modern üslubda əsərlər yaradan gənc nəsil yetişib. Çox sayda ədəbiyyat portalları və bloqlar yayınlanmaqdadır. Avropada və Amerikada yaşayan və çox dəyərlı əsərlər yaradan yazarlar vardır.

Gənc yazarlar modernizmin devizindən irəli gələn “qlobal düşünüb, lokal yaşamaq” üsulundan yararlanırlar. Yeni nəsil anadillı yeni ədəbiyyat yaratmağa israrlıdırlar. Gənc yazarlar dünya ədəbiyyatını mənimsəməyə, onun ən gözəl nümunələrini ana dilinə çevirməyə və yeni üslublu şeirlər yazmağa səy göstərir, bir sözlə, çağdaş fikir və düşüncələrə yiyələnib, dünya bədii-estetik sənətinin qazandığı uğurlardan faydalanırlar.

Bu gün Cənubda bütün çağlara məxsus “atalar və övladlar” problemi – yeni ədəbi nəsillə yaşlı nəslin dartışması yaşanır. İnqilabdan sonra folklorla, milli poetik ənənələrə qayıdış, xüsusən “Heydərbababaya salam” poemasından sonra, klassik şeir, xüsusən divan ədəbiyyatından irəli gələn ənənələri səngitdi. İllərcə poetik dilə hakim

kəsilmiş kanonları xalqın həyat tərzinin, milli düşüncəsinin əksi olan bədii təsvir elementləri əvəz etdi. Quzey Azərbaycan poeziyası ilə yaxın ünsiyyət şeir dilini sxematizmdən, yersiz bellestrizmdən uzaqlaşmağa təkan verdi. Bunlarla yanaşı Cənub ziyalılarının Avropaya mühacirəti, eləcə də müasir informasiya mübadiləsi Cənub poeziyasında modern şeir axtarışlarını əsas istiqamətlərindən birinə çevirdi.

Gənclər ədəbi klişə və şablonları sındırmaq iddiasında bulunub, əvvəlkiləri inkar edirlər. Sonuncular özlərini postmodernist cərəyanın nümayəndəsi adlandırırlar.

Güneydə modern şeirin qurucularından olan dr. Həmid Nitqi yazırdı ki, modern ədəbiyyatı yaratmaq üçün modern bir dil olmalıdır. Dr.Həmid Nitqi bunu dillə bağlı çalışmalarında, şeirlərində təsdiq etdi.

Ədəbi prosesin hazırkı durumuna və bu durumun əsas cəhətlərinə nəzər salsaq, belə bir mənzərə ilə qarşılaşmalı olarıq: ədəbiyyatın əsas vəzifəsi ana dilində yazmaq və onu işlək ədəbi dilə çevirməkdir. Almaniyada yaşayan tanınmış şair Süleymanoğlunun belə bir fikri var: “Dil varlığın evidirsə, Güneydə azərbaycanlılar uçurulmuş bir evdə yaşamaq zorunda qalıblar”. O, çıxış yolunu bu evi – varlığı yenidən tikməkdə görür. Bunun da şair və yazarların görəvi olduğunu söyləyir.

Bu gün Güneydə ədəbi dil problemi var. Hərə bir ləhcədə, şivədə yazır. Bəzən kim hansı ləhcədə danışırsa, elə də onu kağıza köçürür. Ləhcələrin çoxluğu və şifahi nitqdə onlardan istifadə təbii haldır. Lakin vahid ədəbi dil formlaşmalıdır.

Güneydə son illərdəki yazılar Anadolu və ya İstanbul türkcəsində, Quzey Azərbaycan türkcəsində və ortaq türkcədə yazmağa cəhd edirlər (mərhum dilçi-professor Həmid Nitqi də 32 il öncə ortaq türkcəni təklif etmiş və doktor Cavad Heyətlə birgə “Varlıq” dərgisinin timsalında buna nail olduğunu göstərmişdi. – P.M.). Son illər gənc yazarlar arasında Anadolu və ya İstanbul türkcəsində yazmaq ənənəsi daha çox yayılıb.

90-cı illərdə ədəbiyyata gələn avanqard nəsil sənət prinsiplərini şüar, tələb, bəyanatlarla irəli sürən daşlaşmış, kirəcləşmiş mövqeləri birdəfəlik, kökündən qoparmağa çalışırdı. Çağdaş modern şeirə körpü salanların önündə gedənlərdən biri Səhər xanım Rəiszadədir. Bu poetik hərəkəti açıq şəkildə ilk öncə Süleymanoğlu, Nigar Xiyavi, Nasir Merqatı, Nadir Əzhəri, Əziz Səlamı, Məmmədrza Ləvayi, Atilla Maralanlı, Lalə Cavanşir, Kiyən Xiyav, Hadi Qaraçay, Səid Muğanlı, Heydər Bayat, Saleh Ətəyi, bir qədər sonra İlqar Müəzzinzadə, Məliha Əzizpur, Xosrov Barışan, Elşən Böyükvənd, Ramin Cahangirzadə, Rəsul Yunan, Solmaz Məmmədrizayi, Türkan Urmulu, Ramin Cabbarlı, Məsud Haray, Ülkər Ucqar, Şəlalə Cavanşir, Ərsan Ərel, Duman Ərdəm, Aydın Araz, Zaman Paşazadə, Zibə Kərbasi yaratmağa səy göstərir və adını çəkə bilmədiyim digərləri bu yolda irəliləyirlər.

Adətən ilin ədəbi mənzərəsini yazarların həmin ildə çıxan kitabları, ədəbi-bədii jurnallarda nəşr olunan bədii yazıları ilə bəllirləmək olur. Güneydə son sürətlər sinirsiz internet şəbəkəsindən yetərincə yararlanırlar, nəşr və

mətbuatın görəcəyi iş sosial şəbəkə aracılığı ilə çözlür. Artıq bir neçə tanınmış yazarın yüksək tələblərə cavab verən elektron dərgiləri ədəbi fəzadakı boşluğu doldurmaq üçün çaba göstərir və geniş oxucu auditoriyası qazana bilir. (Məs. “İşıq”, ”Düşərgə”, “Maral” və s.). Ölkədə Azərbaycan türkcəsində çıxan əsərlərə qoyulan məhdudiyyətlər (senzura), eləcə də azsaylı və qısa kəpənək ömrünə məhkum olan qəzet və jurnallar bu işin öhdəsindən gələ bilmir. Bu üzdən də daha çox internet şəbəkəsində yayınlanan eləcə də yazarlarla şəxsi əlaqə qurub məktublaşma zamanı əldə etdiyimiz materiallardan bəhs etmək məcburiyyətindəyik. Güneydə yazarın 1-2 kitabı işıq üzü görürsə, bir o qədər çox sayda da kitabı nəşriyyatda çap olunmaq iznini gözləyir.

2014-cü ildə çap olunmuş kitabların içində şeir topluları çoxluq təşkil edir. İsmayıl Mədədi Ülkərin “Urmu gölü” nə həsr olunmuş şeir antologiyası kitabı, Mustafa Şeyxpurun “Dünya durduğum yerdə qurtarı”, Fəruba Mürtəzainin “Dilim ağzımda quruyur”, Məlihə Əzizpurun “Göy gözlü tanrı”, Fəranək Fərid İpəyin “Yuxuda ayılmaq”, Aydın Arazın “Axşamlar gedir,yoxsa qayıdır”, Nəsim Köhnəsalın “Yarım açıq çamadanlar”, Xosrov Barışanın ”İçdim Təbrizin küçələrini”, Həsən İldırımın “Üşütmə içində istədiklərim “, Babək Qocazadənin “Təbrizimə yana-yana baxaydım” şeir topluları, N.Sübhinin “Soyuq gecə” hekayə toplusu kitabı və başqalarıdır.

Ekoloji fəlakət olan Urmu gölünün quruması və bunun rəsmilər tərəfindən qarşısının alınmaması uğrunda tək siyasi fəallar mücadilə aparmır. Bu artıq ədəbiyyatda

da gündəmdən düşməyən mövzulardan birinə çevrilib. Tanınmış şair İsmayıl Ülkər 500 səhifə həcmində “Urmu gölü” nə həsr olunmuş şeir antologiya kitabını hazırlayıb. Kitabda ötən əsrdə Urmu gölünü vəsf edən söz ustadları Tağı Rüfət, Məhəmməd Biriya, Məmməhüseyn Şəhriyardan tutmuş, çağdaş şeirin önündə gedən Hadi Qaraçay, İsmayıl Ülkər, Rüqəyyə Kəbiri, Kiyan Xiyav, Nigar Xiyavi kimi şairlərin şeirləri çap olunub. Əvvəlki nəslin yaradıcılığında bu gölün əsrarəngiz gözəllikləri mədh olunursa, sonrakı nəslin əsərlərində gölün mənzərə-portreti tam fərqli olaraq ağırlı ilə yüklənmiş ağıllarda verilir. Təbrizdə 40-cı illərdə "Şairlər məclisi"nin qurucularından və son təmsilçilərindən biri, qocaman şair və yazıçı Haçım Tərhan ötən il ömrünün 90-çı ilində həyatla vidalaşarkən də yaşadığı ölkədə Urmu gölünün qurudulmasından rahatsız idi. Şair son şeirlərindən birində yazırdı;

*Qürbət eldə qəribsədim, elimi qaytarın mənə
Dərələrim köz bağılyıb, selimi qaytarın mənə.
Axtarıram həzin həzin itirdiyim gölün izin
Dünyada hər nə var sizin, Gölümü qaytarın mənə.*

Çox kədərli ki, Urmu gölü artıq Aral gölünün taleyini yaşayır. Kitabda Ülkər Ucqarın səssiz fəryadı da buna işarədir.

*Sənin iki qurtumluq qumral gözünə
necə inanım?
O yekəlikdə
mavilikdə*

*Urmu gölü ilğim imiş
əlimi atanda duza çıxdı!
Dalıram inanmıram
cumuram inanmıram
boğuluram inanmıram.*

Güney poeziyasının gənc nəslini birləşdirən ümumi amil onların vətən, milli dil haqqında eyni mövqedən çıxış etmələridir. Bu poeziyanın məzmunca hüdudları da genişdir. Azərbaycançılıq, turançılıq düşüncəsi yeni Cənub şeirinin ideya zirvəsinə vüsət verməklə yanaşı, onun poetik ifadə imkanlarını, üslub çalarlarını da zənginləşdirir. Quzey Azərbaycan şeirinin üslubi təmayülləri Səməd Vurğun, R.Rza, B.Vahabzadə, M.Araz təmsalında Cənub şeirinin yeni istiqamətlə formalaşmasında xüsusi yeri olduğu kimi, çağdaş türk şeirinin də mövqeyi hiss olunur. Özəlliklə, Nazim Hikmət şeirinin intonasiası dərhal duyulur. Digər tərəfdən şairlər Avropa poeziyasını da mənimsəyir, hətta bu gün dəbdə olan postmodernizmin təmsilçilərinin adlarını şeirlərinə gətirirlər.

*Muzisiyənlərdən
Bethoveni,
rəssamlardan
Pikasonu,
fəlsəfəçilərdən
Haydegeri
və
şairlərdən özümü*

Ədəbi proses–2014

çooox sevirəm

mən post modern birisiyəm. (Elyad Musəvi)

Əlbəttə, şairlə mübahisə də etmək olar. Burda modern hardadır, postmodern harda başlayır?. Əsas odur ki, poetik fikir öz mərhələsini, həm də ictimai düşüncənin məsəbəti etibarını ilə genişləndirir:

Bayatılar

“Stay with me”

söyləyirdi.

Artıq arzular gecikmişdi!

Səttarxanın tüfəngini oğurlayıb,

Qarabağ dağlarında

31-ci yüzillikdə etiraz edəcəyik!!!

(Solmaz Məmmədrzayi)

Səid Muğanlının şeirlərindəki Bütöv Azərbaycan dərdi, vahid Azərbaycan dili ideyası onun poetik sintaksisini bəlirtləyir. O, Güney Azərbaycan ədəbiyyat və kultürünü ləyaqətlə təbliğ edən “Yaşmaq” yeni ədəbiyyat dərgisinin redaktorudur. Dərgi Quzey Azərbaycan yeni ədəbiyyatının İranda tanıtılması sahəsində də çox iş görüb. Dərginin əlavəsi olaraq onun təşəbbüsü ilə bu günə qədər 40-a yaxın kitab işıq üzünə görüb yayınlanıb. S. Muğanlının sevgi ilə bağlı fərqli fikirləri var:

Sevmək bir intihardır

Qar çıxəgi günəşə baxib öldü...

Sevmək bir ittihamdır.

*Sevmək təkcə sevmək deyil ki.
Sənin.... mənim.... onun arasında
Sevmək bir inqilabdır
mən sevirəm
və...
zindandayam...*

Məsud Harayın “Urmu gölü” şeiri ekoloji faciəni insanlığın faciəsi kimi ümumiləşdirir, özü də bənzərsiz bir intonasiya, daxili bağlılığı ayrılmaz təsvir çalarları ilə. Günəş də qocalarmış, Urmunun duza, ağ çalmaya dönmüş sahillərinin “tumarında” nəvazişində. Bizcə, aşağıdakı misralar Güney şeirinin yeni obrazlara, yeni poetik sistemə keçidinin uğurlu nümunəsidir.

*Günəş batarkən
Saçlarını darayırdı torpaq.
Sürtülürkən saçları
Yarpaqlara budaqlara
Sürünürdüm mən də.
O qızıl saçlı peşində
Bir an saçları ağardı,
“Qocaldı” sandım günəşi
Amma o qocalmamışdı,
Yalnız saçlarını
Urmu dənizi tumarlamışdı.*

Heydər Bayatın dil, yaşadığı ölkə haqqında poetik düşüncəsi 80-90-cı illərdə Cənub şeirindəki poetik üslubdan tamam fərqlidir. Onun şeirlərindəki ənənəvi sarsıntı,

Ədəbi proses–2014

məyusluq və iztirab ovqatının alt qatında kin,nifrət və ironiya var.

*Boynumu qucaqlamağa
Bilirəm,
Boyun çatmaz –
Bu ölkənin dar ağacları
Ucadır
Belə ki, darları uca qururlar
Son görüşdə
Boynumu qucaqlamağa
Bilirəm,
Boyun çatmaz.*

Başqa bir şair //Biz,bütün tutsaq ulduzlarla//
//Üzləşəcəyik tilisim qaranlıqla,//Və Güllələrin tuşu
ilə//Keçəcəyik Şəhidlik keçidindən...// söyləyən Əzizə
Məlikpurun isə dar ağacına nikbin notlara köklənən özəl
baxışı var:

*Sabah;
Əkilən dar ağaclarından
GÜNƏŞ dərəcə
Uşaqlar...*

Ramin Cahangirzadənin şeirlərində gözlənilməz poetik keçidlər “daş” məfhumuna verilmiş onlarca poeziya nümunələri içərisində seçilməyə,yadda qalmağa imkan verir.

*Daşların çartlağından çıxan çiçəklər
Daş olmasınlar deyər
Baş qaldırırlar.*

Və ya

*Bir gün daşa dönsəm
Bütün sirlərimi
Daşlara deyəcəm!*

Məhsa Mehdilinin şeirlərindəki həzinlik, kövrəklik, Təbriz sevgisindən, Qarabağ dərdindən gəlir, dünyaya etirazını bəzən vərdişə çevrilmiş hayqırtı ilə yox, təmkinli bir ovqatla ifadə edir. Ümumiyyətlə formalaşmaqda olan Güney şeirindəki bu üslubun, bu poetik təhkiyənin bədii uğurları göz önündədir.

*Təbrizsizləyən hər boğazda
lallığı yaşayır
insanlığın uzun dili
Urmuda
Qarabağda
Urumçuda
və Təbrizdə,*

Ramin Cabbarlının şeirlərində metoforik ifadə imkanları daha genişdir. Onun “Nifrət etdiyim” şeiri həm poetik bir hekayədir, şərin, böhtanın, cinayətin mahiyyətinə “ağ yalan söyləyən” yağış tanrısına verilən dəyərdir.

*Nifrət etdiyim tanrı,
Yağış tanrısıdır.
Dar küçələr qana boyanarkən
Ağ yağış göndərir,
Bütün cinayət izləri silinsin deyə.*

Ülkər Ucqarın “Ovsun” şeirində nağıl təhkiyəsi, nağıl intonasiyası bənzərsiz abzaslarla zəngindir. Cənub şeirində uzun illər mövcud olan ənənəvi poetik forma və obrazlar sistemindəki gözlənilməz məqamlar onu deməyə əsas verir ki, bu poeziya inadla dilin poetik leksikonuna arxalanmaqla yeni bir bədii sistemə sahib olur. Aşağıdakı misralardakı sözlərin, ifadələrin tamamilə yeni poetik qatını görürük. Bu da öz növbəsində şeirə güclü məzmun, məna tutumu aşılayır.

*Uzaqdan gələn səslərə uyma xəstəliyim var.
İlanlar yatağı-canım gecələr
Öpdüyün yerlərdən ilanlar bitib.
İlanlar yatağı-canım gecələr
Canımı saç kimi yolmağım gəlir.*

İranda türkçülüynün ideoloqlarından biri olan Əli Təbrizli Pəhləvi rejiminin türklərə qarşı apardığı ayrımcılıq siyasətini lənətləyir, soydaşlarını da ana dili yasaq edilən “dilsiz başa” bənzədirdi. Huşəng Cəfəri Ə.Təbrizlinin tutduğu yolun davamçısıdır və bu gün xalqın dərin rəğbətini qazanmış şairlərdəndir. Elinin səsində çevrilmiş şair həm də rəssamdır. “Şəkil” şeiri onun xalq arasında ən yaygın olan və uğurlu poetik əsəridir.

*Neyləyim dilsiz bir baş cəkəmmirəm,
Sinəmdə urək var, daş cəkəmmirəm,
Elimin gözündə yaş cəkəmmirəm
Bu elin məhnəsinə tərda cəkəcəm.
Tikili bir ağız cəkəcəm buma,
Bir dərin baxış ki fikrində Cuma
Yollayam şəklini Tehrana, Quma
Bir elin yoxluğun varda cəkəcəm.*

Yeni nəsil yazarlarının hər birinin öz özəllikləri var. Kiyən Xiyav dünya ədəbiyyatında qəbul olunmuş poetik prinsiplərdən yararlanıb, ana dilində bənərsiz şeirlər yazmağa nail olur.

*Bir dib otaq var içimdə
Pəncərəsindən baxaram Savalan ətlərinə;
Dörd bir yanı küncüt, qara tut, və ümid.*

*Bir dib otaq var içimdə
Jan Pol Sartrın "Böyük faciə"si qədər macəralı.*

*Bir dib otaq var içimdə
Bir sinema filmi kimi
Hər planında kitab oxuyan mən
Və kamfa toxuyan sən.*

Əziz Səlamı siyasi mühacir ömrü yaşayan yazarlardandır. Yaşadığı ölkədə alman dilini də mükəmməl mənimsəyən şair bu dildə yazılmış eləcə çin, yapon, yəhudi, ispan, alman, və qırmızıdərililərin ədəbiyyatından

Ədəbi proses–2014

olan şeir nümunələrini dilimizə çevirmişdir. Şairin «Qərib külək» adlı şeirində qəriblik hissi çox qabarıqdır.

*Bu külək hardan gəlir görəsən?!
Qərib-qərib dəyir saçlarıma
Ürkək-ürkək toxunur üzümə
Oynayır kövrək barmaqları havada
Toxunmayıb alnıma
Qəlbimdə gözələnən bu sazın
Həsrətli tellərinə.
Bu külək hardan gəlir görəsən?!*

Nadir Paşazadə İran-İraq müharibəsində 26 ay İraqda əsirlikdə qalıb. Müharibənin sərt üzü və yaşadığı əsirlik N.Paşazadənin həyatında və ruhunda silinməz izlər buraxdığından ədəbiyyata tapınıb.

*Yoldaşım Uranusdan gəlmiş,
Tanışlarımın çoxu Marsdan.
Onlar günəş ardıncadırlar,
Mənsə, gecə.
Bir saat uyumaq
Və hər şeyi unutmağın .*

Müşahidə edilir ki, inqilabi hərəkət dövründə özünü yenidən tapan xalq ədəbi-bədii dil mövcudluğunun bütün formalarından maksimum istifadə etməyə çalışır, köhnə formanın yeni imkanlarını üzə çıxarır. Bugünkü gənc nəsil güldən-bülbüldən uzaqlaşmış, həsrət, ayrılıq, göz yaşları mövzularının vaxtının keçmiş olduğunu anlayıb. Urbanistik

mövzular, postmodern estetik təmayül onların əsərlərində aparıcı yer tutur. Bir sözlə, Güneydə ədəbiyyat bütün gücü ilə inkişafdadır.

Güneydə orta yaşlı nəslin gənc şairlərin yeni ədəbiyyat yaratmaq meyillərinə münasibəti fonunda Rza Bərahəni, Nadir Əzhəri və Nasir Davəran kimi güneyli tənqidçilərin bir-birindən fərqli fikirləri ilə bölüşmək istərdik.

Nasir Davəranın yazır ki, dünya postmodern şeiri düşüncəsi insanların məruz qaldığı çətinliklərə laqeyd olmağa, ictimai-ədəbi prinsiplərə etnasızlıqla yanaşmağa sövq edir. Bu üslubda yazanlar da bir para yaman, yaramaz sözləri şerimizə aşılaraq, ədəbi dilimizi pozurlar. Bəlkə də bilməməzlikdən gələn ədəbi dilimizi bayağılığa yönəldirlər. Onlar bir gün Təbriz danışığının keşiyində durur, o biri gün Zəncan deyimini qoruyur, ta biri gün də İstanbul türkcəsinə meyllənir. N.Davəran yazısının sonunu nikbin bir notla bitirib bundan yan keçən başqa şairlər haqda yazır ki, “gənc şairlərin çoxu hər bir şeydə yenilik vurğunudurlar. Elə baxışların təfəvütlü olması da yaxşı haldır. Sevindiricidir ki, insanların fərqli təbiətlərini yamsılayan bunca müxətilf janrlı şeir topluları, bəlkə də həyatın özəlliklərinə güzgü tutur. Bir bir birimizi eşitməyi bacara bilsək avangard şeirimizin parlaq gələcəyi də, həmin rəngarəngliklərdən doğacaq”. (Nasir Davəran. Şeirimiz bu gün Kültür jurnalı, 1, s. 50)

Postmodernizm cərəyanı ilə bağlı «Dismemberment» (Kəsik-kəsik etmək) əsərinin müəllifi Kanadada “Pen klub”un sabiq başqanı mühacir yazar Rza Bərahəninin postmodernlə bağlı maraqlı düşüncələri var. O yazır ki,

Postmodernizm İkinci Dünya müharibəsi başa çatdıqdan və üçüncü dünya ölkələri adlandırdığımız ölkələrin yaranması ilə meydana gəlib. Bu cərəyan dünyanı kamil surətdə görür. Bizim zehnimiz Qərbin təsiri altında parçalanıb və bu fonda Qərbin də zehni tikə-tikə olub. Bunun da içindən kəsk-kəsik yazmaq meydana çıxıb. Zehin parçalayır, sonra yazır. Məsələn, bir çox şairlərin yazdıqları şeirlərdə bir məzmun var: həmin məzmun struktur kimi qurulub və bilirsiniz ki, şair nə demək istəyir. Bu, əvvəlcədən müəyyən edilmiş bir struktura bənzəyir. Amma mən romanı və şeiri parça-parça olmuş formada yazıram.”

Tanınmış şair və tənqidçi Nadir Əzhəri yeni ədəbi cərəyan və ədəbi dillə bağlı yazır ki, son illər güneyli gənc yazarlar Quzey Azərbaycan, Türkiyə, eləcə də Qərb ədəbiyyatı nümunələri ilə tanışlığı yaxşı haldır. Lakin gənc yazarlar postmodernin üstüörtülü ifadə, sitat və təsadüflərinin arxasında saxlanan xəyali manipulyasiya özəlliklərindən faydalanaraq yazmağa başlayırlar. Daha sonra o bu polemikanı davam etdirərək bildirir ki, şairlərimizin bəzisi Azərbaycan ya Türkiyə meyar dilində gücsüzlüklərini modernizm altında gizlətmək istəyiblər. Tənqidçi yazının sonunda ana dilini dərinlən mənimsəməyi tövsiyə edir.

Rəsul Yunanın təmsalında Güneyli yazarlar üçün xarakterik olan yaradıcılıq səriştəsini, tərzini göstərmək istədik. Rəsul Yunan sərbəst vəznli modern şeirlə bərabər hekayə və roman müəllifidir. Hekayələrini farsca, şeirlərini isə türkcə yazır. Eləcə də Məhəmməd Rza Ləvayi. Onun

modern şeir sahəsində əldə etdiyi uğurları nəsrə də keçərlidir. Onun “Arbatan” romanı çağdaş Güney Azərbaycan romanının incilərindəndir. Demək şeir ərana dilində yazılır, nəsr əsərlərinin çoxu isə farsca olur.

Güneydə yazarların ən çox üzləşdiyi problemdən birinə toxunan Kiyav Xiyav yazır ki, “Yaşadığım ölkədə danışdığım və yazdığım dilin rəsmən tanınmamasından çox əziyyət çəkirik. Kitablarımı da istədiyim kimi çap etdirə bilmirəm. Elə bu iki səbəbdən hər zaman dözülməz bir sıxıntı içindəyəm.” Meyar bir dilə sahib olmaq üçün çəba göstərən güneyli yazar Quzey Azərbaycanda da dil sahəsində boşluqlar olduğu fikrindədir. O, nigarançılığını söyləyib, quzeyli soydaşlarına bir mesaj ünvanlayır: “Bakıdan çox önəmli olan bir şeyi də umuram. O da dil məsələsidir. Azərbaycan türkcəsi. Məncə, Bakı günbəgün Azərbaycan türkcəsini zavalə doğru aparır. İnanın, bizdə Bakıda olduğundan da çox dilçi var. Bu dil yerində istifadə edilməyən, qəbarıq farscadan, ruscadan, ərəbcədən alınma sözlərdən və heç də Azərbaycan türkcəsinə bənzəməyən dil quruluşundan arıtlanmalıdır. İran, Türkiyə bu işi yüz ildir görür. Təkcə İranda, keçən iyirmi-otuz ildə farslar əlli minə yaxın söz düzəltməklə, xalqın ağızından alınma sözləri toplayıb yığışdırıblar. Bakı bu böyük problemə əsaslı yanaşmalıdır”. Zənnimizcə söylənən iradın üzərində düşünməyə dəyər.

Peşəkar ədəbiyyatın yaranmaması tək dil problemi ilə deyil, həm də tənqidçilərin olmaması ilə bağlıdır. Son illərin əlamətdar yaradıcılıq hadisələrindən biri də ədəbi tənqiddə marağın artmasıdır. Hümət Şahbazi, Cəfər

Bozorgəmin, Əhməd Alov, Həsən İldırım, Eyvaz Taha, Nadir Əzhəri, Məliha Əzizpur, eləcə də Eldar Muğanlı, Hadi Qaraçay, Kərim Qurbanzadə, Bulud Muradi, Həmid Arğış kimi tənqidçi ordusunun yetişməsi, yəqin ki, əsl ədəbiyyatın yaranmasına meydan verəcək.

Bəzi güneyli yazarların roman, memuar, oçerk və digər janrlarda ara-sıra dərc etdiyi ədəbi-bədii yazılar istisna edilərsə, çox zaman hekayə janrına üstünlük verilir. Bunun da başlıca səbəbi hər şeydən əvvəl, yazıçıların hekayə janrı vasitəsilə həyat hadisələrinə daha çevik reaksiya vermələri ilə bağlıdır.

Müəllifləri təxminən eyni mətləblər düşündürür: dünya, yaşam, ölüm və olum fəlsəfəsi, ana dili, milli mənəvi keçmiş, sosial problemlər, sevgi və s. Problemlərin bədii həlli isə müxtəlif səviyyədədir. Peşəkar yazıçılıq vərdişini bəzən emosional təsvirlər, birbaşa çağırış üslubu əvəz etsə də, bu nümunələr böyük ədəbi-tarixi əhəmiyyətə malikdir. Nəsr dilinin cilalanması mənasında ədəbi prosesdə hər bir əsərin özünəməxsus yeri vardır.

Nasir Mənzuri, Eyvaz Taha, Rüqəyyə Kəbiri, Kiyan Xiyav, Həmid Arğış, Murtuza Məcidfər, Məlihə Əzizpur, Ruqəyyə Səfəri, Vali Gözətən, Toğrul Atabay, Saleh Ətəyi, Qadir Cəfəri, Rəsul Məlikoğlu, Vuqar Nemət, Məmmədrza Ləvayi, Nigar Xiyavi, Ziba Mənuçöhri, Məmmədrza Təbrizli, Araz Əhədoğlu nəsrdə özünə xas ifadə bacarığı, mövzu çeşidinin genişliyi ilə seçilirlər. Məsələn, Rüqəyyə Kəbiri hekayələrində zaman-zaman Kafkanın “Çevrilmə”sinin fərqli epizodlarını yaşadır, ancaq burada çevrilməyə məruz qalan personaj daha

subyektiv, daha ümidli, daha həyəcanlı və bir sözlə desək, yaşam dolu bir qadındır... Rükəyyə xanımın özünün çox maraqlı həyat tarixçəsi var. Ötən əsrin 80-ci illərində milli düşüncəli gənclər çox yaygın olan və Quzey Azərbaycana olan sevgi və maraqdan doğan sosialist baxışlara yiyənirdilər. Bu bəlkə də bir növ bu taydakılara rəğbətın göstəricisi idi. Universitetdə təhsil alan Rükəyyə xanım da bu gənclərdən biri idi. Bir müddət sonra o, solçu fikirlərinə görə həbs olunur. Azadlığa çıxdıqdan sonra siyasi fəaliyyətdən vaz keçir. Başqa sahədə təhsil alsada, Rükəyyə xanım poeziyaya üz tutur. Şair ruhu R.Kəbirini Güney Azərbaycanda yoluxucu xəstəliklərə qarşı və qadın hüquqları uğrunda bir mübarizə çevirir. R.Kəbiri poeziya ilə yanaşı nəsr sahəsində də qələmini sınaır və gözəl hekayələr müəllifidir. Hələ çox əvvəllər qələmə alıb davam etdirdiyi dərddli və ağır günlərinin xatirələrini qapsayan gündəlikləri – silsilə ilə həyat hekayələrinə dönüb nəşr olunur. Paralel olaraq qadınların sorunu ilə bağlı araşdırmalar aparıb, dərgilərə məqalələr də yazır. "Evin" – evim deyil" ("Evin" Tehranda siyasi dustaqlar saxlanan həbsxananın adıdır. – P.M.) romanının baş qəhrəmanın prototipi də müəllifin özüdür. Xatırladaq ki, 2012-ci ildə Bakıda təşkil olunan hekayə müsabiqəsində R.Kəbirinin "Mavayl" adlı əsəri birinci yerə layiq görülüb.

Ə.Ağçaylının (Əlirza Zihəq) redaktoru olduğu "Maral" internet dərgisində yayınlanan «Başı bələli dilimiz» adlı satirik hekayəsi sabiranə üslubda yazılıb. Müəllif duzlu yumor dili ilə bir «alim»in guya azərbaycanlıların qədim dilinin fars mənşəli olduğunu sübut etmək üçün bir

yoldaşı ilə dağ kəndinə yollanıb orada apardığı “tədqiqat işlərin”dən danışır. Mərəndin yaxınlığında yerləşən «Gəlinqaya» adlanan bu kənddə onlar güc-bəla ilə «qədim dildə»(fars kökənli azəri tayfasının dili nəzərdə tutulur – P.M.) danışan 2 qoca tapırlar. Az keçmir ki, alimin bu qocalarla bərk mübahisəsi düşür. Alim təkidlə onlara başa salmaq istəyir ki, onlar buranın bineyi-qədimdən sakinləri olublar, qocalarsa bununla heç cür razılaşımlar. Onlar deyirlər ki, burada bina salmaları uzağı 200 ildir. Bir qonağı da göstərib deyirlər ki, bu da talışdır, iki gündən sonra öz vətəninə, o taya qayıdacaq. - Bizimkilər də elə oradan gəlirlər. Bunu eşidən alim hirslənib onların sözüne daha qulaq asmaq istəmir; ayağa durub kəndi tərk edir. Aradan az keçmir ki, həmin alimin növbəti kitabı çapdan çıxır. O, kitabda azərbaycanlıların qədim dilinin hələ də yaşadığını və bu dildə danışanlara «Gəlin qaya»da rast gəldiyini bütün təfəsilatı ilə «düzüb qoşur».

Yazıçı bu hekayədə Pəhləvi sülaləsinin son 56 ildə yeritdiyi fərsləşdirmə siyasəti nəticəsində İrandakı xalqları, xüsusilə azərbaycanlıları soy-köklərindən ayrı salmaq üçün bir para Kəsrəvi, Karəng və s. alimlər tərəfindən irəli sürülən azərbaycan türklərinin dilinin fars mənşəli olub, sonradan türkləşməsi kimi heç bir elmi əsası olmayan fərziyyələrini ifşa edir.

Roman Güney Azərbaycanın indiki durumunun güz-güsüdür. Nasir Mənzuri, Güntay Gəncəlp, Sayman Aruzun irihəcmli əsərlərində cəmiyyətin həyat tərzini, ictimai-siyasi və dini problemləri əks olunmuşdur.

Son illər Azərbaycan Respublikasının ədəbiyyatında roman bumu yaşanır. Yaxşı tanıdığımız, eləcə də adını ilk dəfə görüb-əşitdiyimiz yazarların onlarla irihəcmli romanları çap olunur. Arazın o tayında isə nəslrlə uğraşan gənc yazarlar, əksinə daha yığcam, daha lakonik formalara üstünlük verirlər. Bu gün Güneydə artıq Avropada ötən əsrin 60-cı illərində formalaşan “fləş fikşn” (Flash Fiction) üslubunda yaranan və minimalizmə, kiçik həcmə əsaslanan nəsr əsərləri yazırlar. Yığcamlığa üstünlük verən belə kiçik ölçülü nəsr əsərlərinə fikir açıqcası, mikrohekayə, qısa hekayə kimi çeşidli adlar verilir. Güneydə isə belə əsərləri “kibriti hekayə” adlandırırlar. Tutumu 2000 sözü aşmayan, az söz və cümlələrlə süjeti bəlli olan bitkin bir əsər yaratmaq hünər istəyir. Bu cərəyanın önündə gedənlər Murtuza Məcidfər, Həmid Arğış, Toğrul Atabay, Məliha Əzizpur, Məhəmməd Sübhəddir. Onlar, necə deyərlər, “bir güllə ilə iki dovşan” vurmuş olurlar. Öncə Güneydə bəlli səbəblər üzündən ədəbi dillə ilgili yaranmış, hələ də həllini tapmayan sorunlardan azacıq uzaqlaşır, sözə qənaət edib, az sözlə çox məna açıqlaya bilirlər. Eləcə də həm biçiminə, həm də məzmununa, içərisinə görə yeni – modern bir üslubda yazmış olurlar. Bir sözlə, “kibriti hekayə” (“fləş fikşn”) güneylilər üçün bu gün bir tapıntı kimidir.

Gənc yazarlar arasında bu cür eksperiment yanaşmaları az deyil. Hüseyn Süleymanoğlu “Bilimsəl”, Nadir Əzhəri “Donuq şeir planı”, Ziba Kərbasi “Nəfəs” və Ərəstu Mücərrəd “Nano” şeirləri ilə Güneydə yeyinliklə

gəlişən poeziya sahəsində xüsusi ədəbi tərz yaratmağa nail olublar.

Ədəbiyyata, ana dilinə, milli kultüərə bağlı olan güneyli aydınlar adətən yaşadıkları şəhərlərdə yaratdıqları ədəbi dərnəklərdə yığışır, əsərlərini oxuyur və ya dinləyir, fikir mübadiləsi edirlər. Artıq bir ənənə halına gələn Sabir, Sahir, Şəhriyar, Buta və başqa ədəbi birliklər neçə-neçə gənc yazara ədəbiyyat aləminə vəsiqə verib. Bu ədəbi birliklərə ədəbi aləmdə yetərincə tanınan Daşqın, Məhəmməd Sübhədil, Heydər Bayat kimi tanınmış yazarlar rəhbərlik edir.

Uşaq ədəbiyyatının Güneydə davamçıları yetərincədir. Bu sahədə yazılan əsərlər də çox ümidvericidir. Ramin Cahangirzadə, Xosrov Barışan, Məliha Əzizpur, Murtuza Məcidfər, Leyla Kəhalı və başqa adını çəkə bilmədiyim gənc yazarların uşaq qəlbinə yol tapan əsərləri çoxdur.

Tərcümə, çevirinin Güneydə tarixi ənənələri var. Türkiyədə, Quzey Azərbaycanda çıxan əsərləri, şeir antolojisi biçimində vaxtilə Sahir, Səhənd, Həmid Nitqi farscaya, eləcə də farscadan türkcəyə çevirmişlər. İndi bu işi uğurla çağdaş nəslin davamçıları Rəsul Yunan, Əziz Salami, Güntay Gəncəalp, Hümət Şahbazi, Ülkər Ucqar, Murtuza Səlmani, Daşqın və Xosrov Barışan görür. Onlar dünya ədəbiyyatı incilərini tək farscadan deyil, ingilis, alman, fransızcadan ana dilinə çevirirlər.

Əski nəsilər türkcə düşünüb, farsca yazırdılarsa, sonrakı nəsil, əksinə, farsca düşünüb, türkcə yazırdı. Bu, xalqın faciəsi idi, taleyin qara hökmü idi ki, ondan qaçmaq mümkün deyildi. Güneydə hər dövrün ziyalılarının öz

görəvi, öz funksiyası olub. 1978-79-cu illər İran inqilabının yedəyində gələn ziyalılar (başda Cavad Heyət, Həmid Nitqi, Məmmədəli Fərzanə, Məmmədağlı Zehtabı olmaqla) xalqa ana dilində danışmağı, yazmağı öyrətdilər. “Varlıq” jurnalı bu yöndə bir məktəb oldu. Sonralar “Yarpaq” (Eyvaz Taha), “Dilmanc” (Əlirza Sərrafi), “Yaşmaq” (Səid Muğanlı) bu yola çıxdılar, yeni ədəbi nəslə yönləndirdilər. Bu məktəbin istedadlı tələbələri də az olmadı. Onlar öncəki nəsildən çox şeylər öyrəndilər, amma onlara bənzəmədilər. Bu da təbiidir. Yeni nəslin dünya ədəbiyyatından çevirmələri ana dilinin dərinədən mənimsənilməsinə, yeni ədəbi axınların izlənilməsinə, çeşidli düşüncə və ideyaların yaranmasına xidmət edir. Azərbaycan tarix boyu İranda aparıcı ideyaların ötürücüsü olub. Bu gün də ötən əsrlərdə olduğu kimi, bu missiya davam edir. Yeni ədəbi nəsil bir varis kimi zəngin ədəbi irsə sahib çıxıb onu qoruyur və ədəbiyyatda yeni səhifələr açır.

Ötən ilin mənzərəsi fonunda Güney Azərbaycanda olan ədəbi prosesi haqda az-çox təsəvvür yaratmağa çalışdıq. Daha çox sayılıb seçilən yazarların əsərlərindən örnəklər verdik. Zəif əsərlərinə üstündən sükutla keçdik.

Bu gün nəsr və təbliğ imkanlarının məhdudluğuna baxmayaraq Cənubdakı ədəbi fikrin mənzərəsi çox rəngarəngdi, mövcud ədəbi prosesin dil, sənətkarlıq baxımından problemləri olsa da, ədəbiyyat milli varlığını yeni bir vüsətlə təsdiq və inkişaf etdirir, dünya ədəbiyyatının yeni meyillərinə qovuşmaq üçün axtarışlarını davam etdirir.

Qürbət MİRZƏZADƏ
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

2014-cü ilin ƏDƏBİ TƏNQIDI

Ədəbi tənqidin fərdi-subyektiv düşüncə faktından ümumiləşmiş ictimai rəy səviyyəsinə yüksəlməsi və belə bir mötəbər statusa sahib çıxması bilavasitə çağdaş bədii gedişat, onun inkişaf meyilləri, yenicə yaranan nümunə və hadisələri haqqında obyektiv və prinsipial meyarlara əsaslanan təsəvvür yaratmaq cəhdindən çox asılıdır. Məhz belə bir funksiya daşıyıcısına çevrilmək xüsusiyyətinə görə ədəbi tənqidin ədəbiyyatın fəlsəfəsini üzə çıxarmaq sənəti kimi səciyyələndirilməsi bu mənada heç də təsadüfi deyil. Şübhəsiz ki, istər ədəbi tənqidin, istərsə də ədəbi proses anlayışlarının əvvəlində işlədilməsinə zərurət duyulan müasir təyini burada yalnız müəyyən zaman kəsiyi, dövr və mərhələ kimi başa düşülməklə də məhdudlaşdırıla bilməz. Bu, hər iki sahənin ədəbi-estetik hadisə və mahiyyət daşımaları olduğunu da əyani nümayiş etdirir, ədəbi düşüncənin daxili qatlarında boy göstərən ictimai-sosial mətləbləri dövrün, zamanın həqiqətləri və real gerçəklikləri ilə sıx bağlılığını da təsdiqləyir. Məlumdur ki, ədəbi tənqidin səviyyəsi və professionalıq keyfiyyətlərinə yiyələnməsi müasir ədəbi proseslə sıx bağlı bir məsələdir. Bu mənada zəif, ölgün ədəbi prosesin ədəbi tənqidi fikrin elmi-nəzəri səviyyə və yeni prinsipial təhlil və yanaşmalara yiyələnməsinə stimül yaratması həmişə şübhə altındadır. Ədəbi prosesdə yaranan yeni

meyillər, mövzu, ideya və sənətkarlıq axtarışları bir qayda olaraq ədəbi tənqidi fikri hərəkətə gətirən, bu yenilikləri dəyər və qiymətləndirməyə sövq edən başlıca aparıcı amillərdir.

2014-cü ilin ədəbi tənqidi fikrinin inkişaf dinamikasını izlədikdə bu mühüm cəhəti əyani şəkildə müəyyən-ləşdirmək olur. Əlbəttə, ədəbi prosesin yetərincə tənqidin təhlil və münasibət müstəvisinə çıxarıldığını tam yəqinliklə, birmənalı şəkildə etiraf etmək çətin olsa da, hər halda əldə olan müəyyən faktlardan çıxış edərək bu istiqamətdə kifayət qədər fikir söyləməyə əsas var. Bir il ərzində ədəbi tənqid ayrı-ayrı kitablarda, məqalələr toplularında, dövrü ədəbi mətbu orqanlarda: qəzet və jurnal səhifələrində, dəyirmi masalarda, virtual şəbəkələrdə, internet saytlarında kifayət qədər görüntüyə gəlib. Bu, zənnimizcə, kəmiyyət baxımından heç də narahatçılıq doğurmur, üstəlik ədəbi tənqidin ayrı-ayrı yaradıcılıq sahələri və istiqamətləri üzrə fəaliyyətində nəzərə çarpan yeni meyilləri, yanaşmaları, eyni zamanda problemlər və yaradıcılıq vəzifələri barədə müəyyən təəssüratları bölüşməyə yetərincə imkan yaradır.

Ötən ilin ədəbi tənqidinin ümumi mənzərəsini ayrı-ayrı qələm sahiblərinin işıq üzü görün kitabları, monoqrafiyaları və məqalələrdən ibarət topluları daha geniş şəkildə əks etdirir. Akademik İsa Həbibbəylinin «Bütün yönlərdən yaradıcı» (Bakı, «Elm və təhsil» nəşriyyatı, 2014) monoqrafik araşdırmasında çoxcəhətli yaradıcılıq imkanlarına malik olan Rəşad Məcidin şair, publisist, nasir, ədəbi tənqiddə öz «yazıçı sözü»nü deyən yaradıcı obrazı və

portreti çızılırsa, AMEA-nın müxbir üzvü Nizami Cəfərovun nəşr etdirdiyi dörd kitab nəsrin, poeziyanın, çağdaş bədii prosesin inkişaf meyillərinə və yaradıcılıq problemlərinə orijinal baxış və münasibəti özündə ehtiva edir.

Onun “Hüseynbala Mirələmovun yaradıcılığı və ya ədəbi tərcümeyi-halı” (Bakı, Az. Ata M, 2014) monoqrafiyasında son on – on beş ilin ədəbi-ictimai mühitində öz yazıçı-dramaturq-publisist fəaliyyətini fəal yaradıcılıq axtarışları ilə zənginləşdirən ədibin bədii irsi sistemli şəkildə tədqiq predmeti seçilir, belə bir baxış bucağından hekayələri, povestləri, romanları, dramaturgiyası, siyasi publisistikası və eləcə də bu yaradıcılıq sahələrini diferensasiya edən və eyni zamanda kompleks bir məcraya yönləndirən dil-üslub texnologiyaları professional tənqidçi təfəkkürünün (və qələminin) sayəsində bütün təfərrüatları ilə görüntüyə gətirilir. Əlbəttə, buradakı ədəbi-tənqidi mühakimə və təhlillərdə yeni və orijinal tədqiq və yanaşma üsullarını, müəllifin təbirincə desək, texnologiyalarından bəhrələnməni də aydın şəkildə görmək olur. Bu özünü ədibin hekayə yaradıcılığı təhlil olunan hissələrdə daha qabarıq nümayiş etdirməkdədir. Hər hekayə haqqında ayrıca və yığcam fraqmentlərdən ibarət olan silsilə qeydlər ədibin yaradıcılığında bu janrın yeri, mövqeyi, mövzu və problematikası, ideya-sənətkarlıq xüsusiyyətləri haqqında əyani təsəvvür yaratmağa yönəldilir. Bunu eynilə ayrı-ayrı yaradıcılıq sahələrində və ədəbi janrlarda yaranan nümunələrin təhlilinə həsr olunan hissələrdə də görmək mümkündür.

Nizami Cəfərovun başqa bir monoqrafiyasında yenə tərcümeyi-hal anlayışı və onu ehtiva edən ictimai məzmun və mahiyyət ön mövqeyə çıxarılır. Bu dəfə müəllif xalqımızın tarixini və tərcümeyi-halını vərəqləyir, xronoloji ardıcılıqla onun keçmiş olduğu dövr və mərhələlər barədə yekdil fikir və təsəvvür yaratmağa təşəbbüs göstərir.

«Azərbaycan xalqının tarixi və ya «tərcümeyi-halı» monoqrafiyası Azərbaycan, rus və ingilis dillərində oxuculara təqdim olunur. Və belə bir format, Azərbaycan haqqında əsil həqiqətlərin daha geniş arenaya çıxarılmasına geniş imkanlar açır. Burada etnik-mədəni sistemin fəal və fasiləsiz daşıyıcısı kimi dil, bütövlükdə ədəbi-bədii təfəkkür və düşüncənin tarixi inkişaf təkamülü aparıcı amili kimi şərh olunur.

«Tarixin tərcümeyi-halı» məqalələr toplusunda isə müəllif klassik irslə müasir ədəbiyyatı paralel şəkildə, bir-birinin davamı, yaradıcılıq ənənələrinin qırılmaz bağları, irs və varislik prinsipi əsasında təhlilə yönəldir, müasir ədəbi prosesi yaradan ədəbi şəxsiyyətlərin həm də tarixin tərcümeyi-halının yaradılmasındakı xidmətləri əsas niyyət və məqsəd kimi müəyyənləşir.

Tənqidçinin «Zəlimxan Yaqub» kitabı çağdaş Azərbaycan şeirinin tanınmış simalarından biri olan xalq şairi Zəlimxan Yaqubun yaradıcılıq yolu, poetik fərdiyyətini üzə çıxaran məqamları ilə orijinallıq qazanır.

Yola salınan il həm də şeir və şair haqqında yazılan tədqiq xarakterli araşdırmalarla daha çox yadda qalır. Buna əyani nümunə olaraq ədəbi prosesi müntəzəm izləyən, onun yeni yaradıcılıq meyillərini və axtarışlarını

həssaslıqla izləyən tənqidçi Vaqif Yusiflinin bir-birinin ardınca nəşr olunan üç kitabı göstərilə bilər. Bu kitabların ikisi çağdaş Azərbaycan şeirinin fərdi poetik dəsti-xətti ilə seçilən nümayəndələri olan Ağacəfər Həsənlinin və Adil Cəmilin yaradıcılığına həsr olunub. Eyni ildə doğulan, eyni ədəbi nəslin nümayəndələri olan bu şairlər haqqında Vaqif Yusifli bir-birini təkrarlamayan, kifayət qədər əsaslandırılmış meyar və prinsiplərdən çıxış edərək tənqidçi sözünü deyir, bu qələm sahiblərinin poetik dünyasına məxsus məziyyətlər barədə ümumi fikir və təsəvvür yaratmağa müvəffəq olur.

Vaqif Yusiflinin tənqidçi xarakterini bütün tərəfləri ilə əyani nümayiş etdirən mühüm səciyyəvi cəhətlərdən biri də odur ki, o bəhs etdiyi qələm sahibinin yaradıcılığı haqqında lüzumsuz təfərrüatlara, yersiz ifrat ekskurslara varmadan fikir yürütməyə daha çox meyil göstərir, belə bir mühakimə prosesi özünün obyektiv təhlil və ümumiləşdirmələri, hissi-emosional təsir və ovqatı ilə yanaşı, həm də son dərəcə predmetli məntiqi ardıcılığın bütövlüyü ilə diqqəti çəkir. Fikrimizi əsaslandırmaq üçün kifayət qədər alternativ nümunələrə müraciət edə bilərik.

Tənqidçinin «Adil Cəmilin sənət yolu» kitabı ilə Allahverdi Eminovun «Sözün Adil Cəmili» monoqrafiyasının müqayisəli təhlili belə bir qənaəti təsdiqləyir ki, müəyyən fikri irəli sürmək üçün heç də aforizm və müdrik kəlamları köməyə çağırmağa ehtiyac yoxdur, heç bir təfərrüata varmadan əsas niyyəti birbaşa mətləb üstə cəmləşdirmək, obyektivi və işığı haqqında söhbət gedən ədəbi şəxsiyyətin özü və yaradıcılığı üzərinə yönəltmək ən

optimal üsul və variant - qaçılması, yan keçilməsi mümkün olmayan həqiqətdir. Bu bir tərəfdən də onu göstərir ki, tənqidi fikir və mühakimə dövrüyyəsində yersiz məlumat və informasiya aludəçiliyi heç də məsələnin müsbət həllini gerçəkləşdirmək iqtidarında olmur.

“Ədəbi həyat” adlı məqalələr toplusunda Vaqif Yusifli həmişə olduğu kimi, yenə ədəbi prosesdə yaranan yeni meyillərin və yaradıcılıq axtarışlarının nəticəsi olan hadisə və faktlara fəal mövqe və obyektiv yanaşma nümayiş etdirir, qələmə aldığı icmallarda, resenziyalarda və problem xarakterli məqalələrdə ən müxtəlif yaradıcılıq məsələlərini əsas təhlil və münasibət hədəfi seçir. Çox əlamətdardır ki, tənqidçi müxtəlif ədəbi nəsillərin nümayəndələri ilə yanaşı, gənc ədəbi qüvvələrin axtarışlarını da müntəzəm surətdə izləyir, bu istiqamətdə mötəbər və əsaslandırılmış fikir formalaşdırmağa təşəbbüs göstərir. Bunu kitab haqqında dərc olunan reseziya xarakterli yazılar da təfərrüatı ilə qabardır. Fidan Nizaməddinqızının “Ədəbiyyat qəzeti”ndə, Aynur Xəlilovanın “Azərbaycan” jurnalında işıq üzü görən yazıları “tənqidin tənqidi” məram və məqsədindən uzaq olmalarına baxmayaraq, kitab barədə maraq doğuran təəssürat və mülahizələr kimi yadda qalır. Aynur Xəlilovanın məqaləsində Vaqif Yusiflinin tənqidçi fərdiyyətini üzə çıxaran aparıcı məziyyətləri konkret müddəalar əsasında müəyyənləşdirmək təşəbbüsü diqqəti çəkir. Daha çox folklor və yazılı abidələr üzrə araşdırmalar aparan müəllifin ədəbi tənqiddə gəlişində elə bir qəbahət yoxdur, ancaq bu sahədə duruş gətirməyin çətinliyi və məsuliyyətini də danmaq olmaz.

Qurban Bayramovun və Jalə Qurbanqızının “Xalq yazıçısı İlyas Əfəndiyevin yaradıcılığı ədəbi tənqiddə” kitabı (müəlliflər kitabı tədqiqat işi adlandırırlar) konkret olaraq bir qələm sahibinin bədii irsinin ədəbi-tənqidi fikirdə izlənməsi baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır. Kitabın qarşıya qoyduğu, elmi-nəzəri istiqamətdə həllini tapmalı olduğu mövzu və problematika özünün konseptuallığı ilə seçilir. Xalq yazıçısı Əfəndiyevin keçən əsrin 30-cu illərinin sonlarından başlayan yaradıcılıq axtarışlarının yarım əsrdən artıq bir dövrünün (1939-1996-cı illər) və ədibin vəfatından keçən iyirmi ilə yaxın bir zaman kəsiyi müddətində yaranan elmi – nəzəri nümunələrin təhlil və ümumiləşdirilməsinin başlıca məqsəd və niyyət olduğunu nişan verir. Ancaq təəssüf ki, bu, ilk baxışda belə təsir bağışlayır.

Kitabın birinci fəslə “İlyas Əfəndiyevin həyat və yaradıcılığının ilkin mərhələsi ədəbi fikir və tənqiddə” adlanır. Bir qədər yaygın xarakter daşıyan bu fəsildə İlyas Əfəndiyevin həyatı, nəsil-şəcərəsi, yetişdiyi mühit, təhsil illəri barədə müfəssəl məlumatlar verilir. Etiraf edək ki, elə bu məlumatların özü də son dərəcə hissi-emosional bir əda ilə oxucunu böyük sənətkarın ömür yolunun və ədəbi fəaliyyətinin heç də asan olmayan məqamları ilə yaxından tanış edir. Bu, əlbəttə, yaxşı haldır. Ancaq onu da xatırladaq ki, kitabda tərcümeyi-hal xarakterli məlumatlara həddindən artıq yer verilir ki, bu özü-özlüyündə müəllifləri qarşıya qoyulan məqsəd və vəzifələrdən də kifayət qədər yayınmağa gətirib çıxarır. Bir o qədər məqbul hesab edilməsi mümkün olmayan belə manevlərin, mövzuya

giriş xarakterli gəzişmələrin çoxsaylı təhriflərlə, faktik səhvlərlə müşayiəti də diqqətdən yayınmır. Bu kitabın titullarından başlayaraq, digər hissələrə də sirayət edir. Konkret faktlara müraciət edək. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının – Azərbaycan Elmlər Akademiyası kimi təhrif olunmuş şəkildə verilməsi və digər yanlışlıqlar bunu əyani şəkildə təsdiqləyir. Kitabda üslub və redaktə xarakterli xətalara yalnız birini xatırlatmaqla kifayətlənirik. Müəlliflər kitabın 22-ci səhifəsində belə bir cümlə işlədirlər: “Ailədəki tərbiyə üsulları oradakı abi-həyat, (!) qarşılıqlı münasibətlər çox şeydən xəbər verir”. Oradakı (oxu: ailədəki – Q.M) abi-həyat nə deməkdir? Deyəsən, müəlliflər ab-hava ilə abi-həyat ifadələrinin işlənmə yerini və mövqeyini dəyişik salıblar. Bu, həm də kitabın ciddi şəkildə redaktə olunmadığını açıq-aydın göstərir. Rəyçilərin – ədəbi tənqid şöbəsinin müdiri Vaqif Yusiflinin və Aslan Salmansoyun öz statuslarına formal yanaşmaları da təəccüb doğurur. Belə məqamda şairin tanış misraları yada düşür: “Bir günah sənindir, bir günah mənəm”.

Əslində bizim kifayət qədər elmi-nəzəri səviyyəyə və təcrübəyə malik olan həmkarlarımız elə tədqiqatlar və monoqrafik araşdırmalar araya-ərsəyə gətirməlidirlər ki, ondan digər mütəxəssislər və xüsusən gənc tədqiqatçılar dönə-dönə faydalansınlar və ibrət dərsi götürsünlər.

Təyyar Salamoğlunun «Ədəbi tənqid tarixinə dair portret-oçerklər» kitabı bilavasitə bizim mövzu ilə əlaqəli olduğu üçün onun üzərində kifayət qədər dayanmağı lazım bilirik. Xatırladaq ki, müəllifin adı çəkilən kitabı dərs vəsaiti kimi nəzərdə tutulub. Bu tələb edir ki, vəsaitdə

ayrı-ayrı portret-çerklər xronoloji-tarixi ardıcılıqla ədəbi-tənqidi fikrin keçmiş olduğu yaradıcılıq mərhələlərini və bu mərhələləri təmsil edən tənqidçilərin elmi-nəzəri irsini bütöv və sistemli şəkildə izləməyi başlıca məqsədə çevirsin. Doğrudur, müəllif Mirzə Fətəli Axundzadənin şəxsinə professional tənqidin yaranmasını XIX əsr hadisəsi kimi götürməklə bu faktı geniş şərh etməyə nail olur. Ancaq XX əsrin tənqidi fikrini təmsil edən Firidun bəy Köçərli, Əli bəy Hüseynzadə, Hənəfi Zeynallı, Bəkir Çobanzadə, Əli Nazim kimi tənqidçilərə həsr olunan portret-çerklər bu dövrün 20-30-cu illər mərhələsini bütün miqyası ilə əks etdirmir. Bu sırada Əhməd bəy Ağaoğlu kimi türkçülüüyü özü üçün bir ideoloji-məfkurə istiqaməti seçən şəxsiyyətin olmaması, Əmin Abid, Məmmədkazım Ələkbərli, Atababa Musaxanlı, Mustafa Quliyev... kimi tənqidçilərin unudulması bu bütövlüyə xələl gətirmirmi?! Zənnimizcə, gətirir! Eyni pərakəndəliyi daha sonrakı yaradıcılıq mərhələlərində fəaliyyət göstərmiş və göstərməkdə olan tənqidçilər barədə olan portret-çerklərə də şamil etmək olar. Müəllif kitaba daxil etdiyi mərhələnin təmsilçilərini belə bir ardıcılıqla təqdim edir: Məmməd Arif Dadaşzadə, Cəfər Xəndan, Məmməd Cəfər Cəfərov, Əhəd Hüseynov, Bəkir Nəbiyev, Nizami Cəfərov.

Azərbaycan ədəbi tənqidinin tarixinə dair fundamental tədqiqatın müəllifi olan akademik Kamal Talıbzadəyə, özünün orijinal və bənzərsiz tənqidçi təfəkkürü ilə seçilən AMEA-müxbir üzvü Yaşar Qarayevə, elmi-nəzəri fikrin bu sahəsində mühüm xidmətləri olan digər şəxsiyyətlərə

ayrıca portret-oçerklərin həsr olunmaması nəticə etibarı ilə systemsizliyə və ardıcılığın pozulmasına gətirib çıxarır və üç dəfə təkmilləşən dərs vəsaitinin strukturunda nəzərə çarpan qüsurları əyani şəkildə nümayiş etdirir.

Belə nöqsan və çatışmazlıqlar təəssüf ki, müəllifin ədəbi tənqidə dair tədqiqlərinin janr tipologiyasında da özünü göstərir. Fikrimizcə, vəsaitin “Romantiklərin ədəbi tənqid sahəsindəki fəaliyyəti”, “20-30-cu illərdə tənqid və ədəbi proses” hissələrini heç cür portret-oçerk hesab etmək olmaz, tədqiqat istiqamətinə görə onların icmal və yaxud sadəcə olaraq elmi oçerk adlandırılması daha məqbul və məqsədəuyğun hesab edilə bilərdi. Natamamlıq vəsaitin oxunması tövsiyə olunan ədəbiyyat hissələrində də özünü göstərir. Məsələn, müəllif elmi-nəzəri sanbalı ilə seçilən tədqiqatlar əvəzinə, bəzən ədəbiyyat siyahısına daha çox publisistik bir üslubda yazılan nümunələri daxil edir ki, bu da vəsaitin elmi-metodik təyinatı ilə bir araya sığmır. Halbuki müəllif dərs vəsaitini daha sanballı bir şəkildə salmaq üçün mövcud təcrübələrdən faydalana bilərdi. Xalq yazıçısı, tənqidçi Elçinin vaxtilə tərtib etdiyi “Fikrin karvanı” portret-oçerklər toplusundan belə bir təşəbbüsün yaxşı bir nümunəsi kimi yararlanmaq olardı.

Müəllif dərs vəsaitinin daha təkmil nəşrlərində yəqin ki, bu qeyd olunan çatışmazlıqları aradan qaldıracaq, tənqid tarixini daha mükəmməl bir sistem halında təqdim etməyə müvəffəq olacaq.

İndi də ayrı-ayrı mətbuat səhifələrində və dövrü nəşrlərdə görünən ədəbi tənqid haqqında fikir yürütməyə çalışaq.

Ölkənin aparıcı ədəbi-bədii orqanları olan «Azərbaycan» jurnalında, «Ədəbiyyat qəzeti»ndə, öz səhifələrində gənclərə xüsusi qayğı ilə yer ayıran «Ulduz» dərgisində ədəbi tənqid hansı səviyyədə təmsil olunur sualına aydınlıq gətirsək görürük ki, adları sadalanan dövrü nəşrlərdə ədəbi tənqiddə həm elmi-nəzəri siqlət, həm də kəmiyyət baxımından fərqli yanaşmalarla yer ayrılır. «Azərbaycan» jurnalı ilə müqayisədə «Ulduz»da ədəbi-tənqidi yazıların daha az, bəzi hallarda heç verilməməsi, bunun əvəzində jurnalın hər ötən saylarında gedən bədii materialların şərhinə yönələn ekspert rəylərinin tamamilə fərqli format və layihə olaraq jurnalın səhifələrinə çıxarılması yeni və orijinal bir əlamət kimi nəzərə carpsa da, bu nəticə etibarilə ədəbi-tənqidi fikrin bir qədər arxa plana keçməsinə gətirib çıxarır.

Əsəd Cahangirin “Parla, ey şans ulduzu!” adlı ekspert çıxışı daha çox patetik pafosu ilə seçilirsə, şair Balayar Sadiqin “Ədəbi eyforiyadan qurtulmaq cəhdi” sərlövhəli qeydləri daha çox polemikaya güclü meyli ilə səciyyəvilik qazanır. Burada sanki tənqidçi ilə şair əvəzlənməsi və yerdəyişməsi baş verir. Qəribəsi budur ki, “Ulduz”un may sayında tənqidçi bədii düşüncənin imkanlarını özü üçün çıxış yolu, iyul buraxılışında isə şair arxalandığı estetik meyar və prinsipləri öz mühakimələri üçün istinad nöqtəsi seçir. Balayar Sadiqin “Ulduz” jurnalında Elnarə Akimovanın poema ilə bağlı dərc olunan məqaləsində səslənən bir çox müddəalarla razılaşmır, müəllifin epik şeirin bu janrı barədə düşüncələrini ironiya ilə dırnaq içərisində yazır. Balayar Sadiqin gəldiyi qənaət belədir. Bu həm də

müəllifin öz subyektiv mövqeyini əks etdirir. Ancaq Balayar Sadiq yazanda ki: “Öncə qeyd edim ki, Elnarə xanım istedadlı alimdir. Lakin onun həm bu, həm də digər yazılarını təhlil etdiyim zaman bu fikri hasil etdim ki, gənc tənqidçinin elmi təfəkkürü hələ kifayət qədər zənginləşməyib. Sovet stereotip düşüncəsi sistemindən qurtula bilməməyi, onun yetkin ədəbiyyatşünas kimi formalaşmasına mane olur. Gənc tənqidçinin poema janrı haqqında bilgiləri mənə orta məktəb müəlliminin səviyyəsini xatırlatdı, xüsusən də sovet təfəkkürlü partiyalı ədəbiyyat müəlliminin düşüncələrini... (“Ulduz” jurnalı, 2014, iyul sayı. səh. 4)

Fərz edək ki, müəllifin düşüncələri həqiqəti əks etdirir. Belə olan təqdirdə o öz irad və qeydlərini məntiqi baxımdan, fakt və dəlillərlə əsaslandırılmalı idi. Balayar Sadiqə öz arqumentlərindən çıxış edərək yalnız bir sual ünvanlamaq istəyirik: əgər opponentiniz ehtiraf etdiyiniz kimi, istedadlıdırsa, onun elmi təfəkkürü necə şübhə altına alına bilər? Çox hörmətli Balayar Sadiqin burada istedadla elmi təfəkkür arasındakı əlaqə və bağlılığı uzlaşdırmaması bir qədər absut görünür. Belə bir uyğunsuzluğu eynilə müəllifin sonrakı mülahizələrində də görmək mümkündür.

Ancaq Balayar Sadiqin əsil tənqidçilərə xas olan obyektiv və prinsipial yanaşmaları “Ulduz”un sonuncu sayında dərc olunan “Çağdaş Azərbaycan ədəbi gəncliyi: problemlər, mülahizələr” (Lahiyənin idea müəllifi və aparıcısı Əsəd Cahangirdir) mövzusunda keçirilən müzakirələrə və orada səslənən mülahizələrə münasibətdə daha inandırıcı və səmimi təsir bağışlayır. Ekspert

“Diskusiya klubu”nda keçirilən (rublikanın aparıcısı Təranə Vahiddir) bu tədbirə birbaşa münasibət bildirərək belə qənaətə gəlir: “Necə deyərlər, söhbətin elə “Bismillah”ından məlum olur ki, diskussiya adı altında keçirilən bu tədbir poetik təfəkkürü ilə seçilən şair, lakin çoxunun “tanınmış tənqidçi” etiketi ilə tanıdığı Əsəd Cahangirlə gənc yazıçıların növbəti görüşüdür. Bu rublikanın mahiyyəti gözəldir, lakin şablon fikirlər yorucudur. Qeyd edim ki, buradakı söhbətin məğzi dəfələrlə internet saytlarından Əsəd Cahangir və buradakılardan daha artıq gənc yazarla diskusiya şəklində təqdim olunub. Heç bir yenilik vəd etməyən, dəfələrlə internetdə yayılmış və ədəbi aktuallığını itirmiş fikirlərə jurnalda səkkiz səhifə yer ayrılması da uğurlu cəhd deyil. Əsəd Cahangirin peşəkar kimi gənc yazarlarla “məzələnməyi diqqətdən yayınmır”. (“Ulduz” jurnalı, 2014, avqust sayı, səh. 5). Deyilən bu fikirlərlə tamamilə razılaşıyıq. Doğurdan da, bu müzakirə bazar-şəhər söhbətlərindən, qeybət xarakterli giley-güzarlardan o yana getmir. Bir çox müzakirə materiallarının və ekspert rəylərinin “Ulduz” jurnalının səhifələrində ədəbi tənqidi sıxışdırmaq, az qala onu əvəz etmək tendensiyası da burada özünü açıq-aydın bürüzə verir.

İlin bədii nəsrinin ən müxtəlif yaradıcılıq problemlərini təhlil edən yazıları içərisində tənqidçi Vaqif Yusiflinin “Azərbaycan” jurnalının 9, 10, 11-ci saylarında dərc olunan silsilə məqalələrini və Lalə Həsənovanın “Müasir nəsrə məzmun və ideya paradiqması” adlı bir qədər nəzəri aspekti ilə diqqəti cəlb edən yazısını göstərə bilərik.

Vaqif Yusiflinin təhlil və ümumiləşmələrində Azərbaycan romanının təxminən bir əsrdən artıq bir zaman kəsiyində keçmiş olduğu inkişaf yolu izlənilməklə, janrın mövzu-problematika, üslub təmayülləri mövcud ictimai-tarixi şəraitin fonunda dəyərləndirilir, bütövlükdə “Böyük kitab” haqqında geniş təsəvvür yaradılır.

Zəngin faktlara əsaslanan, analitik təhlil və yanaşmalarla yadda qalan bu silsilə məqalələri nədənsə müəllif təvazökarçasına müasir Azərbaycan romanı haqqında tənqidi-publistik düşüncələr adlandırır. Zənnimizcə, bu silsilə məqalələr tədqiq və araşdırma istiqaməti baxımından sırf ədəbi-tənqidi xarakter daşıyır, elə buna görə də onu məhz ədəbi-tənqidi düşüncələr adlandırmaq daha məqsədəuyğun görünür.

«Ədəbiyyat qəzeti»ndə bir çox hallarda yeni nəşr olunan kitablar barədə informasiya xarakterli yazıların üstünlük qazanması müşahidə edilməkdədir. Bu mətbu orqanda yaradılan demokratik ab-hava, yeni tərtibatda materialların təqdimi heç şübhəsiz ki, ədəbi tənqiddə ayrıca rubrika və səhifələrin verilməsini də istisna etmir. Belə olan halda qəzetin səhifələrində ədəbi tənqid daha çevik və operativ münasibət ifadə etmək tezliyi qazana bilər. Müəyyən istisnalarla bu prosesin baş verməsi belə bir qənaətə gəlməyə əsas verir. Qəzetin bu mənada müsahibədən bir janr, üsul və vasitə kimi yararlanması özlüyündə müsbət bir cəhət kimi qiymətləndirilməlidir. Akademik Teymur Kərimli, AMEA-nın müxbir üzvləri Nizami Cəfərov, Muxtar Kazımoğlu, tənqidçilərdən Vaqif Yusifli, Şirindil Alışanlı, Nizaməddin Şəmsizadə... ilə aparılan

sorğular ədəbi-bədii düşüncənin, o cümlədən tənqidi fikrin bir sıra aktual problemləri ətrafında fikir mübadilələrinin aparılması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Ədəbi tənqidin müxtəlif janrlarında eyni professional-lıq göstərən Tehran Əlişanoğlunun, Rüstəm Kamalın, Cavanşir Yusiflinin, gənc tənqidçilərdən Elnarə Akimovanın və Nərgiz Cabbarlının, Aygün Bağrılının, Günay Qarayevanın əsasən bu mətbu orqanın səhifələrində və digər ədəbiyyat və sənət yönümlü qəzet və jurnallarda nəşr olunan məqalələri elmi-nəzəri fikrin bu sahəsində fərdi yanaşmaların və təmayüllərin qətiyyətlə çağdaş ədəbi prosesə transfer olunması ilə səciyyələnir.

Rüstəm Kamalın həcm etibarı ilə yığcam, ancaq ideya-məzmun baxımından son dərəcə ibrətamiz esseləri, hətta yubiley yazıları belə ədəbi tənqidin strukturuna, bütövlükdə estetikasına mahiyyət etibarı ilə yeni meyillərin gətirilməsinin təzahürü kimi maraq doğurur.

Yaxşı haldır ki, qəzet öz səhifələrində yazıçı tənqidinə də məxsusi yer ayırır, bu həm də ədəbi tənqidin janr müxtəlifliyi, maraq dairəsinin genişliyi barədə fikir söyləmək imkanını reallığa çevirir. Bu baxımdan Mənzər Niyallının məqaləsi mərhum yazıçı-sənətşünas Sara Oğuz, onun bənzərsiz yaradıcılıq dünyasının xarakterik məqamları ilə oxucunu yaxından tanış etmək məqsədi daşıyır. Bu kövrək notlar üstə köklənən yazını portret – məqalə, eləcə də yazıçı tənqidinin ən yaxşı nümunəsi də adlandırmaq olar. Belə bir dəyər və qiyməti yazının ürəklə, daxili həyəcan və ehtirasla qələmə alınması diqtə edilir.

Bir əlamətdar cəhət budur ki, qəzet öz səhifələrində yalnız ölkə hüduudlarındakı ədəbi tənqidi fikirlə məhdudlaşıb qalmır, güneydə – Cənubi Azərbaycanda anoloji sahənin iştiratlarını – yeni nümunələrinin yaradılmasını zərurətə çevirən amillərə həsr olunan yazılara da yer ayırır. Bu baxımdan “Güneydə ədəbi tənqid ədəbiyyatın aparıcı gücünə çevrilməlidir...” adlı yığcam və bir sütun yarımliq məqalədə Esmira Fuad (Şükürova) tamamilə yeni faktlar əsasında ədəbi tənqid sahəsində irəliləyişləri doğuran məqamlar üzərində dayanmaqla, problemə aydınlıq gətirir, güneyli gənc yazar Məlihə Əzizpurun tənqidlə bağlı xarakterik bir mülahizəsini xatırladır: “Ədəbiyyatımızın daha da inkişaf edib irəliləməsi üçün tənqidçilərə çox ehtiyac var. Yəni özəlliklə gənc yazıçı nəslinin daha da güclənməsi üçün tənqidçinin olması önəmlidir. Çünki tənqidçi yazılan əsərlə oxucu arasında bir körpü kimi sayılmaqdadır...” Müəllif məqalədə Güneydə yaranan ilk nümunələrlə də tanışlığı unutmur, bu nümunələrdən Əhməd Alovun “Ədəbi-tənqidi araşdırmalar”, Hümət Şahbazinin “Müasir Güney Azərbaycan şeirinin tənqidi”, Eyvaz Tahanın “Dil varlığın evidir”, Cəfər Bozorgəminin “Çağdaş ədəbiyyatın tənqidi”, Nadir Əhzərinin “Məqalələr” adlı kitab və araşdırmalarını ədəbi tənqidi fikrin oyanış və intibahı kimi dəyərləndirir ki, bu da cənubda elmi-nəzəri fikrin bu sahəsi ilə qarşılıqlı əlaqə və təmaslara yol açır, gələcək perspektivlər barədə əsaslı düşünüb-daşınmağın vaxtı çatdığını vurğulayır.

Bədii yaradıcılıq təcrübəsində olduğu kimi, ədəbi tənqiddə janr və üslub həm də bir sənətkarlıq məsələsi kimi mühüm önəm daşıyır.

Ədəbi tənqiddə bir çox hallarda janrın tələblərinə məhəl qoymamaq, onu bayağılaşdırmaq cəhdlərinə son zamanlar daha tez-tez rast gəlinməkdədir. Bu, bir qayda olaraq əksər hallarda özünü yubiley yazılarında açıq-aydın nümayiş etdirir. Yubilyarın sənət dünyasına məxsus əsas məziyyətləri açmaq əvəzinə, şəxsi münasibətlərin yerli-yersiz gündəmə gətirilməsi bu tipli yazıların əsas nöqsanlarındanıdır. Belə hallara istisnasız olaraq bütün mətbu orqanlarda təsadüf olunur. Biz sadəcə olaraq onların bəziləri üzərində dayanmaqla kifayətlənirik.

Əsəd Cahangirin şair Rəfail İncəyurdun anadan olmasının 60 illiyi münasibətilə «525-ci qəzet»də dərc etdirdiyi «Həm Adəm, həm İncəyurdsan» adlı məqaləsinin sərlövəsinə çıxarılan fikir və tezislə məsələ bitsəydi, dərd yarıydı. Hərçənd ki, yazıya seçilən belə bir adın mübahisəli və qeyri-adi səslənməsi dərhal hiss edilir. Həcm etibarilə böyük və yorucu bu yazıda nələr yoxdur, sadalamaqla bitməz: çayxana söhbətlərindən və təəssüratlarından başlamış, yanlışı, qeyri-elmi yanaşmalara qədər istənilən mülahizələrlə mübahisə etmək olar. Yazının birinci sütununda müəllif olduqca əsaslandırılmamış bir müddəa irəli sürür: «Sufi ruhlu və türkçü amallı şair harada doğular? Əlbəttə ki, Qazaxda. Baxın, Akif Səməd, Məmməd İlqar, Barat Vüsal, Məmməd Dəmirçioğlu, Vəli Xramçaylı, İbrahim İlyaslı, nəhayət, Qazax sufizmini (!) sadəcə yaradıcılığı yox, həm də birbaşa yaşam tərziylə

təsdiqləyən Məhəmməd Astanbəyli... Bir sözlə, orta çağ sufi düşüncəsini çağdaş zamana proyeksiya edən adını çəkdiyim və çəkmədiyim bütöv bir şairlər pleyadası, şəxsən tanıdığım və tanımadığım ruh qardaşlarım. Əgər desəm ki, Rəfai Qazax şairlər pleyadasının Ronsarıdır, Barat Vüsalın rəsmi səlahiyyətlərinə müdaxilə edə bilərəm». («525-ci qəzet», 19 iyul 2014-cü il).

Birinci, Qazax sufizmi nə deməkdir? Yaxın vaxtlarda tutaq ki, İmişlidə və ya Zaqatalada sufianə şeirlər yazan bir qələm əhli və ya müəlliflər qrupu peyda olsa, onda gərək bir İmişli sufizmi, ya da Zaqatala sufizmi bizim ədəbi-elmi dövriyyəyə daxil edilsin. Qazax şairlər vətənidir. Buna söz yox. Ancaq sufizmi Qazaxla məhdudlaşdırmaq yanlışlıqdan başqa bir şey deyil. İkincisi, tənqidçinin şair haqqında bu qədər diframb yazmasına nə ehtiyac var?! Əsaslı görünməyən bu mülahizələrin yerinə şairin real yaradıcılıq aləmi açılmalı idi və təəssüf ki, belə təhlillərlə yazıda qarşılaşmaq müşkül məsələyə çevrilir. Bir sıra sanballı məqalələrin və resenziyaların müəllifi olan Əsəd Cahangirin qələmindən belə sönük yazıların çıxdığına adamın inanmağı gəlmir.

Onun yubiley yazılarında ədəbi şəxsiyyəti fetişləşdir-mək, olduğundan qat-qat artıq bir səviyyədə, ifrat tərif və ibarələrlə təqdim etmək cəhdlərinə də geniş yer verilir. Fikirlərimizi real faktlarla əsaslandırmağa çalışaq.

«Azərbaycan» jurnalının 9-cu sayında Əsəd Cahangirin dərc olunan yubiley məqaləsi Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin katibi, «525-ci qəzet»in baş redaktoru Rəşad Məcidin 50 illiyi ilə əlaqədar qələmə alınıb. İnsafən isti və

səmimi hiss və duyğularla süstlənən bu yazı maraqlı doğuran bir üslubda və strukturda düşünüldü. Etiraf edək ki, çağdaş ədəbi cəmiyyətin qurucularından və fəal üzvlərindən olan Rəşad Məcid şəxsiyyəti və yaradıcılığı haqqında irəli sürülən fikirlərlə də əsasən razılaşımaq olar. Ancaq Rəşad Məcidi fenomen adlandıran müəlliflə heç cür razılaşımaq olmur. Düşünəndə ki, Rəşad Məcidin yaradıcılığında tərəddüdlər, ziddiyyətli məqamlar da yaşanılıb. Müəllif bu məsələlərə daha diqqətlə və obyektiv nəzərlərlə yanaşmalı olduğu halda necə fenomen təyini Rəşad Məcidin adının yanında işlədir? Bu bir qədər mübahisəli görünür. Rəşad Məcidin yaradıcılığı haqqında nəinki məqalələr, hətta tədqiq xarakterli kitablar nəşr olunub. Və biz bunu təbii hesab edirik. Ancaq heç bir müəllif Rəşad Məcidi bu ampulada – fenomen səviyyəsində təqdim etmir. Sual olunur əgər Rəşad Məcid fenomendirsə, onun özünə ustad hesab etdiyi Məmməd Araz, Ramiz Rövşən kimi qələm sahibləri hansı təmtəraqlı adlara layiqdir?!

Buna alternativ olan digər bir yazıda Rəşad Məcidi «Əsl söz adamı» (Famil Mədət) kimi səciyyələndirən müəllifin biz daha haqlı və obyektiv mövqe tutduğunu zənn edirik. Ancaq burada Famil Mədətin məqaləsini Yaşar Qasımbəylinin Rəşad Məcid yaradıcılığına həsr etdiyi «İlk lirikanın cazibəsi» kitabı haqqında düşüncələr kimi qələmə almaq niyyəti daşdığını dəqiq müəyyənləşdirmək olmur. Müəllifin kitab haqqında qeydləri yalnız bir abzaslıq mülahizə ilə yekunlaşır: «Bu baxımdan Yaşar Qasımbəylinin Rəşad Məcid poeziyasına, poetik fikir

dünyasına həsr olunmuş «İlk lirikanın cazibəsi» monoqrafiyası təqdirəlayiq haldır. Burada şairin poeziyası əsaslı faktlarla, elmi-nəzəri fikrin Azərbaycan və dünya ənənələrinin nailiyyətləri ilə və ən əsası tədqiqatçının özünə-məxsus dünyagörüşü baxımından tədqiqata cəlb olunur» («Kaspi» qəzeti, 8 mart 2014-cü il).

Əgər bu deyilənlər həqiqətdirsə, nə üçün Famil Mədət bu fikri sübutlu-dəlilli izah etmək əvəzinə ümumi müddəalarla kifayətlənir? Çünki vəziyyət heç də müəllifin irəli sürdüyü kimi deyil və biz bunu həmin kitabla tanış olan adi bir oxucu kimi nəzərə çatdırırıq. Elə Famil Mədəti bu mövqedən sərf-nəzər edən məqamlar da belə hallarda üzə çıxır. O, yalnız Rəşad Məcidin yaradıcılığı ətrafında fikir və mülahizələr irəli sürür, monoqrafiya adlandırdığı əsər yaddan çıxır və belə «unutqanlıq» çox ustalılıqla yerinə yetirilir. Yaxşı haldır ki, müəllif Rəşad Məcidin yaradıcılığının əsas istiqamətləri və ən səciyyəvi məqamları barədə kifayət qədər təsəvvür yarada bilir. Biz belə düşünürük ki, bu da maraqlı bir manevidir: əsil oxucu konkret bir qələm sahibinin və yaxud, onun haqqında araya-ərsəyə gətirilən, kitabın məziyyətlərinin aşkara çıxarılmasında özü də fəal iştirak etməli, bu mühakimə prosesinə fasiləsiz olaraq qoşulmaq maraqlı və iddiasında olmalıdır. Əks təqdirdə həqiqəti üzə çıxarmaq Famil Mədətin məqaləsində olduğu kimi sual altında qala bilər.

Bu onu təsdiqləyir ki, müasir tənqiddə tənqidçi sənətkarlığı istənilən səviyyədə deyil.. Əslində tənqidçi gözəl, məşhur, görkəmli, fenomen, korifey, şedevr, dahi, mütəfəkkir kimi bədii təyinlərdən qaçmalıdır və ya bu

sözlərdən son dərəcə ehtiyatla istifadə etməlidir, onu səxavətlə hər yubilyarın adının qarşısında işlətməkdən çəkinməlidir. Əks təqdirdə, ölçü və meyarlar, dəyər və prinsiplər tərəzisində bir nizamsızlıq hökm sürəcək. Bəzən tənqidi məqalələrin adında və sərəlvhəsində elə şablon və terafaret ifadə və anlayışlara rast gəlinir ki, bu heç də yazının ümumi istiqaməti və mahiyyəti ilə üst-üstə düşmür, adi bir nitq etiketi effekti daşıyır. Məsələn: «Salam, filankəs», «Hər vaxtınız xeyir, filankəs müəllim!»

Şübhəsiz ki, ədəbi-tənqidi mətnin özü kimi adı və sərəlvhəsi də son dərəcə məntiqli və düşündürücü olmalıdır. Ad bəzən yazının bütöv və tam halda oxunmasını gerçəkləşdirməyə stimül yaradan bir amilə də çevrilə bilər.

«Kaspi» qəzetinin səhifələrində ötən il xalq şairi Məmməd Arazın yaradıcılığına həsr olunan çoxsaylı məqalələr (yazılar daha dəqiqdir) dərc edilib. Bu, əlbəttə, yaxşı haldır, ancaq bizi kəmiyyət yox, keyfiyyət daha artıq dərəcədə düşündürür. Bu yazıların böyük əksəriyyəti son dərəcə sönük, şairin sənət dünyasına az və ya heç bir aidiyyəti olmayan ümumi müddəalara əsaslanan dolaşq fikir və mülahizələrdən ibarətdir.

Folklor İnstitutunun əməkdaşı Həbibə Hüseynovanın «Məmməd Araz yaradıcılığında məhəbbət lirikası və folklor» adlı yazısında belə nöqsanlarla rastlaşırıq. Müəllifin ilk cümlələrindən hiss olunur ki, o Məmməd Araz poeziyasına xas olan ən səciyyəvi məqamlara aydınlıq gətirə bilməyəcək, bu istiqamətdə obyektiv təsəvvür yaratmaq iqtidarında olmayacaq. O yazanda ki: «... Məmməd Araz sənəti əsərləri ilə yanaşı, şeirləri ilə də

ədəbiyyat aləminə bir iz salmışdır” («Kaspi» qəzeti, 23 yanvar 2014-cü il) onda buna əsla şübhə yeri qalmır.

Həmin institutun başqa bir əməkdaşı Xəyalə Oruc qızının məqaləsi «Məmməd Araz şeiri: Göydən dörd alma düşdü...» adlanır.

Məqalədə şairin yaradıcılığında folklor elementləri, xüsusən nağıl və ona məxsus anlayış və motivlərdən faydalanma, müəyyən fikir və ideyanın ifadəsində istifadə olunma üsulları konkret olaraq bir poetik nümunəyə – “Göydən dörd alma düşdü” şeirinə istinadən aparılır. Belə bir təhlil özlüyündə, əsasən yaxşı təsir bağışlayır, bir şeirin nümunəsində şairin poetik dünyasının açılış və dərkində nağıl sehrinin, möcüzəsinin oynamış olduğu rolu və əhəmiyyəti üzə çıxarmağa xidmət edir.

Məqalənin yeganə qüsuru bizə elə gəlir ki, üslubla, daha dəqiq ifadə edilsə, şəxsi təəssürat təsiri bağışlama-sındadır. Təbii ki elmi-nəzəri mühakimə də şəxsi münasibətin bir formasıdır. Ancaq baxır harada! Adətən poeziyada belə bir özünüifadə üsulu həm şair “mən”i, həm də lirik “mən”in dilindən səsləndirilir.

Xəyalə Oruc qızı yazır: “Məmməd Arazın “Göydən dörd alma düşdü” şeiri xüsusilə diqqətimi cəlb edir”. Sual olunur, təkcə sizinmi?!

Məqalənin sonunda da belə hallarla qarşılaşırıq. Bu, çox ciddi bir nöqsan deyil, ancaq yazının ümumi ruhuna və pafosuna yetərinə təsir göstərə bilər, hətta onu inşasayağı bir yazı səviyyəsinə də endirəcəyini də nəzərə almaq lazımdır.

Yaşar Qasımbəylinin “Böyük Azərbaycan şairinə Araz sevgisi” adlı məqaləsində xalq şairi Məmməd Arazın poetik irsi əsas münasibət predmeti seçilməsə də, böyük sənətkarın şəxsiyyəti və yaradıcılığı haqqında yazılan məqalələr toplusu təhlilə cəlb olunur. Naxçıvan Dövlət Universiteti və AMEA Naxçıvan bölməsinin elmi əməkdaşlarının birgə hazırladıqları “Məmməd Araz: Taleyi və sənəti” (Naxçıvan, 2014) kitabı haqqında fikir və mülahizə yürüdən müəllif ayrı-ayrı qələm sahiblərinin yazılarını nəzərdən keçirir və bu xüsusda müəyyən qənaət yaratmağa çalışır. O, kitabın başlıca məziyyətlərini vurğulayarkən yerinə düşməyən, bəzən bir-biriylə uyuşmayan ifadələr işlədir. Konkret nümunələr əsasında fikrimizi təsdiqləməyə çalışaq. Müəllif yazır: “Məmməd Araz: Taleyi və sənəti” kitabındakı məqalələr özünün mövzu dairəsinə və qaldırılan problemlərə görə də rəngbərəngdir. Bir çox məqalələr isə öz tematikasına və əhatə etdiyi məsələlərə görə təzədir”. (“Kaspi” qəzeti, 19 mart 2014) Çox hörmətli Yaşar Qasımbəyli əgər rəssamlıq və incəsənətin digər aidiyyatı sahələri üzrə rəngbərəng sözünü işlətsəydi, biz onunla mütləq şəkildə razılaşmalı olacaqdıq. Onun bu məqamda müxtəlifliyi rəngbərəng sözü ilə dəyişik salması göz qabağındadır. Bədii təyinlərin həddindən artıq işlədilməsinə aludə olan müəllifin təzə sifətindən istifadə üsulu da mübahisə doğurur. Sənətdə təzə və təzəlikdən daha çox yeni və yenilik anlayışları işlədilir. Bu, həm də ədəbi-estetik yanaşmada mühüm bir mahiyyət göstəricisi kimi qəbul edilib.

Eynilə Yaşar Qasımbəylinin “vətən konsepsiyası” ilə bağlı fikirlərində də bir anlaşılmazlıq var. Baxışlar, konsepsiyalar mövcuddur, ancaq vətən konsepsiyası “yeni”dir, məsələ burasındadır ki, qəbul edilməsi mümkün olmayan bir “yenilik”dir.

Hamıyla kompromisə getmək, bütün müəlliflərlə eyni məxrəcə gəlmək Yaşar Qasımbəylinin yazısını təsvirçilik mərzinə yoluxdurur, ona mədhiyyə xarakteri aşılayır.

Halbuki adı çəkilən topluda kifayət qədər zəif və elmi-nəzəri siqləti ilə seçilməyən yazılara müəllif obyektiv mövqedən münasibət bildirməli idi. Belə bir təşəbbüslərə məqalədə qətiyyənlə rast gəlinmir. Ona görə də yazı tənqidi mahiyyətdən məhrum olur və təsviri ədəbiyyatşünaslıq faktına çevrilir.

Kino tənqidi sahəsində keçən il özünün bir sıra uğurları ilə yadda qalıb. Aydın Kazımzadənin ayrı-ayrı dövrü mətbuat səhifələrində milli kino sənətinin tarixi mərhələlərini, bugünkü vəziyyətini əks etdirən silsilə məqalələri buna əyani misal göstərilə bilər. Doğrudur, bu yazılar bir qədər özünün təsviri xarakteri ilə seçilir, burada tənqidi fikir və mühakimələrin meydanı bir o qədər də geniş və əhatəli təsir bağışlamır. Ancaq hər halda bu yazıların kinonun çağdaş mənzərəsini, gələcək perspektivlərini müəyyənləşdirilməsi baxımından əhəmiyyət daşıması danılmazdır. Vaxtilə mavi ekranlarda son dərəcə baxımlı və maarifləndirici çıxışları ilə tamaşaçı rəğbətini qazanan Ayaz Salayev kimi professional kinoşünasın mətbuat səhifələrində problem yazılarla çıxış etməməsi təəccüb doğurur.

Teatr tənqidində novatorluq və yeni yanaşmalar baxımından Aydın Talıbzadənin yazıları başqa müəlliflərlə müqayisədə daha çox elmiliyi və orijinal baxış bucağından dəyərləndirmələri ilə diqqəti cəlb edir. Burada da adekvat mənzərə eynilə az qala təkrarlanır: vaxtilə teatrla bağlı analitik təhlillərlə mətbuatda tez-tez çıxış edən İlham Rəhimlinin və Məryəm Əlizadənin imzaları görünür və ya çox nadir hallarda görünür.

Şübhəsiz ki, ədəbi tənqidin yaradıcılıq problemlərinin müzakirəsinə həsr olunan dəyirmi masaların, müzakirə və disputların keçirilməsinə, onun əvvəlki mərhələlərdəki ənənələrini yenidən bərpa etməyə xüsusi ehtiyac duyulur.

Müstəqilliyin ilk illərində ədəbi tənqiddə yeni meyar axtarıqlarının, ədəbi-bədii prosesi dəyərləndirmədə obyektiv prinsip və müddəaların müəyyənləşdirilməsi istiqamətində ciddi fikir mübadilələri və polemikalar aparıldığı halda, indi belə cəhd və təşəbbüslərdən sərf-nəzər edilməsi təəccüb doğurur. İdeoloji təzyiq və yasaqların aradan götürüldüyü son iyirmi ildən artıq bir dövrdə belə nəzəri-metodoloji problemlərin müzakirəsinə həsr olunan yaradıcılıq müşavirələrinin keçirilməməsi narahatlıq doğurur.

Ədəbi tənqidin şərti də olsa, bir mərkəzdən koordinasiya olunmaması onun mövcud vəziyyətinin, qarşısında duran mühüm yaradıcılıq vəzifələrinin müəyyənləşdirilməsi istiqamətində irəli sürüləcək mülahizələr və birgə fəaliyyətə imkan yaratmır.

Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin ədəbi tənqid seksiyası (rəhbəri Bəsti Əlibəyli) yalnız bir yaradıcılıq qurumu nəzdində deyil, daha geniş miqyas və hüdudlarda

fəaliyyətini davam etdirməlidir. Təhsil şəbəkələrində, elmi tədqiqat mərkəzlərində yeni tənqidçi kadrların yetişdirilməsi kimi kompleks tədbirlər bu bölmənin maraq və diqqətində olmalıdır. Əks halda ədəbi tənqidin ümumi inkişafından söhbət belə gedə bilməz. Bu mənada bir ildən artıq fəaliyyət göstərən AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun «Ədəbi tənqid» şöbəsinin üzərinə də mühüm və təxirəsalınmaz vəzifələr düşür. Dörd cilddən ibarət tənqid tarixinin hazırlanması, yeni yaranan əsərlərin müzakirələrinin müntəzəm şəkil alması, şöbənin elmi potensialının gücləndirilməsi qarşıda dayanan mühüm perspektivlərdəndir. Ədəbi tənqid sahəsində vaxtilə məhsuldar fəaliyyət göstərən, özünün bənərsiz təfəkkür tərzilə yadda qalan, «poetik tənqidin banisi» hesab olunan AMEA-nın müxbir üzvü, Əməkdar Elm Xadimi Yaşar Qarayevin çoxcildliyinin, orijinal tənqidçi ədəsi və manerası ilə fərqlənən Nadir Cabbarovun seçmə məqalələrindən ibarət bir toplusunun bu vaxta qədər işıq üzünə görməməsi tənqidi irsə yetərincə diqqət ayrıldığını etiraf etməyə imkan vermir. Zənnimizcə, ədəbi-tənqidi fikir də digər yaradıcılıq sahələri kimi, ənənələrə davamlı və fasiləsiz münasibəti ilə daha mükəmməl və hərtərəfli elmi-nəzəri sistem olaraq yalnız belə bir yolla formalaşmağa doğru istiqamətlənə bilər.

Ədəbi tənqidin inkişafında mətbuatın müstəsna mövqeyə malik olmasından dönə-dönə bəhs olunur. Bu, həqiqətən də belədir. Ancaq onu da təəssüflə qeyd etməliyik ki, tənqidçi Tehran Əlişanoğlunun nəşr etdirdiyi «Tənqid.net» jurnalından başqa əlimizdə ədəbi tənqiddə aid

bir mətbu nəşr yoxdur. Çox vaxt bu jurnalın kütləvi şəkildə yayılmaması, onun müntəzəm olaraq əldə etmək çətinliyi ədəbi tənqidi düşüncəni ardıcıl və sistemli şəkildə izləməyə imkan vermir.

1992-ci ildə cəmi bir sayı işıq üzü görən «Ədəbi tənqid» jurnalının nəşrini yenidən bərpa etməyə zəruri ehtiyac var. Mərhum Samir Tağızadənin baş redaktorluğu ilə nəşr olunan dərginin «Redaksiyadan» adlı giriş yazısında bir mülahizəni burada xatırlatmaq yerinə düşür: «...Azərbaycanda ayrıca tənqid və ədəbiyyatşünaslıq jurnalının nəşri məsələsi milli-ictimai təfəkkürü son illər xüsusi məşğul etmişdir, ancaq həmin məsələ, prinsip etibarilə, indi həll olunur: bizim bu jurnalı nəşr etməkdə məqsədimiz hazırkı şəraitdə mövcudluğuna daha böyük ehtiyac duyulan milli-estetik təfəkkürün nəzəriyyəsinə formalaşdırmaqdan ibarətdir».¹

Cəmiyyətdə gedən fikir demokratizminin, düşüncə sərbəstliyinin və iqtisadi-sosial inkişafın yüksələn bir xətt üzrə davam etdiyi çağdaş mərhələdə nəyə görə elmi-nəzəri humanitariya belə bir fürsətdən yararlanıb jurnalın nəşrini davam etdirməsin?!

Biz belə güman edirik ki, ədəbi tənqidi hərəkatə gətirən, onu bədii düşüncənin dəyər və qiymətləndirilməsində müstəsna mövqeyə çıxara biləcək postulat və təsisatlar var, mövcud ictimai-tarixi şərait də buna geniş imkanlar yaratmaq əzmindədir. Sadəcə olaraq obyektiv və prinsiplial meyarlarla ədəbi-bədii düşüncəni yeni yaradı-

---

¹ Redaksiyadan. Ədəbi tənqid jurnalı, Bakı, 1992, №1, səh.3.

Ədəbi proses–2014

cılıq ab-havasına kökləmək qalır. Bu isə mövcud ədəbi proseslə ədəbi tənqidin üzərinə düşür.

Salidə ŞƏRİFOVA
Filologiya elmləri doktoru

**Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı: əsas tədqiq
obyektləri və tədqiqat istiqamətləri**

Məruzə 2014-cü ildə çap olunan 105 monoqrafiya və kitab əsasında hazırlanmışdır. 80-dən çox müəllifin elmi yaradıcılığı əhatə edilmişdir. Monoqrafiya və kitablar əsasən 15 elm və təhsil müəssisələrində aparılan elmi fəaliyyətin nəticələrini əks etdirir, o cümlədən: 39 əsər Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu, 1 əsər AMEA Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi, 12 əsər Bakı Dövlət Universiteti, 7 əsər Bakı Slavyan Universiteti, 8 əsər Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutu, 7 əsər Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, 3 əsər Naxçıvan Dövlət Universiteti, 3 əsər Azərbaycan Müəllimlər İnstitutu, 2 əsər Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Əlyazmalar İnstitutu, 2 əsər Bakı Qızlar Universiteti, 1 əsər Sumqayıt Dövlət Universiteti, 1 əsər Gəncə Dövlət Universiteti, 1 əsər Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti, 1 əsər Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, 1 əsər Azərbaycan Texniki Universiteti, digər əsərlər isə müxtəlif müəssisələrin əməkdaşlarına aiddir.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Ədəbiyyat və Folklor İnstitutlarının, Bakı Dövlət və Bakı Slavyan Universitetlərinin əməkdaşlarının 2014-cü ildə nəşr

edilmiş əsərləri Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının inkişafına aparıcı təsir göstərmişdilər. AMEA Ədəbiyyat İnstitutunun əməkdaşlarının 2014-cü ildə çap edilmiş əsərləri ədəbi təhlil, Azərbaycan ədəbiyyatı filologiyası və folklorşünaslıq istiqamətlərini əhatə etmişdir. AMEA Folklor İnstitutunun əməkdaşları isə Türk xalqları ədəbiyyatı və folklorşünaslıq məsələlərinə üstünlük vermişlər. Bakı Dövlət Universitetinin müəllimlərinin kitablarında Azərbaycan ədəbiyyatı filologiyası və Dünya ədəbiyyatı filologiyası problemləri qaldırılmışdır. Bakı Slavyan Universitetinin müəllimləri isə əsərlərini folklorşünaslıq və tekstologiya (mətnşünaslıq) problemlərinə həsr etmişlər.

Mövzu baxımından 2014-cü ildə nəşr edilən əsərlər XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərini əhatə edən əsərlərin, Azərbaycan ədəbiyyatının ümumtürk aspektlərinin, folklorşünaslıq ədəbi məsələlərinin, Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı və mühacirət ədəbiyyatının, sovet dövründə yazıb-yaratmış ədiblərin həyat və yaradıcılığının, Azərbaycan ədəbiyyatının, bədii metod və üsulların, ədəbi növ və janrların təhlilinə həsr olunmuşdur. Müasir Azərbaycan ədəbiyyatına, sosrealizmə, ədəbiyyat nəzəriyyəsinə və tekstologiya sahəsinə isə kifayət qədər diqqət yetirilməmişdir. Təəssüf ki, müəlliflər nəşr edilmiş kitablarda opponentləri ilə polemikadan boyun qaçırırlar. Nadir hallarda nəşrlərin səhifələrində kəskin fikir mübadiləsinə rast gəlmək olar. Xarici ədəbiyyatın təhlilinə və müasir əcnəbi nəzəriyyəçilərin tədqiqatlarına, bədii tərcümənin elmi problemlərinə az diqqət yetirilmişdir.

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərini əhatə edən əsərlərin təhlilinə aid 2014-cü ildə 9 əsər çap edilmişdir, o cümlədən:

- Azərbaycan romantiziminin yaranması və inkişafına, romantizmin yeni tipli ədəbi qəhrəmanlarına, romantizmin təsvir sahələrinin əsas motivlər üzrə tipologiyasına həsr olunmuş Vəli Osmanlının iki cilddən ibarət “Azərbaycan romantikləri. Bədii-estetik problemlər” kitabının ikinci cildi (ölümündən sonra çap olunmuşdur);

- Əhməd bəy Ağaoğlunun bədii, elmi və publisist irsini tədqiq edən, ədibin ömür yolunu izləyən, 1892-ci ildə keçirilmiş Beynəlxalq Şərqşünaslar Konqresi haqqında ədibin təəssüratlarını açıqlayan Əziz Mirəhmədovun arxiv materialları əsasında bərpa olunan “Əhməd bəy Ağaoğlu” monoqrafiyası;

- Şair Bayraməli Abbaszadə-Hambalın timsalında mollaəsrəddinçi sənətinin xalqımızın tarixi gedişatındakı yeri və rolunu dolğun şəkildə aydınlaşdıran, yaradıcılığı, həyatı fonunda işıqlandırılan və şairin gizli imzalarına aydınlıq gətirilən Asif Rüstəmlinin “Bayraməli Abbaszadə: mühiti və mücadiləsi” əsəri;

- Mirzə Şəfi Vazehin həyat və yaradıcılığını açıqlayan, "Süsəni" müxəmməsi, Naci ilə müşairəsi, qəzəlləri, “Məktubun intizarında” poeması ilə yanaşı, şairin maarifçilik fəaliyyətini əhatə edən ədəbi-tarixi fakt və bədii materiallardan ibarət Abbas Səmədovun “Mirzə Şəfi Vazeh-200” əsəri;

- Almas İldırımın yaradıcılığında milli, azərbaycançılıq, hürriyyət və istiqlal ideallarının tərənnümünün əsas

yer tutmasını açıqlayan Abbas Səmədovun “Almas İldırım yaradıcılığında azərbaycançılıq ideyasının tərənnümü” əsəri;

- Böyük satirik şair M.Ə. Sabirin tərcümeyi halı və yaradıcılığını əks etdirən Əbdülvahab Yurdsevərin “Sabirin Azərbaycan ədəbiyyatındakı yeri” monoqrafiyası;

- 1918-1919-cu illərdə Məmmədəli Sidqinin redaktorluğu ilə nəşr olunmuş “Şeypur” jurnalının ideya-bədii mükəmməlliyə malik poeziya və publisistik nümunələr nəşr olunmuş nömrələrinin transliterasiya olunmuş mətnindən ibarət Hüseyn Həşimlinin çapa hazırladığı «“Şeypur” jurnalı» kitabı;

- Məmmədəli Sidqinin maarifçi ziyalı kimi maarifçilik hərəkatında fəaliyyətinə həsr olunmuş və ötən yüzilin birinci yarısında Azərbaycan ədəbi-mədəni mühitini işıqlandıran Hüseyn Həşimlinin “Məmmədəli Sidqi və “Şeypur” jurnalı” əsəri;

- Milli məfkurəmizin “Əkinçi”dən başlayan mərhələlərini (“Əkinçi”, “Molla Nəsrəddin”, “Füyuzat”, pedaqoji jurnalistika (“Dəbistan”, “Məktəb”, “Rəhbər”), “İrşad”, “Tərəqqi”, bolşevik jurnalistikası, mühacirət mətbuatı) izləyən, milli məfkurənin inkişafında rolunu oynayan şəxsiyyətləri (H. Vəzirov, Ü. Hacıbəyov, Ə. Ağayev) təqdir edən, milli jurnalistika və müasir mətbuatda özünü göstərən ayrı-ayrı yaradıcılıq məktəblərinin xüsusiyyət və problemlərini tədqiq edən Alxan Bayramoğlunun “Azərbaycan jurnalistika məktəbləri” kitabı.

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərini əhatə edən əsərlərin təhlilinə dair Vəli Osmanlının iki cilddən ibarət

olan “Azərbaycan romantizmi” əsərinin ikinci cildini və Hüseyn Həşimlinin “Məmmədəli Sidqi və “Şeypur” jurnalı” monoqrafiyasını xüsusi vurğulamaq lazımdır. Vəli Osmanlının iki cilddən ibarət olan “Azərbaycan romantizmi” əsərinin ikinci cildi “Azərbaycan romantikləri. Bədii-estetik problemlər” monoqrafiyası XX əsr romantizmini də bədii təsvir sahələrinin müəyyənləşdirməsinə həsr edilib. Monoqrafiyada romantizm metod və cərəyan kimi səciyyələndirilərək yaradıcılıq tipi kimi təqdim edilir və romantika (üsul, yaradıcılıq tipi) və romantizm (ədəbi hərəkət) arasındakı fərqlərə aydınlıq gətirilir. Hüseyn Həşimlinin “Məmmədəli Sidqi və “Şeypur” jurnalı” monoqrafiyasında Məmmədəli Sidqinin (1888-1956) həyat və yaradıcılıq yoluna ilk dəfə nəzər salınır, ədibin maarifçilik hərəkətində fəaliyyəti izlənilir. Məmmədəli Sidqinin “Şeypur” jurnalında dərc olunmuş məqalə və felyetonları təhlil edilərək dəyərləndirilir.

2014-cü ildə Azərbaycan ədəbiyyatının ümumtürk aspektlərinin təhlilinə aid 5 əsər çap edilmişdir, o cümlədən:

- İraq-türkman nağılları və Azərbaycan nağılları arasında oxşarlıq, obraz, süjet və məzmun baxımından bənzərliyin, bəzən isə eyniliyin göstərilməsi bu iki xalqın bir-birinə qan, kök baxımından yaxınlığı, bir kökə aid olmasını açıqlayan Qəzənfər Paşayevin “İraq-Türkman nağılları” kitabı;

- Aydın Abinin türk ədəbiyyatında “TənziMAT ədəbiyyatı” və türkoloji araşdırmaları ümumtürk kontekstində

tədqiq etməsini açıqlayan Əli Rza Xələflinin “Aydın Abi və Türkiyə ədəbiyyatı” monoqrafiyası;

- Türk xalqları ədəbiyyatının yaradıcılıq mərhələlərini izləyən, bu ədəbiyyata aid ədiblərin həyat və yaradıcılığını geniş tədqiq edən, türk dastanlarının islamiyyətdən öncə və islamiyyətdən sonrakı yaranma və formalaşması prosesini açıqlayan Elman Quliyevin “Türk xalqları ədəbiyyatı” dərsliyi;

- 1944-cü il sürgünündən sonra Axısqa türklərinin yazılı ədəbiyyatı inkişaf etdirə bilməmələrini açıqlayan, Axısqa folklor ədəbiyyatı və aşiq mühiti haqqında təsəvvür yaradan, 1937-ci ildə naməlum yerə sürgün edilmiş və haqqında heç bir səhih məlumat olmayan Axısqalı Aşiq Molla Məhəmməd Səfilinin həyat və yaradıcılığı haqqında məlumat verən Asif Hacılinın “Axısqalı Aşiq Molla Məhəmməd Səfili” kitabı;

- “Dədə Qorqud kitabı” Drezden nüsxəsindəki yazılışına əsasən müxtəlif nəşrlərdə fərqli şəkildə transkripsiya edilmiş eposun mətn parçalarının əslinə uyğun açıqlayan, eposun müqəddimə hissəsinin əski yazılışını təqdim edən və həmin müqəddiməni transkripsiya edən Asif Hacıyevin “«Dədə Qorqud Kitabı”nın şərhli oxunuşu. I kitab (Müqəddimə üzrə)» kitabı.

Azərbaycan ədəbiyyatının ümumtürk aspektlərini əhatə edən əsərlərin təhlilinə dair Qəzənfər Paşayevin “İraq-Türkman nağılları” kitabını, Əli Rza Xələflinin “Aydın Abi və Türkiyə ədəbiyyatı” monoqrafiyasını, Elman Quliyevin “Türk xalqları ədəbiyyatı” kitabını xüsusi vurğulamaq lazımdır. Qəzənfər Paşayevin “İraq-

Türkman nağılları” kitabı nəzəri cəhətdən işlənərək tam halda çap olunur. Kitabda ilk dəfə olaraq İraq-türkman nağıllarının təsnifatı verilir. Q. Paşayev nağılları “Sehirli nağıllar”, “Qarışıq sehirli-məişət nağılları”, “Tarixi nağıllar”, “Ailə-məişət nağılları”, “Məişət nağıl-hekayələri”, “Uşaq nağılları” kimi qruplaşdırmışdır. Nağıllar dialektdə verildiyinə görə kitabın sonunda lüğət də verilmişdir. Əli Rza Xələflinin “Aydın Abi və Türkiyə ədəbiyyatı” monoqrafiyasında Azərbaycanın XX əsrin ikinci yarısından sonrakı şərqşünaslar nəslinə mənsub türkoloq-alim, tədqiqatçı Aydın Abinin elmi irsi və həyatı ümumiləşdirilir. Təkmilləşdirilərək təkrar nəşr olunan Elman Quliyevin “Türk xalqları ədəbiyyatı” dərsliyində M. Kaşqarlı və D. Azadiyə ayrıca yer verilmiş, C. Rumi, N. Kamal, T. Fikrət, İ. Qaspiralı, Ö. Seyfəddin və digər ədiblərin həyat və yaradıcılıqları təhlil obyektinə çevrilmişdir.

2014-cü ildə Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında folklorşünaslıq ədəbi məsələlərinin təhlilinə aid 8 əsər çap edilmişdir, o cümlədən:

- Azərbaycan folklorşünaslığının yaranma tarixinin XIX əsrin sonları XX əsrin əvvəllərinə təsadüf etməsini qeyd edən, Azərbaycan folklorunu ümumtürk, ümumşərq və ümumdünya kontekstində onların tərkib hissəsi kimi tədqiq edən və folklor araşdırmaları bu istiqamətlərdə aparan, arxaik təsəvvürlər sisteminin, düşüncə tərzinin çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatında əks etdirən Muxtar Kazımoğlunun “Folklor həm keçmiş, həm də bu gündür” məqalələr toplusu;

- XII əsrə qədərki Gürcüstan ədəbiyyatının yalnız gürcü xalqının deyil, həmçinin onlardan əvvəl Kür boyu yaşamış alban, iber, buntürk və xəzərlərin də ədəbiyyatı olmasını vurğulayan, “Karaman” dastanının mübahisəli məsələlərinə aydınlıq gətirən, “Bars dərisi geymiş koma” poemasının Aran folklorundan tərcümə olunmasını açıqlayan, “Qorq Aslan” dastanındakı Qorq Aslanın (Vaxtanqın) türk tayfasının başçısı olmasını qeyd edən, “Şirin” dastanın bədii əsərlərin yazılmasına təsiri və mübahisəli məqamlarına aydınlıq gətirən, “Sulaq” dastanının isə Qafqazdan Misirə, Romaya və Krıma qədər yayılmış Kam və Kuş mənşəli etnoslardan olan sulaqların olmasını iddia edən İlhami Cəfərsoyun “İber və Hay folklorunda türk mifik təfəkkürünün izləri” monoqrafıyası;

- Zəngin cəngavərlik ənənələrinin mövcud olmasını və geniş coğrafi məkanı əhatə etməsini izah edən, ənənələrin epikləşməsində peşəkar ozan və improvizator sənətkarların rolunu qeyd edən, Oğuz eposunu arxitektomatik quruluşuna və sisteminə görə qruplaşdıran Ülkər Nəbiyevanın «Türk epik ənənəsində “Kitabi-Dədə Qorqud”» monoqrafıyası;

- XIX əsrin sonu, XX əsrin birinci yarısında yaşayıb-yaratmış el şairi Nəbi Borçalının həyatını, yaşadığı ədəbi mühiti və aşığın yaradıcılığını geniş tədqiq edən Elxan Məmmədlinin “Şair Nəbi Borçalı: həyatı, mühiti, sənəti” monoqrafıyası;

- Ağbaba aşiq mühitini xronoloji ardıcılıqla müəyyən edən, ustad-şagird ənənələrini öyrənən, Ağbaba aşiq mühitinin özünəməxsus havacat və dastan üzərində

araşdırma apararı, bu mühitin yaranmasında nanayların dörd və tırıñqıların 3 əlamətini müəyyən edən Tacir Qurbanovun “Ağbaba aşıq mühiti” monoqrafiyası;

- «Koroğlu» eposunun dastançılıq ənənələrini tədqiq edən Əliağa Cəfərovun “Azərbaycan «Koroğlu» dastançılığı ənənələri” monoqrafiyası;

- Aşiq Aydın Çobanoğlunun aşiq yaradıcılığı və Aşiq Nəcəfə aid “Aşiq Nəcəfin həyat və yaradıcılığı” adlı diplom işi haqqında geniş məlumat verən Aydın Çobanoğlunun “Ömrün etməyəcək vəfa dedilər” kitabı;

- Qorqudla bağlı olan oğuz boylarının Azərbaycan və türk xalqının tarixi keçmişinin ədəbi-bədii formaya salınmış hekayətlər olmasını açıqlayan, Dədə Qorqudun yaşadığı dövrü müəyyənləşdirən, “Dədə Qorqud kitabı”nın Drezden nüsxəsinin qədim oğuz eposunun Azərbaycan variantı olmasını açıqlayan, Drezden nüsxəsinin katibinə məxsus nöqsanları üzə çıxaran və həmin katibin mətnə müdaxilə etməsinin təsnifatını apararı (altı boyun sonunda Dədə Qorquda aid yumların – xeyir-duaların buraxılması, əsərin üzü köçürüldüyü dövr üçün arxaikləşmiş bəzi söz və ifadələrin ya türk mənşəli, ya da ərəb-fars mənşəli müasir qarşılığı ilə əvəzlənməsi, izah məqsədilə bəzi arxaizmlərin qarşısında müasir qarşılığının yazılması, mənası aydın olmayan bəzi arxaizmlərin bilərəkdən buraxılması) Asif Hacıyevin «“Dədə Qorqud Kitabı”nın sərhli oxunuşu. I kitab (Müqəddimə üzrə)» kitabı.

Folklorşünaslıq ədəbi məsələlərini əhatə edən əsərlərin təhlilinə dair Asif Hacılinın “Axısqaalı Aşiq Molla Məhəmməd Səfili” kitabını və İlhami Cəfərsəyün “İber və

Hay folklorunda türk mifik təfəkkürünün izləri” monoqrafiyasını xüsusi vurğulamaq lazımdır. Asif Hacılinın “Axısqalı Aşığı Molla Məhəmməd Səfili” kitabında ilk dəfə olaraq oxuculara həyat və yaradıcılığı öyrənilməyən, əsərləri tam toplanıb dərc edilməyən Axısqa mahalının Koblıyan (Altınqala) bölgəsinin (indiki Adıgün) Pulate kəndindən Aşığı Molla Məhəmməd Səfilinin həyat və yaradıcılığından bəhs olunur, əsərlərindən nümunələr toplu şəkildə verilir. İlhami Cəfərsoyun “İber və Hay folklorunda türk mifik təfəkkürünün izləri” monoqrafiyasında İber və hay folkloruna təsir etmiş arxaik türk mifləri açıqlanır. Monoqrafiyada bir çox dastanların mənsub olma amillərinə cavab axtarılır, «Karaman» və «Sulaq» dastanlarının gürcü dilinə tərcümə edilməsi, Şota Rustavelinin qələmə almış olduğu poemanın mövzusunun aran folklorundan götürülməsinə toxunulur.

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı və mühacirət ədəbiyyatı mövzu-problematika baxımından bu gün də əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı və mühacirət ədəbiyyatını əhatə edən problemlərin araşdırılması diqqətdən kənar qalmamışdır. Cənubi Azərbaycan və mühacirət ədəbiyyatına aid 10 əsər nəşr edilmişdir, o cümlədən:

- Mühacirət poeziyasının təşəkkül dövrünün və 1920-ci illərdə Türkiyədə formalaşmış Azərbaycan mühacirət şeirinin mənzərəsini yaradan, M.S.Aran (Sənan), M. Zəyəm, A.Baycan və T.Atəşli yaradıcılıqlarını açıqlayan, A. İldırımın mühacir fəaliyyətinin B.Nəbiyevin “Didərgin

şair (Almas İldırımın yaradıcılıq yolu)”, Ə.Arasın “Hazardan Hazara Elmas Yıldırım” əsərləri əsasında tədqiq edən Nikpur Cabbarlının “Azərbaycan mühacirət poeziyası. İcmallar və portretlər” məqalələr toplusu;

- Mühacirət folklorşünaslığına həsr olunmuş əsərlər (A. Hüseynova) və mülahizələrin (V. Sultanlı, A. Tahirli, N. Cabbarlı, və b.) mühacirət folklorşünaslığı ilə əlaqəli araşdırmaların iki istiqamətdə aparılmasını açıqlayan, mühacir ədiblərin folklorşünaslıqla bağlı elmi-nəzəri fikirləri (Ə. Ağaoğlu, M.Ə. Rəsulzadə, Ə. Cəfəroğlu, C. Hacıbəyli və b.) tədqiq edən Fəridə Hicranın (Vəliyeva) “Azərbaycan mühacirət folklorşünaslığı” monoqrafiyası;

- Cənubi Azərbaycan poeziyasının 1950 – 1980, 1990 və 2000 – ci illərini əhatə edən şeir sənətinin dil və üslubca yeni istiqamətdə inkişafını əks etdirən Vüqar Əhmədin “Cənubi Azərbaycan poeziyası” monoqrafiyası;

- Türkiyədə çap edilmiş “Yeni Qafqasiya”, “Azəri Türk”, “Odlu Yurt”, “Bildiriş”, “Azərbaycan Yurd Bilgisi”, “Azərbaycan”, “Mücahid”, Almaniyada nəşr edilmiş “İstiqlal”, “Qurtuluş”, “Azərbaycan” və digər mətbu orqanlarını araşdıran, müstəqilliyimizlə bağlı məlumatları toplayan, milliyyətçi, radikal və demokratik “Yeni Qafqazya” qəzetinin mətbuat tarixində rolunu izah edən, “Yeni Qafqazya”dan sonra azərbaycanlıların nəşr etdirdiyi ikinci mətbuat orqanı “Azəri Türk” jurnalının mövqeyini açıqlayan, Türkiyədə 3 ilə yaxın müddətdə latın əlifbası ilə nəşr olunan “Odlu Yurt” jurnalının Azərbaycan istiqlalı uğrunda mübarizə aparan ilk jurnal olması haqqında

Nəsiman Yaqublunun “Azərbaycan Mühacirət Mətbuatı” dərs vəsaiti;

- İran aşığıları və ədəbiyyatını tədqiq edən Şəhbazi Aşiq Səlcuqun “İran aşığıları və ədəbiyyatı” kitabı;

- Məşrutə dövründə Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatını tədqiq edən, XX əsrin 20-40-cı illərində Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatının problemlərini açıqlayan, Azərbaycan ədəbiyyatının tarixi problemlərinin dövr, mühit, mərhələ kontekstində öyrənən, Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatının fərdi yaradıcılıq kontekstində tədqiq edən İslam Qəriblinin “Sözün sehri” məqalələr toplusu;

- XX əsrdə yeni inkişaf mərhələsinə daxil olan Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatının səciyyəvi cəhətlərini və ideya-məzmun xüsusiyyətlərini şərh edən, Cənublu qələm sahiblərinin taleyi və yaradıcılığından bəhs edən, XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq əllinci illərə qədər Cənubi Azərbaycan ədəbi prosesin mənzərəsini yaradan İslam Qəriblinin “Ədəbiyyat sərhəd tanımı” məqalələr toplusu;

- Güney Azərbaycanın dramaturgiyasının xüsusiyyətlərini tədqiq edən Hüseyn Şərqidərəcəyin “Güney Azərbaycan dramaturgiyası” əsəri;

- 1945-1946-cı illərdə on yeddi sayı işıq üzü görmüş “Azərbaycan” jurnalının milli tariximizdə mühüm rol oynadığını göstərən Pərvanə Məmmədlinin “Hər iki tayın gerçək aynası – “Azərbaycan” dərgisi” kitabı;

- “Varlıq” dərgisinin təsisçisi olmuş doktor Cavad Heyət haqqında xatirələri əks etdirən Pərvanə Hacı qızı və Baxşəli Zülfünün “Varlığımız” məqalələr toplusu.

Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı və mühacirət ədəbiyyatını əhatə edən əsərlərin təhlilinə dair Vüqar Əhmədin “Cənubi Azərbaycan poeziyası” monoqrafiyasını və Nikpur Cabbarlının “Azərbaycan mühacirət poeziyası. İcmallar və portretlər” məqalələr toplusunu xüsusi vurğulamaq lazımdır. Prof. Vüqar Əhməd “Cənubi Azərbaycan poeziyası” monoqrafiyasında 1950-1980-ci illər Cənubi Azərbaycan poeziyası və xalq adət-ənənələri, Adsızın (Ə.Ş. Dilçuyi), A. Barizin, İ. Cəfərpurun, H. Nitqinin, Aşiq Qəşəmin və digər ədiblərin həyat və yaradıcılığını, müasir Cənubi Azərbaycan şeirinin mövzu, ideya və janr xüsusiyyətlərini tədqiq etmişdir. Nikpur Cabbarlının “Azərbaycan mühacirət poeziyası. İcmallar və portretlər” məqalələr toplusundakı icmal - portretlərdə mühacirət poeziyasının nümayəndələri M.S.Aranın (Sənan), M.Zəyəmin, A.İldırımın, A.Baycanın, T.Atəşlinin yaradıcılıqları, mühacirət poeziyasının araşdırılma vəziyyəti, bu poeziyanın təşəkkül xüsusiyyətləri işıqlandırılır. Müəllif mühacirət ədəbiyyatının qaranlıq qalmış mühacirət poeziyası və onun H.Dönməz, Ə.Usta (Volkan), M.Bahadır, M.Ə.Rəsuloglu (Rəsulzadə) və digər ədiblərin yaradıcılıqlarına aydınlıq gətirməyə cəhd edir. Məqalələr toplusunda həmçinin Ə.Cəfəroğlunun “Azəri ədəbiyyatında istiqlal mücadiləsi izləri” və M.Ə.Rəsulzadənin “Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatı” əsərləri mühacirət poeziyasının təşəkkül mərhələsini və 1930-cu illərdə keçdiyi yolun ümumi mənzərəsini əks etdirir.

2014-cü il Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında sovet dövründə yazıb-yaratmış ədiblərin həyat və yaradıcılığını

əhatə edən 5 müəllif haqqında 6 kitab nəşr edilmişdir, o cümlədən:

- Mirzə İbrahimovun həyatını, ədəbi-ictimai fəaliyyətini, milli-ideoloji baxışlarının nəzəri və praktiki cəhətlərini, müxtəlif sənət növləri və sənət sahibləri haqqında söyləmiş olduğu fikirlər, ədəbiyyat haqqında görüşləri, görkəmli şəxsiyyətlərlə münasibətləri, görkəmli şəxsiyyətlərin ədib haqqında fikirləri, həmçinin ədibin ana dilimizin həm Şimali, həm də Cənubi Azərbaycanda dövlət statusu səviyyəsində görmək istəyini əks etdirən Teymur Əhmədovun “Azərbaycan xalq yazıçısı, ictimai-siyasi xadim Mirzə İbrahimov” kitab-albomu;

- Nəbi Xəzri əsərlərinin XX əsr poeziyasında yeni poetik mərhələ təşkil etməsini açıqlayan, yaradıcılığında (qoşma və gəraylı janrlarında yazılmış şeir və poemalarında) folklorlardan qaynaqlanan, əsərlərində lirizm və həzinlik kimi xüsusiyyətlərdən istifadə edən, şairin novatorluğunu üzə çıxaran, mənzum pyeslərin N. Xəzrinin yaradıcılığında xüsusi bir mərhələ təşkil etməsini tədqiq edən Əflatun Baxşəliyevin “Nəbi Xəzrinin yaradıcılıq yolu” monoqrafiyası;

- İlyas Əfəndiyev yaradıcılığının ədəbi tənqiddə və ədəbiyyatşünaslıqda dərk üçün ümumi təsəvvür yaradan Qurban Bayramov və Jalə Qurbanqızının (Rzayeva) “Xalq yazıçısı İlyas Əfəndiyevin yaradıcılığı ədəbi tənqiddə” monoqrafiyası;

- Çağdaş Azərbaycan şeirində mühüm hadisə hesab olunan Vaqif Səmədoğlu poeziyası və bu poeziyanın mövzu, problematika, poetika məsələlərini araşdıran,

Vaqif Səmədoğlu fenomenini açıqlayan, şairin lirik “mən”i ilə mühit arasındakı barışmazlığı göstərə bilən İradə Musayevanın “Vaqif Səmədoğlu” kitabı.

Sovet dövrü əbəbiyyatını əhatə edən əsərlərin təhlilinə aid Qurban Bayramov və Jalə Qurbanqızının “Xalq yazıçısı İlyas Əfəndiyevin yaradıcılığı ədəbi tənqiddə” monoqrafiyasını və Teymur Əhmədovun “Azərbaycan xalq yazıçısı, ictimai-siyasi xadim Mirzə İbrahimov” kitab-albomunu xüsusi vurğulamaq lazımdır. Qurban Bayramov və Jalə Qurbanqızının “Xalq yazıçısı İlyas Əfəndiyevin yaradıcılığı ədəbi tənqiddə” monoqrafiyasında İlyas Əfəndiyevin yaradıcılığının ədəbi tənqiddə estetik dərk problemi ilk dəfə ədəbi tənqidin hüdudlarında və sistemli şəkildə tədqiqata cəlb edilərək elmi-nəzəri şərh edilir. Monoqrafiya İlyas Əfəndiyev yaradıcılığına həsr edilmiş əsərlərin ümumiləşdirilməsi kimi də maraqlıdır. Maraqlı süjet-kompozisiya əsasında tərtib edilmiş Teymur Əhmədovun “Azərbaycan xalq yazıçısı, ictimai-siyasi xadim Mirzə İbrahimov” kitab-albomu XX əsr Azərbaycan ədəbi-ictimai fikrinin ən böyük nümayəndələrindən olan, ədəbi-publisistik, elmi yaradıcılığı, eləcə də ictimai-siyasi fəaliyyəti ilə tarixləşən Mirzə İbrahimovun yaradıcılığına həsr edilmişdir.

Xüsusi qeyd etmək istərdim ki, 70 illik Azərbaycan ədəbiyyatının yaranması və inkişafında rol oynamış sosrealizmin bu günkü ədəbiyyata təsiri təhlil obyektindən uzaq düşüb. Bu dövrlə məşğul olan alim və tədqiqatçılar sosrealizmə toxunmadan yan keçirlər. Sosrealizmin 70 ildən artıq ədəbiyyatımızda aparıcı metod olması və ədəbi

yaradıcılığa istiqamət verməsi unudulmaqdadır. 2014-cü il Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında sosrealizmin təhlil olunmaması və onun müasir ədəbiyyata təsirinin incələnməməsi kimi amilləri, ədəbiyyatşünaslığa mənfi təsir məqamları toxunulmamış qalır. Azərbaycan ədəbiyyatının sovet dövrü ədəbiyyatının formalaşmasında xidmətləri olan ədiblərin, xüsusi ilə də “Altmışncılar”ın meydana gəlməsi, roman janrının təşəkkülü və bu janrda əsərlərin milli fakta çevrilməsi, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının və şifahi xalq ədəbiyyatının tədqiq edilməsi, tərcümə məsələlərinə diqqətin artırılması kimi ədəbiyyata xas amillər Azərbaycan Sovet dövrü ədəbiyyatında geniş tədqiq olunurdu. Sadalanan amillərin bu dövr ədəbiyyatı ilə məşğul olan şöbələr tərəfindən nəzərdən keçirilməməsi təəssüf doğurur. Bu problemlə institutumuzda sovet dövrü ədəbiyyatını tədqiq edən şöbələr məşğul olmalıdır. Təəssüf ki, bu həmin şöbələrin fəaliyyətində özünü göstərmir, şöbə səviyyəsində işlənilmir. İnstitutumuzun əməkdaşları tərəfindən müasir dövrdə qələmə alınan monoqrafiyalarda sosrealizmə qiymət verilmir. Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin əməkdaşları tərəfindən sosrealizm metodunda yazıb yaratmış ədiblərin tədqiq olunması və sosrealizm dövrünü əhatə edən əsərlərin çoxluğu nəzərdən qaçmır. Azərbaycan sovet ədəbiyyatı nümunələrini təbliğ edən Təyyar Salamoğlunun “İsmayıl Şıxlının bədii nəsr” və Buludxan Xəlilovun “İsmayıl Şıxlının ədəbi-tənqidi görüşləri” monoqrafiyaları belə əsas yaradır ki, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetində sosrealizm dövrü işlənilir. B.Xəlilovun “İsmayıl Şıxlının

ədəbi-tənqidi görüşləri” və T.Salamoğlunun “İsmayıl Şıxlinın bədii nəsrı” monoqrafik tədqiqatları bunun göstəricisidir. AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda da sosrealizm dövrünü əhatə edən ədəbiyyata toxunulmuşdur. Məsələn, Bədirxan Əhmədovun Azərbaycan ədəbiyyatının zəngin irsini tədqiq edən, 2010 və 2011-ci illərdə nəşr edilmiş üçcildlik «XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı» dərsliyinin I və II cildləri, 2015-ci ildə işıq üzü görmüş altı fəsildən ibarət «XX yüzil Azərbaycan ədəbiyyatı: mərhələlər, istiqamətlər, problemlər» monoqrafiyası XX əsrin ədəbi-elmi mühitini canlandıraraq, Azərbaycan ədəbiyyatının müqayisəli təhlilinə həsr edilmişdir. Təəssüf ki, məruzədə Bədirxan Əhmədovun sosrealizm dövrünü geniş tədqiq edən bu sanballı əsərləri tədqiq etdiyimiz 2014-cü il ədəbiyyatşünaslığını əhatə etmədiyi üçün toxunulmamış qalır.

Vaqif Yusiflinin “Ədəbi həyat” kitabına, B.Xəlilovun “İsmayıl Şıxlinın ədəbi-tənqidi görüşləri” və T.Salamoğlunun “İsmayıl Şıxlinın bədii nəsrı” monoqrafiyalarına da diqqət yetirilməlidir. Vaqif Yusiflinin “Ədəbi həyat” kitabında son 10 ildə qələmə alınmış və nəşr edilmiş seçmə ədəbi-tənqidi məqalələri toplanmışdır. V.Yusiflinin “Ədəbi həyat” məqalələr toplusundakı məqalələr 2014-cü ildən əvvəlki dövrlərdə qələmə alınmış və sosrealizmi təbliğ edən məqalələr kimi diqqəti cəlb edir. V.Yusiflinin qələmə almış olduğu məqalələrdə sosrealizm müəllifin işi kimi özünü büruzə verir. V.Yusifli sovet dövründə yaranmış metodologiyayı indiki dövrə uyğunlaşdırır. Müəllifin əsərlərini yenidən çap etdirməsi də bu məqsədi

güdür. Vaqif müəllimin “Mir Cəlal həqiqətləri”, “Mehdi Hüseyn-nasir və dramaturq”, “Ənvər Məmmədخانlı-100”, “Uca şəxsiyyət”, “Unudulmayacaq” və s. məqalələri yaradıcılıqları Sovet dövrünə təsadüf etmiş ədiblər haqqındadır. B. Xəlilovun “İsmayıl Şıxlının ədəbi-tənqidi görüşləri” monoqrafiyasında İsmayıl Şıxlının ədəbi-nəzəri, publisistik yaradıcılığı araşdırılır. Müəllif İsmayıl Şıxlının tənqiddə peşəkar səviyyədə yanaşmasını və tənqidin başlıca cəhətlərinə toxunur, tənqidin özündən gələn qüsurları, bu qüsurların yaranmasına səbəb ola bilən şəraiti açıqlayır, ədəbi proses haqqındakı fikirlərini, nəzm və nəsr əsərlərinin yazılmasının incəlikləri ilə yanaşı M.Şoloxov, V.Solouxin, Bayron yaradıcılıqları əsasında dünya ədəbiyyatı haqqında ədəbi-tənqidi görüşlərini açıqlayır. İ. Şıxlı tərəfindən tənqidçilərin elmi-nəzəri hazırlığı olan tənqidçilər, seyrçilər, yazıçı avtoriteti ilə maraqlananlar və ədəbi prosesdən təcrid edilmiş akademik tənqid kimi qruplara bölgüsü diqqətdən yayınmır. T.Salamoğlu İsmayıl Şıxlının 95 illik yubileyi münasibətilə nəşr etdirdiyi “İsmayıl Şıxlının bədii nəsr” monoqrafiyası yazıçının 90 illiyi münasibətilə qələmə aldığı «“Dəli Kür” romanı: tarixi mövzuya yeni münasibət» və «“Ölən dünyam”ın ölməz qəhrəmanları» adlandırdığı fəsillər altında tərtib edilmişdir. İ.Şıxlının “Dəli Kür” romanında tarixi mövzuya yeni münasibət kontekstində romanın sosrealist estetikasının prinsiplərindən imtina etməsi faktı və “Ölən dünyam” romanında milli, etnik, etnoqrafik xüsusiyyətlər təqdim edilir.

2014-cü il ədəbiyyatşünaslığında orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatına da diqqət yetirilmişdir. 2014-cü ildə

bu problemə həsr edilmiş 3 monoqrafiya nəşr edilmişdir, o cümlədən:

- XVI əsr ədəbi və fəlsəfi fikrinin mütəfəkkiri Məhəmməd Füzuli yaradıcılığında elm və sənəti üzvi şəkildə sintez edən, ana dilindən savayı fars və ərəbcə də mükəmməl bədii və elmi əsərlər yaradan Füzulinin özündən sonrakı türkdilli ədəbiyyatın inkişafına təsirini göstərən, qəzəl janrına gətirdiyi yeniliklər və qəzəl yaradıcılığına təsirini açıqlayan Rafael Hüseynovun “Yoxdan var” monoqrafiyası;

- Bütöv fəlsəfi sistem kimi yanaşılaraq «ilahi nur fədaisi» adlandırılan sufizmi bədii-fəlsəfi cərəyan kimi təqdim edən, «məxluqun (insanın) Xaliqə (Allaha) *mistik* (ilahi) məhəbbəti (ona qovuşması, onda əriyib itməsi) haqqında fəlsəfi təlim» kimi dəyərləndirilən sufizmin təşəkkülündə və yayılmasında bədii ədəbiyyatın rolunu açıqlayan, dərin köklərə malik türk sufizminin problemlərini göstərən, «Divani-Hikmət» əsərinin əfsanəvi şəxsiyyəti Xoca Əhməd Şeyx İbrahim oğlu Yəsəvi haqqında məlumat verən, Yəsəvilinin bir elm kimi formalaşmasını göstərən, türk sufi təriqəti olan Yəsəvilinin Mövlanə Cəlaləddin Rumidən tutmuş XIX əsr Azərbaycan şairləri Nəbati, Vazehə qədər ədəbiyyata güclü təsir etməsini tədqiq edən, Yəsəvilinin Azərbaycanda öyrənilməsi məsələlərini açıqlayan Gülşən Əliyeva-Kəngərlinin Azərbaycan və ingilis dillərində çap olunmuş “Sufizm” monoqrafiyası;

- Orta əsrlər Azərbaycan düşüncəsindəki romantikanın ideya və məzmun qaynaqlarını göstərən, romantik ədəbiyyatın gerçəklikdən uzaq olmamasını və dünya

gerçəkliklərini özündə ehtiva etməsini açıqlayan, bir çox bədii əsərlərin ümümşərq kontekstində şərhini verən Sənan İbrahimovun “Orta əsrlər Azərbaycan romantik ədəbiyyatı” monoqrafiyası.

Orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı problemlərini əhatə edən əsərlərin təhlilinə dair Gülşən Əliyeva-Kəngərlinin “Sufizm” monoqrafiyasını xüsusi vurğulamaq lazımdır. Gülşən Əliyeva-Kəngərlinin “Sufizm” monoqrafiyasında çoxtəriqətli bədii-fəlsəfi sistemin təkamülündə mərhələ yaratmış sufizmin əsas ziddiyyətini həll etmiş Əbu Həmid Əl Qəzalinin (1058-1111), vəhdəti-vücudun əsasını qoymuş Məhəmməd İbn əl-Ərəbinin (1165-1240) və «Sufizmin açarı» sayılan «Gülşəni-Raz»ini qələmə almış Şeyx Mahmud Şəbüstərinin (1287-1320) fəlsəfi görüşləri - sufizm təlimləri, həmçinin Ə.Yəsəvi, C.Rumi, Y.İmrə, Ş.Təbrizi, M.Əvhədi, İ.Nəsimi, Ş.İ.Xətai, M.Füzulinin irsi analitik təhlil süzgəcindən keçirilərək şərh edilir.

Müasir Azərbaycan ədəbiyyatına dair kitabların azlığı təəssüf doğursa da, ədəbiyyatşünaslıq problemlərini əhatə etməsi baxımından maraq kəsb edir. Məsələn, İsa Həbibbəylinin “Bütün yönləri ilə yaradıcı”, Nizami Cəfərovun “Hüseynbala Mirələmovun yaradıcılığı və ya ədəbi tərcümeyi-halı”, həmçinin “Zəlimxan Yaqub”, Bahar Bərdəlinin “Müstəqillik dövrü Azərbaycan poeziyası”, Tofiq Əbdülhəsənlinin “Azərbaycan istiqlal poeziyası” və s. əsərlər müasir Azərbaycan ədəbiyyatını əhatə edir.

2014-cü ildə ədəbiyyatın mahiyyətini, yaradıcılığın metod və üsullarını, ədəbi növ və janrlarını, bədii əsərin quruluşunu, dil və üslub xüsusiyyətlərini tədqiq edən

ədəbiyyat nəzəriyyəsinə əhatə edən monoqrafik tədqiqatların nəşr edilməməsi diqqəti cəlb edir. Bu sahəni əhatə edən 3 kitab nəşr edilmişdir, o cümlədən:

- Ədəbi dövrləşdirməyə aydınlıq gətirən, XX əsrin 20-30-cu illərinə təsadüf etmiş ədəbi-fəlsəfi cərəyanları öyrənən, XX əsr poeziyasının realizm və ya romantizm metodlarında izləyən, sosialist realizm yaradıcılıq metoduna yeni münasibət bildirən, heca və əruz vəznlərinə, sərbəst şeirə yeni yanaşma və qafiyə sisteminə yeni baxışı ehtiva edən Əlizadə Əsgərlinin “XX əsr Azərbaycan şeirinin poetikası” dərs vəsaiti;

- Aşıq sənətinin genezisini tədqiq edən, qopuz, yellətmə, saz sözlərinin etimologiyasını və aşıq, müğənni, ozan sözlərinin işlənmə məqamlarını izah edən, ozan-aşıq sənətinin təkmilləşmə mərhələlərini göstərən, Şirvanlı Molla Qasımı aşıq poeziyasının ilk nümayəndəsi kimi təsvir edən, Molla Qasımla Xəstə Qasımın eyni şəxsiyyət olmamasını vurğulayan, anadilli ədəbiyyatımızın inkişafında heca vəzninin rolunu açıqlayan, tənqis müxtəlif növ və formalarından istifadə məqamlarını izah edən, aşıq poeziyasında Xətai, Nəsimi, Əmani, Vidadi, Vaqif mərhələlərinin mövqeyi haqqında məlumat verən Nizami Xəlilovun “Heca vəzninin təşəkkülü və inkişafı tarixindən” kitabı;

- Ədəbi ictimaiyyətin diqqətini cəlb edərək ədəbiyyat nəzəriyyəçiləri, eləcə də tənqidçilərin müxtəlif baxış bucaqlarında mübahisə obyektinə çevrilmiş romanların nəzəri-metodoloji problemlərini araşdıran İradə Musayev-

vanın “Çağdaş Azərbaycan romanının nəzəri-metodoloji problemləri” dərs vəsaiti.

Əlizadə Əsgərlinin “XX əsr Azərbaycan şeirinin poetikası” dərs vəsaitini və Nizami Xəlilovun “Heca vəzninin təşəkkülü və inkişafı tarixindən” monoqrafiyasını xüsusi vurğulamaq lazımdır. Əlizadə Əsgərlinin “XX əsr Azərbaycan şeirinin poetikası” dərs vəsaitində XX əsr Azərbaycan şeirinin – problem qoyuluşuna yanaşması, realizmin təşəkkül, təkamül və tənəzüllə mərhələlərinin araşdırılması, poetikanın ümumi ədəbi cərəyan və ədəbi məktəblərdə öyrənilməsi əksini tapmışdır. Nizami Xəlilovun “Heca vəzninin təşəkkülü və inkişafı tarixindən” monoqrafiyasında heca vəznini və aşıq sənətinin yaranması və inkişaf mərhələləri, XIX əsrə qədərki yazılı ədəbiyyata təsiri, qarşılıqlı əlaqə məsələləri mənbələrə istinadən araşdırılır. XIII-XVIII yüzilliklərdə heca vəznini və xalq poeziyası üslubunda yazılmış şeirlər də monoqrafiyada tədqiq edilir.

Ədəbiyyat nəzəriyyəsinin inkişafına müəyyən üslubla tərtib edilən və sözlərin mənasını izah edən sözlüklərin nəşrinin müsbət təsiri danılmazdır. Belə ki, elmin kateqoriya aparatının durumunu əks etdirən, elmi anlayışların mənasını izah edən və praktik xarakterə malik olan sözlüklərin 2014-cü ildə çap olunması kifayət sayda deyildir. 2014-cü ildə 2 sözlük nəşr edilmişdir, o cümlədən:

- Səkkiz yüz il ərzində ədəbi-bədii qaynaqlar əsasında araşdırılmış söz və istilahları sistemli şəkildə tərtib edən, sözləri, rəmzləri və istilahları açıqlayan Əlyar Səfərlinin

“Divan ədəbiyyatı sözlüyü”. Əlyar Səfərlinin divan mətnlərini oxuyub öyrənən, divan ədəbiyyatındakı ifadələri aydınlaşdıran “Divan ədəbiyyatı sözlüyü” neçə illər ərzində təkmilləşərək dəfələrlə nəşr edilmişdir.

- Sözlərin mənşəyinə aydınlıq gətirən, leksik mənasını, terminoloji funksiyasını aydınlaşdıran Zaman Əsgərlinin “Poetika: izahlı sözlük” lüğəti. Bu lüğət yalnız poetikaya aid terminləri şərh edir, bu baxımdan kompleks xarakter daşır.

Ə.Səfərlinin “Divan ədəbiyyatı sözlüyü” və Z.Əsgərlinin “Poetika: izahlı lüğət” sözlükləri nəzəri terminləri verməklə nəzəriyyənin bazasını yaratmağa addım atır. Bu lüğətlərdə nəzəriyyənin işlənilməsinə cəhdlər edilməsi özü təqdirəlayiqdir.

2014-cü ildə çap olunmuş tekstologiya (mətnşünaslıq) problemlərinə dair 2 kitab nəşr edilmişdir, o cümlədən:

- Nizami Gəncəvinin “Sirlər xəzinəsi” dastanındakı V-IX məqalələri şərh edən Siracəddin Hacınnın “Həzrət Nizami Gəncəvinin “Sirlər xəzinəsi” dastanındakı V-IX məqalələrin şərhı” kitabı. Nizami Gəncəvini dərindən tədqiq etmək üçün Qurani-Kərimin dərindən öyrənilməsi Siracəddin Hacınnın “Həzrət Nizami Gəncəvinin “Sirlər xəzinəsi” dastanındakı V-IX məqalələrin şərhı” kitabında özünü göstərir. Qeyd edilən kitabda Nizami Gəncəvinin “Sirlər xəzinəsi” dastanının quruluşu, başlıca ideyaları, iyirmi məqalə və məzmun hekayənin qısa məzmunu təhlil edilir, bu məqalələrlə bağlı olan mənzum hekayələr isə beyt-beyt şərh edilir.

- Misirin Dərül-Kutub və bir sıra digər kitabxanalarında saxlanılan Azərbaycana dair əlyazmaların siyahısını verən Kamandar Şəriflinin kiçik həcmli «Misirin «Dərül-kutub vəl-vəσαιqül-qaumiyyə» kitabxanasındakı Azərbaycan əlyazmaları» kitabı. Siracəddin Həcinin “Həzrət Nizami Gəncəvinin “Sirlər xəzinəsi” dastanındakı V-IX məqalələrin şərhı” və Kamandar Şəriflinin «Misirin “Dərül-kutub vəl-vəσαιqül-qaumiyyə” kitabxanasındakı Azərbaycan əlyazmaları» kitabları klassik tekstologiya (mətnşünaslıq) ilə müasir tekstologiya (mətnşünaslıq) arasında keçid körpüsü funksiyasını daşıyır.

2014-cü ildə nəşr edilmiş ədəbiyyatşünaslıq sahəsini əhatə edən kitab və monoqrafiyalarda mənfi amil kimi polemikaya az yer verilməsi və yaxud da heç bir polemikanın olmaması müşahidə edilir. Lakin bu amilin tendensiya halı almadığını müşahidə edirik. Xalq yazıçısı Elçinin tarixə “gecikmiş” milli elmi baxışın paradokslarını və XIX əsrə daha dərindən dərk etmək üçün geniş elmi-metodoloji meydanın açılmasını əks etdirən «“Aqoniya”, yoxsa təkamül? (XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatına bir nəzər)» silsilə məqalələrdən ibarət kitabı polemika əsasında tərtib edilmişdir. «“Aqoniya”, yoxsa təkamül? (XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatına bir nəzər)» silsilə məqalələri toplu halında çap edilməmişdən əvvəl “525-ci qəzet” vasitəsi ilə ictimaiyyətə çatdırılmışdır.

Xalq yazıçısı Elçin “Aqoniya”, yoxsa təkamül? (XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatına bir nəzər)» kitabında R.Kamalın Azərbaycan ədəbiyyatında “XIX əsrə ədəbiyyatın aqoniyası” kimi qiymətləndirməyi yanlış və metodo-

loji cəhətdən əsassız olmasını isbatlayır. R.Kamalın “Osmanlı ədəbiyyatından fərqli olaraq, Azərbaycan ədəbiyyatında dialektik keçid yoxdur” fikrinin tamam yanlış müddəa olması kitabda açıqlanır. Zakiri “böyük şair hesab etməyən”, Vazehi “mənasız şair”, Axundovu “İran millətçisi” adlandıran R. Kamalın Azərbaycan şair və yazarlarına düzgün olmayan münasibəti faktlarla isbatlanır, Molla Pənah Vaqif bədii dilimizi milliləşdirən şair, Mirzə Fətəli Axundzadə XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatına yeni janr gətirən mütəfəkkir kimi dəyərləndirilir.

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının formalaşmasında və inkişafında XIX əsr ədəbiyyatının müstəsna rolunu nəzərə alan Xalq yazıçısı, professor Elçin R. Kamalın “XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının ən mənasız dövrüdür” fikrinə qarşı “ədəbiyyat tarixində “mənasız” dövr olmur, hansı bir zaman çərçivəsində möhtəşəm simalar və ədəbi hadisələr yoxdursa, deməli, hazırlıq, yetişdirmə prosesi gedir” və milli ədəbiyyat mövcuddursa, onun “itirilmiş dövrü”, “mənasız dövrü” yoxdur fikri təlqin etməsi yalnız monoqrafiyanın deyil, ədəbiyyatşünaslığın da ana xəttinə çevrilmişdir.

Muxtar Kazımoğlunun (İmanov) “Folklor həm keçmiş, həm də bu gündür” məqalələr toplusuna daxil edilmiş “Azərbaycan folklorşünaslığı: tarix və müasirlik” məqaləsində M.H.Təhmasibin öz yaradıcılığında dastanların ifa kontekstini nəzərə almamasını və dastan mətnini yazılı ədəbiyyat mətni kimi ayrıca təhlil etməsinə üstünlük verməsini, yazılı ədəbiyyat mətnindən fərqli olaraq, dastan mətninin ifa prosesində yenidən yaranmasının öyrənilmə-

sini vacib olan məsələ səviyyəsinə qaldırılmaması alimin qüsuru kimi dəyərləndirilir.

2014-cü ili əhatə edən Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında xarici ədəbiyyat tarixinə, nəzəriyyəsinə, həmçinin tənqidinə çox az diqqət yetirilmişdir. Tədqiqatçılar tərəfindən xarici ədəbiyyatşünaslığa az istinad edilir və yaxud da əcnəbi alimlərə birbaşa müraciət etmələri özünü qismən göstərir. Xüsusi ilə də klassik xarici ədəbiyyatşünaslığa müraciət etmə üstünlük təşkil edir. Məsələn, Vaqif Yusifli və Rafiq Yusifoğlu Belinski və onun davamçılarna tez-tez müraciət edirlər. Təbii ki, Belinskinin seçilmiş əsərləri məktəb kimi bir çox tədqiqatçılara örnəkdir. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında S.O.Lazutinə, V.Y.Proppa, V.M.Jirmunskiyə, A.N.Veselovskiyə, O.F.Millərə, A.V.Yesinə, N.Roşyanuna, H.T.Zərifova, P.N.Boratova, M.F. Köprülüyə müraciət etmələr özünü göstərmişdir.

2014-cü il ədəbiyyatşünaslığında xarici ədəbiyyatın tədqiq edilməsinə kifayət qədər yer ayrılmamışdır. Xarici ədəbiyyatı və ədəbiyyatşünaslığı tədqiq edən 3 əsər nəşr edilmişdir, o cümlədən:

- Fransız ədəbiyyatında F.Rable gülüşünü açıqlayan, komediya janrının islahatçısı J.-B. Molyeri polifonik və ictimai-sosial məzmunlu komediya ustadı olduğunu göstərən, O.Balzakı cəmiyyətin mənəviyyat tarixçisi hesab edən, Q.Flober yaradıcılığında psixologizm amillərini açıqlayan, “Madam Bovari” əsərində Felisti Floberin avtoportreti olmasını göstərən, A.Dodenin provans yumorunu təsvir edən, J.Vernin elmi-fantastik roman yaradıcısı

olmasını izah edən Cəlil Nağıyevin “Klassik fransız ədəbiyyatından yeddi portret” monoqrafiyası;

- Dünya ədəbiyyatının inkişaf və tərəqqisində klasizm, romantizm, realizm və tənqidi realizm cərəyanlarının müstəsna rol oynadığını, cərəyanların XIX əsrin əsl simasını təyin edən estetik meyarlar olmasını açıqlayan və XIX əsr dünya (fransız, ingilis, alman, polyak, Amerika) ədəbiyyatının istiqamətlərini əhatə edən Əmirxan Xəlilovun “Dünya ədəbiyyatı. (Mühazirələr, ədəbi oçerk və portretlər) dərsliyi. Əmirxan Xəlilovun “Dünya ədəbiyyatı. (Mühazirələr, ədəbi oçerk və portretlər). III cild. (XIX əsr dünya ədəbiyyatı)” dərsliyində yığcam şəkildə XIX əsr dünya ədəbiyyatının istiqamətləri və mahiyyəti üzə çıxarılmış, Azərbaycan oxucularına tanış olan Hüqo, Balzak, Düma, Bayron, Dikkens, Skott, Mitskeviç və digər ədiblər tədqiq edilmişdir.

- Şərq ədəbiyyatının xüsusiyyətlərini araşdıran, Şərq ədəbiyyatı intibahının humanist ədəbiyyat xarakteri daşdığını qeyd edən, didaktik-tərbiyəedici mahiyyətdə olduğunu vurğulayan, Şərq intibahının yayılma və təsiretmə gücünü göstərən, Türkiyə, İran və Çin İntibah ədəbiyyatlarına, Hindistan ədəbiyyatına nəzər salan, ərəb-İspan ədəbiyyatı haqqında, milli ədəbiyyatların bədii xüsusiyyətlərinə aydınlıq gətirən, milli ədəbiyyatların aparıcı ədəbi cərəyan və fəlsəfi təlimlərini izah edən Ramil Əliyevin “Orta əsrlər Şərq intibah ədəbiyyatı tarixi” monoqrafiyası.

2014-cü il Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında bədii tərcümənin elmi problemləri az işlənmiş sahələrdən

biridir. 2014-cü ildə tərcümə sahəsini əhatə edən 2 əsər nəşr edilmişdir, o cümlədən:

- Sovet realist tərcümə məktəbinin əsas prinsiplərini tədqiq edən, V.Luqovski və S.Vurğunun redaktorluğu altında 1939-cu ildə nəşr edilmiş “Антология азербайджанской поэзии” antologiyasının əhəmiyyətini, tərcüməçi qarşısında duran əsas vəzifələri (tərcüməyə yaradıcı münasibət, sərbəstlik və s.) tədqiq edən Fəridə Vəlixanovanın “Самед Вургун в первой антологии азербайджанской поэзии на русском языке (Səməd Vurğun və Azərbaycan poeziyasının antologiyası (rus dilində))” monoqrafiyası;

- M.Y.Lermontov Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında (A.Nasıyev, L.Vəkilova, M.Qocayev), tənqidində, Azərbaycan dilli tərcümələrdə və ədibin “Aşıq Qərib” dastanı əsasında qələmə aldığı eyniadlı nağılın özəlliklərini tədqiq edən Telman Vəlixanlının (Cəfərov) “Рецепция прозы М.Ю.Лермонтова в Азербайджане” monoqrafiyası.

2014-cü ildə nəşr edilmiş əsərlərin məzmun yeniliyi probleminə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Belə ki, nəşrlərin böyük hissəsi əvvəllər nəşr olunan əsərlərin təkrar və yaxud da təkmilləşdirilərək nəşr edilmiş variantlarıdır. Bir tərəfdən təkrar nəşrlərə ictimai tələbatın olmasını müşahidə edirik, digər tərəfdən isə bəzi hallarda yeni nəşrlərin sayının süni artırılmasına yer verilir. Ötən illərdə nəşr olunmuş əsərlərin fərdi və ya toplu şəkildə yenidən nəşri, dissertasiya işlərinin müdafiəsindən bir neçə il keçməsinə baxmayaraq, monoqrafiya şəklində çapı,

müxtəlif kütləvi informasiya vasitələrində çapa getmiş məqalələrin toplu formasında nəşri geniş yayılmışdır.

Alim və tədqiqatçıların əsərlərinin külliyyatı kimi bir yerə toplanaraq çap edilməsi faktları da məlumdur. 2014-cü ildə 7 əsər təkrar nəşr edilmişdir, o cümlədən:

- Azərbaycan epik şeirin mənşəyi və növ xüsusiyyətlərini geniş tədqiq edən, epik şeirin növ rəngarəngliyini göstərən, Firdovsininin «Şahnamə» əsərinin qəhrəmanlıq epopeyası olmasını və milli qəhrəmanlıq eposundan roman-epopeyaya keçid mərhələsini təşkil etməsini açıqlayan, aşıqanə-romantik dastanları povestlər kimi təqdim edən, XI əsrə aid əsərləri roman kimi izah edən, müstəqil aşıqanə roman nümunəsinə F. Görganinin «Veys və Ramin», Kövsərinin «Fərhad və Şirin» əsərlərini aid edən, Nizaminin ««Leyli və Məcnun», Füzulinin «Leyli və Məcnun» və Məsihinin «Vərqa və Gülşa» əsərlərini «psixoloji roman», Nizaminin «İsgəndərnamə» əsərini roman-epopeya hesab edən Azadə xanım Rüstəmovanın ikicildlik “Seçilmiş əsərlər”i. İki cilddən ibarət “Seçilmiş əsərlər”n I və II cildlərində “Azərbaycan epik şeirinin inkişaf yolları”, “Nizami Gəncəvi (həyatı və sənəti)”, “Nizami Gəncəvi”, “Fələki Şirvani”, “Klassik Azərbaycan poeziyasında qəzəl”, “Məhəmməd Füzuli”, “Mütəfəkkir mövlana Füzuli”, “Nizami və onun poeziya sələfləri”, “Mövlana Cəlaləddin Rumi” və digər əsərləri toplanılmışdır. Azadə xanım Orta əsrlər ədəbi mühitini, klassik şeirimizdə obraz və xarakterləri təhlil etmiş, poeziyada metod, janr, üslub xüsusiyyətləri, sələf, xələf, varis, irs problemlərini tədqiq etmişdir. Azərbaycan epik şeirinin

mənşəyi və növ xüsusiyyətlərini geniş tədqiqat obyektinə çevirmişdir. Azərbaycan ədəbiyyatının ən qədim dövrləri, Azərbaycan renessans ədəbiyyatı, milli bədii fikrimizin müxtəlif mərhələləri, orta əsrlər Şərq romantizmi, Orta Şərq və Azərbaycan poeziyasında qəzəl janrının mənşəyi və inkişaf mərhələləri A.Rüstəmovanın ikicildlik “Seçilmiş əsərləri”ndə əksini tapmışdır.

- Ustad Şəhriyarın həyatını, ədəbi mühitini, bədii irsini tədqiq edən, şairin Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatındakı mövqeyini açıqlayan, Yaxın Şərqə və bütün türk dünyasına ədəbi təsir dairəsini göstərən, şairin sənətkarlıq xüsusiyyətlərini və poetik qaynaqlarını açıqlayan Esmira Fuadın türk dilinə tərcümə edilərək nəşr edilmiş “Muhammed Hüseyn Şəhriyar yaşamı, edebi çevresi və eserləri” monoqrafiyası. Nəşrdə Azərbaycan xalqının milli psixologiyası, adət-ənənələri və bayram mərasimləri ilə yanaşı M.Şəhriyarın Azərbaycan ədəbiyyatındakı mövqeyinin öyrənilməsi özünəməxsus üslubda tədqiq olunur. Monoqrafiyada türk dünyasının ən sevilən şairlərindən biri, ustad şair Məhəmməd Şəhriyarın həyatı, ədəbi mühiti, bədii irsi əhatəli şəkildə araşdırılır.

- Azərbaycan-gürcü ədəbi əlaqələrinin tarixi inkişafını izləyən, bir sıra Azərbaycan xalq dastanlarında hadisələrin Tiflisdə (Gürcüstanın başqa yerlərində) cərəyan etməsini göstərən, Azərbaycan ədiblərinin yaradıcılığının gürcü ədəbi mühitinə təsirini açıqlayan, Gürcüstanda yaşayan azərbaycanlıların yaradıcılığında tərcümələrin rolunu göstərən, ədəbi əlaqələr haqqında məlumat verən Müşfiq Çobanlıın “Bu dostluğun yaşı çox” monoqrafiyası. Qeyd

etmək lazımdır ki, Müşfiq Çobanlı “Bu dostluğun yaşı çox” adlı monoqrafiyasını 1996-cı ildə nəşr etdirmişdir.

- M.Ə.Rəsulzadənin Azərbaycan milli hərəkatını yeni istiqamətə yönəltməsinə qeyd edən, Cənubi Azərbaycan, Türkiyə və Rusiyadakı fəaliyyətini göstərən, “Əsrimizin Səyavuşu” əsərində bədiiliyin müəyyən komponentlərini (süjet, kompozisiya, konflikt, obraz və s.) açıqlayan və janr baxımından ədəbiyyat tariximizdə əvəzi olmayan bir əsər kimi təqdim edən Almaz Əliqızı və Mehman Həsənin həmmüəllif olduqları «Əfsanədən həqiqətə» əsəri.

- M.Ə.Rəsulzadə yaradıcılığını Azərbaycan ədəbiyyatı kontekstində təqdim edən, ədibin mühacirət dövrünün elmi təhlilini verən Vaqif Sultanlının «İstiqlal şairi» monoqrafiyası.

- Xalqın etnik-mifoloji yaddaşının arxaik qatlarını əks etdirən yuxu və onun rəmzlərini izah edən, yuxu və onun rəmzlərinə sistemli yanaşan Fəridə Hicranın (Vəliyeva) «Ruhumuzun irmaqları» kitabı.

- Ənənəvi mədəniyyətin əsas tərkib hissəsi olan Azərbaycan xalqının poetik şifahi xalq yaradıcılığını tədqiq edən Ramil Əliyevin «Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı» dərs vəsaiti.

Müdafiə edilmiş dissertasiya işlərinin nəşr edilərək ictimaiyyətə çatdırılması əvvəlki illərdə olduğu kimi 2014-cü ildə də bir ənənə halını almışdır. Dissertasiya işlərinin monoqrafiya şəklində çap edilərək oxuculara çatdırılması elmi nailiyyətlərin geniş yayılması baxımından əhəmiyyət kəsb edir. 2014-cü ildə 10 dissertasiya monoqrafiya kimi nəşr edilmişdir, o cümlədən:

- S.Vurğunun ədəbiyyat tarixinin dövrləşdirilməsi haqqındakı mülahizələrini açıqlayan, şairin klassik irsin müxtəlif tarixi dövrlərdəki durumunu izah edən, onu şərtləndirən ictimai, siyasi və milli-mədəni zəmin haqqındakı konseptual fikirləri dövrüyyəyə gətirməsini tədqiq edən, S. Vurğunun ədəbiyyatşünas, nəzəriyyəçi kimi təqdim edən Aygün Bağırılının “Səməd Vurğunun nəzəri-estetik görüşlərində klassik irs problemi” monoqrafiyası;

- XX əsrin əvvəllərində formalaşmış qərbçilik meyillərini müəyyənləşdirən, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ziyalılarının üz tutduqları Qərb mədəniyyətinə əsaslanmış tənqidi realizm və romantizm cərəyanlarını açıqlayan, mətbu orqanlarını aydınlaşdıran, “Füyuzat” ədəbi məktəbində təzahür etmiş qərbçilik meyillərini göstərən, Ə.Ağaoğlu, Ə.Hüseynzadə, Y.V.Çəmənzəminli və digər ədiblərin yaradıcılığında qərbçilik meyillərinin müəyyənləşməsini tədqiq edən Təranə Abdullayevanın “Azərbaycan ədəbi fikrində qərbçilik meyilləri” monoqrafiyası;

- XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbiyyatında formalaşmış poetik ənənələrdə psixologizmin poetik təzahürünü təsvir edən, psixologizm kontekstində lirik xarakter problemini açıqlayan, lirikada şair “mən”ini göstərə bilən, lirik qəhrəman və özünüifadə arasında psixoloji münasibətləri izah edən, Azərbaycan poeziyasında psixologizmin bədii təcəssümü baxımından sistemləşdirilərək təsnif edən, klassik poeziyanı varislik ənənələri ilə müəyyənləşdirən Fidan Abdurəhmanovanın “Lirikada psixologizm” monoqrafiyası;

- Folklorda, xüsusi ilə də nağıllarda ənənəvi formulları araşdıran, mənəvi formulları (epik təhkiyədə istifadə olunan qalıblənmiş söz, ifadə və ya sözlər qrupu) nağılların təhkiyəsinin tərkib hissəsi kimi verən, üslubi xarakter daşmasını açıqlayan, başlanğıc formulları zaman və məkan formulları kimi bölən, təhkiyə formullarını “Xarici təhkiyə formulları” və “Daxili təhkiyə formulları” kimi təqdim edən, nağılların sonunda işlənən “sonluq formulları”nı göstərə bilən, Azərbaycan və Türkiyə nağıllarının başlanğıc formullarını müqayisə edən, ortaq formulların aşkarlanması və aşkarlanmış təhkiyə formullarının oxşar və fərqli cəhətlərini müəyyənləşdirən, sonluq formulların oxşar və fərqli xüsusiyyətlərini aşkar edən, ortaq və fərqli formulları ümumiləşdirən Vəfa İsgəndərovanın “Ənənəvi nağıl formulları” monoqrafiyası;

- Mifoloji şüur və onun struktur səviyyələrini müəyyənləşdirən, əfsanələrin mifoloji struktur semantikasını açıqlayan, struktur-semantik xüsusiyyətləri göstərən, inisiasiya miflərinin nağıllara transformasiya etməsini göstərən, ekzoterik mif tiplərinin nağıl mətnlərində əksini tapmasına aydınlıq gətirən, kosmoqonik miflərin arxaik eposların transformasiyasına nəzər salan, dastan-rəvayətlərin janr tipologiyasının mifoloji semantikasını müəyyən edən Ramil Əliyevin “Türk mifoloji düşüncəsi və onun epik transformasiyaları (Azərbaycan mifoloji mətnləri əsasında)” monoqrafiyası;

- Postmodernizm və təsəvvüfün qarşılıqlı münasibətlərinə nəzər salan, elmi-nəzəri sintezdən doğan elmi

nəticələr əldə edən Afaq Əsədovanın “Ədəbiyyatlaşan dünya” monoqrafiyası;

- Ağbaba mühitinə aid yetmişdən artıq aşiq və el şairlərinin ədəbi irsini tədqiq edən, aşiq ədəbiyyatına aid örnəklərin sistemli şəkildə tədqiq edilməsini folklor örnəkləri və aşiq irsinin tipoloji-müqayisəli təsnifat prinsipi əsasında həyata keçirən, M.H.Təhmasib, P.Əfəndiyev, Q.Namazov, İ.Abbaslı, A.Nəbiyev, H.İsmayılov, E.Məmmədli, M.Qasımlı, M.Allahmanlı, V.Hacıyev, O.Əfəndiyev və digər tədqiqatçıların elmi-nəzəri təcrübəsinə istinad edən Tacir Qurbanovun “Ağbaba aşiq mühiti” monoqrafiyası;

- Azərbaycan koroğluşünaslığının tarixi təşəkkülünü və inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirən, “Koroğlu” dastanının müxtəlif istiqamətlərdə araşdırılma təcrübəsini ümumiləşdirən, Azərbaycan koroğluşünas tədqiqatçıların araşdırmalarında tətbiq olunan elmi nəzəriyyə və metodları dəyərləndirən, ədəbi əlaqələr kontekstində “Koroğlu” eposu ilə bağlı tədqiqatları aydınlaşdıran, XVIII-XX əsrin I yarısı “Koroğlu” dastanının Azərbaycan variantının toplanma və nəşr tarixinə nəzər salma, 1920-1980-ci illər ərəfəsində “Koroğlu” eposunun tədqiq istiqamətləri və araşdırılma metodlarını izah edən, müasir dövr Azərbaycan koroğluşünaslığını tədqiq edən Aynur İbrahimovanın “Azərbaycan koroğluşünaslığı: tarixi və inkişaf mərhələləri” monoqrafiyası;

- Azərbaycan mühacirət folklorşünaslığının təşəkkülündə “Azərbaycan Yurd Bilgisi” jurnalının rolunu açıqlayan, “Azərbaycan Yurd Bilgisi” jurnalında türkdilli

xalqların folklor materiallarının toplanılması və nəşr edilməsini göstərən, türkdilli xalqların folklorunu tədqiq edən, jurnalın səhifələrində işıq üzü görmüş folklor örnəklərinin elmi-tarixi dəyərlərini göstərən, jurnalda ozan-aşıq sənətinə və dastan yaradıcılığına aid araşdırmaları tədqiq edən Ülkər Əliyevanın “Azərbaycan yurd bilgisi” dərgisində folklorşünaslıq məsələləri» monoqrafiyası;

- Anar dramaturgiyasında psixoloji-mənəvi keyfiyyətlərin sosial-fəlsəfi məcrada psixoloji əksətdirmə və özünütəhlili açıqlayan, milli və bəşəri keyfiyyətləri yeni müstəvi üzərinə çıxaran, psixologizm keyfiyyətlərinin inkişafını açıqlayan, millilik və müasirlik keyfiyyətləri fərdin psixologiyasında sistemli şəkildə araşdıran Təranə Əzimovanın “Anar dramaturgiyasında psixologizm” monoqrafiyası.

Müdafiə olunmuş dissertasiya işlərinin təkrar nəşrinə aid Aygün Bağırının “Səməd Vurğunun nəzəri-estetik görüşlərində klassik irs problemi”, Ramil Əliyevin “Türk mifoloji düşüncəsi və onun epik transformasiyaları (Azərbaycan mifoloji mətnləri əsasında)”, Təranə Abdullayevanın “Azərbaycan ədəbi fikrində qərbçilik meyilləri” monoqrafiyalarını xüsusi qeyd etmək lazımdır. Aygün Bağırının “Səməd Vurğunun nəzəri-estetik görüşlərində klassik irs problemi” monoqrafiyası müəllifin 25 iyun 2010-cu ildə Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun D.01.131 Dissertasiya Şurasında müdafiə etdiyi namizədlik dissertasiyasının monoqrafik nəşridir. Sosrealizmin ənənələri toxunulmamış qalan monoqrafiyada S.Vurğunun fəaliyyətinin müxtəlif sahələri geniş elmi tədqiqata cəlb

edilmiş və ədəbi-tənqidi görüşləri, elmi nəzəri irsinin klassik ədəbiyyat irsi ilə bağlılığı tədqiq edilmişdir. Ramil Əliyevin “Türk mifoloji düşüncəsi və onun epik transformasiyaları (Azərbaycan mifoloji mətnləri əsasında)” monoqrafiyası 28 mart 2008-ci il tarixində “Türk mifoloji düşüncəsi və onun epik transformasiyaları (Azərbaycan mifoloji mətnləri əsasında)” müdafiə etmiş olduğu doktorluq işinin monoqrafik nəşridir. Monoqrafiyada mifəfsanə keçidinin semantikasının aşkarlanması, inkarnasiya, renkarnasiya problemlərinin totemizmlə bağlılığı açıqlanmışdır. Təranə Abdullayevanın “Azərbaycan ədəbi fikrində qərbçilik meyilləri” monoqrafiyası müəllifin 2007-ci ildə müdafiə etmiş olduğu “XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan ədəbi-bədii fikrində Qərbçilik meyilləri” adlı namizədlik işinin monoqrafiya kimi nəşridir. Monoqrafiyada XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbi-fikir tarixində Qərbçilik meyillərinin ayrı-ayrı problemləri tədqiq olunur.

2014-cü ildə 5 məqalələr toplusu nəşr edilmişdir, o cümlədən:

- Ədəbi prosesin müasir problemləri kontekstində və elmi-nəzəri, metodoloji istiqamətdə məqalələri təqdim edən, XIX əsr, XX əsrin əvvəlləri, sovet dövrü ədəbiyyatının öyrənilməsinin yeni metodoloji aspektləri və nəzəri-metodoloji konsepsiyalarını tədqiq edən Təyyar Salamoglundun “Azərbaycan ədəbiyyatının müasir problemləri” məqalələr toplusu;

- Müdriklik mücəssəməsi Heydər Əliyev fəaliyyətini işıqlandıran, H.Əliyev, F.Xoyski, M.Ə.Rəsulzadə, C.Cabbarlı kimi şəxsiyyətlərin istiqlal işığında xidmətlərini

dəyərləndirən, Cabbarlı dünyasına nəzər salan, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığına töhfə vermiş Şəhriyar, C.X.Hacıyev, A.Zeynalov, İ.Ağayev, V.Quliyev, N.Şəm-sizadə, V.Arzumanlı və digər ədiblərin ədəbi portretlərini tədqiq edən Asif Rüstəmlinin struktur baxımından ədəbi portretlərdən ibarət “Müdrilik mücəssəməsi” məqalələr toplusu;

- İsa Muğannanın yaradıcılığının birinci mərhələsinin “Məşhər”lə tamamlanmasını açıqlayan, “İdeal”ə keçidlə ədibin yaradıcılığında yeni mərhələnin yaranmasını göstərən, C.Məmmədquluzadə və altmışıncılar nəslində arasında İ.Hüseynovun körpü funksiyası daşdığını vurğulayan, İ.Hüseynovun əsərlərindəki gərginliklərin lirizmlə müşahidə edilməsini təsvir edən Şəmil Sadiqin tərtib etdiyi “Ölümdən sonrakı həyat” məqalələr toplusu;

- “Heydər Əliyevşünaslığa layiqli töhfə” və “Müdriliyin zirvəsi” məqalələrində milli siyasi-ideoloji amilləri açıqlayan, dövlətçiliyimizin milli ənənələrinə münasibət bildirən, B.Nəbiyevin “Heydər Əliyev haqqında etüdlər” məqaləsi traktat nümunəsi kimi təqdim edilən, Heydər Əliyevin ədəbiyyat bilicisi və təbliğatçısı olmasını göstərən, “Şeirşünaslığın bəzi məsələləri” məqaləsində şeir dilinin milli dil qanunları zəminində reallıq tapmasını müəyyənləşdirən, “Bədii əsərin məzmun və forması” məqaləsində janrın çərçivə, model, forma müəyyənliyini əsas götürən, əsərin məzmununda tipikliklə naturalizmin fərqlərinə varan, bədii əsərlərin formasını vəzn və janrlarla bərabər, təsvir və ifadə vasitələrinə malik olmasını isbatlayan, Azərbaycan roman janrının inkişaf yoluna konseptual

yanaşma tərzii ilə yanaşan, müəllifin özünün bir tədqiqatçı alim kimi tanıtılması məqamlarını incələyən Himalay Ənvəroğlunun (Qasimov) “Ədəbiyyatşünaslıq problemləri ədəbi-nəzəri düşüncə müstəvisində” məqalələr toplusu;

- “Sənətin sultanı”, “Yetmiş yaşlı cavan”, “Ölümdən əvvəl “Qətl günü”, “Aşıq Pərinin azad ruhu” və digər sərlövhəli maraqlı məqalələrində XX əsrin tanınmış mədəniyyət, görkəmli incəsənət xadimlərini, korifey sənətkarları, bənzərsiz sənət adamlarını dəyərləndirən Təranə Vahidin “Doxsan imza. Mədəniyyət yazıları silsiləsi” məqalələr toplusu.

Məqalələr toplusunun nəşrinə aid əsərlər arasında Şəmil Sadiqin tərtib etdiyi “Ölümdən sonrakı həyat” və Təyyar Salamoğlunun “Azərbaycan ədəbiyyatının müasir problemləri” məqalələr toplularını xüsusi vurğulamaq lazımdır.

Şəmil Sadiqin tərtib etdiyi “Ölümdən sonrakı həyat” məqalələr toplusunda İsa Muğannanın vəfatından sonra müxtəlif qələm sahiblərinin xatirələri əsasında qələmə alınmış məqalələr toplanılmışdır. Akademik İsa Həbibbəylinin “İsa Hüseynovdan İsa Muğannaya: Axırncı əlyazma və bütöv dünya” ön söz yerinə olan məqalədə, Nizami Cəfərovun “Biz dünyadan gedər olduq”, Şəmil Sadiqin “İsa Muğanna ilə son söhbətim”, Sabir Rüstəmxanlının “O, bizim gəncliyimizin ideali idi”, Tahirə Məmmədin «Muğannanın Ün-ü və “GürÜN”ü», Rüstəm Kamalın “İsa Muğanna kim idi?”, Nazim Muradovun “İsa Hüseynov (İsa Muğanna)”, Orhan Arasın “Hakikat cümle alemdir” və digər müəlliflərin məqalələrində Xalq

yazıcısına ölümündən sonra verilən ədəbi qiymət kimi əhəmiyyət kəsb edir.

Təyyar Salamoğlunun “Azərbaycan ədəbiyyatının müasir problemləri” kitabı altı fəsil (Ədəbiyyat tarixi; Ədəbiyyatşünaslıq; Çağdaş ədəbi proses; Ədəbi tənqid tarixi; Türk xalqları ədəbiyyatı; Publisistika) və ədəbiyyat tarixi, ədəbiyyatşünaslıq, ədəbi tənqid tarixi, çağdaş ədəbi proses, türk xalqları ədəbiyyatı və b. sahələr üzrə 1987 - 2014-cü illər arasında qələmə alınmış 54 məqalədən ibarətdir. Məqalələr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin 3 əsrini (XIX-XXI əsrlər) əhatə edir. Məqalələrdə Q.B.Zakir, M.F.Axundzadə, M.Ə.Sabir, A.Şaiq, S.Mənsur, M.C.Paşayev, İ.Əfəndiyev, İ.Hüseynov və digər ədiblər Azərbaycan ədəbiyyatının ən yeni mərhələsində analitik müstəviyə gətirilir, ədəbi prosesin müasir problemləri kontekstində təqdim edilir.

Qeyd etmək istərdim ki, Təyyar Salamoğlunun “Azərbaycan ədəbiyyatının müasir problemləri” məqalələr toplusu təəssüf ki, yalnız müasirliyi təbliğ etmir. Ədəbiyyat tarixinə aid məqalələr toplusunda qismən də olsa əksini tapmışdır. Bu baxımdan məqalələr toplusunun adı ilə məzmunu arasında vəhdətin olmaması özünü ilk növbədə göstərir. Bu uyğunsuzluğu müəllifin səhvi kimi dəyərləndirməliyik. Çünki məqalələr toplusunun əhatə dövrünü nəzərə alıb, adını geniş vermək olardı. Nəşr edilmiş kitab hansı dövrləri əhatə edirsə, kitabın adında da o dövrün tədqiq olunması özünü əks etdirməlidir.

Təəssüf hiss ilə qeyd etməliyik ki, 2014-cü ildə qələmə alınmış monoqrafiya və kitab müəllifləri arasında

digər müəlliflərin əsərləri əsasında öz imzaları ilə kitabların formalaşdırılması ənənəyə çevrilmişdir. Bu da müəlliflərin müəllif hüquqlarının pozulması kimi dəyərləndirilməlidir. 2014-cü ildə 6 belə kitab nəşr edilmişdir, o cümlədən:

- XX əsrin əvvəllərində ədiblərin yaradıcılığındakı əfsanə və rəvayətləri, əfsanə və rəvayət təmayüllü hekayəçilik ənənəsini 20-50-ci illərdə dəyişikliklərə uğrayaraq davam etdiyini göstərən, 1960-cı illərdən başlayan yeniləşmə hərəkatında əfsanə və rəvayət mövzusunda yeni məzmununda yanaşmanı əks etdirən A.Şaiqin, S.Hüseynin, S.S.Axundovun, S.Rəhimovun, S.Axundovun, M.Abbaslının, İ.Əfəndiyevin, M.Hüseynin, Ə.Məmməd-xanlının, İ.Şıxlının, Ə.Cəfərzadənin, R.Rzanın, M.İbrahimovun, S.Behrəngin, Elçinin əfsanə və rəvayət mövzusunda yazdıqları hekayələrin antoloji nəşri olan Nigar İsayevanın “Hekayələşən hekayətlər” kitabı;

- 1945-1946-cı illərdə əski əlifbayla nəşr olunmuş, R.Rzanın redaktorluğu ilə cəmisi 17 sayı nəşr edilmiş “Azərbaycan” dərgisindən Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyəti ilə bağlı S.Ordubadinin “Şəmsəddin Təbrizi və onun elmə aid nəzəriyyələri” və “Təbrizlilərin mübarizə tarixindən”, M.Arifin “Şairlərimiz haqqında bəzi qeydlər”, M.Cəfərin “Mübariz xalq şairi”, A.Şaiqin “Sevimli şairimiz” və s. məqalələri ictimaiyyətə çatdıran, cəmiyyətə məlum və naməlum imzalarla verilmiş məqalələrin ədəbi və mədəni baxımdan əhəmiyyətini əks etdirən Pərvanə Məmmədlinin “Hər iki tayın gerçək aynası – “Azərbaycan” dərgisi” kitabı;

- Cavad Heyətin həyat və fəaliyyəti haqqında xatirələri əks etdirən, tibb sahəsindəki uğurlarını açıqlayan, “Varlıq” jurnalının yaradıcısı olmasını vurğulayan, “Varlıq” jurnalının fəaliyyətinin Şimal və Cənub arasında körpü rolunda çıxış etməsini Azərbaycan və Türkiyə yazarlarının (akad. Rafael Hüseynovun, yazıçı Anarın, filosof Zümrüd Quluzadənin və b.) məqalələri əsasında göstərən Pərvanə Hacı qızı (Məmmədli) və Baxşəli Zülfünün “Varlığımız” kitabı.

Digər müəlliflərin əsərləri əsasında kitabların formalaşdırılmasına aid Fəridə Hicranın (Vəliyeva) “Röyanın sirləri müdriklərimizin idrak xəzinəsində”, Nikpur Cabbarlının “Elçin və Azərbaycan mühacirətşünaslığının problemləri”, Xuraman Hümmətovanın “Yunis Əmrə Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında” kitablarını xüsusi vurğulamaq lazımdır.

Fəridə Hicranın 184 səhifəlik “Röyanın sirləri müdriklərimizin idrak xəzinəsində” kitabının 13 vərəqində müəllif tərəfindən “röya nədir?” və “hamı rəya görürmü?” suallarına cavab axtarılır. Monoqrafiyanın 171 səhifəsini isə yuxugörmə ilə bağlı inanc və sınaqlar, yuxu yozmaları, Astiaqın yuxusu, Məhəmməd Peyğəmbərin yuxusu, Qurani-Kərimdən yuxu ilə bağlı surələr, Kitabı Dədə Qorqudda yuxu, Nizami Gəncəvinin əsərlərindən yuxu ilə bağlı seçmələr, Nəsrəddin Tusinin yuxu haqqında fikirləri, kimyaçı Svittin və Lomonosovun yuxuları, həmçinin tanınmış Azərbaycan ziyalıları B.Nəbiyevin, R.Əliyevin, M.Qasımlının, F.Vəlixanlının, T.Məmmədin, K.V.Nərimanoğlunun, B.Abdullanın, G.Əlibəylinin,

N.Məmmədlinin, E.Hüseynbəylinin, M.Alməmmədovanın yuxu ilə bağlı məqalə və müsahibələri təşkil edir.

Elçinin rəhbərlik etmiş olduğu “Vətən” cəmiyyəti və bu cəmiyyətin mətbu orqanı “Odlar yurdu” qəzetinin Azərbaycan mühacirətşünaslığının yeni inkişaf mərhələsi ilə səciyyələnməsi, Elçinin məqalələrinin əlavədə verməklə, Azərbaycan mühacirətşünaslığını 4 nəsələ ayırması (Birinci nəsil – erməni basqınlarından qaçıb əsas etibarilə Türkiyəyə pənah aparanlar, ikinci nəsil – Azərbaycan Demokratik Respublikasının məhv edilməsindən sonra mühacirliyə məhkum olanlar, üçüncü nəsil – İkinci Dünya müharibəsindən sonra stalinizmin qorxusundan vətənə qayıda bilməyənlər, dördüncü nəsil - əsas etibarilə Cənubi Azərbaycandan xarici ölkələrə köçmüş azərbaycanlılar) Nıkpur Cabbarlının “Elçin və Azərbaycan mühacirətşünaslığının problemləri” monoqrafiyasında əksini tapmışdır. 96 səhifədən ibarət olan monoqrafiyanın 26 səhifəsi müəllifin “Elçin və Azərbaycan mühacirətşünaslığının problemləri” məqaləsini əhatə edir. Monoqrafiyanın səhifə 29-dan 93-ə kimi isə Xalq yazıçısı Elçinin «“Vətən” cəmiyyətinin təsis konfransında çıxış», «Azərbaycan mühacirəti haqqında», «Ədəbi proses: Olum, ya ölüm? (III məqalədən bir hissə)», «Məmməd Əmin Rəsulzadə», «Elçinlə ədəbiyyat söhbəti (Yaşarın xalq yazıçısı Elçinlə müsahibəsi (çıxarış))» məqalələrini əhatə edir.

Kitabın titul vərəqində müəllif kimi qeyd edilmiş Xuraman Hümətovanın “Yunis Əmrə Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında” kitabında Yunis Əmrə yaradıcılığı haqqında XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq, müasir dövrə

qədər yazılmış və müxtəlif dövrləri (1927-2013) əhatə edən müxtəlif müəlliflərin məqalələri yer almışdır. Yunis Əmrə haqqında olan məqalələrin toplu halına salınması Azərbaycan və Türkiyə arasında qədim tarixə malik olan mədəni əlaqələrin mövcudluğunu təsdiq edir. Kitab Yunis Əmrə yaradıcılığında irfani məqamların aşkarlanması, türkdilli xalqlar arasında ədəbi əlaqələrin genişləndirilməsi baxımından əhəmiyyət kəsb edir. Yunis Əmrə Türk dünyasında yenilikçi bir şair kimi təqdim edilir.

2014-cü ildə Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı üçün sırf “yeni” monoqrafiya və kitablar məhdud şəkildədir. Lakin 2014-cü ildə nəşr edilmiş kitab və monoqrafiyalar yeni mövzuların işlənilməsindən xali deyildir. 2014-cü ildə 6 sırf belə monoqrafiya və kitablar nəşr edilmişdir, o cümlədən:

- Rəşad Məcidi Müstəqillik dövrü Azərbaycan lirik-epik şeirinin əsas yaradıcılarından biri kimi təqdim edən, onun daxili monoloqlar əsasında süjetli əsərlər yaratmasını göstərən, şeir yaradıcılığında romantik-realist olan, şeirlərinin nəticə etibarını ilə “romantika ağırlıqlı realist şeirlər”ə çevrildiyini göstərən İsa Həbibbəylinin “Bütün yönləri ilə yaradıcı” monoqrafiyası;

- Azərbaycan ədəbiyyatında tarixi roman janrının nəzəri-estetik problemlərini araşdıran, janrın ayrı-ayrı mərhələlərində yaranmış nümunələrin ideya-sənətkarlıq məziyyətləri və prinsiplərini açıqlayan alim kimi özünə-məxsus ədəbi məktəb yaratmağa nail olmuş Yavuz Axundlunun “Səssiz fəryad”, “Elmi axtarışlar yolunda ilk addımlar”, “Yenidənqurma oyunu, ölkənin süqutu”,

“Ziyarətli günlərim” adlı fəsilərdə xatirələrini əks etdirən “Xatirələr işığında” kitabı;

- Hüseynbala Mirələmovun həyat və yaradıcılığı haqqında Azərbaycan cəmiyyətində elmi təsəvvür yaradan Nizami Cəfərovun “Hüseynbala Mirələmovun yaradıcılığı və ya ədəbi tərcümeyi-halı” monoqrafiyası;

- Xalq şairi Zəlimxan Yaqubun ədəbi, ictimai və siyasi-ideoloji fəaliyyətini tədqiq edən Nizami Cəfərovun “Zəlimxan Yaqub” monoqrafiyası;

- Müstəqillik illərində Qabil poeziyasında milli azadlıq mübarizəsi və Qarabağ problemini, Cənublu şairlərin poeziyasını tədqiq edən Bahar Bərdəlinin “Müstəqillik dövrü Azərbaycan poeziyası” monoqrafiyası;

- 1991-2005-ci illərdə Azərbaycan poeziyasında geniş işləklilik qazanmış vətənpərvərlik, azadlıq, istiqlalçılıq, şəhidlik, qaçqınlıq və köçkünlük, torpaq və yurd həsrəti və s. məsələlərin təhlilini mövzu axtarışlarında yeni mərhələ kimi açıqlayan, mövzu, janr və üslub məsələlərinin təhlili fonunda mövcud ədəbi epoxanın bədii panoramını təsvir edən, Müstəqillik dövrü poeziyasını janr-üslub müstəvisində canlandıran, Güney mövzusuna yeni tərzdən yanaşan, Azərbaycan poeziyasının mövzu və problem baxımından təsnifatını verən Tofiq Əbdülhəsəninin “Azərbaycan istiqlal poeziyası” monoqrafiyası.

Bu tip kitablar sırasında akademik İsa Həbibbəylinin “Bütün yönləri ilə yaradıcı”, Nizami Cəfərovun “Hüseynbala Mirələmovun yaradıcılığı və ya ədəbi tərcümeyi-halı” və “Zəlimxan Yaqub”, Bahar Bərdəlinin

“Müstəqillik dövrü Azərbaycan poeziyası” monoqrafiyaları xüsusi seçilir.

Akademik İsa Həbibbəylinin qələmə aldığı “Bütün yönləri ilə yaradıcı” monoqrafiyasında müasir Azərbaycan şairi Rəşad Məcidin 2011-ci ildən sonra qələmə aldığı şeirləri 3 qrupa ayrılır: I. “Roman” liro-epik poeması ilə səsleşən yeni şeirlər; II. “Dastan” qrupu şeirləri; III. Lirikasında yeni mərhələ. İ.Həbibbəyli R.Məcidin yaradıcılığına həsr etdiyi portret-öçerkdə şairin yaradıcılığının lirik və ictimai motivləri özündə cəmləşdirən bir poeziya kimi xarakterizə edir. R. Məcidin “Roman” adlandırdığı poeziya nümunəsinin janrı liro-epik poema kimi təqdim edilir. Əsərin lirik şeirlərlə və epik təhkiyə ilə ifadə olunan hadisələrin nəzərə çarpacaq süjet əsasında poetikləşdirilməsi üzərində qurulması monoqrafiyada əksini tapmışdır.

Nizami Cəfərovun “Hüseynbala Mirələmovun yaradıcılığı və ya ədəbi tərcümeyi-halı” monoqrafiyası Hüseynbala Mirələmovun həyat və yaradıcılığı haqqında elmi təsəvvür yaradan tədqiqat əsəridir. Monoqrafiyada Hüseynbala Mirələmovun yaradıcılıq yolunun sistemli tədqiqi ilə yanaşı yazıçının bütün əsərlərinin vahid bir üslubda, konkret olaraq bədii-publisist üslubda birləşməsi və dil-üslub texnologiyasının zənginliyi açıqlanaraq təsvir-təfərrüt ustası kimi təqdimi özünü göstərir.

Nizami Cəfərovun “Zəlimxan Yaqub” monoqrafiyasında Xalq şairi Zəlimxan Yaqub millətin ruhundan qopmuş şair kimi, xalqının mentalitetindən qaynaqlanan mü-təfəkkir sənətkarlardan biri kimi təsvir edilir. Bu şairin həyat və yaradıcılığına həsr olunan məqalələrdə əksini tapıb.

Bahar Bərdəlinin “Qabil poeziyası müstəqillik illərində” və “Cənublu şairlərin poeziyası müstəqillik illərində” adlı iki bölmədən ibarət olan “Müstəqillik dövrü Azərbaycan poeziyası” monoqrafiyası Qabil, Cənublu şairlər B.Azəroğlu, Ə.Tudə, S.Tahir, H.Billuri yaradıcılığı müstəqillik illəri prizmasından tədqiq olunur.

M.Rəfili, M.C.Paşayev, Y.Qarayev, B.Nəbiyev, K.Talıbzadə, K.Məmmədov, Ə.Mirəhmədov, İ.Həbibbəyli, Q.Paşayev və digər korifey alimlərin yaratdıqları elmi əsərlər bu gün inkişaf etdirilir. 2014-cü ildə Kamal Talıbzadə, Yaşar Qarayev, Kamran Məmmədov, İsa Həbibbəyli, Qəzənfər Paşayev kimi alimlərin elmi tezləri davamçıları tərəfindən nəşr olunmuş kitab və monoqrafiyalarda inkişaf etdirilmişdir.

Ədəbiyyatşünaslığa gətirdiyi yeni nəzəri mülahizələri, baxışları, fərqli yanaşmaları ilə fərqlənən və C.Məmmədquluzadənin yaradıcılığını əhatə edən iri həcmli tədqiqatların müəllifi akademik İsa Həbibbəylinin davamçılarından biri kimi Səadət Vahabovanı göstərmək olar. S.Vahabovanın “Cəlil Məmmədquluzadə nəsrinin poetikası” monoqrafiyası müəllifin 22 fevral 2008-ci ildə Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun Müdafiə Şurasında müdafiə etdiyi namizədlik işinin monoqrafik nəşridir. Monoqrafiyada Cəlil Məmmədquluzadənin nəsr yaradıcılığının poetik strukturu, süjet və kompozisiya xüsusiyyətlərinin araşdırılması diqqəti cəlb edir. C.Məmmədquluzadə əsərlərinin müxtəlif hadisə və predmetlərin təsviri onu söyləyənin şahidliyi və iştirakı şəklində, rəvayət şəklində, yarı şahidlik, yarı rəvayət şəklində

süjetin müəyyənləşdirilməsi də monoqrafiyada diqqəti cəlb edən problemlərdən biridir.

Qəzənfər Paşayev Azərbaycan ədəbiyyatında İraqda yaşayan və sayı təqribən 2,5 mln-a çatan İraq türkmənlərinin folklorunun toplanması və araşdırılması ilə məşğul olmuş tədqiqatçı kimi geniş tanınmışdır. Q.Paşayev “Azərbaycan dilinin Kərkük dialekti” mövzusunda namizədlik (1969) və “İraq Türkmən folkloru” mövzusunda doktorluq (1993) dissertasiyalarını müdafiə etmişdir. Son illərdə Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun Elmi Şurasının qərarı ilə “İraq-türkmən nağılları” kitabını nəşr etdirmişdir. Qəzənfər Paşayevin irəli sürdüyü elmi tezislər Əli Şamilin “Colan türkmənləri (folklor və etnoqrafiya örnəkləri)”, Asif Hacılinın “Ahıska türkləri: İncə dünyası”, “Ahıska türklərinin sürgün folkloru”, “Urular: tarix və folklor” kitablarında öz inkişafını tapmışdır. Əli Şamilin “Colan türkmənləri (folklor və etnoqrafiya örnəkləri)” monoqrafiyasında Çolan türkmənlərinin folklor və etnoqrafiya örnəklərini Azərbaycan türkcəsi ilə müqayisəli şəkildə, Suriyanın Colan, Bayır-Bucaq, Hələb və b. bölgələrində yaşayan Colan türkmənləri ilə azərbaycanlıların dillərində, adət-ənənələrindəki yaxınlığı tədqiq edilmişdir. Asif Hacılinın “Ahıska türkləri: İncə dünyası” monoqrafiyasında Ahıska türklərinin mifoloji təsəvvür və dini inanclarına toxunulmuşdur. Mifopoetik və dini məzmunlu folklor mətnlərini və ədəbi əsərlərdən nümunələri tədqiq edən, xüsusilə mərasim nümunələrini açıqlayan Asif Hacılinın “Ahıska türkləri: İncə dünyası” monoqrafiyasında Ahıska türklərinin 1944-cü ildə doğma yurdlarından zorla sürgün

edilməsini təsvir edən, doğma yurdlarına qaytarılmamasının sürgün faciəsi və yurd həsrətini ifadə edən “vətən ağıtları”, “köç yırları”, “sürgün uzamları” kimi folklor janrlarının ümumiləşdirilərək sürgün folkloru yaratmasını tədqiq etmişdir. Kitabda Ahıska türklərin XII əsrdən dövlətçilik ənənəsi, yəni cənubi-qərbi Qafqazda “Kartveloba” (“Gürcüstan”) və “Didi Türkoba” (“Böyük Türküstan”) yaratmaları, Ahıska türklərinin fərdi və milli özünüdərki (türkəm, müsəlmanam), toplum, mərasim və dini adətlərə münasibətləri, Ahıska türklərində tapınca (məzar tapıncı (kultu), pəglər (xarabalıq tapıncı), Xıdırəlləz kultu, Al arvadı kultu, nazar kultu, qurd tapıncı, ağac tapıncı) haqqında məlumat verilir. Asif Hacılinın “Urumlar: tarix və folklor” kitabında Urumların etnik kimlik məsələsi açıqlanmış, urumların sürgün edilməsi və assimilyasiya siyasətinə məruz qalması işıqlandırılmış, xristian urumların türk dili olması sübuta yetirilmişdir. Kitabda tarixən Kırıda yaşamış və 1778-ci ildə Ukraynanın Azov boyu ərazilərinə zorla sürgün edilmiş türkdilli urumların etnik kimliyi açıqlanır və urumların (türkdilli yunanların) öz dillərində folklor nümunələri təqdim edilir.

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının görkəmli nümayəndələrindən olan Kamal Talıbzadə bütün şüurlu həyatını ədəbiyyat elminə və milli şüurun formalaşmasına sərf etmiş alimlərimizdəndir. K.Talıbzadənin tədqiqatları ədəbiyyat tarixinin və tənqidinin bütün inkişaf yollarını əhatə etmişdir. Zəngin faktiki materiallar əsasında yazılan «XX əsr Azərbaycan ədəbi tənqidi (1905-1917-ci illər)» monoqrafiyasında ədəbiyyatdaxili meyl və cərəyanları, bədii

üslub və ədəbi məktəblərin qanunauyğunluqlarının ədəbi inkişafı birtipli proses kimi deyil, hərtərəfli proses kimi tədqiq olunur. K.Talıbzadə Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında xüsusi yer tutur. Təyyar Salamoğlu “Ədəbi tənqid tarixinə dair portret-oçerklər” dərslisi, Rafiq Yusifoğlu “Müasir ədəbi proses və ədəbi tənqid” dərs vəsaiti ilə akademik Kamal Talıbzadənin yaratmış olduğu ənənəni layiqli davam etdirirlər.

Təyyar Salamoğlunun yenidən işlənərək üçüncü dəfə nəşr edilmiş “Ədəbi tənqid tarixinə dair portret-oçerklər” dərs vəsaitində M.F.Axundovun, F.Köçərlinin, H.Zeynallının, Ə.Hüseynzadənin, M.Hüseynin, Ə.Nazimin, M.A.Dadaşzadənin, C.Xəndanın, M.C.Cəfərovun, Ə.Hüseynovun, B.Nəbiyevin, N.Cəfərovun və digər ədiblərin ədəbi tənqid sahəsindəki fəaliyyətləri işıqlandırılmışdır. M.F. Axundovun ədəbi tənqiddəki mövqeyi və ədəbi tənqidin funksiyalarının aydın izahını verməsi, F.Köçərli ilk sistemli ədəbiyyat tarixinin yaradıcısı kimi, ədəbiyyat tarixinin inkişaf yolunu Azərbaycan ədəbiyyatı ümumtürk ədəbiyyatının tərkib hissəsi kimi, farsdilli Azərbaycan ədəbiyyatı mərhələsi, anadilli ədəbiyyat mərhələsi kimi) 3 dövrə işarələməsi, Ə.Hüseynzadə tərəfindən tənqidin “dünya ədəbiyyatı ilə fikirləşmək” kontekstində həlli, H.Zeynallının “sənət sənət üçündür yoxsa sənət həyat üçündür” tezislərini qəbul etməyərək “sənət həyatın bir qismidir” tezisini təbliğ etməsi dərs vəsaitində əksini tapmışdır. Bu dərs vəsaiti ilə Təyyar Salamoğlu akademik Kamal Talıbzadənin davamçısı olduğunu qəbul edir. K.Talıbzadənin kitabında Azərbaycan ədəbi tənqidinin

tarixi köklərindən 1920-ci ilə qədərki inkişaf yolunun izlənilməsi, müəllifin qələmə aldığı dərslikdə isə 1920-ci ildən müasir günümüzdə qədərki olan Azərbaycan ədəbi tənqidi tədqiq edilir.

Rafiq Yusifoğlunun qələmə aldığı “Müasir ədəbi proses və ədəbi tənqid” dərs vəsaitində ədəbi prosesdə baş verən proseslərin ümumiləşdirilməsi, ədəbi proses anlayışına aydınlıq gətirilməsi, ədəbi prosesə sənətkar yaradıcılığının təsiri, yaradıcılıq prosesi və onun mərhələləri (müşahidə, ideyanın doğulması, hərəkətverici qüvvənin tapılması, materialların toplanması və plan tərtibi, yazı prosesi, əsərin təkmilləşdirilməsi) və bir çox ədəbi problemlər əksini tapır.

Yaşar Qarayev “Hüseyn Cavidin “Xəyyam”ı”, “Cavid: sənətkar və tarix”, “Həqiqət və qəhrəman axtarışında: [Hüseyn Cavidin yaradıcılığı haqqında]”, “Mütəffəkir şair: [Hüseyn Cavid - 100]”, “Əsrin romantiki”, “Hüseyn Cavidin yaradıcılığı” və s. Hüseyn Cavid yaradıcılığına həsr edilmiş əsərləri ilə cavidşünas alim kimi ədəbiyyat tariximizdə adını yazdırmışdır. Bu gün Yaşar Qarayevin davamçıları yetişməkdədir. Onlardan biri də öz qələmi ilə seçilən Cavidə Məmmədlidir. Cavidə Məmmədlinin “Hüseyn Cavid və XX əsr Qərb fəlsəfi düşüncəsi” monoqrafiyasında Hüseyn Cavidin ədəbi-fəlsəfi görüşləri pozitivizm, həyat fəlsəfəsi, freydizm, tradisionalizm kimi Qərb fəlsəfi cərəyanları ilə müqayisəli şəkildə tədqiq edilir, həyat, insan, varlıq, din haqqında düşüncələrinə aydınlıq gətirilir. Allaha qayıdış fəlsəfəsi, xüsusi ilə də H.Cavid yaradıcılığı Qərb fəlsəfi cərəyanları kontekstində tədqiq edilir.

F.e.d. Kamran Məmmədov Yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatını tədqiq edən alimlərimizdən biri olmuşdur. “Qasimbəy Zakir” (1957, 1984) monoqrafiyasının müəllifi olmuş K.Məmmədov özündən sonra zəngin irs qoymuşdur. Dilarə Məmmədova qələmə aldığı “Qasım bəy Zakir və Qarabağ ədəbi-ictimai mühiti” monoqrafiyası ilə özünü Kamran müəllimin qoyub getdiyi ədəbi məktəbin layiqli davamçılarından biri hesab edir və alimin “Qasimbəy Zakir” kitabını şair haqqında yazılan “ilk monoqrafik, elmi-tədqiqat” əsəri adlandırır. D.Məmmədovanın “Qasım bəy Zakir və Qarabağ ədəbi-ictimai mühiti” monoqrafiyası XX əsrin əvvəllərinə aid söz ustası kimi daim diqqət mərkəzində olmuş Q.Zakir yaradıcılığını Qarabağ mühiti kontekstində araşdırır. Zakirin həyatına həsr edilmiş “Qasım bəy Zakir” dastanı monoqrafiyada yer alır. Bu monoqrafiyada elmi və bədiiliyin sintez təşkil etməsini göstərir. Bu baxımdan “Qasım bəy Zakir və Qarabağ ədəbi-ictimai mühiti” adlı kitab elmi və bədii sintez nümunəsi kimi diqqəti cəlb edir. Qeyd etmək istərdim ki, K.Məmmədov “Qasım bəy Zakir” kitabında “Zakir dastanı”ndan söhbət açmışdır. “Qasım bəy Zakir və Qarabağ ədəbi-ictimai mühiti” monoqrafiyasında Zakir satiralarının ictimai satiranın müstəqil cərəyan kimi inkişafında müstəsna təsiri olmasını, Zakirin dil və üslub xüsusiyyətinin ədəbiyyatın inkişafındakı rolunu, realist və satirik əsərlərin müəllifi kimi xalq ədəbiyyatından bəhrələnməsini tədqiq etməsi də diqqəti cəlb edir.

Çapa imzalanıb: 26.12.2015
Formatı: 70x100¹/₁₆. Ofset çapı
Həcmi: 24.5 ç.v.
Sifariş № 306
Tirajı: 300